

Univerzita Karlova
Katolická teologická fakulta
Ústav dějin křesťanského umění

Radek Martinek

**STAVOVSKÝ ODĚV KATOLICKÉHO KNĚŽSTVA
A JEHO ZOBRAZENÍ VE VÝTVARNÉM UMĚNÍ.
HISTORIE – PROMĚNY – VÝZNAM**

doktorská disertační práce

vedoucí práce: Prof. PhDr. Ing. Jan Royt, Ph.D.

2013

Prohlašuji, že jsem doktorskou disertační práci vypracoval samostatně a v seznamu pramenů a literatury jsem uvedl veškeré informační zdroje, které jsem použil. Zároveň prohlašuji, že jsem práci s tímto názvem nepředložil k obhajobě za účelem získání titulu na jiné univerzitě. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne

Anotace

Stavovský oděv katolického knězsta a jeho zobrazení ve výtvarném umění. Historie – proměny – význam

Oděv, jeho podoba, barevnost, způsob používání apod. hraje bezesporu nejvýznamnější úlohu v procesu lidské neverbální komunikace. Jeho používání souvisí s prožíváním příslušných kulturních vzorců. Jejich užití nebo naopak „čtení“ činí člověk zcela podvědomě, protože dobře postihují to, co by jinak jen obtížně vyjadřoval slovy. Zcela zvláštní systém významů a výpovědí oděvu charakterizuje oděv náboženských představitelů, v našich kulturních souvislostech hlavně představitelů katolické církve. Z hlediska současného překotně se rozvíjejícího badatelského zájmu o dějiny odívání (ať už podle období, profesních skupin nebo geografických oblastí) stojí stavovské odívání křesťanského kněžstva poněkud stranou. Je to způsobeno i tím, že tvoří v rámci celkových dějin odívání značně specifickou skupinu vyznačující se nepřetržitou kontinuitou, bohatou symbolikou stvrzenou církevními předpisy, ale i místní tradicí. Katolická církev chápe kněžství jako samostatnou svátost. Toto učení má hlubokou tradici a teologické zakotvení v biblickém učení a nauce církevních Otců. Kněz je přirozenou součástí křesťanského společenství, ale jeho služba je mimořádná. Už během prvních staletí se formuje teologická nauka o kněžství a kněžském stavu, nezůstává ovšem pouhou naukou, ale má i praktický dopad v životě duchovního a jeho okolí. Kněz se stává garantem společenského řádu a s ním spojených hodnot. Viditelné odlišení kněze od ostatního společenství dostává svůj symbolický rozměr. Aby byla zajištěna vnitřní kompetenční životaschopnost církve, musí se její členové podříditi autoritě. Tak vznikl princip tzv. stavovské hierarchizované uniformity, to znamená, že viditelným způsobem je ukázáno postavení a pravomoci nositele (podobně jako v armádě aj.). Šířka problematiky stavovského oděvu kněžstva dnes vyžaduje nutnost mezioborového bádání. Práce se snaží na pozadí obecných dějin církve naznačit vývoj, kterým se ubírala nauka o kněžství a jeho úkolu v křesťanském společenství. Kněžský oděv zcela zjevně vypovídá o tom, jak byl kněz vnímán společností, církví (resp. církevním právem), ale i jak vnímal sám sebe. To vše je konfrontováno s dochovaným obrazovým materiálem a analýzou dochovaných oděvních součástí. K práci je připojena rozsáhlá obrazová příloha, řazená chronologicky, ale zároveň zohledňující podstatné rysy církevního stavovského oblékání pro danou dobu nebo lokalitu (typ oděvu, materiál, barevnost). Obrazový materiál využívá nejenom reprodukce klasických děl (nebo jejich detailů), ale příležitostně i fotografie

jednotlivých typů oděvů. Podobně jako v jiných studiích o dějinách odívání doplňují obrázky uvádějící texty, jež vysvětlují jednotlivé části oděvu vyobrazených osob.

Klíčová slova

kněžství – kněz – kněžský oděv – církevní hierarchie – kněžská kázeň – sutana dějiny – odívání – reprezentace církevní

Abstract

Estate dress of the Catholic priesthood and its image in the visual arts. History – Changes – Meaning

Clothing, its form, colours, way of use, etc. undoubtedly plays the most important role in the process of human nonverbal communication. The use of clothing is related to the experience of relevant cultural patterns that people use or vice versa "read" already quite subconsciously, since they express well what would otherwise be difficult to say in words. A very special system of meanings and messages of clothing characterizes the dress of religious leaders, in our cultural context, mainly the leaders of the Catholic Church. In terms of the current rapidly growing investigative interest in the history of clothing (whether according to seasons, professional groups or geographic areas) the estate dress of Christian priesthood stands rather aside. It is caused also by the fact that within the overall history of clothing this subject represents a very specific group characterized by uninterrupted continuity, rich symbolism affirmed not only by the church regulations, but also by a local tradition. The Catholic Church views priesthood as an individual sacrament. This doctrine has a deep-rooted tradition and is theologically anchored in the Bible and the Church Fathers teachings. A priest is a natural part of the Christian community, but his service is exceptional. The theological teaching on priesthood and priestly estate formed as early as in the early centuries, nevertheless it did not remain a mere teaching, but it also had a practical impact on the life of a clergyman and his surroundings. The priest became the guarantor of social order and its associated values. Thus, a visible distinction between the priest and the rest of the community got even a symbolic dimension. To ensure the internal competency viability of the Church, its members must subordinate to the authority. So the principle of so-called estate hierarchized uniformity was established, i.e. the status and power of a wearer is visibly marked (similarly to armed forces, etc.). The subject of estate dress of priesthood is so broad that today it necessarily requires interdisciplinary research. This dissertation traces the ways in which the teaching on priesthood and priestly mission changed in the Christian community on the background of the general Church history. The priestly dress clearly communicates how a priest was perceived by a community, by the Church (or more precisely by the canon law), as well as how he perceived himself. All this is compared with extant visual material and analysis of surviving garments. The work contains an extensive chronologically arranged

illustrated appendix that at the same time takes into account the essential features of the clerical estate clothing in given period or region (type of dress, material, colours). Visual material makes use of not only prints of classic art works (or their details), but also photographs of individual types of dress. Similarly to other studies of the history of clothing, illustrations are followed by captions explaining the parts of clothing of depicted persons.

Keywords

priesthood – priest – priestly dress – Church hierarchy – priestly discipline – cassock –history of clothing – adornments of clerical clothing

Poděkování

Rád bych na tomto místě poděkoval všem, kteří přispěli ke vzniku této práce. Především vedoucímu práce prof. PhDr. Ing. Jan Roytovi, Ph.D., který se mě přátelsky ujal, a rovněž konzultantovi dr. phil. Karlu Otavskému. Jemu vděčím za dlouhodobé systematické doprovázení v komplikovaném oboru studia liturgických reálií a samozřejmě historických tkanin, včetně textilní technologie a terminologie. Zvláštní díky patří i R. D. doc. PhDr. Tomáši Petráčkovi, Ph.D., Th.D., který mě po celou dobu vzniku práce neúnavně povzbuzoval a zároveň mi pomohl mnoha cennými postřehy z církevních dějin. V oblasti teologie mi pomohl v orientaci R. D. ThLic. Pavel Frývaldský a v aktuální církevní praxi R. D. ing. Mgr. Zdeněk Novák. Nemohu vynechat pochopitelně ani pracovníky Národního památkového ústavu, zejména Mgr. Marii Kuldovou, PhDr. Valburgu Vavřinovou, Ph.D., Mgr. Kateřinu Křížkovskou a Mgr. Petra Arijčuka, především za cenná upozornění na reálie v terénu. V neposlední řadě vyjadřuji své díky i Mgr. Sylvě Ondrejčíkové, Th.D., Mgr. Iloně Burešové, Mgr. Luděkovi Bártovi, Mgr. Simoně Kubové a R. D. ing. ThBc. Tomáši Fialovi za podporu, trpělivost a pomoc při dokončování práce.

Obsah

I. Úvod	13
1. Metodologický kontext: Oděv a jeho symbolická role v církvi	15
1. 1. Prameny	18
1. 2. Literatura	19
1. 3. Obrazové a hmotné prameny	21
II. Východiska: Na okraj teologie šatu	23
1. Nahota, lidské tělo a oděv v Písmu	23
1. 1. Znovuoblékání Adama	24
1. 2. Oblékání lidství	26
2. Lidské tělo, tělesnost a oděv u prvních křesťanů a u církevních Otců	28
2. 1. Antický pohled na tělesnost člověka	29
2. 2. Tělesnost a symbolika šatů u apoštola Pavla z Tarsu	29
2. 3. První disciplinární odlišnosti křesťanů	30
III. Dar služby	34
1. Nová důstojnost	34
2. Askeze a kázeň v raném novověku	37
2. 1. Svět askeze	38
2. 2. Šat pokání	40
3. Pokušení barevnosti	41
3. 1. Šíření císařských způsobů	42
3. 2. Barevnost barbarského světa	44
3. 3. Franská barevnost	46
4. Svět mnichů	47
4. 1. Benedikt a benediktini	48

4. 2. Tonzura jako znamení zasvěcení	50
5. Svět kleriků.....	53
IV. Církev bojující.....	57
1. Rodí se <i>třetí stav</i>	57
1. 1. Nové reformní zásady	58
1. 2. Insignie duchovní svrchovanosti.....	59
2. Mnišská nebarevnost	61
2. 1. Boj o <i>mnišskou</i> čerň	62
2. 2. Nebezpečná barevnost	63
3. Boj o investituru	65
3. 1. Barvy gregoriánské reformy	66
3. 2. Barvy duchovní moci.....	68
4. Regnum et sacerdotium	70
4. 1. Boj o insignie	72
4. 2. Tiára a papežský majestát	73
4. 3. Počátky kardinálského purpuru.....	76
4. 4. Pokušení moci.....	78
V. Papežství ve vleku dvorské kultury	81
1. Avignonské extravagance.....	81
1. 1. Oděv kněžstva.....	83
1. 2. Oděv hierarchie.....	85
1. 3. Kritiky a zákazy	88
1. 4. Causa reformationis	91
2. Renesanční církev (1447–1589).....	91
2. 1. Oděv papeže a hierarchie.....	92

2. 2. „Porporati“	94
2. 3. Reforma kurie (1514).....	96
2. 4. Renesanční rafinovanosti v „kněžské módě“	99
3. Přichází černá	101
3. 1. Luxusní čern.....	101
3. 2. Barva reformace.....	103
VI. Radikalita koncilu	105
1. <i>Segregatus a populo</i> : Tridentský koncil a reforma kléru	106
1. 1. Milánská reforma (1564–1584)	108
1. 2. Římská reforma (1589–1591).....	112
1. 3. Sutana (1624).....	114
2. Kněžský stav.....	116
2. 1. Trident podle Francie (kněžský talár a Francie 17. století)	117
2. 2. Nosívali se přemnozí po světsku – situace za Alpami.....	119
3. Preláti.....	124
3. 1. Navzdory Tridentu: voják	125
3.2. Navzdory Tridentu: dvořan.....	127
3.2.1. Francie.....	128
3.2.2. Německo a střední Evropa	131
3. 3. Navzdory Tridentu: <i>krásný abbé</i>	136
VII. Mezi církví a státem	139
1. Místo reformy revoluce	140
1. 1. Zlom: Francouzská revoluce.....	140
1. 2. První ohlasy: sekularizace v Německu (1803).....	143
1. 3. Pod dohledem státu	144

1. 4. Kněžský oděv „à la française“	146
2. Kněžský stav	148
2. 1. Viditelná katolicita a ultramontanismus ve Francii	149
2. 2. Zlatý věk venkovských farářů.....	150
3. Preláti.....	152
3. 1. <i>Abito piano</i> (1851).....	152
3. 2. Nový preláti	156
4. Nová katolicita.....	158
4.1. Kněžský talár jako znamení	159
4. 2. Národní koleje v Římě	160
4. 3. Na řadu přichází <i>kolárek</i>	162
4. 4. <i>Manifestační</i> katolicita.....	164
VIII. Kněžský oděv ve 20. století.....	168
1. Sutana a sekularizace.....	168
2. Válečné zkušenosti	170
3. Sutana a moderna.....	173
3. 1. K reformám Druhého vatikánského koncilu.....	174
3. 2. Sutana nebo clergyman?	175
Závěr.....	178
Slovníček vybraných oděvních součástí	182
Literatura.....	197

I. Úvod

„Když Jeho Eminence vystupovala z vozu, museli konstatovat, že se oblékla do velmi skromného oděvu. Na strohé černé sutaně jen malinké purpurové knoflíčky prozrazovaly jeho vysokou hodnost...“¹

Každý člověk musí komunikovat s okolím, ve kterém žije. Poznává ho postupně. Musí si osvojit jednotlivé součásti okolní reality stávající se díky tomu jeho životním prostorem. Mimořádný význam má poznání zprostředkované zrakovou zkušeností s následným vyhodnocením získaných vjemů. Člověk je takto vtažen do mnoha různých vztahů, které má možnost poznávat mnohem dříve, než je schopen je uchopit rozumem a následně ukrýt do obsahu lidských slov. Kromě toho je tu i řada skutečností, jež lidská řeč při běžné komunikaci ani v plnosti postihnout nemůže. Člověk dokáže mnoho vědomě i nevědomě sdělit ještě dávno před tím, než začne komunikovat slovy. Moderní psychologie se zcela jednoznačně shoduje na tom, jak významná je pro člověka tzv. *nonverbální komunikace*, tedy výpovědi, které jedinec sám podává i přijímá od ostatních pouhou *řečí těla*. Některé informace lze získat analýzou sluchových vjemů (např. melodika a tón řeči, rytmus dýchání apod.), většinu však pozorováním viditelných podnětů, hlavně z výrazu obličeje, gest, pohybů a způsobu držení těla. Specificky lidským fenoménem jsou neslovní sdělení vyjádřená úpravou zevnějšku, používání příslušných kulturních vzorců chování a nikoliv v poslední řadě prostřednictvím oděvu a způsobu oblékání. Tento kulturní rozměr nonverbální komunikace se člověk během věků naučil mistrně používat, protože právě jejím prostřednictvím může jednoduše vyjádřit to, co by jen obtížně postihoval slovy.

„Zevnějšek často prozrazuje, co je uvnitř,“² prohlásil koncem 15. století věhlasný italský diplomat Baldassare Castiglione († 1529) na vévodském dvoře v Urbinu, čímž jednoduše shrnul, jaký význam měla *řeč těla a oblékání* pro renesanční společnost své doby. Svá pozorování, zkušenosti a rady shrnul do slavného díla *Dvořan (Il libro del Cortegiano)*, jež se na dlouhá staletí stalo základní knihou určující život aristokratické společnosti.

¹ TOMASI DI LAMPEDUSA 1978, 176.

² CASTIGLIONE 1978, 127 (XXVII).

Oděv patří k hodnotám, které člověka dělají člověkem, byť v porovnání se schopností myslet, rozlišovat mezi dobrem a zlem či schopností milovat a lásku předávat, stojí samozřejmě ve stínu. Je nepochybně jedním z fenoménů umožňujících člověku, aby své lidství a s ním spojené dary rozvíjel v klidu a bezpečí. Tak jako se lidská společnost kontinuálně vyvíjí, rozvíjí se i způsoby sdělení, které se člověk snaží vtělit do svého vlastního chování a oblékání. Asi největší jednotou a vnitřní logickou provázaností se vyznačují specifické organizované skupiny, které v každé kultuře zaujímají postavení garantů společenského řádu a s ním spojených hodnot. Skutečnost *oddělení* od většinové společnosti (slovy Tridentského sněmu „*segregatus a populo*“) je spojena se zesílenou nutností vnitřního řádu a hierarchické podřízenosti nezbytné k dosažení organizační životaschopnosti, která je navenek jasně a čitelně sdělována prostřednictvím srozumitelného vizuálního řádu v oblékání a způsobu chování. Pro vnímání dnešního člověka je asi nejznámějším a nejpochoptelnějším příkladem tohoto druhu hodnostní systém zavedený v uniformách ozbrojených složek (pozemního vojska, námořnictva, policistů apod.) a tzv. *distinkcích* (ve výložkách, barvě šatů nebo kombinaci barev, odlišných barevných detailech a jejich rozměrech apod.). Tento specifický systém má své kořeny snad už v antickém Římě, ale své obdoby měl zřejmě i v jiných kulturách. Určité varianty existují dnes také jinde, např. ve zdravotnictví, soudnictví a samozřejmě – v *církevním společenství*.

Ve všech jmenovaných skupinách, navzájem tak odlišných, funguje stejný *princip uniformity*. Shodný oděv, odlišný od běžného civilního šatu obyvatelstva, potlačuje na jednu stranu vědomě osobnost nositele a jeho vlastní styl, ve prospěch jasné výpovědi o nadosobním poslání, které mu bylo svěřeno. Soudce přece nesoudí podle své vlastní vůle, nýbrž podle přijatého práva a stejně tak policista či voják uplatňuje svou sílu ve prospěch fungujícího společenského řádu, nikoliv však ve svůj vlastní. Zmíněná *stavovská uniformita* má pro společnost jasný manifestační význam o přítomných společenskotvorných hodnotách (o právu a pořádku, o intelektuálních a náboženských hodnotách), ale při bližším zkoumání je nutno konstatovat, že je to pevně strukturovaná, *hierarchizovaná stavovská uniformita*.

Nonverbální komunikace ani dnes neztratila na významu. I dnes používáme zcela automaticky řadu symbolických výrazů z minulosti, ale mnohokrát jejich výpovědní hodnotu posouváme od původního významu, který už pro člověka díky historickým nánosům přestává být srozumitelný. Díky slábnoucímu náboženskému a kulturnímu povědomí špatně „dešifrujeme“ vizuální i duchovní podněty židovsko-křesťanského světa, na jehož základech kultury vyrostla naše společnost.

1. Metodologický kontext: Oděv a jeho symbolická role v církvi

Autor jednoho z biblických spisů, Sirach, shrnul základní pilíře lidských jistot zcela lapidárně: „K životu je nejprve třeba voda, chléb, oděv a dům, kde se lze ukrýt.“³ V duchu starorientálního myšlení má každá z uvedených jistot nejenom svou přirozenou stránku, ale také nezanedbatelný náboženský rozměr.

Oděv vyděluje člověka z okolního prostředí či jinak – náboženskou terminologií – z okolního nepřátelského chaosu. Kromě zcela přirozené ochrany před zraněním a nepříznivým počasím, zvláště chladem a deštěm, má téměř od svého počátku také hodnotu estetickou. Přední anglický historik, teoretik módy a průkopník vědecké „sociologie odívání“, James Laver († 1975) se ve svých dílech často zaměřoval na postihnutí funkce oděvu z hlediska užitného, estetického i symbolického. Kromě již uvedeného důvodu ochrany před zraněním a nepříznivým počasím (tzv. *principu užitečnosti*) přistupuje již od samého počátku ještě důvod další. Je jím významný *princip přitažlivosti*, tedy zcela přirozená snaha zapůsobit na druhé pohlaví, zvýšit sexuální atraktivitu zdobením těla a šatů. Pro zjednodušení je Laver označuje za „ženský“. Nedotýká se ovšem pouze ženského pokolení, což ostatně dokládají dějiny odívání ve všech kulturách a epochách. „Mužským principem“ naopak označuje společenskou *potřebu sociální odlišnosti*, vymezení či naopak podřízení se celku, známý jako *hierarchický princip*.⁴ Svým způsobem zajímavější výpovědi můžeme vyčíst z oděvu právě na jeho pozadí. Vizuálně vnímaný lidský šat je samozřejmě nedílnou součástí již zmíněné mezilidské *nonverbální* komunikace, vyjadřuje totiž i vztahy mezi lidmi. Stejnou měrou se tu proto dělí o výpověď etologie se sociologií, ale i s řadou dalších vědních disciplín.

Studium proměn tvaru oděvu a jeho zdobení je z dnešního pohledu doménou hlavně etnografie a dějin výtvarného umění v rámci studia proměn životního stylu. Ukázkovým příkladem může být právě problematika *církevního odívání*, protože je nevšedním studijním materiálem s velice rozmanitou výpovědní hodnotou. Církev jako společenská instituce se v západním světě vyznačuje prokazatelně nejdelší historickou kontinuitou a její kořeny ji spojují s nejstaršími kulturami světa. Její nadnárodní poslání jí umožnilo vstřebat řadu podnětů často z odlišných prostředí civilizovaného světa. Dnes je církev nepochybně

³ Sir 29,21.

⁴ K tomu více LAVER 1969; VLACHOVÁ 1995, 267–268.

jedinečným mostem nejen mezi minulostí a budoucností, ale také mezi jednotlivými kulturami navzájem.

Označení *církevní odívání* je značně široký pojem, který v sobě zahrnuje oděvy všech lidí, kteří se hlásí ke křesťanské víře a kteří podle ní řídí svůj každodenní život. V počátcích církve je charakterizovala nejprve jejich *čistota*, která odkazovala v morálním smyslu k novému životu v Kristu. Obvykle máme na mysli určité zúžení na osoby, jež se aktivně zapojují do církevního života na základě svého osobního rozhodnutí, nebo přijetím specifické služby pro společenství. Vizuální složka je pro člověka velmi důležitá, neboť představuje intenzivní spojení mezi emocionalitou a prožíváním životních skutečností. Je tedy jen přirozené, že oděvy pověřených služebníků – duchovních (obvykle jimi míníme jáhny, kněze a biskupy) nabývají jako součást zmíněné nonverbální komunikace postupně na významu nejenom při bohoslužebném konání, ale i v širším křesťanském společenství. Už v rané církvi existovaly specifické služby, kterými prvotní komunita utvrzovala svůj vnitřní život a zároveň komunikovala s okolím. Jádrem a středem přirozeného i duchovního života se stalo slavení Kristova odkazu „na jeho památku“ stejným kněžským způsobem, jakým jednal on. Slavení eucharistie (díkůčinění) či jinak „lámání chleba“ (lat. *fractio panis*) chápali křesťané už od počátku jako obřad nejvyššího možného řádu, který se odehrává v pozemských kulisách modlitbami nad chlebem a vínem, ale stejnou mírou i v nebi u nebeského oltáře a ve společenství andělů se samotným Kristem, který slavnostem v obou rovinách předsedá. V těchto bohoslužebných souvislostech se také rodí specifické *liturgické odívání*, jakýsi *vizuální imperativ* upozorňující na význam posvátného konání, které se koná v pozemské rovině. Během staletí jeho význam rostl, ale smysl zůstal stejný: „*aby přispíval ke kráse bohoslužebného úkonu*“.⁵

Liturgický šat služebníků křesťanského kultu musí v určitých situacích upozadovat osobnostní rysy, sklony či názorové postoje jednotlivců ve prospěch jejich nadosobního poslání, ke kterému byli povoláni a kterému se rozhodli sloužit, nejvíce ale v okamžiku liturgického slavení, protože „*bohoslužba je obřadem nejvyššího řádu*“.⁶ Je okamžikem, kdy *všechno lidské musí ustoupit do pozadí*, aby lépe vynikla velikost Božího sebedarování v textech Písma a slavení eucharistie. Potlačení lidského osobnostního rozměru předsedajícího kněze bylo dokonce z dnešního hlediska dokonce v minulosti dotaženo až

⁵ KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI, *Všeobecné pokyny k Římskému misálu* (2000), čl. 335.

⁶ Tamtéž.

k určitým „nelidským“ limitům, když byl kněz většinu slavení obrácen sice směrem k východu, ale zády k přítomným lidem. Nový způsob eucharistického slavení, prosazený po liturgických reformách navazujících na přelomový Druhého vatikánský koncil (1962–1965), byl jen zcela přirozeným důsledkem mnohem delšího procesu proměny vnímání a prožívání svátostného života, ale i úloh jednotlivých služebníků a stavů v církvi moderním člověkem. Z hlediska právě načrtnutých principů paradoxně vyzdvihl osobnost kněze a potlačil některé aspekty jeho kněžského chování. Je tedy zjevné, že nonverbální komunikaci a vizuální sílu symbolů v liturgii nemůžeme přeceňovat ani podceňovat, naopak znovu a znovu promýšlet.

Zcela specifickou skupinou – asi nejmladší a nejméně známou – je všední civilní oděv křesťanských služebníků kultu, vlastně *mimoliturgický* či *stavovský oděv duchovních*. Je to on, který díky důrazu na zcela specifickou vizualitu vyjadřuje nadosobní poslání jedince, a tak se stává jasným a viditelným znamením zasvěcení srozumitelným běžnému člověku. Rovina demonstrující odlišnosti, ať už dočasné či trvalé, je jasným projevem hierarchického principu v lidském odívání, svědectvím o funkční přítomnosti náboženských norem v životě společnosti. Velkou příbuznost nacházíme též v jiných specifických stavech ve společnosti, které plní zvláštní sociální roli, především reprezentují aktivní moc státu (uniforma vojáků nebo policistů) nebo jeho moc správní (talár soudců, zákonodárců) či intelektuální potenciál (akademický talár). Během staletí se i on rozdělil do dalších dílčích variant zohledňujících způsob jeho užívání a stupeň slavnosti při společenských událostech. Jde v první řadě o *oděv domácí*, používaný ke všedním činnostem (*abito da casa*), který měl největší možnost zohlednit praktická hlediska a určité pohodlí (variantou je např. domácí pracovní oděv, zimní či naopak letní oděv). Jiným typem je *oděv formální* (*abito da formalità*) pro situace, kdy kněz jedná ze své pozice jako úřední osoba. To bylo v minulosti obzvláště důležité, protože po dlouhá staletí kněží na farách v mnoha úkonech nahrazovali úředníky státní správy (šlo o vedení matrik a jiných úředních knih, vyhledávání státních nařízení i v mimo církevních oblastech). Formální oděv zohledňoval stupeň slavnostnosti, ale také společenské postavení lidí, se kterými měl možnost se kněz nebo ostatní duchovní sejít. Nejvyšším stupněm pak je samozřejmě oděv slavnostní, ať už pro společenské akce (*oděv formální reprezentativní*), nebo pro osobní přijetí u významných osob, především u biskupa nebo papeže (*abito piano, oděv formální audienční*). Zcela osobitou skupinou v rámci mimoliturgického stavovského šatu kněžstva je *oděv chórový*. Začal se používat v okamžiku, kdy se světští kněží začali shromažďovat kolem městských kostelů, ke společnému životu a ke společným modlitbám v chóru. Odlišuje se od domácího oděvu, protože se používá k bohoslužbám (modlitba hodin,

průvody apod.), ale nikoliv ke slavení církevních svátostí (např. eucharistie, křtu, zpovědi). Určité úlevy umožňovalo kněžím cestování na koni nebo pěšky. Zcela specifická pravidla platila pro způsob oblékání duchovních ve Věčném městě. To se týkalo především biskupů a prelátů, kteří jim byli postaveni na roveň. Protože tu jsou mimo svou diecézi či oblast jurisdikce (jsou totiž na území římského biskupa – papeže), nemohou používat žádný ze symbolů svrchovanosti (např. pallium u metropolitů nebo kápi s rozvinutou vlečkou apod.). Zde se zohledňuje liturgická doba (v postě nemá oděv všechny reprezentativní znaky), ale i okolnosti, zda je papežský stolec obsazen či nikoliv.

Mnohem známější variantou stavovského oděvu duchovních je nepochybně *řeholní* či *mnišský oděv*, který se ale dotýká stejně mužů i žen. Má hluboké kořeny v asketických hnutích v pouštích Horního Egypta a Malé Asii 2. století po Kr. Byl už od počátku používán tak, aby se odlišoval od oděvu ostatních křesťanů. Postrádal jakoukoliv zdobnost a dokonce také barvy (vše bylo totiž podřízeno prostotě a praktičnosti). Zároveň byl vizuálním manifestačním projevem nositele, v němž každý kousek šatu byl v symbolické rovině chápán jako jakási „duchovní zbraň“ v *pugna spiritualis* (tj. duchovním boji), kterou asketa či později mnich bojuje s mocnostmi zla zástupně za celé společenství.

1. 1. Prameny

To, co dnes chápeme jako stavovský oděv, který vnějším způsobem demonstruje příslušnost jeho nositele k určité organizované skupině, je vlastně jen viditelným projevem duchovních či společenských hodnot, které dotyčná osoba zastává. V rovině náboženské nabývá tento rozměr ještě na větší výpovědní síle, protože propojuje hodnoty vnitřní či duchovní s reálným vnějším světem. V tomto směru vypovídá oděv a chování každého člověka i o jeho duchovní orientaci, či o postoji ke světu náboženských hodnot.

Je jen přirozené, že v případě stavovského oděvu křesťanských služebníků kultu čili nositelů náboženské autority ve společnosti jsou prvotním pramenem především náboženské texty. Bible samotná není na prvním místě souborem disciplinárních nařízení, ale duchovním světem utvářejícím správný poměr člověka ke světu. Nechybí jí však ani rozměr praktický. Ve Starém i Novém zákoně jsou jasně formulované normy, jak se má člověk chovat i jak se oblékat. Oboje člověku připomíná, kdo je původcem takové péče o člověka. Poté, co vzniká na židovství nezávislé společenství křesťanů, se objevují otázky, co v rovině disciplinární zachovat a co pominout. Osobu Ježíše Krista chápou jeho následovníci jako toho, kdo nejen aktualizuje smysl starozákonních textů, ale především kdo jim dává nový smysl. Množí se

komentáře církevních otců (Cyprián, Augustin, Jeroným) odkazující ke starozákonním textům, jež měly v mladé komunitě posílit vědomí duchovní kontinuity s vyvoleným národem i promyšlením vnějších symbolů (především oděvu). Ve stejné době se teologicky rozvíjí kněžská služba, značně odlišná od služby lévijců v jeruzalémském chrámu. Ruku v ruce s prohlubovaným učením o křesťanském kněžství a jeho svátostném (to je *viditelném*) rozměru jdou i vnější projevy disciplíny, které zároveň vypovídají mnohé o tom, jak své povolání ve vztahu k vnějšímu světu chápali samotní kněží. Tato skutečnost dosud nebyla badatelsky plně prozkoumána, a proto se o to snaží na pozadí historických okolností tato práce.

Od raného středověku je otázka kněžské identity stále palčivější, protože do ní zasahuje a razantně ji ovlivňuje stále silnější mnišský proud, i když ve své podstatě jde o dva různé způsoby následování Krista. Duchovní texty mnišských autorit mají v sobě zcela zřetelné důrazy na asketický, tedy na světu nezávislý rozměr takového následování (Jan Cassianus, Benedikt z Nursie, Řehoř Veliký, Bernard z Clairvaux), který se pevně prosadí až v okamžiku zavedení celibátního způsobu prožívání kněžské služby ve vrcholném středověku. Pokyny disciplinárního charakteru jsou obsaženy nejenom v mysticky zbarvených traktátech o kněžské službě nebo bohoslužbě, ale stále častěji i ve sbírkách právních norem prosazených na místních synodách i celocírkevních koncilech. K důkladnému poznání středověkého kněžstva a jeho sebepochopení na pozadí ceremoniálního hlediska lze mnohé vytěžit z komentovaných středověkých pontifikálů i jiných liturgických knih (ANDRIE 1940; AUBRUN 2008; MARIOTT 1868; SCHIMPELPFENNIG 1973 aj.).

1. 2. Literatura

Do světa tištěných pramenů vstupujeme až s počátkem renesance. Rychlý rozvoj knihtisku způsobuje snadnější výměnu informací i mezi vzdálenými místy a z církevního hlediska umožňuje postupné prosazování právnických norem na větších územních celcích. K souborům právnických ustanovení přistupují i první v podstatě historické práce obvykle komentující nějakou nově zavedenou zvyklost či naopak disciplinární zákaz nebo omezení (např. o úpravě vousů BOLZANI 1534; o používání papežské tiáry reagující na kritiku reformátorů MAZZARONI 1538; o kardinálských biretech a jejich barevnosti NOVELLI 1536; CATENA 1592; SCAPPO 1592). Renesanční cítění mělo zalíbení v „řeči těla a šatů“, to se nevyhlo ani církvi. Množí se komentáře a výklady symboliky barev (MORATO 1546; DOLCE 1565; OCCOLTI 1568). Velmi oblíbené jsou rovněž ilustrované encyklopedie rozmanitých

oděvů různých vrstev společnosti, vzdálených zemí a služebníků kultu v církvi (BAÏF 1539; DE BRUYN 1578; AMMAN 1589). Na disciplinární ustanovení Tridentského sněmu, jeho praktickou recepci na synodách pořádaných Karlem Boromejským v Miláně a na reformu římské kurie reagovalo také mnoho teologů (CAPPONI 1587; BASCAPÉ 1592; LONIGO DE ESTE 1623; CORONA 1625; GAVANTI 1628; VAZ BARBOSA 1635; RAYNAUD 1655). Od 17. století se množí i první specializované syntetické práce historicko-liturgického charakteru (především DU SAUSSAY 1649, 1653 a 1656; výjimečná práce CHAMILLARD 1654 a 1659; PIAZZA 1682; DE VERT 1706–1713; BONANNI 1720) nebo liturgicko-ceremoniální orientace (GIORGI 1724; THOMASSINI 1732; MORETTI 1732; CATALANI 1738–1740 a 1750–1751; GALETTI 1758), včetně prvních prací z oblasti křesťanské archeologie (LAMI 1738 aj.).

Francouzská revoluce neznamena jen zvrát ve stávajícím politickém zřízení Francie a později i okolních zemích, ale i prudkou změnu v oblasti vizuální kultury a nonverbální komunikace posunutím významu tradičních symbolických podnětů. Pro církev to znamenalo nejenom ztrátu politické moci, materiálního zázemí, ale také potřebu zcela přehodnotit postavení kněze ve společnosti a nutnost vrátit se více k pastýřskému rozměru jeho povolání a stejně tak nově promyslet „vizuální řeč“ vůči změněnému okolí. Ke způsobu chování kněžstva v 19. století, přímo ke „kněžské etologii“, jsou zajímavé podněty v DIBIE 1993. Kromě mnoha prací, které vycházejí v posledních letech a které z historického hlediska zpracovávají problematiku farního kléru ve Francii v 19. století (např. PLONGERON 1989; BOUTRY 1985 a 1995; LAUNAY 1986), se objevují i první v podstatě už moderní studie, postihující kněžský stavovský oděv z hlediska liturgicko-právního nebo historicko-liturgického (TYACK 1897; BARBIER DE MONTAULT, s. d; NAINFA 1908; MCCLOUD 1948; GANTER 1955).

Badatelský zájem vyvolal kněžský stavovský oděv krátce před svoláním přelomového Druhého vatikánského koncilu (1962–1965), kdy bylo už zcela zřejmé, že v rámci *aggiornamenta* bude potřeba řádně změnit vizuální tvář církevních obřadů i samotných duchovních, aby, oprostěna od starých a v dnešní době už neúčinných symbolů, lépe hovořila k modernímu člověku (DANIEL 1962; ROUQUETTE 1962; PÉLISSIER 1962; JOMAND 1963). Výjimečnou práci na toto téma předložil francouzský kanonista Louis Trichet, jehož dílo (TRICHET 1986) je dosud jediným moderním zpracováním dějin kněžského stavovského oděvu s podrobnými právními sondami do usnesení diecézních synod francouzské středověké a novověké církve. Další hlubokou právníkou studií s významnými kulturně-sociologickými přesahy je výjimečné dílo mladého italského kněze Michele De Santi (DE

SANTI 2004), jež reflektuje především disciplinární církevní učení po vydání Kodexu kanonického práva v roce 1917.

Je potřeba ještě zmínit velké množství informací, které nabízejí životopisy významných duchovních či vzpomínky a memoáry. Zajímavá je také krásná literatura, která např. v 19. století velice často reflektuje postavu kněze ve vážných a někdy i humorných situacích.

1. 3. Obrazové a hmotné prameny

Kněží byli po staletí běžnou součástí evropské reality. Jejich stopy jsou dodnes patrné ve většině vědních i kulturních disciplínách. Úkolem teologie je ustavičné hledání Boží pravdy a snaha zprostředkovávat ji lidem tak, aby byla nejenom srozumitelnou, ale hlavně aby pomáhala prožít člověku život v plnosti. Člověk realizuje svůj život ve vztazích ke skutečnostem viditelného i neviditelného světa a tyto hodnoty se často vzájemně doplňují a prostupují. Definuje-li klasická teologie svátost jako „viditelné znamení neviditelné Boží milosti“, pak je zřejmé, že právě realita viditelného světa je nejenom předobrazem toho, co přijde, ale také jedinou možnou skutečností, v níž se realizovat osobní povolání ke svatosti.

Nauka o specifické kněžské službě se sice vyvíjela během staletí, vždy však byla pevně spojena s biblickým učením a církevní tradicí. Je tedy jen přirozené, že v rodícím se křesťanském umění můžeme pozorovat rodící se prvky, jež budou v budoucnu charakterizovat kněžství jako svátostnou službu křesťanskému společenství (např. modlitební gesta a postoje). S postupným teologickým prohlubováním nauky o kněžství se od středověku stále častěji objevují i obrazové doklady prvních znamení oddělení od společnosti (např. tonsura). Mnišská hnutí ovlivnila zcela zásadním způsobem kněžský stav a postupně sílil tlak na to, aby i světští kněží přijali mnišské způsoby. Jde o dvě podobná, v „detailu“ však přesto rozdílná povolání. Zatímco do roku 1200 existuje bezpočet zobrazení mnichů (např. v iluminovaných rukopisech), jen ojediněle lze nalézt vyobrazení světského kněze. Tato tendence přizpůsobit se v rovině vizuality mnišskému stavu trvala ještě několik dalších století. Z bohatého množství zobrazení členů duchovního stavu v západním umění je nejprve nutné oddělit nepochybné členy mnišských komunit (pro ně platí odlišné církevní normy a jejich oděv má i jiný spirituální rozměr) a teprve následně dochovaný obrazový fond podrobit konfrontaci s příslušnou soudobou základnou teologických pramenů. Správně zhodnocený obrazový materiál se může stát dokladem, jak se kněží v dané epoše sami chápali, jaké bylo

jejich postavení v komunitě věřících a jaký vztah měli k autoritám církve a světa. Ne vždy šly tyto aspekty „ruku v ruce“!

V rámci široké ikonografické základny existuje i zcela osobitá skupina obrazových pramenů, které na své pravé objevení teprve čekají. Jde o bohatý obrazový fond dochovaný v církevních sbírkách, hlavně portrétní galerie nižšího duchovenstva. Od poloviny 19. století nemůžeme opominout ani fotografické doklady.

Do dnešních dní se dochovalo jen minimum skutečných kněžských oděvů. Jako jiné užitkové šatstvo bylo na rozdíl od skvostných bohoslužebných souprav (parament) odsouzeno k postupnému zániku už na základě své primární funkce, tj. sloužit ke každodenní potřebě. Přesto se však objevují např. jako součást archeologických nálezů funerálních celků raného a vrcholného nověku. Fragmentární stav nálezů a ne vždy správná komparace s obrazovou a disciplinárním pramennou základnou obvykle neumožňují jejich správnou interpretaci. Část oděvů se dochovala jako doklad úcty k jejich nositelům, především kněžským osobnostem, jež se těšily úctě křesťanského společenství i po své smrti (dochoval se např. šatník bl. papeže Inocence XI. nebo sv. Jana Maria Vianneye z poloviny 19. století). Stranou nemůže zůstat ani umělecko-historická literatura, především katalogy známých souborů liturgického textilu, k nimž je totiž často volně přidružen i kněžský stavovský oděv (BERTHOD – BLANCHARD 2001; BURANELLI 2006; BERTHOD 2008; CATALDI GALLO 2011).

II. Východiska: Na okraj teologie šatu⁷

Staroorientální kultury se dívaly na nahotu lidského těla zcela odlišným způsobem než helénští Řekové a později i Římané, jejichž postoj by mohl být dnešnímu člověku z neznalosti sympatický. Je jen málo antropologických fenoménů, kde se pohled dvou kulturních konceptů tak zásadně liší, jako právě v této oblasti. Je znám semitský odpor k odhalenému tělu. Podobný vztah však mají i ti, jejichž pohled na svět byl ovlivněn monoteismem židovského národa. Příslušníci křesťanů a v dnešní době zvláště muslimů však nedávají ostentativně najevo svou pruderii, když pranýřují všudypřítomnou nahotu a kult lidského těla ve filozofii moderního světa. Naproti tomu vystupuje antický přístup k lidskému tělu a okázalé vystavování a opěvování nahoty jako projev přirozenosti mnohem srozumitelnější člověku dnešní doby. Není to však jen zkreslený pohled?

1. Nahota, lidské tělo a oděv v Písmu

Jádro židovsko-křesťanské antropologie je ukryto pod starými náboženskými představami o stvoření světa a poslání člověka v prvních kapitolách biblické knihy *Genesis*. Především tu není ani zmínka o tom, že by lidské tělo bylo něčím podřadným, protože Bůh stojí za vším viditelným i neviditelným světem, který „stvořil a viděl, že je to dobré“. Semitský pohled na „nahotu“ či lidské „tělo“ (hebr. *bāsar*) počítal s co nejširším obzorem, vlastně to byla pro něho *lidskost* sama, zkrátka *celý člověk*. Z toho vyplývá, že biblickému konceptu jsou zcela cizí jakékoliv sexuální konotace.⁸ Z celistvé úcty k člověku, který je integrální součástí stvořeného světa, pramení hluboce kladný vztah k lidskému tělu. „*Tělo nelze nenávidět*“, připomínal apoštol Pavel adresátům svých listů.⁹ S četbou dalších řádků a kapitol si však rychle uvědomíme, že problémy člověka přicházejí až v okamžiku, začne-li něco ze stvořeného světa neúměrně zveličovat na úkor ostatnímu světu jako celku. Lidské tělo si zaslouží naši úctu a náš obdiv, ať už jde o tělo „zdravé a dobře živené“, nebo o tělo trpící, nemocné či zdeformované. Projevem lásky je úcta k životu, na který člověk nemá vztahovat

⁷ PETERSON 1934, 347–356; PETERSON 1943; PETERSON 1993, 558–568; LETTIERI 2007; NOCE 2007.

⁸ CRAS 2011, 66–76. K prohloubení tématu viz BENDER 2008 nebo starší a méně dostupná práce HAULOTTE 1966.

⁹ Ef 5,28–29: „*Muži mají milovat své ženy jako své vlastní tělo. Kdo miluje svou ženu, miluje sebe. Nikdo přece nemá v nenávisti své tělo, ale živí je a stará se o ně.*“

ruku, ale naopak chránit ho až do krajnosti. Pro židy a později i pro křesťany bylo důležité důstojně a s úctou pohřbit mrtvé tělo, včetně těl zemřelých cizinců.

1. 1. Znovuoblékání Adama

Nahota doprovází lidské pokolení stále. „Z života své matky jsem vyšel nahý, nahý se tam vrátím,“ říká Job ve stejnojmenné biblické knize.¹⁰ V biblickém chápání je nahota významným duchovním symbolem *stavu* člověka. První lidé Adam (což znamená člověk nebo lidstvo jako celek) a Eva (Matka živých) byli nazí. „To, že se nestyděli, bylo díky slávě, do které byli zahaleni,“ podotkl později církevní učitel Efrém Syrský. Prvním lidem se zakázaným poznáním otevřely oči. Až v té chvíli poznali, oč přišli. Vlastní nahota se stala náraz překvapením: jakoby se před zrcadlem neukázal očekávaný obraz Boží, ale pokřivený a nečekaně zakroucený do sebe.¹¹ A Efrém pokračuje: „Když po přestoupení přikázání od nich tato sláva ustoupila, začali se stydět, jelikož zůstali nazí. Poté se ti dva vrhli mezi fíkové listy a zakryli si ani ne tak svá těla, jako spíše údy plné studu.“¹² Ve staroorientálním chápání musel být život „zahalen“, bylo třeba ho ukrýt před nepřátelským světem, aby chráněn a jaksi „v závětrí“ mohl růst a přinést plody. To pramenilo z přirozené – ještě archetypální – potřeby chránit si nejzranitelnější místo těla, skutečné „slabiny“, oblasti pohlavních orgánů nezbytné k předávání nového života a zachování rodu. Biblické pojetí je však ještě širší, protože vždy pojímá člověka jako celek. Chránit oděvem – zahalením (lat. *velatio*) – člověka, znamená chránit život ve své nejryzejší podstatě. Podobný pohled měli např. Babyloňané v obřadech slavených ke cti bohyně Ištar, kde svléknutí roucha bylo synonymem smrti.¹³ Ve slavném biblickém příběhu o Zuzaně, který se mimochodem odehrává právě v Babylóně, zatoužili dva starší soudci z lidu po její kráse natolik zvířeckou vášní, že jí neváhali obětovat jakýkoliv zločinný úklad. „Zuzana byla velmi líbezná a krásného vzhledu. Aby se ti zlotřilci nasytili její krásou, poručili ji odhalit se, měla totiž zahalený obličej. Plakali ti, kdo byli s ní, i všichni, kdo ji viděli.“¹⁴ Pro bohabojnou ženu z izraelského národa to byla potupa rovná smrti. Podle biblického myšlení chrání oděv lidskou osobu od onoho pověstného „prvního pádu“ nejen

¹⁰ Job 1,21.

¹¹ Křesťanská antropologie vychází z toho, že „Bůh stvořil člověka, aby byl jeho obrazem, stvořil ho, aby byl obrazem Božím, jako muže a ženu je stvořil.“ Gn 1,27.

¹² EFRÉM SYRSKÝ, *Commentarium in Genesim* 2,14 podle CAMPATELLI 2010, 59.

¹³ *Grande Lessico del Nuovo Testamento V* (Gerhard KITTEL – Gerhard FRIEDRICH edd.), Brescia 1969, s. 69.

¹⁴ Dan 13 (Vulg), 32–33.

před nepřízní počasí, ale také před nežádoucími pohledy, které by mohly lidské tělo snížit na úroveň pouhého předmětu pudové žádostivosti. Fikové listy sice ještě nejsou oděvem, ale spíše znamením nahoty či odznakem hříchu. Oděvem ve vlastním slova smyslu jsou až „kožené suknice“, které Bůh udělal Adamovi a jeho ženě před tím, než opustili rajskou zahradu.¹⁵ V nové situaci patří oděv mezi základní dary nezbytné pro život, protože chrání lidskou důstojnost, určuje vztahy mezi lidmi a dává jim pevné místo v řádu světa.

Díky oděvu dostává nový životní prostor pevnější kontury: zakrývání nahoty chrání soukromý život i manželský svazek¹⁶, umožňuje rozlišovat mezi pohlavími¹⁷, darování oděvu je projevem lásky k bližnímu.¹⁸ Šat umožňuje člověku rozlišovat mezi ročními obdobími, mezi prací a odpočinkem, ale také mezi všedním životem a *posvátným konáním*.

Staré orientální kultury nepoužívaly k postižení obklopující reality tolik dílčích slovních charakteristik, jaké mají k dispozici moderní jazyky. Postupně se rozšiřující slovní zásoba má svůj původ ve zcela konkrétním popisu skutečnosti a teprve mnohem později se obsah jednotlivých slov prohlubuje o další symbolické roviny a přenesené významy. Kromě přirozených asociací spojených s lidským oděvem sloužila Izraelitům jeho symbolika též k vyjádření pohnutých dějin národa. Je tu patrná určitá dvojznačnost, zřetelné napětí v této věci. Vždyť vše se dá zneužít, i oděv, který je božím darem – je totiž příslibem budoucí slávy, ovšem může být stejně tak i znamením hanby a nevěry, není-li užíván v intencích původního záměru. Zdánlivě chudá biblická hebrejščina je díky bohaté alegorické a metaforické rovině obohacena o řadu dalších nepřímých vyjádření, zvláště patrných v souvislosti s odíváním, tedy jednou ze základních lidských potřeb, a zároveň nedílnému projevu lidské osoby se vším, co ji tvoří a čím se od ostatních odlišuje. Obrazným jazykem jsou charakteristické především prorocké a apokalyptické knihy Starého zákona. Oděv slouží k vyjádření *spravedlnosti*, např.: „*Oblékal jsem spravedlnost, to byl můj oděv; jak říza a turban bylo mi*

¹⁵ Gn 3,21. Některé syrské *targumy* vykládají zmiňovanou pasáž odlišně. Nahrazují „kožené suknice“ výrazem „šaty ze světla“, respektive příslušné vyjádření podle času slovesa naznačuje, že tento oděv měli prarodiče ještě před prvním pádem. Tento způsob výkladu ovlivnil křesťanský obraz „svlékání a oblékání šatů“ především ve vztahu k symbolice křtu a křestního zasvěcení – CAMPATELLI 2010, 58.

¹⁶ Gn 34,2 Sam 3; Lv 18.

¹⁷ Zákon přikazuje mužům i ženám nosit rozdílný oděv – Dt 22,5.

¹⁸ Oblékat nahé patří mezi životně důležitá přikázání spravedlnosti, protože darovaný oděv vrací nuzákovi zpět lidskou důstojnost, viz např. Ex 22,25; Ez 18,7; Iz 58,7; Mt 5,40. Darování oděvu může být i znamením smlouvy (1 Sam 18,3).

právo,“ čteme v závěru knihy Job.¹⁹ Podobné obrazy jsou velmi časté.²⁰ Nádherný oděv, sláva, velebnost a Boží majestát jsou slova, zejména u proroků vzájemně silně propojená.²¹

1. 2. Oblékání lidství

Sejmutí pomyslného oděvu či odkrytí zahalujícího závoje se v symbolické rovině dotýká také samotného Boha a řada starozákonních textů toho s oblibou využívá. Je jasné, že tu nemůže být řeč o tom, že by to pro něho znamenalo smrt či že by ztratil něco ze své tajemné dokonalosti. Odkládání atributů božské slávy je zcela srozumitelným gestem totální vydanosti, kterou si Bůh hledá cestu k člověku. Izaiášův prorocký text už raně křesťanská církevní obec ztotožnila s betlémskými událostmi, tedy s narozením Ježíše Krista. „*Obnažil Hospodin své svaté rámě před očima všech národů a všechny končiny země uzří spásu našeho Boha!*“²² Podle křesťanské věrouky se Boží syn v okamžiku vtělení začal oblékat do šatů "lidské přirozenosti", tedy reálného těla z masa a kostí, a „jako každý jiný člověk“ se narodil z lůna ženy – židovské dívky Marie z Nazareta. Pro Židy je naprosto nepřijatelná představa, že by Hospodin, mocný stvořitel nebe a země a ochránce vyvoleného národa sám sebe ponížil natolik, že by vstoupil do svého vlastního stvoření, nechal se omezit atributy pomíjivosti, prostorem a časem. Avšak toto Boží sebeomezení, Ježíš jako „pravý Bůh a pravý člověk“, je ústředním tajemstvím křesťanské víry.

Ježíš z Nazareta se narodil prosté židovské dívce Marii uprostřed judských hor v Betlémě. Pro Židy je to důležité symbolické místo, protože právě odtud pochází jejich první král – slavný David. A právě z této královské posloupnosti pochází i Ježíš. Je z královského, nikoliv kněžského rodu. Liturgická připomínka slavená o vánočních svátcích je ve východní tradici zvaná Epifanií čili zjevením Pána. Je zcela odlišné od starozákonních teofanií, především slavného zjevení Mojžíšovi na hoře Chorebu, kde ho doprovázely ohně a dunění hromů a blesků. Nyní se vše odehrává v tichosti. Někteří církevní otcové upozorňovali, že se

¹⁹ Job 29,14.

²⁰ Iz 52,1 a 59,17 aj.

²¹ Např. Sir 6,31: „*Jako roucho slávy si ji oblečeš a ověňčíš se vítězným jásosem.*“ nebo Iz 61,10: „*Velmi se veselím z Hospodina, má duše jása k chvále mého Boha, neboť mě oděl rouchem spásy, zahalil mě pláštěm spravedlnosti jak ženicha, jenž si jako kněz čelenku bere, a jako nevěstu, která se kráslí svými šperky.*“ K dalším Ž 104,1–2; Ž 29 (28), 2.

²² Iz 52,10.

Boží syn narodil v nejvyšší možné bídě, v pouhém provizorním přístěnku. Jako dítě přišel na svět samozřejmě nahý, ale co je samozřejmé pro člověka, je pro Boha skutečným ponížením v lásce (*kenósis*). Nahé a nepředstavitelně zranitelné dítě ukazuje zcela limitní odevzdanost Boha lidskému pokolení. Východní liturgie hovoří ve zkratce: „*Jak vypovědět ono veliké tajemství? Netělesný přijímá tělo; Slovo na sebe bere tělo; Neviditelný se stává viditelným; Nedotknutelného se lze dotknout; Ten, který je bez počátku, nabývá počátku; Syn Boží se stává Synem člověka: Ježíš Kristus, stejný včera, dnes i navěky.*“²³

Inkarnací – přijetím lidského těla – vzal na sebe transcendentní Bůh omezení v čase i prostoru. Je to pro něho zjevné ponížení, ale toto *ponížení lásky* (řec. *kenósis*) jde ještě dál. Kristus je ochoten na sebe vzít lidskou přirozenost se vším všudy: být zranitelným a nést důsledky lidských hříchů se vším všudy. To se stává už s přijetím křtu ve vodách Jordánu. Není to pro Krista nevýznamná epizoda. Odkládá svůj oděv, aby na vlastní nahotě ukázal zranitelnost celého lidského pokolení. Pozdější teologové v tom spatřují i odkládání královských atributů slávy, kterými byl jako Boží Syn obdařen, když se tu ztotožňuje s údělem člověka a jeho hříšnou přirozeností. „*Ty, který nic nepotřebuješ, jsi byl pokřtěn v řece Jordánu a zanechal jsi v něm roucho božství, aby se do něj mohli obléci ti, kdo byli nazí,*“ zaznívá v jedné z modliteb syrské tradice.²⁴ V okamžiku křtu se znovu podle svědectví evangelistů odhaluje (lat. *re-velatio*) i Boží otcovství.

Rituální sejmutí oděvu i oblékání nového roucha se v Kristově životě projeví výrazně ještě jednou, ovšem už s tragickým akcentem. Po svém zatčení je předveden před státní i náboženské autority ve snaze usvědčit ho z protispolečenského jednání, především z toho, že se považuje za krále. Nakonec je rozsudek vynesen. Kristus je odsouzen k potupné smrti na kříži, ale ještě před tím je svlečen a zbičován. Vysmívají se mu i vojáci a v narážce na důvod jeho odsouzení zinscenují rouhačnou parafrázi královské korunovace: „*Svlékli ho a oblékli mu nachový plášť, upletli korunu z trní a posadili mu ji na hlavu, do pravé ruky mu dali hůl, klekali před ním a posmívali se mu [...] Když se mu dost naposmívali, svlékli mu plášť a oblékli ho zase do jeho šatů.*“²⁵

²³ SENDLER 2010, 61. – Večerní tropar, Synaxe Přesvaté Bohorodičky (26. prosince).

²⁴ CAMPATELLI 2010, 62.

²⁵ Mt 27,28–31; též Mk 15,17–20, J 19, 2–5. – CRAS 2011, 83–93.

Když dorazili odsouzenci na pahorek Golgotu za jeruzalémskými hradbami, zbavili je vojáci opět šatů. Ne však úplně: ponechali jim pouze *subligar*, bederní roušku.²⁶ S ní se zobrazuje ukřižovaný Kristus dodnes (obvykle se jí říká *perizoneum*), byť spirituální akcenty v umění se v průběhu dějin dramaticky proměňovaly od zhojeného oslaveného těla „Krále slávy“ až po ztýrané krvavé tělo oběti lásky. Aspekt „pravého Krále“ se snažilo zachytit ikonické umění už nejméně od 7. století, jak dokládá malovaná deska z kláštera sv. Kateřiny pod horou Sinaj. Zde je Ukřižovaný Kristus oděn do dlouhé splývavé tuniky bez rukávů (*colobion*) sytě purpurové barvy.

Ježíšova duše se jen na čas odpoutala od fyzického těla uloženého do hrobu. Nezavila se ho však natrvalo, naopak okamžikem Zmrtvýchvstání dostává nový charakter, stává se tím, co teologie nazývá „oslaveným tělem“, znovu oblečeným do plného světla. Oblečením do milosti, kterou první člověk Adam lehkovážně ztratil. Zářivá bělost „prvního dne po sobotě“, časného velikonočního rána, je zosobněná bělostným šatem andělů, kteří ženám u hrobu dosvědčili tuto skutečnost, ale především samotným šatem vzkříšeného Ježíše. Oslavně bělostný šat je znamením slávy vycházející z opravdové víry. Marie Magdaléna i emauzští učedníci nejprve tento šat nevidí. Ve Zmrtvýchvstalém vidí buď jen obyčejného zahradníka, nebo poutníka oblečeného do všedních šatů. Poté, co překonají strach pramenící z vlastních představ, poznávají v radosti svého Pána. Symbolika radosti, slávy Boží a svobody člověka vykoupeného z hříchu bude v křesťanském prostředí už natrvalo spojena s bílou barvou, zvláště pak zřetelnou v liturgických úkonech bohoslužebného shromáždění.

2. Lidské tělo, tělesnost a oděv u prvních křesťanů a u církevních Otců

Křesťanský pohled na lidskou osobu, tělo i nahotu však není formován pouze biblickými kořeny, ale také antickým smýšlením, protože právě z tohoto světa – mimo židovský národ – pocházelo množství prvních Kristových následovníků, které oslovovala naléhavost Ježíšova učení i radost a osobní charisma jeho prvních svědků. Byl to především příklad *Pavla z Tarsu* († kolem 67 po Kr.), řecky mluvícího Žida pocházejícího z diaspory a římského občana. Pavel doširoka otevřel bránu nové víře do celého tehdejšího kulturního světa, když svědčil o Kristu i naprostým pohanům, kterým umožnil se ke společenství učedníků připojit.

²⁶ SENDLER 2010, 148.

2. 1. Antický pohled na tělesnost člověka

Můžeme snad obecně říci, že antické myšlení bylo nebyvale silně zasaženo pronikavou Platónovou filozofií. Lidská osoba vystavená drobnohledu myslitelů se najednou rozdrobila na tělo, duši a ducha. Je to skutečný *dualismus* cizí biblickému pojetí člověka. Platón poprvé mluví o lidském těle, jako o „hrobu“, ze kterého duše musí uniknout, zbavit se pozemských pout těla a smyslů, aby se mohla pozdvihnout do dokonalého světa.²⁷ Platón lidské tělo nedoceňuje, ale někteří z jeho následovníků byli ještě radikálnější. Podcenili tělo natolik, že jim na něm přestalo záležet. Tělo, na kterém nezáleží, se může stát předmět nebo dokonce obchodním artiklem, které je možné okázale vystavovat i beztrestně zneužívat, jak jsme ostatně mnohdy svědky v dnešní době. Platónský dualismus se stal nesmírně vlivným filozofickým směrem, který ovlivnil celý antický svět, jenž se s ním buď ztotožnil, nebo ho zcela odmítl (epikureismus). Vizuální umění, především sochařství, které filozofie pro svou smyslovost postavila zcela na okraj zájmu, se začalo snažit hledat ideální produchovnělou krásu lidského těla eklektickým skládáním údů z různých lidských těl na pozadí geometrických teorií (kánon) v harmonický celek.

2. 2. Tělesnost a symbolika šatů u apoštola Pavla z Tarsu

V atmosféře eschatologického očekávání a brzkého Kristova příchodu žila celá tehdejší komunita křesťanů a Pavel, jako správný konvertita, dokázal strhnout řadu posluchačů svou výmluvností, ale i radikalitou zastávaných postojů. Ty stály v pozadí poněkud rozpolceného pohledu na lidské tělo, respektive lidskou tělesnost vůbec. Nebyvale upřímně hovoří Pavel o svých slabostech a vlastním těle jako o „hliněné nádobě“. V listě Římanům podotýká: „*Vím totiž, že ve mně, to jest v mé lidské přirozenosti, nepřebývá dobro. Jak ubohý jsem to člověk! Kdo mě vysvobodí z tohoto těla smrti?*“²⁸ Mladí křesťané v římské církevní obci Pavlovým výrokům velmi dobře rozuměli, protože téma sváru duše s tělem bylo denním chlebem řady soudobých filozofických směrů.

Apoštol Pavel věřil, že lidské tělo je samo o sobě slabé, zranitelné, křehké, ovládané žádostmi vedoucími k smrti. Aby se nestalo pouhou tělesnou schránkou, musí vejít do kontaktu s opravdovým živoucím principem, kterým je Duch Kristův. „*Jestliže ve vás přebývá Duch toho, který Ježíše vzkřísil z mrtvých, pak ten, kdo vzkřísil z mrtvých Krista*

²⁷ PLATON, *Gorgias*, 493a.

²⁸ Řím 7, 18.24.

Ježíše, oživí i vaše smrtelná těla Duchem, který ve vás přebývá,“ napsal křesťanům do Říma.²⁹

Noví příznivci vstupovali do křesťanského společenství přijetím křtu, tedy očistnou rituální lázní, přikázanou samotným Kristem. Konvertité ze židovství byli v nesporné výhodě. Obřad hovořil srozumitelným symbolickým jazykem navazujícím na důvěrně známé obřady s jasně čitelnými biblickými předobrazy. V nové a velmi životné komunitě měli najít své místo též bývalí pohané. Měly zmizet nejenom náboženské rozdíly, ale také společenské bariéry. Pro srozumitelnost křtu jako iniciačního obřadu všem bez rozdílu si apoštol Pavel vzal na pomoc oděv, jehož odkládání, nebo naopak přijetí sehrávalo v jeho průběhu klíčovou roli: *„Neboť vy všichni, kteří jste byli pokřtěni v Krista, také jste Krista oblékli. Není už rozdíl mezi židem a pohanem, otrokem a svobodným, mužem a ženou. Vy všichni jste jedno v Kristu Ježíši.*“³⁰

2. 3. První disciplinární odlišnosti křesťanů

Přes společná duchovní východiska se nově vznikající komunita začala postupně Židům vzdalovat. Byl za tím samozřejmě zcela odlišný pohled na Ježíše Krista, jeho úlohu v dějinách národa a osud jeho těla po útrpné smrti na kříži. Brzy se objevily i odlišnosti bohoslužebné a disciplinární. Křesťané pocházející ze židovství se zprvu s ostatními Židy scházeli k předepsaným sobotním modlitbám v chrámu či synagoze, ale také společně s těmi, kteří uvěřili v Krista z řad pohanů i v den „první po sobotě“, tj. v neděli k modlitbám nad chlebem a vínem po Kristově příkladu. Postupně se ujal nový zvyk, *muži si přestali zahalovat hlavu při modlitbě*. Pro Židy to bylo šokující, protože se tím zcela zjevně porušoval Zákon. Tato modlitební praxe má velmi starý původ a kniha Exodus ji spojuje přímo s patriarchou Mojžíšem. Ten si v okamžiku boží teofanie (zjevení) pod horou Choreb zakrývá hlavu i tvář, neboť *„se bál na Boha pohledět“*.³¹ Zahalená hlava i tvář muže při modlitbě, ať už soukromé

²⁹ Řím 8,11.

³⁰ Gal 3,27–28 – BROWN 2000, 48–49; CRAS 2011, 106–108.

³¹ Ex 3,5–6. Podobně jedná i prorok Eliáš pod toutéž horou, kam utekl před zrádnou královnou Jezabelou. Když k němu promluví Bůh v jemném vánku, Eliáš si zahalí tvář pláštěm a začne naslouchat (1 Král 19,13).

nebo v chrámu, se tak stává pro Židy výrazem uznání Boží svrchovanosti nad člověkem.³² Jak si vysvětlit tuto změnu?

Výzvy k tomu, aby si muži nezahalovali oproti zvyklostem hlavu při modlitbě, se nachází v listech, které apoštol Pavel adresoval vzkvétající komunitě v Korintu, jejíž jádro samozřejmě pocházelo z místní židovské menšiny. Podle exegetů patří dotyčné pasáže k nejméně jasným úryvkům v celém kontextu apoštolova působení. Ve svém prvním listě uvádí: „Každý muž, který se modlí nebo prorocky mluví s pokrytou hlavou, zneuctívá toho, kdo je mu hlavou,“ a hned dodává: „Muž si nemá zahalovat hlavu, protože je obrazem a odleskem slávy Boží...“³³ Zřejmě onen náhlý příkaz nebyl v plnosti pochopen, protože v dalším listu, který musel hned do Korinta poslat, je svou předchozí myšlenku přinucen více teologicky rozvést. Pomyslně se vrací k Mojžíšovi a k oněm slavným událostem pod horou Choreb a vykládá je. „Jestliže smlouva literami vytesaná do kamene sloužila smrti, a přece byla nastolena s oslňující slávou, takže synové Izraele nemohli pohlédnout na tvář Mojžíšovu pro její pomíjivou zář...“ Představil tu Ježíše jako nového Mojžíše, jako nový duchovní střed vyvoleného národa. „Nepočínáme si jako Mojžíš, který si zahaloval svou tvář závojem, aby synové Izraele nespátřili konec té pomíjející záře. Avšak jejich myšlení na tom ustrnulo. Až dodnes zůstává onen závoj při čtení staré smlouvy a zůstává skryto, že je zrušen v Kristu. Když se čte Mojžíš, leží na jejich srdcích závoj [...], avšak když se obrátí, je závoj odstraněn.“³⁴

Kristovi učedníci se napříště poznají podle tohoto *viditelného vnějšího znamení*. Odkryté hlavy a tváře odkazují na to, že se mají stát nositeli světla a radostné zvěsti evangelia pro celý svět. „Na odhalené tváři nás všech se zrcadlí slavná zář Páně, a tak jsme proměňováni k jeho obrazu ve stále větší slávě...“³⁵ Své teologické reflexe v disciplinární rovině doplnil ještě o další příkazy a doporučení, zřejmě jako reakci na některé pohoršující zvyklosti, které se objevily v korintské církevní obci. Všechny ženy bez rozdílu mají nadále přistupovat ke společné modlitbě se zahalenou hlavou, muži mají mít vlasy krátké a všichni bez rozdílu mají víc dbát o okrasu duše než oděvu.

³² Člověk v takové situaci odkládá svou osobitost, odlišnost od druhých ustupuje do pozadí, aby mohla vyniknout intimita vztahu Boha s člověkem. Dodnes používají Židé při modlitbě buď malou pokrývku hlavy – *kipu* (jarmulku), nebo modlitební šál *tálit katan* (u ortodoxních Židů).

³³ 1 Kor 11,4.7.

³⁴ 2 Kor 3,7.13–16.

³⁵ 2 Kor 3,18.

Je potřeba ještě zmínit jednu událost z apoštolova života, protože je už u církevních otců spojována s počátkem praxe, která vejde do dějin jako *kněžská tonzura*. Po ukončení misijního působení v Korintu se Pavel vydal na cestu s Priscillou a jejím mužem Akvilou do Sýrie: „Protože učinil slib, dal si v Kenchrejích ostříhat vlasy,“ zmiňuje prostě evangelista Lukáš ve Skutcích apoštolských. O povaze slibu nevíme nic, snad je to odkaz na jinou židovskou praxi, a sice *nazorát*, tedy dočasné osobní zasvěcení spojené s nestříháním vlasů ani vousů.³⁶ I tato drobná zmínka je dodnes exegetům nejasná, lze ji tedy vykládat různě. „Učinil slib, a proto si nechal ostříhat vlasy.“ To by sice bylo v kontextu starých židovských praktik věc zcela neslýchaná,³⁷ ale v souvislosti s již zmíněným příkazem mužům modlit se s nezakrytou hlavou, naopak zase zcela pochopitelná. Pozdější disciplinární církevní předpisy se na tento verš odkazují jako na historický počátek kněžských postřizín (tonzury).

Později vstoupil platónismus nebyvale silně i do křesťanského smýšlení, především prostřednictvím asketických mnišských hnutí a jejich touze po sebeumrtvování. Trochu do pozadí byla odsunuta skutečnost, že i Kristus, Boží Syn, „vzal na sebe lidské tělo“ a „byl nám podobný ve všem, kromě hříchu,“³⁸ čímž pro křesťany rehabilitoval lidství i vše, co s ním souvisí.

³⁶ Ojedinělou rituální zvláštností nevázanou pouze na kněžskou třídu lévijců bylo složení obvykle dočasného slibu osobního zasvěcení Hospodinu (viz Nm 6). Tento projev soukromé zbožnosti židovských mužů zvaný *nazorát* byl vnitřně svázán mnoha dílčími pravidly, navenek se však projevoval volným růstem vlasů a vousů. Velmi často byl na počátku nazorejského zasvěcení slib bezdětné ženy toužící po mužském potomku Bohu, který, pokud se narodí, ponese tento vnější znak osobního zasvěcení. Poté, co toto období skončilo, byl muž obřadně oholen a ostříhán, aby se mohl vrátit k všednodennímu životu. Z vděčnosti za narození mužského potomka má svůj původ rituální stříhání prvních vlasů přibližně tříletých židovských chlapců. Obřad, v dialektu jidiš nazývaný *opšeren*, se radostně slaví v rodinném kruhu a u některých zbožných Židů je doprovázený zvykem ostříhané vlásky zvážit a věnovat stejnou váhu zlata či stříbra dobročinným organizacím, aby se děcko dožilo dlouhého věku ve zbožnosti. V tento den také chlapec obdrží svou vlastní malou *kipu* (jarmulku) a malý *modlitební šál*. – STERN 2002, 199. *Nazorát* je spojován s prorokem Samuelem (1 Sam 1,11) a především se známým příběhem o silákovi Samsonovi (Sd 13–16).

³⁷ „Kněží si nevyholí hlavu ani nenechají vlát vlasy, ale řádně si vlasy přistříhnou,“ zmiňuje Ezechiel 44,20. Židovská bohoslužebná praxe zakazovala si zcela vyholit hlavu, to totiž dělali především pohanští kněží, např. kněží egyptského boha Serapida nebo v Babylónu: „V jejich svatyních vysedávají kněží s potrhávanými šaty, hlavy a brady ostříhané, hlavu nezahalenou.“ (Baruch 6,30) nebo „Kněží si nebudou vyholovat na hlavě lysinu ani zastříhovat okraj svého vousu ani své tělo zjizvovat.“ (Lv 21,5).

³⁸ Flp 2,7; Žd 4,15.

Raný středověk neměl tolik pochopení pro symbolismus pozdní antiky, byť ukrytý v apoštolských listech Nového zákona. V té době teologii už naplno prostoupil augustiniánský směr, který v sobě ukrýval neoplatónskou filozofii. Důsledky nového trendu byly obrovské a ponejvíce poznamenaly postoj duchovních autorit k lidskému tělu a jeho přirozeným projevům. „Odvrát od těla“ má samozřejmě starší kořeny, především v již zmíněném dualismu vycházejícím z platónských idejí o nadřazenosti světa duchovního nad tělesným. Původní biblický koncept vyjadřoval harmonii mezi oběma složkami lidské osobnosti, protože mu bylo cizí je od sebe oddělovat či dokonce klást do protikladu. Asketický stoicismus císaře Marka Aurelia založený na sebeovládání a krocení tělesných vášní byl v souladu s pozdně antickou filozofií morálky zastávané především intelektuály. „*V období mezi Ciceronem a stoletím dynastie Antoniovců došlo k jedné velké opomíjené události: k proměně sexuálních a manželských vztahů; pohanská sexuální morálka je po této metamorfóze totožná s budoucí křesťanskou morálkou manželství,*“ uvádí kulturní historik Paul Veyne.³⁹

³⁹ Citováno podle Jacques LE GOFF /TRUONG 2006, 40.

III. Dar služby

Pročítáme-li *Skutky apoštolů*, vystává před námi skutečně barvitý obraz života prvních Kristových následovníků. Apoštolové zcela změněni osobní zkušeností se vzkříšeným Pánem radikálně změnili své chování. Z ustrašených společníků Ježíše z Nazareta se stávají odvážní hlasatelé radostné zvěsti, kteří jsou ochotni svědčit o Kristu i před soudobými židovskými a římskými autoritami, aniž by hleděli na následky svého „protispoločenského“ jednání. Nebyli však jediní, kterým se zmrtvýchvstalý Kristus ukázal, ale naopak, podle Skutků jich byly opravdové zástupy. Nelze se proto divit, že se brzy ze sympatizantů stávají skuteční věrní a vytváří se nové a velmi živé společenství těch, kteří následovali Krista, čili křesťanů. Nejsou to už ale jen Židé, ale přichází stále větší množství konvertitů z řad pohanů z různých národů. Všichni společně naslouchají kázání apoštolů či jejich spolupracovníků a slaví Kristův odkaz – *lámání chleba*, jak jim přikázal.

Jádrem prvotní církve jsou apoštolové a později jejich nástupci nazývaní *episcopoi* (biskupové), hlavy menších církevních obcí. Výkladem svatých textů vypomáhají i *diakonoí* (jáhni), kteří mají v novém společenství na starosti charitativní službu, starají se o chudé, poutníky a umírající. Ve stínu jsou zdánlivě tzv. starší, nebo-li *presbyteroi* (kněží), jež tvoří doprovod apoštolů.⁴⁰ Bohoslužba, která je „tmelem jednoty“ prvotní církevní obce, je zcela jiného rázu než ta v jeruzalémském chrámu. Sám Kristus nepochází z kněžského rodu levitů, ale je potomkem Judova kmene, který „nikdy nekonal službu u oltáře“. Ale před svým zatčením a odsouzením, když slavil se svými učedníky Hod beránka, jednal jako kněz. Tato večeře se stala závazkem pro budoucnost díky slovům proneseným nad chlebem a vínem: „*To konejte na mou památku.*“ Autor listu Židům stroze konstatuje: „*Mění-li se kněžství, mění se nutně i Zákon.*“⁴¹

1. Nová důstojnost

Nové křesťanské společenství nepřevzalo staré rituální zvyklosti židovského národa přímo, ale určitá návaznost na ně je v nově se formujícím bohoslužebném řádu přesto patrný. Je to především pojmosloví, kterému je však dán zcela jiný obsah. Například kněžská služba už není předávána rodovou příslušností, nadále se vyznačuje pouze „duchovní kontinuitou“

⁴⁰ Sk 11,30; 15,2n; 21,18.

⁴¹ Žid 7,11.

vyjádřenou vkládáním rukou a modlitbou nad vyvoleným kandidátem, který je pro církevní obec jakýmsi duchovním otcem, představeným či starším. Křesťanem se člověk stává přijetím křtu, kterému předchází období vyučování, jehož význam ještě naroste se zvyšujícím se počtem z řad pohanů, kteří neznali židovské svaté texty ani jejich obyčeje. Ponořením do křestního pramene se zrodil nový křesťan, který byl oblečen do bělostného křestního roucha. Hluboká symbolika křestního úkonu i roucha samotného byla vylíčena již na jiném místě této práce, zde však musíme uvést, že by bylo chybou domnívat se, že by se bílý oděv stal poznávacím znakem křesťanů v oněch přelomových dobách. Naopak, až na výjimky, byl už od počátku chápán jako šat nové důstojnosti určené k bohoslužebnému úkonu nejvyššího řádu – ke slavení *eucharistie*. Starý židovský a zvláště římský svět měl totiž zcela jiné vnímání bílých šatů ve všedním životě. Dokonalá bělost ať už lněných nebo vlněných látek byla poměrně těžko dosažitelná, a proto se vyhrazovala pro slavnostní příležitosti a samozřejmě náboženská konání.⁴²

Pro běžný život se užívalo oděvu různých barev a stejného střihu jako u jiných obyvatel říše. Reprezentativní tóga se spodní tunikou z bělostného vlněného sukna s tmavě červenými klávy byla v počátcích křesťanské obce v Římě již spíše obřadní záležitostí vyšších vrstev. Podobně jako dnes dělila antická společnost oděvy podle základní účelnosti. Spodnímu oděvu, který bezprostředně chránil zranitelné tělo včetně tuniky, která se používala v běžných činnostech přes den, se říkalo *indumenta*. Teprve na něj se oblékaly různé další oděvní součásti buď více reprezentativní, nebo takové, které souvisely s další pracovní činností (např. při cestování, pracovní oděv, proti dešti apod.). Tomuto typu oděvu, který se mohl měnit vícekrát za den (patří sem i veškerý ceremoniální šat) se vžilo označení *amictus*.⁴³

Nižší sociální vrstvy používaly z praktických důvodů zkrácenou přepásanou krátkou tuniku *colobium* s pláštěm zv. *pallium*. Dlouhé tunice až ke kotníkům s krátkými rukávy se říkalo prostě *tunica talaris manicata*.⁴⁴ V každé z mnoha oblastí rozlehlé říše se chudinský oděv trochu odlišoval podle různorodých klimatických podmínek a stejně tak byla rozmanitá i jejich označení. Typologická blízkost ošacení vynikla především v Římě, kam mnozí z nich přicházeli za prací či obchodem. Díky prolínajícím se vlivům není vždy možné oděv jasně pojmenovat. Například biskup Cyprián z Kartága († 258) krátce před svou mučednickou

⁴² CRAS 2011, 119–124; NOCE 2007, 42–50.

⁴³ TRICHET 1986, 21.

⁴⁴ DE SANTI 2004, 120–123.

smrtí, o které jsme dobře informováni ze soudobých prokonzulárních akt, „*vysvlékl plášť a položil jej na místo, kde si hodlal kleknout, svlékl rovněž dalmatiku a svěřil ji diakonům [...] zůstal pouze ve lněné haleně a očekával kata...*“⁴⁵ Oním pláštěm je *lacerna byrrus*, delší plášť s kapucí, oblíbený na blízkém Východě i na Britských ostrovech. Galskou variantou pláště s kapucí byla tzv. *caracalla* (odtud staročeské karkule). *Dalmatika*, tj. jakási tunika s rukávy, byla běžným šatem lidových vrstev. Přítomnost rukávů, díky kterým byla velmi praktická, protože nikterak nebránila pohybu na rozdíl od starších zavíjených šatů (např. tógy), z ní učinila oděv, který začali používat i církevní služebníci – jáhni (*diakonoí*), kteří v církvi sloužili u bohoslužebného stolu nebo se starali o chudé a nemocné.⁴⁶ Přesto nemůžeme v prvních staletích křesťanské éry ještě ani zdaleka hovořit o stavovském kněžském oděvu – vždyť se koneckonců teprve zvolna začíná proměňovat pohled na duchovenský stav jako na odlišný od laiků (ve smyslu pozdějšího *ordo*). S těmi, kteří jsou v mladé komunitě nositeli duchovní autority, je spojena zvláštní úcta. Musí žít takovým způsobem, který odpovídá jejich vznešené službě, ke které přijali pověření. Ona „vznešená vážnost“ (*honestas clericorum*) se objevuje i ve volbě jejich šatů, které jsou sice obdobné jako u jiných křesťanů, liší se však větší délkou, aby byl předem vyloučen jakýkoliv náznak možné prostopášnosti. To dosvědčuje svatý Augustin († 430), když srovnává staré zvyklosti se soudobými: „*U starých Římanů bylo neřestí nosit tuniku až po kotníky a s rukávy, dnes je naopak u urozených lidí nosících tuniku neřestí, když tomu tak není...*“⁴⁷

Společným rysem nižších sociálních vrstev byla jakási „*nebarevná barevnost*“, tedy šaty z tmavých, vesměs nebarvených látek. O převládající barvě pak rozhodla výchozí surovina a skutečnost, pocházela-li vlna z tmavých či světlých plemen ovcí nebo koz. Římská aristokracie naopak dávala okázale najevo, že může i ve všedních dnech používat reprezentativních oděvů z bělostných tkanin. Čisté šaty nejsvětějších odstínů – *color candidus* – používali členové prvotní křesťanské obce právě z těchto důvodů pouze v rámci intimity obřadu lámání chleba, jak je vidět na známé malbě v Prisciliných katakombách.

Církevní život nabral ve 2. století na síle, což se v praxi projevovalo zvýšenou nutností upevnit vnitřní struktury mladých, ale rychle se šířících církevních obcí. Do popředí se dostává pastýřská služba představených, která se postupně třístupňově dělí (tj. *episcopi*,

⁴⁵ AKTA CYPRIÁNOVA 4,1 cit podle Příběhy 2009, 230.

⁴⁶ KYBALOVÁ 1998, 120–125; KYBALOVÁ 2001, 20–30.

⁴⁷ AUGUSTIN, *De doctrina christiana* III, XIII, 20 viz AUGUSTINUS 2004, 145.

presbyteroi, diakonoi), a vyjasňují se původně nepříliš zřetelné pravomoci, jak dosvědčuje biskup a mučedník Ignác z Antiochie († kolem 107). Kněžství dosud neexistuje jako stav, ale jde o zcela konkrétní službu společenství při hlásání slova, vyučování a slavení večeře Páně.⁴⁸ Ve 3. století je církev vystavena velkým pronásledováním, nebezpečnějším se však staly rozepře vnitřní, které ji zasáhly. Byl to především spor o možnosti či nemožnosti pokání po provinění proti víře církve. Otázka *lapsi* (padlých) církevní obec rozdělovala. Nakonec bylo za opodstatněné uznáno mírnější hledisko, *lapsi* se mohou po vykonaném pokání vrátit zpět, aniž by znovu museli přijmout křest. Přísnou rigoristickou morálku zaujímal skupina soustředěná kolem římského kněze Novatiána († asi 258), který se na sebe pokusil strhnout vedení římské církevní obce, aby se stal jakýmsi protipapežem (251). Zdráhali se setkávat s těmi křesťany, kteří z důvodů pronásledování zapřeli svou víru a pro vrácení do církve vyžadovali nový křest. Toto své elitářství dávali najevo nošením bílého oděvu a ostentativně si nechali říkat *katharoi*, tj. čistí. Tedy úplně stejně jako jejich duchovní dědici ve vrcholném středověku (kataři a albigenští). Papeži Štěpánovi (254–257) se připisuje vydání ediktu, v němž přikazuje kněžím a jáhnům, aby bílý oděv, který používají k bohoslužbám, nepoužívali po jejich skončení jako civilní. Těžko rozhodnout, zda tím reagoval na jejich možné „novatiánské“ sklony či zda tu můžeme hovořit o prvních liturgických oděvech posvěcených služebníků.⁴⁹

2. Askeze a kázeň v raném novověku

Antický i středověký svět hýřil barvami, přestože dochované stavební či jiné památky mohou svědčit o opaku. Moderní věda totiž odhalila stopy barviv na různých architektonických člancích. Stejně závěry potvrzují i archeologické nálezy, ale především množství písemných pramenů. Barevnost vyznačující se sytostí a rozmanitostí barevných odstínů se v běžném životě dotýkala pouze středních a vyšších vrstev společnosti. Oděv prostých lidí a vesničanů byl na barvy překvapivě chudý. Vlastně byl většinou bezbarvý, a to doslova, protože byl zhotoven z přírodních nebarvených vláken, ať už vlny, lnu, či konopí. Nebylo vždy možné věnovat oděvům ani základní péči, např. zdlouhavému bělení na slunci u lněných látek, protože většina chudých lidí neměla oděvu nazbyt.

⁴⁸ *Diakonát* 2008, 23–30.

⁴⁹ DE SANTI 2004, 127. Edikt zmiňuje *Liber pontificalis* I vzniklý zřejmě až v 6. století jako sbírka starších zpráv.

S touto „nebarevnou“ společností se ztotožnila různá asketická či později mnišská hnutí, která oděvu upírala jakoukoliv společenskou či reprezentativní funkci a od oděvu očekávala pouze ochranu před nepříznivými vlivy, před chladem, deštěm, ale také před nežádoucími pohledy okolních lidí. Oděv nejnižších sociálních vrstev přijali za svůj poustevníci, kteří dobrovolně odešli do nehostinných a pouštních oblastí konat pokání za svět a v radikální evangelní chudobě žít z milostí pramenících ze křtu. Prostý oděv běžného praktického střihu, obvykle z hrubé rezné vlny, byl sice v mnohém shodný s oděvem ostatních venkovanů, měl však na rozdíl od něj charakter *viditelného znamení oddělení* od okolního světa a byl také tak chápán.⁵⁰

2. 1. Svět askeze

„*Odkud začít vhodněji než od mnišského oděvu?*“ ptá se v úvodu svého slavného spisu *Zvyky cenobitů*⁵¹ Jan Cassianus (kolem 365–435), přední autorita východního teologického myšlení na Západě. Jeho spis nás tak uvádí do problematiky duchovního boje. Celá úvodní část je věnována mnišskému oděvu a jeho symbolice. Přijetí prostého oděvu bylo vnějším vyjádřením změny života poustevníka a stejně tak symbolem obrácením mravů (*conversio*). Jednotlivé části se už do počátku symbolicky vykládaly jako duchovní zbraně válečníka chystajícího se k boji. Jako by tu rezonovala slova apoštola Pavla: „*Naše zbraně nejsou tělesné, ale mají od Boha sílu bořit hradby*“ (2 Kor 10,4).⁵² To, že mnichovu oděvu přičítá takovou pozornost a že mu autor věnuje celou první kapitolu svého díla, ukazuje, jaký význam mu sám autor přičítal. „*Tělo oděv jen obléká, ale nelichotí vnější slávou, oděv tak všední, aby se mezi ostatními muži neodlišoval žádnou neobyčejnou barvou nebo vzhledem, oděv prostý dbalé pečlivosti, ale zase jen tak, aby ho žádný hledač Boha pro nedbalost neměl zašlý špínou.*“⁵³ Mnich-poustevník je stále připraven k boji. V poušti musí vybojovat bitvu za spásu vlastní duše, ale bojuje zde zároveň i za svět. „*Mnich musí, jakožto vojín Kristův, který je v neustálé pohotovosti, ustavičně chodit s přepásanými bedry,*“ uvádí Cassianus.⁵⁴ Je v tom i jeho pedagogický takt, protože se na této „teologii šatu“ dá snadno a názorně čtenáři vylíčit

⁵⁰ GIORDA 2007, 9–12.

⁵¹ CASSIANUS 2007, 11.

⁵² CRAS 2011, 108–109. Také samotný přívlastek „asketický“ nás přivádí stejným směrem, protože řecké *askétés* označovalo bojovníka.

⁵³ CASSIANUS 2007, 11.

⁵⁴ CASSIANUS 2007, 9 a 15; VENTURA 2006, 177.

– v duchu oblíbené alegorické metody alexandrijské školy – mnohé z duchovní podstaty a spirituality poustevnických společenství v Egyptě.⁵⁵

Cassianus však nebyl první, kdo takto symbolicky popisoval jednotlivé součásti mnišské oděvní výbavy ve snaze více poodhalit něco ze samé podstaty mnichovy přítomnosti v poušti. Byl jím o něco starší Evagrius Ponticus (345–399). Ve svém *Praktickém traktátu* zvaném *Monachos* popisuje asketickou zkušenost mnicha na cestě k vnitřní svobodě, hlubšímu rozvinutí lásky a poznání. Oděv pouštního otce odkazuje podle něho na prorocký charakter jeho života, symbolizuje umrtvování a chudý, tvrdý způsob života.⁵⁶

Asketický život pouštních Otců má také svou jistou odvrácenou stránku. Právě zde, v raných fázích formujícího se mnišství na blízkém Východě a v severní Africe, má svůj původ *podceňování těla* v křesťanské kultuře. Mniši, kteří odcházeli do extrémních podmínek nehostinné pouště bojovat „duchovní boj“ za spásu své duše a zástupně i za křesťany, kteří zůstali ve světě, zcela přirozeně museli krotit své tělo a jeho žádosti, protože se zcela vzpíralo nové životní situaci. Asketické snahy o to, aby přirozené lidské tělo bylo proměněno v tělo duchovní, mělo svou obdobu v jednom z pozdějších učení, ve kterém někteří východní teologové neúměrně vyzdvihli Kristovu božskou přirozenost na úkor lidské, což posléze vedlo k rozšíření tzv. *monofyzitismu*, bludné nauky, odmítnuté ekumenický koncil v Chalkedonu v Malé Asii (451). Autorita otců pouště a jejich životní filozofie přesto zasáhla křesťanské smýšlení Západu, který nikdy neměl k tělu tak vyhroceně negativní vztah jako mnišský svět. Jan Cassianus, který je oním „mostem“ mezi východním a západním mnišstvím, ovlivnil velké postavy křesťanského myšlení, jako byl svatý Jeroným či Augustin, kteří asketické ideály zprostředkovali celocírkevnímu společenství. Ty poté ovlivňovaly formující se kněžský stav jako celek.

⁵⁵ CASSIANUS 2007, 12: „V samotném oděvu Egyptanů jsou prvky, které neslouží ani tolik k péči o tělo jako k naznačení mravních pravidel, aby se zachování prostoty a nevinnosti udržovalo i v druhu oblečení.“ Podobně pracoval i Cassianův současník svatý Augustin, který s mnoha příklady z oblasti odívání vyložil svou slavnou nauku o milosti.

⁵⁶ VENTURA 2006, 171. „Kukula je symbolem milosti Spasitele, našeho Boha, který chrání jejich rozum, brání dětství v Kristu před těmi, kteří se snaží stále pohlavkovat, zraňovat, nezakryté ruce ukazují, že jejich život je prost pokrytectví, analabos – pracovní zástěra (škapulíř), má podobu kříže, obepíná ramena a je symbolem víry v Krista, opasek, který svírá jejich ledví, zapuzuje všechnu nečistotu.“

2. 2. Šat pokání

Oděv měl pro starší Izraelity výrazně symbolický rozměr. Už to, že člověk nikdy nenosí stále stejný oděv, mu umožňuje vnímat rozdíly mezi denními dobami, obdobími, ale především mezi posvátnem a všedním životem, mezi prací a svátkem. *Změna oděvu znamená přechod od jedné skutečnosti k druhé.* Pokud je změna motivována náboženským povědomím, koná se za doprovodu jednoduchých jasně definovaných obřadních gest. K pokání tak neodmyslitelně patří *roztržení všedního oděvu* a jeho nahrazení *žíněným rouchem*, sypaní popela a vyznávání hříchů. Pokání je jednorázovým aktem víry, kde si člověk uvědomuje své prohřešky proti Bohu nebo celému společenství, nemá však trvalý ani dlouhodobý charakter, protože používání kajících pomůcek tohoto druhu znemožňuje denní činnosti a práci. Žíněné roucho se zhotovuje dodnes především z černých či tmavě hnědých žíní z koňské hřivy či ohonu, je ale neohebné a nesnadno se udržuje. K prorockému charismatu význačných duchovních velikánů židovského národa, značícímu *trvale kající ráz* jejich života, patří i viditelné a snadno čitelné vnější znamení, totiž *oděv z velbloudí srsti nebo nošení zvířecích kůží*. Připomeňme jen, že vlna jednohrbého severoafrického velblouda (dromedára) byla na Předním východě snadno dostupná, je totiž velmi hrubá a na rozdíl od vlny velblouda dvouhrbého s minimálními tepelně izolačními vlastnostmi. Z těchto důvodů si z ní zhotovovali své oděvy skutečně jen nejchudší lidé, nebo ti, kteří podobný oděv oblékali dobrovolně z náboženských důvodů.⁵⁷

Mnichovo roucho není primárně oděvem kajícíka, jak bylo chápáno např. ve Starém zákoně. Staří církevní otcové dokonce ve svých naučeních před dlouhodobým užíváním žíněného oděvu varovali. Kromě toho, že použití takového oděvu znesnadňuje práci (a mnich se přece živí prací svých rukou), budí nežádoucí pozornost a tím vytrhuje z tichosti, a dokonce může být i pro poustevníka zdrojem pokušení dávat takto najevo svou vlastní cestu k dokonalosti.⁵⁸ V pozdějších dobách nosily některé přísné řeholní řády, zvláště pak v postní

⁵⁷ LETTIERI 2007, 20–22.

⁵⁸ CASSIANUS 2007, 12: „(Egyptští pouštní otcové) se všemožně vyhýbali žíněnému šatu, protože je nápadný a budí pozornost, a právě proto nejenže nemůže přinést žádný duchovní užitek, ale dokonce může vyvolávat marnou povýšenost, je také nevhodný k vykonávání nutné práce.“

době, menší žíněné oděvní součásti (např. bederní pásy)⁵⁹ na nahém těle ukryté pod lněnou spodní košilí jako projev soukromé penitenciální praxe (disciplíny).

3. Pokušení barevnosti

Nová situace zavládla až s příchodem císaře Konstantina. Ten poté, co zvítězil nad svým protivníkem u Ponte Milvio (312), zlegalizoval právní postavení křesťanů do té doby postavených mimo zákon. Po vydání pověstného Milánského ediktu (313) se křesťanům otevřely cesty k pozicím ve státní správě, ve školách i na jiných místech. Císařský dvůr nepokrytě sympatizoval s novou vírou, které se naskýtal zcela netušené možnosti. Především byla konfrontována se světem aristokratické i intelektuální elity. Do bohoslužby vtrhla nádhera podobná císařským ceremoniím a duchovenstvo samo, především biskupové, byli postaveni na roveň státním úředníkům a jako takoví se stali součástí vládních struktur. Mimo eucharistická shromáždění v nově budovaných bazilikách nepoužívali duchovní ještě nějakého zvláštního *klerického* oděvu odlišného od *laického*. Z náznaků rozptýlených v řadě spisů soudobých církevních autorit je však zřejmé, že pod vlivem silících mnišských hnutí *preferovali používání oděvu spíše tmavších barev, nikoliv však přímo černých*, protože ty patřily spíše do kategorie luxusního zboží. Oděvem duchovních byla zlidovělá varianta antického pláště zv. *chlamys*, vesměs opatřená malou kápí, které se ve střední Itálii říkalo *caracalla* nebo *cocolla*.⁶⁰ Svatý Jeroným († 420) se v listě adresovaném svému příteli *Nepotiánovi* obšírně věnuje klerické a kněžské službě a v rámci toho se zmiňuje samozřejmě i o kněžském šatě. „*Šatů tmavých se varuj a stejně tak těch skvoucích*,“ radí svému příteli a dodává: „*Jedno páchne zhýčkaností, druhé chlubením*.“⁶¹ V duchu umírněnosti nedoporučuje ani bílý ani příliš tmavý jako nosí mniši, ale připouští barvy různé. Jeronýmova autorita na Západě rychle rostla, jak rychle vcházel ve známost jeho překlad biblických textů do jednotné latiny čili Vulgáty. Zdánlivě drobná poznámka byla v následujících staletích

⁵⁹ Praxe odkazuje na starozákonní knihu Joel 1,13–15: „*Kněží, opásejte se k nařikání, kvilejte, sluhové oltáře, vejděte, nocujte v žíněných suknicích, sluhové mého Boha, neboť dům vašeho Boha je zbaven obětních darů a úliteb*.“

⁶⁰ MORONI 1840–1861/96, 153.

⁶¹ V doslovném znění: „*neque pullus, neque candidus color*“, Hieronymus, De vita clericorum. Epistola LII Ad Nepotianum, PL 22, 535. Přídavné jméno "pullus" se obvykle překládá jako (velmi) tmavá nebo smuteční barva (např. *toga pulla* – mužská smuteční toga, Isidor ze Sevilly, Etymologie XIX–XX, s. 168, pozn. 411.) Těž v českém překladu: *Listy* 1917, 218. Překladatel Antonín Ludvík Stříž pasáž překládá volněji „*šatstva špinavého stejně se varuj jako stkvoucího*...“

používána jako oblíbený argument proti nošení černých šatů duchovenstvem, ačkoliv se o to církevní představení ovlivňovaní mnišským hnutím stále snažili. V jiném ze svých listů, adresovaných tentokrát knězi Heliodorovi, Jeroným hořekuje nad smrtí svého přítele a připomíná jeho poslední slova i dar, který od něho obdržel: „*Tuto suknicí, v níž jsem se odíval ve službě Kristově, pošli mému nejmilejšímu, věkem otci, společenstvím bratru [...] a všechnu svou lásku přenes na něj.*“ Všedního civilního oděvu posvěcenou kněžskou službou si mladý kněz natolik vážil, že si přál, aby byl kněžským darem, odkazem přátelství a vděčnosti svému učiteli.⁶²

3. 1. Šíření císařských způsobů

Církevní autority zpočátku neřešily *stavovskou* barvu kněžského civilního oděvu, ale spíš jen kněžská pokušení nepřímo vyvolaná užšími kontakty s vládními elitami a s tím spojenými možnostmi. Vyšší představení církevních obcí se totiž stali součástí úřednického aparátu obnovované říše. Trvalo však ještě nějaký čas, než se stará římská aristokracie ztotožnila s novými způsoby. Jedna z nejstarších římských křesťanských mozaik v absidě kostela Santa Pudenziana ze závěru 4. století vizuálně shrnuje, že se proces christianizace Říma skutečně podařil: „*Kristus na trůnu je obklopen apoštoly Petrem a Pavlem v senátorských tógách. Symbol právě dokonaného »křtu« antického Říma!*“⁶³ Klaus Schatz, autor známé studie *Dějiny papežského primátu*, z něhož pochází i předchozí citát, k tomu doplňuje ještě jeden zajímavý postřeh: „*Římská šlechta s sebou přináší také způsob smýšlení – především své právní myšlení a řád, své charisma vůdcovství [...] svůj střízlivý cit pro praxi a také smysl pro moc, zkrátka pro všechno, co dalo Římu vládu nad světem. Tak se stalo, že z tradičních ideových soustav spojených s církevním římským smýšlením bylo přijímáno hlavně to, co šlo převést na právo a zákon: Petr jako zákonodárce, papež, v němž žije dále Petr a jenž je držitelem a dědicem Petrovy moci jako vlastník »plenitudo postestatis«, vrchní autority nad všemi církvemi.*“⁶⁴

⁶² „*Apprehensa avanculi manu, hanc, inquit, tunicam, qua utebar in ministerio Christi, mitte dilectissimi mihi, aetate patri, fratri collegio, et quidquid a te nepoti debebatur affectus, in illum transfer, quem mecum pariter diligebas.*“ Epistola LX Ad Heliodorum, PL 22, 598. Český překlad viz Listy Eusebia Jeronyma, 1917, s. 282. Výklad je nejasný: není zřejmé, zda jde o liturgický či mimoliturgický oděv kněze. Autor této práce se domnívá, že jde o oděv používaný mimo služby Boží, srov. též TRICHET 1986, 27.

⁶³ SCHATZ 37.

⁶⁴ SCHATZ 37–38.

Novou situaci duchovenstva provázela stará pokušení, např. přílišné hromadění majetku nebo marnivost. Velmi záhy se objevují výnosy proti nošení ozdob a šperků, nákladnějším druhům látek, obuvi a doplňkům, ale i proti příliš kuriózním střihům odvozeným z dvorské módy.⁶⁵ Vyšší duchovní podléhali pokušení nejnaději, protože jim kontakt s dvorským prostředím umožňoval získávat právě luxusní zboží. Jedním z nich byly nákladné tmavé purpurové látky (*color blatteus, ferrugo*), které sice byly určeny především ke zhotovení bohoslužebných rouch, ale díky vyšším duchovním aristokratického původu se zabydlovaly i v jejich šatnících. Milánský biskup Ambrož († 397) na novou tendenci hleděl zvláště nevraživě, když se nechal slyšet, že: „*purpura facit Reges, non sacerdotes*“.⁶⁶ Touha po luxusu a po marnivosti byla velká i mimo Apeninský poloostrov. Už v roce 428 musel římský biskup Celestin († 432) napomenout galské biskupy ve Vienne a Narbonne, aby nepodporovali zvyšující se rozdílnost v oblečení mezi kleriky a laiky. Se skutečností, že kněze má odlišovat od okolního světa čistota jejich smýšlení více než odlišnost jejich šatů, souvisí požadavek, který se oděvu duchovních bude navždy dotýkat, a to na jednoduchost a prostotu.⁶⁷ Stále běžnější praxí bylo, že se biskupských stolců ujímali učení mniši, kteří si kromě svého vzdělání přinesli do nových poměrů i své stávající – veskrze mnišské – způsoby. Včetně oděvu, kterým tehdy byl stále ještě starý římský volný plášť *pallium* přepásaný opaskem. Ten také začíná být také chápán symbolicky s příslušným odkazem na Lukášovo evangelium.⁶⁸

Tehdy začala na západě symbióza státu a církve. Církevní autority převzaly roli garantů společenského řádu a církev sama se poněkud překvapivě stala znamením a zárukou kontinuity se starověkým Římem. V době úpadku římské administrativy a zvláště po jejím zániku (476) začali církevní hodnostáři postupně přebírat i funkce, které nedokázala zajistit státní správa.⁶⁹ K určité moci se znovu dostal i římský senát, byť byl spíš jen čestnou institucí. Je to jiný senát – jeho členové jsou již křesťané – a snaží si přisvojit spolurozhodování o volbě představeného římské církevní obce a o správě jejího majetku. Postupně se ze senátu stává poradní orgán římského biskupa, aby se ve vrcholném středověku plně proměnil v nově

⁶⁵ To předepisuje např. 4. koncil v Kartágu (398) DU SAUSSAY 1649, 533; BONANNI 1720, 125.

⁶⁶ Purpur charakterizuje krále, ne kněze. DU SAUSSAY 1649, 420; MORONI 1840–1861/54, 142.

⁶⁷ CELESTINUS I, *Cuperemus quidem*, Epistolae et decreta, PL 50, 429–430; TRICHET 1986, 29; MARIOTT 1868, 45–46; DE SANTI 2004, 124–126.

⁶⁸ Lk 12,35: „*Mějte bedra přepásaná a vaše lampy ať hoří.*“

⁶⁹ HALAS 2004, 113.

konstituované kolegium kardinálů. Kardinálský purpur se tak stal dědicem purpuru senátorského.

3. 2. Barevnost barbarského světa

Křesťanská víra proměnila kulturní mapu Římské říše. Stejně významné změny se však udály i v rovině demografické. Hluboká společenská krize císařského Říma nahrávala stále intenzivnějšímu migračnímu procesu různých barbarských kmenů započatých vpádem Hunů do Evropy v roce 375. Do pohybu se však daly i další kmeny, především germánské a slovanské, takže celý proces se stal skutečným stěhováním národů.

Došlo však ještě k jedné změně – výraznější, než bychom mohli předpokládat. Nově přichozí barbarské kmeny, nesmírně životaschopné, plné energie, síly a touhy kořistit z bohatství nastřádaného antickou kulturou, s sebou přinesly naprosto odlišný pohled na barevnost i zcela rozdílnou barevnou škálu. Odění obyvatel antického světa, všech těch kultur s mnohaletou historií, charakterizovala v té době převažující teplá barevnost. Temný nach, šarlat, modrofialový purpur, kaštanové, hnědavé či temně žluté odstíny – to jsou barvy starého světa. Co však měly dva odlišné kulturní okruhy společné je výsadní postavení bílé barvy a nepsaný oděvní pořádek, tedy pravidlo, že otrokům, zajatcům a nevolníkům příslušely barvy tmavé (respektive rezné a nebarvené) a šlechtě naopak barevné a ozdobené.⁷⁰

Římané si sice v době své největší slávy podmaňovali jeden národ za druhým, přesto však na ně setkání s některými barbarskými kmeny udělalo velký dojem. Už Julius Caesar ve svých zápiscích uvádí řadu zajímavostí o invazi římských vojsk do Británie v roce 55 př. Kr. Vojáci se tu setkali s národem, který si barví na modro své tváře i vlasy a nad to své tělo zdobí tetováním. Dotyčný kmen vešel do povědomí jako Piktové a je skutečně doloženo, že si barvil své oděvy tehdy hojně rozšířeným *borytem barvířským* (lat. *Isatis tinctoria*) do modrých odstínů. Také ostatní germánské kmeny dokázaly vzbudit respekt u Římanů svým velkým vzrůstem, světlou pletí, modrýma očima a křtící světlých vlasů. Jejich oblečení bylo barveno nenáročnými přírodními rostlinnými barvivy převážně do chladných světlých odstínů modré, světle žluté nebo zelené podle toho, zda byl použit boryt, *rezeda barvířská* (do odstínů žluté), nebo jejich směs. Podobné způsoby měli ve 4. století i Hunové, navíc k nim však přidávali i svůj nezkrotný asijský temperament. Podle svědectví Ammiana Marcellina († asi 395) se Hunové „*halí do plátna nebo do sešitých koží lesních myši [...] nemají jeden oděv na*

⁷⁰ PAOLO DIACONO, *Historia Langobardorum* 1, IV, c. 21. cit dle LUZZATO/ POMPAS 1997, 17.

*doma a jeden na parádu; jakmile si oblečou tuniku vybledlé barvy, nesvléknou ji, dokud nezchátrá a nerozpadne se...*⁷¹ Zalíbení nových národů ve světlých chladných tónech barev se tolik odlišovalo od klasické antické barevnosti, která se našla ve světě sytých a teplých odstínů odvozených od hnědé, fialové a tmavě červené.

Zatímco se barbarské národy s postupným přijímáním křesťanské víry stále více otevíraly podnětům klasické antické kultury, opačný kulturní pohyb je téměř nezatelný. Silné podněty vycházely i z nového sídelního města Byzantia čili Konstantinopole. Zde mimo dosah válečného rozvratu, ve kterém se zmítal západní svět, vznikla nová vytríbená dvorská kultura, tak inspirativní pro bývalé barbary! Nový křesťanský císařský styl nezůstal bez odezvy mezi vysokou aristokracií zbylého kulturního světa. Byl totiž napodobován nejenom panovníkovým okolím, ale i daleko za hranicemi. Známy je příklad ostrogótského krále Theodoricha († 526), který byl v mládí vězněn v Konstantinopoli jako rukojmí, což mu však nebránilo v získání na svou dobu nebývalého vzdělání. Pak se věnoval vojenské kariéře a byl díky svým úspěchům dokonce jmenován císařským vojevůdcem a jakýmsi místokrálem či zástupcem byzantského panovníka v Itálii s propůjčenými odznaky císařské hodnosti. Na svém dvoře později zavedl mnoho z konstantinopolského dvorského ceremonálu, včetně nošení hierarchických úřednických insignií pro své funkcionáře, čímž napomohl integraci byzantské tradice v prostředí barbarských germánských kmenů.⁷² Theodorich vycházel dobře i s papeži. V klidných časech pontifikátu Symmachia I. (498–514) se podařilo znovu upevnit autoritu římského biskupa jako patriarchy Západu a prosadit v mnoha oblastech latinského světa rituální zvyklosti římského apoštolského stolce.⁷³ Významná vizigótská synoda konaná v Agde v provensálském kraji v roce 506 se široce zabírala nejen křesťanskou morálkou, ale především řádnou disciplínou kněžstva. Byl např. stanoven minimální věk pro přijetí biskupského svěcení, pravidla pro řešení různých kněžských prohřešků a s nimi spojenými tresty, ale také přikázala duchovním nosit „*takový šat, který neodporuje náboženství*“, tedy příliš ovlivněný „barbarským“ stylem nebo přehnaně „římskými“ zdobnými způsoby. Ke klerickému stavu patří od této doby také nejviditelnější znamení zasvěcení přijaté z mnišského světa, a to *tonzura*.⁷⁴

⁷¹ LE GOFF 2005b, 44.

⁷² LUZZATO/POMPAS 1997, 16.

⁷³ HALAS 2004, 120.

⁷⁴ TRICHET 1984, 39.

Politická situace se radikálně změnila s příchodem císaře Justiniána I. (527–565), kterému se vojenskou silou podařilo znovu obnovit byzantskou svrchovanost nad významnou částí bývalé Západořímské říše. Z Byzance přišly nové podněty, především pevnější spojení mezi státními a církevními autoritami, které novou situaci dokázaly dát okázale najevo do té doby nebývalou, téměř dvorskou reprezentací. Nový životní styl měl svou sílu. Znovu se opakovala situace známá z dob prvních římských císařů, kdy i ostatní vysoká aristokracie napodobovala jejich způsob života a snažila se oblékat stejně. Teď se všeobecnou módou stal byzantský životní styl a novým tendencím se nevyhnul ani církevní život. Mnozí vizigótské klerici byli natolik okouzleni panskými způsoby, že začali mimo chrám používat šatů ušitých z výstředních červených či přímo šarlatových látek. Opět musely zasáhnout církevní autority, jak připomíná Germanus z Paříže († 576), které se na místní synodě v galské Narbonne novým kněžským zvykům pokusily zamezit.⁷⁵

3. 3. Franská barevnost

Mezitím vyrostla v bývalé severozápadní římské provincii Galia nová říše. Křest přijal král Franků Chlodvík (496) a po něm i další vůdci germánských kmenů, z nich si každý už předtím „ukrojil“ svůj díl z římské říše. Ze všech státních celků vzniklých v důsledku stěhování národů se právě říše Franků ukázala nejvíce životaschopnou. V průběhu staletí rostla a sílila, ale stejně tak rychle vstřebávala kulturu a způsoby starého císařského Říma, za jehož kontinuálního nástupce se začala sama pokládat. Nově vzniklá kultura je působivou symbiózou barbarského a římského kulturního *milieu*. Jasnou, ale chladnou modř považovali latiníci za příliš lidovou a barbarskou barvu. Na karolínském dvoře však její obliba prudce vzrůstá, což jí otevírá dveře takřka do všech oblastí lidského života. Díky svědectví biskupa Einharda víme, že byla oblíbenou barvou Karla Velikého, který modrých šatů používal v oficiálních dvorských ceremonialech. „*Oblékal se jako jeho předkové, to je po fransku. Na těle nosil lněné spodky a lněnou košili, kabátec s hedvábným lemováním a kalhoty. Přes ně*

⁷⁵ GERMANUS PARISIENSIS, *Expositio brevis antiquae liturgiae gallicanae*, I, 7,1 (PL 72, 47); vrátila se k tomu i další narbonnská synoda z roku 589: „*ut nullus clericorum vestimenta purpurea induat, qua ad iactantiam pertinent mundialem, non ad religiosam dignitatem, purpura maxime laicorum potestate praeditis debetur...*“ *du SAUSSAY, Panoplia clericalis* (1649), s. 615. Proti nadměrnému luxusu, používání zbraní a výstroje podle způsobu barbarů u duchovních vystoupily i synody konané v jihoburgundském městečku Mâcon v letech 581–583, které nařídily i příslušné sankce (tj. tři dny o chlebu a vodě) TRICHET 1986, 40; DELLO IACONO 1953, 16–17.

oblékal modrý plášť. Stehna omotával tkanicemi a na nohy uvázal obuv. V zimě si hrud' a ramena chránil kazajkou z vydry nebo hermelínu [...] Cizí oděv, jakkoliv krásný odmítal nosit. Měl jej na sobě pouze dvakrát. Jednou na cestě do Říma, když jej o to papež Hadrián požádal, a podruhé na prosbu Hadriánova nástupce Lva. Tehdy se oděl do dlouhé tuniky, chlamidy a obul římské boty. Při slavnostech kráčel ve zlatem prošíváném rouchu, na hlavě se zlatým diadémem ozdobeným drahokamy, na nohou střevíce posázené drahými kameny. Plášť měl sepnutý sponou. V běžných dnech se nelišil od oděvu obyčejného Franka.⁷⁶ Byla to velká změna: ve státní symbolice mladé říše nahradila barbarská modř tradiční římskou symboliku červené vyjadřující majestát císaře.

Sytě červený purpur se ze světové scény neztratil. V době pontifikátu papeže Štěpána III. (752–757) vznikla zřejmě listina nazývaná *Constitutum Constantini*, známá též jako Konstantinova donace, asi nejproslulejší církevní listinné falzum středověku. Možná jen zaplnila místo po starších ztracených dokladech, ale je jisté, že věrohodně odráží situaci, která se vytvořila za Štěpánovy vlády a nikoliv za pontifikátu papeže Silvestra I., současníka císaře Konstantina Velikého. Dokument, který byl po celý středověk používán jako doklad podpírající papežské nároky na světské panování nad Římem a Itálií, je plný imperiální symboliky, kterou propojuje s atributy duchovními. Císařské odznaky začaly napříště charakterizovat římského biskupa jako duchovní autoritu i světského vládce. Je to např. *purpurový plášť* (lat. *chlamys purpurea*)⁷⁷, *phrygium*⁷⁸ a *žezlo* (*sceptrum*), které začínají od 9. století hrát významnou úlohu v obřadech intronizace nového papeže. *Sytě červený purpur se stal nejviditelnějším symbolem papežství*. Červený plášť se postupně proměnil v pláštík nazývaný mozeta, který je dodnes trvalou součástí papežova slavnostního ustrojení při oficiálních akcích se státníky a diplomaty.⁷⁹

4. Svět mnichů

Benedikt z Nursie (480–550), velký propagátor mnišského hnutí, prosadil pro své následovníky povinnost dodržovat stabilitu místa, nepochybně v reakci na potulné mnichy

⁷⁶ EINHARDUS 1999, 59.

⁷⁷ Chlamys je oděv, který se obléká z jedné strany a nesešívá se, nýbrž se připevňuje sponou.

⁷⁸ Zřejmě oděv vyšíváný zlatem nebo podobně zdobená pokrývka hlavy viz ISIDOR ZE SEVILLY, *Etymologie* XIX, 22 (ISIDOR ZE SEVILLY 2009, 143–145).

⁷⁹ Stefano SANCHIRICO, *Le origini dell'uso della mozzetta e della stola papale. I Pontefici in bianco e rosso*; http://www.vatican.va/news_services/or/or_quo/cultura/2010/159q08a1.html [05-01-2013]

a jejich mnohdy zpustlý životní styl. Mniši totiž měli být novou duchovní elitou, ale ne každý byl schopen obstát v novém náročném způsobu života. Pro řadu z nich to znamenalo jen zajištění základních životních jistot, jiní, poté co je opustilo prvotní altruistické nadšení, setrvali v mnišském šatě jen z pohodlnosti, přestože se v podstatě vrátili k běžnému způsobu života. Klesající prestiž zasvěcených osob se projevovala stále častější neoblíbeností či přímo výsměchem. Biskupové museli vystupovat proti rychle se šířícím pověrám, např. pokud člověk jako prvního v novém dni potká kněze, mnicha či zasvěcenou pannu, bude mít nešťastný celý den. V roce 546 musel císař Justinian dokonce zakázat hercům, aby oblékali mnišské kutny a při představeních mnichy parodovali.⁸⁰

4. 1. Benedikt a benediktini

Mladý Benedikt nabídl nové východisko, a sice způsob společného mnišského života vázaného jasnými pravidly platnými pro všechny bez výjimky. Kodifikovaná pravidla, čili slavná Benediktova *Řehole*, měla v sobě značný kulturní i ekonomický potenciál, takže v krátké době vznikla řada nových klášterů rozestých po celé tehdejší Evropě. Patriarcha západního mnišství striktně trval na usedlém způsobu života, nebránil však těm řeholníkům, kteří před vstupem do kláštera vykonávali nějaké řemeslo, aby v něm pokračovali i po začlenění do mnišské komunity – tímto způsobem pro ni pracovali a zajistili pro klášter určitou ekonomickou soběstačnost. Mniši z mnoha opatství vynikali v různých dovednostech uměleckého rázu, např. ve zpracování kovů, zlatnictví a výrobě smaltů či skla a samozřejmě ve zpracování vlny, lnu, konopí, později i hedvábí. Díky přepisování rukopisů se kláštery pyšnily i soubory technologických příruček, díky nimž ovládaly např. i složité receptury k barvení látek apod. Zakládání klášterů podporoval panovník i vysoká šlechta především v řídko osídlených oblastech. Každý klášter jako centrum intelektuální vzdělanosti i hospodářských a řemeslných dovedností znamenal nepochybně pro celé své okolí počátek ekonomického vzestupu.

Oděv mnicha začal hrát ještě více než dříve svou významnou úlohu viditelného znamení oddělení od okolního světa. Stal se symbolem zasvěcení a přijetí duchovních hodnot, jak je představovala Benediktova *Řehole*. Ve významný obřad se proměnilo přijetí samotného mnišského hábitu. V den svých slibů se mnich v „*oratoři svlékne z vlastních šatů, které má na sobě, a oblékne se do šatů klášterních...*“ Tímto vnějším úkonem, konaným slavnostním

⁸⁰ BROWN 2000, s. 321.

způsobem, se zřiká nejenom svého dřívějšího civilního způsobu života, ale i jeho výhod, krás a veškerého osobního majetku. „*Od toho dne již není pánem ani nad svým tělem.*“⁸¹ Hábit totiž nepatří mnichovi, ale klášteřu.⁸² Představení musí zohlednit, v jakém kraji komunita žije, protože v chladnějších krajích musí být zhotoven z hustě tkané silnější vlněné látky. O barvě hábitu *Řehole* neříká nic. Nepsaným zvykem bylo, že byl zhotoven ze sukna tmavého, zemitého odstínu (*color subfulvus*), který až mnohem později byl nahrazen černou. „*Mniši si nemají stěžovat na barvu nebo hrubost těchto věcí, ale mají je mít takové, jaké lze dostat v kraji, kde žijí, nebo jaké lze pořídit levněji...*“⁸³

Tmavé zemité odstíny či dokonce černí mnišského oděvu přirozeně asociují představu smutku. Mnich svým vstupem do kláštera skutečně světu „umřel“ a oděv sám mu to měl trvale připomínat. Krom toho trvale kající ráz života mu měl připomínat jeho sounáležitost se světem hříšníků, které zanechal za zdmi kláštera. Mnišský život musíme číst ve světle Nového zákona jako boj o udržení šatu křestní milosti, respektive, že tento běloskvoucí šat bude mnichovi jednou náležet v nebi. Prozatím ho na sebe – a to pouze dočasně v době konání bohoslužeb – oblékají ti z mnichů, kteří jsou posvěceni na kněžství, jako spodní liturgický šat nazývaný příznačně *alba*, pravý šat nebešťanů ve chvíli, kdy nebe sestupuje na zem, tj. při slavení mše svaté.

Postupné zdokonalování barviřských technik umožnilo poměrně záhy docílit kompaktního sytého odstínu černě, který, zvláště v kombinaci s kvalitním vlněným sukmem, znamenal dosažení skutečně skvostného vzhledu látek, dokonce s určitým leskem, které vynikalo na bohatém řasení chórových hábitů. Pro řeholníka paradoxně právě v tomto spočívalo určité pokušení marnivosti, ke kterému nepochybně později mnohokrát docházelo, jak dokládají zásahy řeholních i vyšších církevních představených.⁸⁴

⁸¹ *Regula Benedicti* 58, 25; Tato klášterní zvyklost má mnohem starší původ, objevuje se např. už v egyptských klášterních společenstvích popisovaných Janem Cassianem, viz CASSIANUS 2007, 53.

⁸² Podle Benediktových představ měl být mnich vybaven dvěma vrchními oděvy s kapucí a širokými rukávy, dvěma spodními oděvy, plátěným nebo koženým opaskem, zástěrou nebo škapulířem s kapucí, punčochami, botami, šátkem, nožem, jehlou, písátkem a tabulkou. Tato výbava znamenala značné zmírnění chudoby eremitů.

⁸³ *Regula Benedicti* 55, 7.

⁸⁴ HELLER 1986, 94.

4. 2. Tonzura jako znamení zasvěcení⁸⁵

V neklidných dobách po zániku Západořímské říše, v době, kdy se zcela proměnila politická mapa Evropy a kdy se rodila nová království z rozdrobených germánských kmenů, usedla na římský biskupský stolec zcela mimořádná osobnost. Byl zvolen papež Řehoř I., jemuž historie právem přisoudila přídomek Veliký (590–604). Pocházel ze staré římské rodiny a jako senátor měl značné zkušenosti na poli administrativy a diplomacie, zároveň disponoval zkušenostmi z mnišského života. Vstoupil do benediktinského řádu a jeho spiritualitou se nechal natolik prostoupit, že do značné míry zůstal mnichem i po zvolení na Petruv stolec. Rychle se rozšiřující kláštery, věhlas kultury a umění, stejně jako hluboký liturgický a modlitební život, který řeholníci pěstovali za klášterními zdmi, znamenaly v nejistých dobách mnoho. Vliv benediktinského mnišství zasáhl církev s jejími organizačními strukturami a učinil z ní garanta kultury v dalších oblastech, nejenom v teologii. Sám Řehoř se zcela jednoznačně opíral během svého pontifikátu o autoritu mnichů, které všemožně podporoval. Díky nim dostal církevní život po dlouhé době nový a nečekaně silný misijní impuls. Křesťanství se otevřely nové obzory v Anglii, Skotsku, Irsku a na severu Evropy. Mniši od této doby po následující staletí podpírali papežskou autoritu a stali se vzorem pro ostatní světské kněze. Vnějším znamením posilovaných vazeb mezi duchovenstvem se stalo povinné nošení *římského typu mnišské tonzury* pro všechny duchovní a s tím spojeného černého kněžského odějí po vzoru benediktinských mnichů. V oblíbeném a hojně čteném díle *Regula pastoralis* se zaměřil na církevní organizaci a na principy její správy. Promýšlí význam biskupské hodnosti pro křesťanské společenství a zaobírá se osobou biskupa a jeho předpoklady pro tuto službu. Podobně se zaměřuje též na kněze. Všichni duchovní jsou podle něho oddělení pro službu církevní obci, přijetí kněžského svěcení a pomazání svatým křížem je trvale vyděluje z většinové společnosti, a proto by měli být označeni viditelným znamením kněžského stavu. Není jím však odlišný oděv – ten totiž spíše charakterizuje mnicha, ale tonzura čili úprava vlasů je pro všechny duchovní bez rozdílu *vnějším znamením osobního zasvěcení*. Kněžstvu adresoval výzvu: „*Všichni, kdo jsou v čele, mají se starat o zevnějšek, ne však přehnaně. Kněžím se zapovídá nejen hlavy si celé holit, ale*

⁸⁵ Nejkomplexněji pojednává tuto problematiku vynikající práce TRICHET 1990.

*také mít hlavu příliš zarostlou.*⁸⁶ Nošení viditelného znamení zasvěcení se stalo nutností, protože chránilo Bohu zasvěcené osoby před morálními poklesky a výstřelky nejen sexuální povahy.⁸⁷ Církevní autority, včetně papežských výnosů, se totiž snažily zamezit novému nešvaru, volně se potulujícím kněžím a zběhlým mnichům, kteří znevažovali svůj posvátný stav a pohoršovali okolí. Povinnost nošení kněžské tonzury přikázal papež Řehoř svým dekretem z roku 594.⁸⁸ Řehoř sám šel příkladem: jeho nejstarší zobrazení jej vždy zachycují v prostých šatech s nezbytnou mnišskou tonzурou na hlavě.

Nové církevní disciplíně se věnovala Čtvrtá synoda místního duchovenstva svolaná v roce 633 do Toleda za předsednictví Izidora Sevillského. Politické otázky si biskupové nechali až na závěr jednání shromáždění, za mnohem důležitější považovali sjednocení místních církevních zvyklostí v Hispánii a Septimánii, především organizaci církevního kalendáře a společný termín slavení Velikonoc a jiných svátků. Projednávali podobu křestního obřadu. Schválili rovněž 9 kánonů o církevní disciplíně kněžstva a mnichů, dále o kajících, Židech a propuštěncích. Sjednocena měla být podle římského vzoru podoba kněžské tonzury v celé Galicii a Hispánii. Zcela nečekaně se rozvinula debata o podobě kněžské tonzury v Anglii a v oblastech působnosti iroskotské misie. Tonzura sama se tu totiž dostala do pozice jakéhosi politického manifestu proklamujícího závislost či naopak nezávislost na vzdálených politických autoritách. Pozoruhodný spor, jehož průběh i širší souvislosti zaznamenal známý otec britského dějepisectví Beda Ctihodný (672–735) ve svých *Církevních dějinách národa Anglů*⁸⁹, přesáhl hranice ostrovní říše. Jádrem rozepře byla svébytná podoba keltského křesťanství pevně zakořeněná v Irsku, Severní Anglii a Skotsku, tedy v oblastech, které v minulosti nepodléhaly vlivu římské říše. V rámci christianizace tu nadále přežívalo v církevních obřadech či zvyklostech mnohé ze starších keltských praktik.

⁸⁶ ŘEHOŘ VELIKÝ, *Regula (Cura) pastoralis* II, 7 (volně dle českého překladu KUFFNER 1909, 82), podobně i na jiných místech, např. v komentáři k Ez 44,20: „*Kněží si nevyholí hlavu ani nenechají vlát vlasy, ale řádně si vlasy přistříhnou.*“

⁸⁷ KUFFNER 1909, 82; Řehoř Veliký k tomu dodává: „*Vlasy na hlavě jsou však myšlenky duše obrácené ven.*“

⁸⁸ SARNELLI 1716, 44: „*Si quis ex clericis laxaverint coronam, anathema sit.*“

⁸⁹ Nejsou však jeho jediným dílem. Věnoval se, podobně jako jiní učenci této doby, především sepisováním výkladů a různých komentářů k textům Starého a Nového zákona, zvláště pak jejich nejasným místům a pasážím. Velkou pozornost věnoval především židovskému chrámovému kultu, respektive výkladům pasáží v knize Exodus o Arše úmluvy a levitském kněžství a o výstavbě Šalamounova chrámu v První knize Královské (1 Král 3–7). První vešla ve známost pod názvem jako *Tři knihy o tabernákulu, jeho nádobách, jakož i o oděvech kněží levitů*, druhá jako *Dvě knihy alegorického výkladu o stavbě chrámu*.

Záminkou se stala právě zvláštní úprava vlasů kněžstva keltského původu, která podle dnešních názorů byla téměř totožná s atypickou „tonzurou“ starých druidů. Je známá pod označením *ostrovní tonzura* nebo *tonzura svatého Jana*, ale v 8. století ji podle Bedy neřekli jinak než hanlivě „tonzura Šimona Mága“. Vlasy byly vystříhány tak, aby těsně nad čelem zůstal výrazný pramen vlasů, na hlavě pak ostříhané vlasy vytvářely jakýsi trojúhelník a zbylé dlouhé vlasy spadaly z temene na krk.⁹⁰ „*Vypadali podivně: drsné, vousaté postavy s dlouhou poutnickou holí v ruce, do hola ostříhaní, jen s úzkým věnečkem vlasů na přední části hlavy a s vlajícími dlouhými vlasy vzadu. Přes rameno nesli na řemeni nádobu s vodou a kožený vak s knihami; na krku měli schránku s relikviemi a nádobku na posvěcené oleje...*“⁹¹ S východním křesťanstvím byla v Anglii spojována *tonzura svatého Pavla*, v podstatě vyholení celé hlavy. Nový římský reformovaný styl prosazovaný papežem Řehořem I. i jeho nástupci propagoval *římskou tonzuru* čili *tonzuru svatého Petra*. Jde o typicky západní mnišský způsob úpravy vlasů, hlava se ostříhala tak, aby zůstal po obvodu věnec vlasů odkazující podle Bedy k „*trnové koruně a její trvalé připomínce*“, odtud též latinské označení *corona*.⁹² Duchovním adresoval výzvu: „*Máme povinnost přibíjet na kříž svou tělesnost s jejími neřestmi a lačnostmi; také ti, kdo složili klášterní slib anebo kdo se stali kleriky [...] každý z nich by také na své hlavě měl dát přednost tonzure ve tvaru trnové koruny [...] aby tak již sama úprava hlavy dávala najevo, že jsme pro něho připraveni ochotně a s pohotovým duchem snášet posměšky a urážky.*“⁹³ Spor o nové směřování mladého státu vyřešil král prostě, všem klerikům nařídil přijmout římskou tonzuru a hlavně – římské způsoby. „*Všem služebníkům oltářů, jakož i mnichům ostříhali rovněž hlavy do tvaru koruny,*“ shrnuje královo řešení Beda a dodává: „*Celý národ se radoval z nápravy, že se tím znovu stali žáky nejblaženějšího knížete apoštolů a byli bezpečni pod jeho ochranou.*“⁹⁴ Spolu s tonzurou přijali zároveň i římský termín slavení Velikonoc, sjednotili kalendář, organizaci církve, a tím se zcela otevřeli římské kultuře a vzdělanosti.

⁹⁰ MCCARTHY 2003, 140–167.

⁹¹ FRANZEN 2006, 105.

⁹² BEDA 2001, 21.

⁹³ BEDA 2001, 311.

⁹⁴ BEDA 2001, 311.

5. Svět kleriků

O sekulárním duchovenstvu ve středověku toho moc nevíme. Na rozdíl od řeholníků nebyli vázáni společným životem. Jejich vzdělání asi převyšovalo průměr: museli totiž umět číst a psát, aby byli schopni vykonávat příslušné obřady, v mnoha dalších směrech nepochybně žili stejným způsobem zatížení starostmi o živobytí jako ti, kterým měli sloužit. Vzhledem k necelibátnímu způsobu života a nízkému vzdělání nemohli dosáhnout ani minimálního kariérního postupu, protože většinu významnějších církevních postů obsadili vzdělání benediktini. I ve Franské říši byly správními a kulturními centry benediktinské kláštery. Karolínská kultura byla doménou řeholních kleriků, ale ke slovu se postupně začíná dostávat i světské kněžstvo. Nejdříve ovšem bylo nutno upevnit jeho mravy a upravit způsob života.

Život prostého kněze karolínské doby nebyl záviděníhodný. Rostl tlak co nejvíce ho připodobnit ideálnímu tj. mnišskému vzoru. To nebylo jednoduché, protože jeho role byla mnohem širší: byl nejen knězem, ale obvykle i manželem, otcem a hospodářem. Biskup Chrodegang z Mét († 766) se snažil dohlížet nad mravy světského duchovenstva a vybízel je, aby žili společným komunitním životem na jednom místě jako „*clerici canonici*“, podobně jako mniši v klášteře. Pro tento účel sepsal po vzoru Benediktovy *Řehole* pravidla pro jejich společný život (*Regula canonicorum*).⁹⁵ Kněžím žijícím společným životem u větších kostelů se začalo říkat kanovníci. Jedním ze základních pravidel bylo, že nesměli nosit oděv laiků. Zákazy tohoto typu jsou v raném středověku velmi časté. Kněžské disciplíně se věnují shromáždění duchovních na všech úrovních: nejenom místní a provinciální synody, ale dokonce ekumenické koncily. Synoda v Soissons uspořádaná roku 751 především proto, aby se zde dal francký majordom Pipin III. Krátký formálně zvolit králem, jasně zakázala kněžím používat běžný oděv laiků.⁹⁶ Za zostřujícími se disciplinárními podněty stál sám římský biskup Zachariáš (741–752), poslední Řek na papežském trůně. O situaci mezi duchovenstvem ho však informoval papežský legát pro Germánii, slavný misionář Winfrid, známější pod jménem Bonifác († 754). V jednom z dochovaných listů píše: „*Tito kněží (v Galii) se totiž nechtějí po přijatém kněžském svěcení zdržet styku se svými manželkami, nýbrž naopak v zajetí smyslné vášně dopouštějí se ostudných činů, horších než lidé světští, osobují si totiž právo mít několik manželek, a ani když začnou sloužit Bohu, nedovolí, aby se*

⁹⁵ CATTANEO 1982, 62.

⁹⁶ DU SAUSSAY 1649, 473: „*ne clerici habitum laicorum portent*“.

*jich kdokoliv dotkl.*⁹⁷ Krom toho oblékají stále světský germánský plášť *sagum*, ačkoliv jim to bylo v minulosti opakovaně zakazováno.⁹⁸ Laikům bylo měřeno stejně. Pod přísným trestem jim zakázali oblékání do oděvů členů duchovního stavu.⁹⁹

V roce 787 se ke kněžskému oděvu vyjádřil také Druhý ekumenický nicejský koncil. Odsoudil hlavně neúměrné nošení ozdob na šatech, které jsou zcela cizí kněžskému stavu. Napomenul biskupy a kněze, kteří příliš dbají na zevnějšek a nosí vyzývavé oblečení, a pohrozil jim tresty, pokud u nich setrvají. Východní kněží oblibou v té době používali pestrých šatů ušitých z lesklého hedvábí s různými ozdobami přišitými po okrajích.¹⁰⁰ Koncil se snažil duchovním připomenout, že je pro ně patřičnější skromný oděv bez ozdob, pevně obepínající tělo s délkou až po kotníky.¹⁰¹ Oděv prostých lidí se v té době poněkud proměnil, z praktického hlediska se musel výrazně zkrátit, aby nebránil stále náročnější práci. Duchovní měli zůstat u oděvu staršího typu, který lépe zakrýval tělo. Je to jen další logický krok k oddělení světských šatů duchovních od oděvu většinové populace.

Synoda pořádaná v císařském rezidenčním městě Cáchy v roce 809 vešla sice do širšího povědomí svým rozhodnutím vsunout dodatek „*filioque*“ do nicejsko-cařihradského vyznání víry, zasáhla však rovněž významně do života duchovních v galském světě, když se jim snažila přikázat – zřejmě poprvé (!) – používat jako *stavovskou barvu černou*.¹⁰² Další cášská synoda (816) prosadila Chrodegangova pravidla pro společný život světských kněží – kanovníků v celé říši.¹⁰³ Mnišské tendence v klerické disciplíně nakonec zvítězily. Hrdí benediktini prosadili dovětek, že roucho samotné se má zřetelně lišit od tmavých hábitů mnichů.¹⁰⁴

Na Apeninském poloostrově se černou (či tmavou) barvu prosadit nepodařilo. Až do vynalezení moderních chemických kolorantů v 19. století bylo dosažení sytě černé k obarvení

⁹⁷ GELMI 1994, 64; DU SAUSSAY 1649, 473.

⁹⁸ BONIFACIUS MOGUNTINUS, *Epistola LXIII*, PL 89, 764.

⁹⁹ BOCK 1866, 325; DU SAUSSAY 1649, 474.

¹⁰⁰ DE SANTI 2004, 131.

¹⁰¹ CHAMILLARD 1659, 4; Decrees 1990, 150–151; Druhý ekumenický nicejský koncil, kánon 16: „*Omnis luxus et ornatus corporeus est a Sacerdotali statu alienus. Episcopus ergo clericos, qui se splendidis et insignibus vestibis exornant, se corrigere oportet fin autem permaneat, supplicio tradi similiter eos qui sunt unguentis delibuti.*“

¹⁰² BONANNI 1720, 126.

¹⁰³ CATTANEO 1982, 62.

¹⁰⁴ BONNANI 1720, 127. „*Quid prodest nigris vestibis indui et a detractatione linguam non cohibere.*“

látek prakticky nedosažitelné. Už svatý Jeroným v listě adresovaném svému příteli Nepotiánovi varuje, aby duchovní nepoužívali černých či velmi tmavých látek ani látek příliš skvoucích. Důvod je nasnadě: obojí je projevem přílišného luxusu, který se neslučuje s kněžským stavem. Téměř černých odstínů docílili středověcí barvíři opakovaným namáčením látek do silně koncentrovaných rozpuštěných rostlinných barviv, především z poměrně dostupného tmavě modrého *indiga* nebo ze směsi indiga a tmavě červeně *mořeny barvířské* (lat. *Rubia tinctorium*). Právě tmavé odstíny fialové vyhovovaly duchovním nejlépe, nebyly tak nákladné jako sytá čern (tuto skutečnost už vytýkali současníci mnichům v Gorze a Cluny), ale naopak: vyhovovala nejenom cena, ale i poměrná stálobarevnost. Při samotném procesu barvení hrálo roli nejenom použité barvivo či směsi barviv, ale i koncentrace, počet barvení, stejně jako vlastnosti samotného materiálu – vlny a jejího původu. Široká škála fialových odstínů oscilujících od temně černofialových, přes kaštanově hnědé (*castagno / marrone*), hnědofialové (*prugna*), modrofialové či dokonce po červenofialové vyhovovala základním církevním předpisům, které uváděly pouze „*color pullus*“, tzn. tmavou barvu bez jakéhokoliv přesnějšího určení. Později stojí tato „skrytá barevnost“ za vznikem typicky římské „církevní fialové“, která začne charakterizovat nově se rodící exkluzivní prelátský vztah. Fialová (vlastně tmavě purpurová) barva oděvu biskupa bude napříště charakterizovat jeho pouto s římským biskupem, jemuž tato barva přísluší na prvním místě.

Jiná karolínská synoda, konaná tentokrát v Métách v roce 888, se snažila všem klerikům bez rozdílu zakázat nošení zbraní, připomněla opětovně i zákaz používání běžného civilního ošacení (*vestes profanae*). Zbraní se kněží jen neradi zříkali, protože byly jedinou ochranou na cestách, kde byli i tak snadným cílem všech možných druhů lapků, venkov nebyl nikterak bezpečným místem. Výnosy tohoto typu jsou nezbytným dějinným refrémem, v následujících stoletích se často opakují, to trvá až do Tridentského koncilu a dokonce i po něm.¹⁰⁵ Milánský kněz Landolf zvaný Senior, městský historiograf a známý odpůrce gregoriánských reforem (byl totiž ženatý), popisuje na konci 11. století mj. soudobé rozmanité kostýmy, ale s tou poznámkou, že jsou zapovězeny klerikům. Připomíná, že

¹⁰⁵ BOCK 1866, 325; z mnoha dalších koncilů zakazujících zbraně duchovním zmiňme ještě synodu v Pávii (876) „*ut venationem nullis in sacris ordinibus exerceat, neque arma militaria portare audeat aut habutum quem libet tantum apicem sacerdotii non decentem assumat*“ (cit. dle MAGISTRETTI 1905, 6) a místní koncil kněžstva konaný v Remeši (1049): „*Ne quis Clericorum arma militaria gestaret, aut mundanae militiae...*“ DU SAUSSAY 1649, 477.

duchovní mají používat spíše *byrrus* (též *birrus*, *byrhus*), což byl ve středověku vlněný tmavý plášť dlouhý až ke kotníkům s kapucí na zádech používaný hlavně v Galii a Británii. Podle něho nosí tento oděv již „po staletí“, což jen potvrzuje, že ustanovení starších karolínských synod bylo skutečně klérem přijato.¹⁰⁶ Patrně nejstarší kněžský stavovský oděv byl na světě.

¹⁰⁶ MAGISTRETTI 1905, 7.

IV. Církev bojující

Počátkem 9. století obdržel franský vladař Ludvík Pobožný od byzantského císaře několik spisů připisovaných Dionýsiovi Areopagitovi, teologovi a významné církevní autoritě ztotožňované se žákem apoštola Pavla, jehož kult byl pěstován v královském opatství Saint Denis u Paříže. Tam také byly pořízeny první překlady do latiny. Dosah učení obsaženého ve spisech byl pro západní teologii a filozofii nevídaný. Otevřely se tu totiž znovu dveře novoplatonismu ukrytému pod křesťanským hávem.¹⁰⁷ V době kolem roku 1000 padlo na úrodnou půdu učení o ideálním uspořádání lidské společnosti uložené ve dvojici navzájem souvisejících traktátů *O nebeské hierarchii* o uspořádání světa duchovních bytostí a andělů a jejich pozemském obrazu v dílku *O církevní hierarchii*. Dionýsius se tu totiž zaměřil na pozemský řád. Zprostředkovávají-li andělé duchovní skutečnosti na úrovni nehmotného světa, činí potom totéž ve viditelném světě hierarchicky uspořádaná církev.¹⁰⁸ Staronové učení církvi pomohlo, protože po celé 10. století do jejího života nebývalým způsobem zasahovala světská vrchnost. Zvláště tragicky upadla prestiž papežského úřadu, který byl v rukách římské aristokratické „lobby“, která ho obsazovala svými členy a zcela nepokrytě z něho kořistila.

1. Rodí se třetí stav

Po temném 10. století je jasné učení o společenském řádu a souladu mezi viditelným a neviditelným světem jasnou vizí, jak reagovat na převládající chaos a zmatky, které zatěžovaly politický i církevní život. V této atmosféře vyrůstá nově definovaná nauka o společenských třídách zjevně popisující stávající realitu bez dalšího nutného výkladu. Biskup Adalberon z Laonu († kolem 1031), prelát znalý zákulisí panovnické politiky ve Francích, podnícen svým studiem Dionysia, popsal pro krále Roberta Zbožného ideální uspořádání různých vztahů mezi lidmi. Ne ledajace: jde o dokonalý popis hierarchie tříd odrážející situaci v polovině 11. století. Toto učení, precizované i dalšími teology, vzešlo do

¹⁰⁷ AREOPAGITA 2009, 11. (Pseudo)Dionýsius Areopagita byl teolog působící v 6. století, svá díla sepsal kolem roku 532–533, v době, kdy se konal koncil v Konstantinopoli. Byl ztotožněn se stejnojmenným druhem apoštola Pavla (Sk 17,34) a rovněž s prvním pařížským biskupem a mučedníkem Divišem. Díky tomu měl nebývalou autoritu na Východě i na Západě.

¹⁰⁸ Dílo Dionysia Areopagity zmiňují např. všichni autoři právnicko-liturgických děl o církevní hierarchii ze 17. a 18. století, např. BONANNI 1720, 3–5, 35, 159 ad.

povědomí jako *učení o třech stavech*: „*Na tomto světě se jedni modlí, druzí bojují a ostatní pracují...*“¹⁰⁹ Každý z nich se „*úměrně svému stavu*“ pozvedá k nápodobě Boha. „*Hierarchický řád spočívá v tom, že jedni jsou očišťováni, zatímco druzí očišťují, jedni jsou osvěcováni, zatímco druzí osvěcují, jedni jsou přiváděni k dokonalosti, zatímco druzí k dokonalosti přivádějí. Připodobňování se Bohu je tímto způsobem příhodné pro každého.*“¹¹⁰ V praxi se to odráží v promýšlení viditelných společenských struktur, které mají víceméně kopírovat hierarchii Nebeského Jeruzaléma. Francouzský historik Georges Duby ve své knize *Tři řády* popsal novou situaci velmi přesně: „*Řád světa spočívá v různosti, v hierarchii jednotlivých stupňů a v komplementaritě funkcí. Harmonie stvoření vyplývá z hierarchicky uspořádaných vztahů.*“¹¹¹

Z tíživé situace pomohlo církvi opatství v Cluny. Dokonale organizovaná „klášterní říše“ podepřela v reformním snažení papežství a pomohla vrátit respekt papežskému úřadu. Nové reformy inspirované mnišským prostředím se dotýkaly především světského kléru. Za kořeny krize byla označena simonie (kupování církevních úřadů) a pohoršující kněžská manželství. Ve snaze zajistit církvi svobodu bylo nutné oddělit se od vlivů aristokracie a panovnických rodů, obecně řečeno: od laiků. Duchovní, kteří stojí podle středověké mentality přesně na rozhraní viditelného a neviditelného světa, definitivně vytvořili svébytný *třetí stav*. Církev dokázala být v těchto těžkých dobách překvapivě demokratickou institucí, protože v jejím rámci bylo možno překonávat i zdánlivě nepřekonatelné třídní rozdíly. To ostatně připouštěli také teoretici hierarchického uspořádání světa, včetně již zmíněného Adalberona z Laonu. Nadaným synkům i z těch nejchudších poměrů se v církvi otevírala cesta nejen ke vzdělání, ale též ke kariéře a společenskému úspěchu.

1. 1. Nové reformní zásady

O nutnosti reformy nepochyboval v řadách církve nikdo. Nabízely se dvě cesty, které se nakonec i několikrát překřížily. Reformní duch kvasil v té době již delší dobu hlavně za zdmi klášterů. Přísně asketický způsob života a následování Krista dával sice vykvést pozoruhodným plodům duchovní literatury a mysticismu, nezdál se však být uskutečnitelný mimo jeho rámec, v běžném životě ve městech a na venkově.

¹⁰⁹ DUBY 2007, 46–47; DUBY 2008, 25.

¹¹⁰ AREOPAGITA 2009, 71.

¹¹¹ DUBY 2008, 46.

V blížících se střetech se silnou panovnickou mocí se nakonec projevila jako životaschopnější varianta řešení, která sice volněji interpretovala zásady obsažené v Písmu než mniši, ale za to kladla větší důraz na učitelskou i správní roli církve. Tato kněžská hierarchická tendence, kterou můžeme považovat za vítěznou koncepci církevní reformy, však v širším dějinném kontextu způsobila, že si dodnes identifikujeme církve především s klerickým stavem. Upevnění politického a právního postavení papežství totiž znamenalo posílení správních funkcí a v konečném důsledku nový vzestup spirituality mimo tradiční mnišská společenství. Rostoucí institucionalizace šla ruku v ruce s další novinkou: formuje se *kanonické právo* jako nezbytný základ pro dobré fungování hierarchicky uspořádané církve.¹¹²

1. 2. Insignie duchovní svrchovanosti

Zpočátku bylo zvoleno několik papežů zaalpského původu se silným vztahem k reformnímu duchu opatství Cluny, kteří díky svým osobním vztahům k císaři nový problém záměrně nevyostřovali. Některé papežské volby proběhly mimo Řím, a dokonce i mimo území papežského státu. Tyto skutečnosti alespoň trochu vyvážil slavnostní vjezd vyvoleného kandidáta do Věčného města s následně spojeným obřadem intronizace a papežské korunovace. Když byl např. v roce 1048 zvolen na říšském sněmu ve Wormsu bratranec císaře Jindřicha III., alsaský hrabě a toulský biskup Bruno, byl sice ihned poté, co přijal jméno *Lev IX.* (1049–1054) oblečen do skvostného *papežského červeného pláště* (lat. *cappa rubea*, *cappa purpurea*), znamení nové důstojnosti, panovnické suverenity a nikoliv v poslední řadě *plenitudo potestatis*. Do svého nového působiště se však vydal v duchu reformního programu v prostém rouchu kajícíka a papežské insignie přijal až poté, co jeho volbu potvrdil římský klérus a lid. Po něm purpurový plášť hned po volbě přijali další papežové. O něco později se objevují první tendence vykládat *barvy papežského oděvu* – tedy červenou (purpurovou) a bílou – ryze symbolicky. Činí tak např. Rupert z Deutz († 1129), a to čistě v christologickém duchu, když krvavý purpur vykládá jako jasnou narážku na Kristovy pašije a bílou jako znamení jasu Vzkříšení.¹¹³ Od 11. století starší varianta biskupského titulu, tj. Kristův náměstek (*vicarius Christi*), začíná být vztahována víc a víc na

¹¹² Obecně o formování středověkého kanonického práva pojednává přehled BRUNDAGE 1995.

¹¹³ BERTHOD/BLANCHARD 2001, 159.

římského biskupa, až kolem roku 1200 charakterizuje pouze jeho.¹¹⁴ S novými způsoby se prohloubí i symbolický a proklamativní ráz papežských barev.

Ve stejné době zdomácněla na papežském dvoře zvláštní papežská pokrývka hlavy zvaná *camelaucum*. Tato vlněná pokrývka má svůj původ v dávné antice, ale k papežskému dvoru se zřejmě dostala prostřednictvím jeho kontaktů s Byzantskou říší už v 7. a 8. století.¹¹⁵ Zde bylo zvykem našívat různé ozdoby, jako např. zlaté plíšky či drahé kameny po jejím obvodu (zv. *pileus phrygius*). Do budoucna se stane symbolem svrchovanosti a duchovní autority a vejde do ceremoniální mluvy pod označením *mitra* či infule a jako taková se stane symbolem biskupské hodnosti. Ve specifickém prostředí papežského dvora se v budoucnu promění v státní insignii – *tiáru*, zvanou též příznačně *regnum*. Ve 2. polovině 11. století ji reformní papežové začali jako privilegium a symbol spojení s římským stolcem udělovat napřed arcibiskupům a biskupům, později i opatům a některým kanovníkům a ojedinele laikům. To je důležité pro naše dějiny, protože prvním světským panovníkem, který ji od papeže obdržel, byl český kníže Spytihněv II. V roce 1060 mu ji udělil papež Mikuláš II. (1059–1061) jako čestnou insignii a jakousi náhradu za královskou korunu, kterou získal až v roce 1085 jeho bratr kníže Vratislav II.¹¹⁶ Za pontifikátu papeže Mikuláše vznikla první pravidla upravující papežskou volbu ve snaze ji co nejvíce vzdálit od tlaků světských autorit (1059).¹¹⁷ Vzrostl tak význam kardinálů – osob z bezprostředního okolí papeže, kteří už nejsou pouhými liturgickými pomocníky papeže (jako biskupové nejbližších diecézí), ale spíše politickými poradci.

Prosazování reformních zásad však uškodilo v napjatých vztazích s konstantinopolským patriarchátem. Tvrdé zavádění nových zvyklostí i ve východních provinciích bylo pro konzervativní Řeky zcela nepřijatelné. Za těžko pochopitelný zásah do svých staletých tradic považovali mnohé z liturgických a disciplinárních zásad západní církve. Byl to především celibát necitlivě požadovaný papežskými legáty i pro světské kleriky s vyšším svěcením, přílišné zdůrazňování nároků římského biskupa řídit celou církev (tzv. papežský primát) a řada liturgických odlišností (např. snaha o unifikaci a používání

¹¹⁴ SCHATZ 2002, 97.

¹¹⁵ BRAUN 1912a, 174.

¹¹⁶ ČERNÝ 2004, 162–169.

¹¹⁷ HALAS 2004, 158. – Papež Mikuláš II. přisoudil volbu nového Petrova nástupce pouze kardinálům-biskupům, tj. sedmi suburbikánním biskupstvím (sousedících bezprostředně s římskou diecézí) s tím, že ostatní kardinálové mohou být nápomocní radou. Volbu potom potvrzuje římský klérus a lid.

nekvašeného chleba při slavení latinských bohoslužeb), které narazily na neústupnost patriarchy Michaela Kerularia a nakonec vedly k rozchodu východní církve se západní aktem vzájemné exkomunikace v roce 1054.

Ortodoxním křesťanům vadily vnější projevy kněžské disciplíny, i to, že *kněží latinského obřadu nenosí vousy*, které naopak charakterizují východní duchovenstvo a hlavně mnichy. Hladce oholená tvář duchovních se skutečně stává jedním z hlavních viditelných znaků nově prováděné reformy života kněžstva. Není to sice nějaký revoluční počín, protože tato tendence měla už nějaký čas možnost zrát v prostředí politických a hlavně intelektuálních elit, možná pod vlivem určitého nově probuzeného zájmu o antiku v době tzv. *karolínské* či pozdější *otónské renesance*.¹¹⁸ Prosazování jednotných římských způsobů a tlak na recepci římského ritu v oblastech vzdálenějších od Věčného města se odehrávaly obvykle na lokálních synodách místního duchovenstva. Znáмым se stal koncil v městečku Coyanza v diecézi Oviedo (1050).¹¹⁹ Šlo tu nejenom o opuštění starého vizigótského způsobu slavení bohoslužeb, ale také o větší podřízení Španělska papežské autoritě. Vnější znakem přijatých reforem bylo *nařízení jednotné barevnosti v oděvu duchovních* „hodné jejich stavu“, zákaz nošení drahých látek dovezených z Orientu, dále také nařízení, aby všichni kněží a jáhni chodili s pečlivě oholenou bradou. Vousy nadále směli nosit pouze příslušníci mnišských společenství a hlavně poustevnických řádů.¹²⁰ Tento viditelný rys charakterizuje kněžstvo obou církví v podstatě dodnes.

2. Mnišská nebarevnost

Mnišství v západní církvi se až do 11. století jevilo navenek jednotně. *Řehole* svatého Benedikta byla uznávanou páteří veškerého klášterního života, upravovaná podle místních podmínek jednotlivými kláštery vlastními doplňky (zv. *consuetudines*), které však časem trochu zastřely původní obraz *Řehole*. Přestože benediktinští mniši nosili černý hábit, jejich vlastní svět rozhodně monochromní nebyl. Naopak. Hýřil barvami, kterými byl zaplněn

¹¹⁸ Okouzlení antikou byli i duchovní v humanismu a renesanci. Ti se však shlédli v ideálu antického učence (filozofa), kterého charakterizovala vousatá tvář. Kněžský ideál prosazovaný Tridentským koncilem se podařilo prosadit pouze mezi řadovým duchovenstvem. Samotná hierarchie se s ním ztotožnila až ve 2. polovině 17. století.

¹¹⁹ TRICHET 1986, 52. K novým římským tendencím ve vizigótské liturgii viz GALLO 1951.

¹²⁰ DU SAUSSAY 1649, 477: „*Tertio autem titulo statuimus ut Presbyteri et Diacones qui ministerio funguntur Ecclesiae, arma belli non deferant, semper coronas apertas habeant, barbas radant et vestimentum unius coloris et competens habeant...*“

chrámový interiér. Kostely přetékalý nástěnnými malbami, ostatky a jinými uměleckými díly. I liturgie byla taková. Zlatými výšivkami a perlami byla ozdobena roucha kněze a přísluhujících, oltářní ubrusy a kortýny (závěsy) zavěšené v kněžišti. Kvůli dlouhým modlitbám a složitým, ne vždy srozumitelným liturgickým obřadům, které k pomyslné dokonalosti dovedlo především klášterní společenství v Cluny, opomíjeli mniši druhou polovinu svého poslání vyjádřenou řádovým heslem „ora et labora“ (modli se a pracuj). Reformu požadující návrat k původní Benediktově *Řeholi* požadovala zpočátku jen malá skupinka nespokojenců soustředěných kolem opata Roberta z Molesme. Radikalitu projevil tito mniši z Cîteaux i tím, že pro sebe brzy zavedli nový hábit. Z podnětu opata Albericha začali mniši používat prostý vlněný hábit z nebarveného, špinavě bílého sukna a černý škapulír (kolem 1100). Použitím rezného sukna nově vznikající komunita značně ušetřila, protože odpadly nemalé náklady na barvení. Zpočátku se proto novému řádu říkalo šedí mniši (*grisei monachi*) v protikladu k benediktinům (černí mniši). Chov ovcí a produkce vlny ostatně patřila ke každému cisterciáckému klášteru a do značné míry jim zajišťovala ekonomickou samostatnost. V této dovednosti vynikali především mniši z Anglie a Walesu.

2. 1. Boj o mnišskou čern

Cisterciáci však nebyli první, kdo prolomil v západním světě benediktinskou čern. Bílý oděv začali už dříve používat následovníci přísné poustevnické odnože kamaldulů, za jejímž vznikem stál svatý Romuald (951–1027) v Camaldoli u Arezza. Šedé nebarvené sukno převládlo v hábitech jiných menších komunit, a to *vallombrosiánů* (1036; podle kláštera Vallombrosa v Toskánsku) nebo *olivetánů*, později zvaných dokonce „bílí benediktini“ (kongregace schválena 1344 se sídlem v klášteře Monte Oliveto u Sieny). Jen o několik let před založením cisterciáckého řádu vznikla v podobné touze po reformě komunita mnichů více akcentující poustevnický život soustředěná kolem svatého Bruna († 1101). Hábit kartuziánských mnichů v sobě rovněž spojoval kombinaci tmavého (později černého) sukna pláště s kapucí s přírodní bělostí nebarvené ovčí vlny, ze které byl ušit vlastní hábit se škapulířem. Oděv laických bratří byl ještě prostší.

Zdánlivě kuriózní barevností v rámci benediktinské řehole se vyznačoval hábit kongregace *silvestrinů*, označovaných podle svého zakladatele svatého Silvestra Guzzolini († 1267). Reformní společenství založené v roce 1231 (a papežem schválené 1248) v klášteře Montefano u Fabriana nosilo temně modrý benediktinský hábit, zřejmě jako odkaz na mariánskou spiritualitu společenství. Pravým důvodem je však spíše skutečnost, že středověké

barvířství neznalo skutečně černé na světle stálé barvivo. Jedním z přijatelných způsobů bylo opakované barvení v koncentrovaných lázních *borytu barvířského*, který se v kraji hojně pěstoval a který je obvykle přírodním zdrojem modré, ve středověku oblíbené barvy, a v silnějších koncentracích temně modré až černé. Už od 13. století se některé kraje snažily podporovat jeho pěstování, např. Pikardie. Pro mnohá města byl obchod s borytem jedním z nejdůležitějších zisků (např. pro Amiens).¹²¹

2. 2. Nebezpečná barevnost

Mnišské společenství v Citeaux nabralo na síle až s příchodem mladičského Bernarda z Fontaines (1091–1153), později zvaného „z Clairvaux“, který díky svému charismatické výmluvnosti a světeckému asketickému vzhledu získal řádu nemálo dorostu a ještě více příznivců. Řád sám byl po dlouhá léta právě díky Bernardovi stejně černobílý jako hábit, který jeho příslušníci nosili. Bernard si totiž velmi silně uvědomoval přitažlivou sílu smyslového světa a pokládal ji za velmi nebezpečnou pro duchovní život člověka. Viděl v tom určitou revoltu časného proti věčným hodnotám. Svůj asketický duchovní svět vtělil do řádových statut (*Carta caritatis*), proslavených homilií a neméně slavné polemické korespondence s uměnilovným opatem Sugerem († 1151) ze Saint Denis u Paříže.¹²² Pro členy svého řádu vyhlásil radikální „půst očí“ a sám šel příkladem. V dopise dotyčnému opatovi se Bernard sice letmo vyjadřuje k polaritě černé a bílé barvy, ale pozornému čtenáři neujde, že je to namířená špička proti opatu Sugerovi a především benediktinskému řádu jeho doby. „*Celou tu špatnou minulost jsem nerozebíral proto, abych relativizoval její nápravu, ale aby naopak ve srovnání s předešlým stavem ostřeji vynikla krása nově nabytého důstojenství. Mnohem jasněji zazáří dnešní ctnosti, když se srovnají se včerejšími nectnostmi... Spoj černé s bílým a tam, kde se stýkají, každé ostřeji zazáří svou barvou...*“¹²³

Hozené rukavice si nemohli nevšimnout benediktini. Místo opata Sugera ji však zvedl Petr Ctihodný, jeden z posledních velkých opatů v Cluny († 1156). Na adresu cisterciáckých hábitů trpce poznamenal: „*Ó, ty nové plémě farizeů, kteří, chtějíce se odlišit od ostatních mnichů téměř celého světa, domáhají se práva na hábit neobvyklé barvy, jen aby ukázali, že jsou bílí, kdežto ti druzí černí.*“¹²⁴

¹²¹ LE GOFF 2005b, 318.

¹²² Skutky 2003, 37.

¹²³ *Dopis Bernarda z Clairvaux opatu Sugerovi* je publikován v Skutky 2003, 59–60.

¹²⁴ LAWRENCE 2001, 173.

Slovní šarvátka měla své pokračování. Bernard sice často zdůrazňoval, že nemá nic proti tomu, aby mnich používal v chladných obdobích dostatečně teplý oděv, sebenepatrnější projevy luxusu mu však byly trnem v oku. Petr se tak na adresu clunyjské komunity v dalším Bernardově dopise dočetl: „*Vy pobíháte po tržištích, prolézáte krámy, rozvinujete štočky různých látek, ohmatáváte tkaninu prsty a prohlížíte ji proti slunci, abyste pro svou kutnu obstarali to nejjemnější a nejlákavější zboží, bez ohledu na cenu. Zženštilé oblečení prozrazuje změkčilost duše.*“¹²⁵ Nebylo to ani poprvé ani naposled v dějinách církve, kdy se rozpoutala šarvátka kvůli zdánlivým podružnostem, jako je oděv duchovních a jeho podoba, aby na pozadí této problematiky vyplynuly mnohem dramatičtější názorové neshody znesvářených stran. Ve sporu o ideály nového monasticismu dala historie za pravdu nově vzniklému řádu, který se vítězně rozeběhl do celého světa. Generální kapitula cisterciáckého řádu se k hábitu a jeho podobě opakovaně vracela. Hábit byl viditelnou vlajkovou lodí celého společenství, pravý ideál chudoby a kajícínosti. V roce 1181 bylo zakázáno používání barvených a bělených látek zcela v Bernardově duchu: „*nulla tinctura, nec mandatio defucata*“ (tj. žádná barevnost, dokud nebude odstraněna [ze světa] lež).¹²⁶ Ale i Cluny se nakonec reforma dotkla. Petr Ctihodný si totiž v mnoha věcech s Bernardem skutečně rozuměl. V roce 1132 svolal kapitolu představených klášterů clunyjské obediencie, kde byly hlavní body reformy dojednány. Znovu se vrátila manuální práce, dodržování ticha a bylo zakázáno nošení elegantního oblečení a drahých pestrých látek.¹²⁷

Vzhledem k tomu, že řeholní život chápala teologie jako radikální způsob následování Krista a rozvíjení milostí pramenících ze křtu, objevují se i v mnišském oděvu odkazy jdoucí tímto směrem. Benediktini černí svého habitu pamatovali na svou „smrt světu“ a bělost křestního roucha milosti spatřovali pouze při slavení mše svaté v konventních chrámech (alba celebrujícího kněze), u reformovaných odnoží řádu tuto skutečnost připomínala rezná, byť nedokonalá přírodní bělost sukna z ovčí vlny. Tento bílý šat – obvykle plášť nebo škapulíř – se stal součástí ustrojení mnichů i při ostatních formách liturgické chórové modlitby v kostele nebo jiných slavnostních příležitostech. Roucho vyznačující se zářivou bělostí bylo nadále vyhrazeno jen vítězům pozemského zápasu, kteří šťastně došli do nebeské vlasti.

¹²⁵ KAMENÍK 2002, 204.

¹²⁶ LUZZATO/POMPAS 2011, 36. Kapitula opakovaně zakazuje používání tkanin „*tincti et curiosi*“ (barvených a zvláštních).

¹²⁷ KAMENÍK 2002, 204.

Vliv Bernarda z Clairvaux byl ohromný v dalších řeholních společnostech vzniklých krátce po konstitování cisterciácké řehole. Byl to hlavně premonstrátský řád – nové kněžské společenství reformující společný život kanovníků působících kolem větších kostelů. Mnohými z mnišských prvků následoval zakladatel řádu Norbert z Xanten zcela úmyslně svého přítele Bernarda. I jejich hábit byl podobně jako u cisterciáků zhotoven z bílé česané vlny a podle něho se jim po staletí říkalo „bílé kanovníci“. V souladu se specifickým charakterem řádu rozvíjejícímu eucharistickou a mariánskou úctu byla sněhobílá bělost řeholního roucha vykládána jako narážka na běloskvoucí hostii, ale i na skutečnost, že člověk se má sám umět odevzdat Bohu jako oběť k proměnění.

Osobnost Bernarda z Clairvaux stála v pozadí formování nového *duchovního* rytířstva složeného z mnichů – válečníků. Středověcí vojáci jednali mnohokrát spíš jako žoldnéři, podléhali bezbožnosti a požívačnosti. Rytíři zase, a to je rovněž těžko odpustitelné, zbytečný čas věnovali péči o účes a šaty. Nemohl pochopit, nač jsou rytíři „*měkounké ruce v železných rukavicích, načesané a navoněné vlasy pod cizelovanou helmou, drátěná košile s přepychovým pláštěm z vyšíváného nebo barevného hedvábí. To je světský rytíř jedoucí na koni po rozkvetlé louce k věčnému zatracení...*“¹²⁸ Noví rytíři jsou formováni především k duchovnímu boji (*pugna spiritualis*), zbraní užívají jen ojediněle a pokud, pak „loví jen šelmy“. To jsou rytíři strážící posvátná místa ve Svaté zemi, to jsou rytíři chránící Chrám Božího hrobu v Jeruzalémě – zkrátka *templáři*. Jsou tolik odlišní: nedbají na účes, ba naopak, na znamení kajícího si vyholují hlavu (také proto, aby na ní dobře seděla přilba), nenosí barevné šaty, ani cizelované či zlacené zbraně.¹²⁹

3. Boj o investituru

Posilování hierarchických struktur uvnitř církve můžeme pozorovat už během výrazné vlády původně prostého mnicha Hildebranda ze Saony, posledního z papežů, zvoleného aklamací římského lidu, který přijal jméno Řehoř VII. (1073–1085). Nový papež ještě radikálněji než jeho předchůdci vystupoval proti simonii a kněžským manželstvím.¹³⁰ Jednou z cest *gregoriánské reformy* bylo podle něho posílení kněžské kázně, demonstrováno navenek posílením vnějších viditelných znaků duchovenské služby, především používání tmavého *vestes talaris* (kněžského taláru) a výrazné *kněžské tonzury*, podobné té, kterou užívali mniši.

¹²⁸ CARDINI 1999, 80–81.

¹²⁹ CARDINI 1999, 81.

¹³⁰ K detailnějším dějinám srov. MORRIS 1989; RYAN 1989.

V této době se začínají v liturgii zdůrazňovat, množit a rozvíjet rituální prvky podložené symbolickými výklady ve snaze je kontinuálně propojit se starozákonní bohoslužbou chápanou jako její předobraz. Během jeho pontifikátu se proměňuje papežská kancelář, kterou zakrátko zcela ovládnou církevní právníci – kanonisté. Výrazně vzrostl význam papežských legátů, jak dokládá jejich zvyšující se počet. Důvodem byla skutečnost, že nad realizací reformních snah bylo třeba papežovým jménem dohlížet také ve vzdálených krajích.

V době Řehořova pontifikátu vyvrcholil vleklý spor o investituru mezi ním a německým císařem Jindřichem IV. Na rozdíl od svých umírněných předchůdců nebyl Řehoř ochoten přistoupit na jakýkoliv kompromis se světskou mocí. Když na postní synodě konané roku 1075 vydal s autoritativní rozhodností – pověstný *Dictatus papae* – byl otevřený konflikt s císařem na světě. Tento soubor různých textů je obecně považován za jakýsi manifest papežského absolutismu. S novou razancí tu jsou uvedeny starší nároky na nejvyšší možnou úctu autoritě papežského úřadu, poslušnost a nároky i na neomylnost.¹³¹ Zcela nové však bylo uplatňování těchto zásad vůči světským panovníkům, včetně práva je sesadit a poddané vyvázat z poslušnosti. Spor se v různých rovinách promítal do několika dalších desetiletí, vystřídalo se v něm mnoho aktérů, až byl nakonec uzavřen jejich nástupci proslulým *Konkordátem wormským* (1122).

3. 1. Barvy gregoriánské reformy

Bývalý clunyjský mnich a nový římský biskup Urban II. (1088–1099) začal modelovat nové papežství podle vzoru francouzského dvora, který jako francouzský šlechtic měl možnost poznat velmi dobře. Do historie se vepsal tím, že je s ním spjat počátek křížových výprav. Reformní nálady, entuziasmus i skutečnost, že byzantský císař požádal papeže o pomoc proti stále častějším nájezdům seldžuckých Turků, zmobilizovaly další významnou vrstvu středověké společnosti, a sice rytířský stav. Pravými bojovníky, o které se chtěla reforma opírat, byli nadále kněží. Nejprve jim bylo nutné vzít z rukou zbraně, na které si v předchozím století až příliš snadno zvykli, a stejně tak jim zakázat ozbrojenou účast ve válečných konfliktech. První koncil, kde se podařilo tento záměr uskutečnit, se konal v Remeši (1049) a brzy následovaly další (Tours 1060, Poitiers 1078). Papež tehdy přijel do Francie hledat podporu pro první křížovou výpravu, na všech koncilech (Clermont 1095, Tours 1096), kterým zde předsedal, striktně trval na zákazu nošení zbraní duchovními, a to

¹³¹ Více např. HALAS 2004, 161.

i pro soukromou obranu.¹³² Honorius z Autun (†1154) o nutnosti takového zákazu píše rovněž jasně: „*Klerici nesmí používat zbraně proti člověku, ale naopak musí bojovat proti démonům účinnými zbraněmi, to jest vlastními ctnostmi. Laikům je však nošení zbraní dovoleno, aby mohli bránit Církev. Jejich šaty jsou proto uzpůsobeny tak, aby mohli bojovat. A tak jako laikům není dovoleno ujímat se církevních úřadů, ani používat oděv duchovního stavu, není dovoleno klerikům používat zbraně a stejně tak nosit šat laiků.*“¹³³

Pro duchovní nebyly zbraně jen jediným pokušením. Byla tu i touha po pohodlí a po luxusu. Bohatými kontakty s Východem v té době bohatl celý západní křesťanský svět. Na evropských trzích se objevovaly vzácné kožešiny a látky z hedvábí i jemné vlny v nezvykle sytých a zářivých barvách. Vzhledem k tomu, že ekonomická situace duchovních byla lepší než většiny ostatních lidí, bylo stejně tak přirozené, že na ně mnohem více doléhala i zmíněná pokušení. Nejlepší kontakty s Orientem měla tehdy Itálie a Španělsko. Právě přes ně směřovala většina vzácných tkanin do dalších zemí. První zákazy jejich používání, nejenom kvůli drahocennosti, ale především kvůli příliš pestré barevnosti, se proto objevují právě tam. Je to např. již výše uvedený koncil ve vizigótské Coaynza (1050), v Geroně (1078) a v italském Beneventu (1108). Ve Francii učinil totéž biskup Jean d'IVRY († 1079), který kromě látek pestrých zakázal duchovním i červenou ve všech odstínech.¹³⁴ Výnosy proti přílišné barevnosti se budou muset v následujících desetiletích stále opakovat. Zaobírat se s ní budou nejenom místní synody, ale i velké koncily, protože se ukázala být jakýmsi „signálem“ sílících světských zvyklostí ovlivňujících veškeré mravy duchovenstva. Pokušení podlehnout smyslovosti bylo mimo klášterní komunity příliš silné. Autoritu koncilních výnosů, jak se ukázalo, nepomohly prosadit ani doprovázející sankce, včetně hrozby odebrání benefícia.¹³⁵

¹³² TRICHET 1986, 53.

¹³³ HONORIUS AUGUSTODUNENSIS, *Gemma animae*, PL 172, 614.

¹³⁴ JEAN D'IVRY D'AVRANCHES, *Liber de officiis ecclesiasticis*, PL 147, 1102.

¹³⁵ Prosazování církevních „oděvních pořádků“ se znovu silně objevuje na Druhém lateránském koncilu (1139), který v mnohém reflektoval ustanovení vzniklá na synodě v Clermontu (1130) ovlivněná asketismem Bernarda z Clairvaux. Tak trochu nedobrovolně se k nim vrátil i papež a Bernardův žák Evžen III., když předsedal synodě v Remeši (1148). Zde totiž odsoudil „nevhodnou barevnou rozmanitost“ používanou duchovními na běžných šatech, pro které doporučil pouze tmavé barvy. Ve stejný čas totiž v Římě pobuřoval svými revolučním vystupováním Arnold z Brescie, jehož projevy kritizovaly především blahobyt papeže, kardinálů a prelátů, a který byl populární v řadách nižšího kléru. TRICHET 1986, 56.

Klerici se bojů sice účastnit nesměli, ovšem pro křesťanského rytíře to byla podstata jeho existence. V časech gregoriánské reformy se zrodilo rytířství a s ním přišlo mnoho dalších změn. Předně se změnil způsob boje, respektive tělesná ochrana válečníků. Brnění bylo čím dál těžší, ale zároveň dokonaleji zakrývalo tělo. Nebylo však ještě barevně rozlišitelné jako pozdější uniformy. Tak se z ryze prozaických důvodů zrodilo používání barevně odlišných štítů a korouhví či praporců, aby bylo možné válečníky od sebe lépe rozeznat. Z doby kolem poloviny 12. století pochází nejstarší heraldické znaky. Jsou doloženy téměř současně v rozvinutých zemích pod vlivem římské církve, tedy v Itálii, Španělsku, Francii, Německu a Anglii. Křížové výpravy stojí za *rychlým rozmachem používání znamení a barev* na štítech urozených rytířů a s touto okolností je i spojena nutnost použití přesného řádu a pravidel při jejich tvorbě. Potřeba vizuální zřetelnosti umožňovala v boji použití pouze základních nelomených barev, zvaných *tinktury*, jejichž kombinace byly dány přesnými pravidly.¹³⁶

Paralelně s rozvíjejícím se systémem barev vyjadřujících emocionální obsah slavených tajemství v křesťanské bohoslužbě (tzv. *liturgických barev*) tu z podobných zdrojů vyrůstá systém *heraldických barev*. V dobách míru se používaly při stále oblíbenějším pořádání rytířských turnajů, které nejsou jen pouhou přípravou na válku, ale mnohokrát spíš *kurtoazní hrou*, ve které mohly lépe vyniknout ideály křesťanského rytíře, tj. statečnost, odvaha či milosrdenství. V této myšlenkové linii se také zrodila rytířská poezie s rozvíjenými alegorizujícími a symbolickými prvky, kde mají barvy a s nimi spojené asociace své prvořadé místo.

Široce akceptovaný barevný kodex pomohl vizuálně vyjádřit *pevně daný hierarchický pořádek* všech vrstev středověké společnosti, tolik odlišný od společenského chaosu předchozích století. V dobovém chápání šlo o jakousi pozemskou obdobu nebeského řádu.

3. 2. Barvy duchovní moci

Zkušenosti ze zdánlivě protichůdných světů – mnišského i dvorského – pomohly papeži Urbanu II. položit základy nově zorganizovaných správních úřadů papežské centrální moci, hlavně papežské kurie a s ní spojené diplomacie.¹³⁷ Dvůr a kurie římského biskupa posilují od 12. století církevní struktury zjevně inspirované v hierarchické posloupnosti na dvoře svého císařského rivala a stejně tak i francouzského krále. Čerpají tedy nové podněty

¹³⁶ BUBEN 1994, 10–12; FOX-DAVIES 2008.

¹³⁷ KALOUS 2010, 28.

z úřednického aparátu státní správy. V církvi samé pokračuje centralizace ve prospěch papeže. Pevnější rysy dostává hlavně kolegium kardinálů, nejbližších papežových spolupracovníků, obdařených čestným titulem nezávislým na přijatém svěcení, zato s výlučnou povinností zvolit ze svého středu nového Petrova nástupce. Zdokonaluje se kuriální administrativa: každá nová výsada duchovních dostává díky kanonistům zcela konkrétní rysy bez možnosti příliš volného výkladu. Papežské nároky na světský rozměr a autority se projeví v obohacené symbolicko-vizuální mluvě papežských oficiálních i liturgických ceremonií.

Původně velkolepěji koncipovaná gregoriánská reforma se v této době zúžila jen na „pouhou“ otázku investitury. Konečně byli před tento vleklý problém postaveni i teologové a církevní právníci. Bylo bezpodmínečně nutné se pokusit vést pomyslnou dělicí čáru mezi duchovní a světskou sférou života středověké společnosti. Jedním z prvních, kdo se této problematice naplno věnoval, byl chartreský biskup Ivo († 1116). Jsou dochována jeho kázání, např. o důstojnosti kněžského stavu a o životě posvěcených služebníků.¹³⁸ „*Různorodá je hodnota kněžská a stejně tak je bohatá mystická krása kněžských rouch,*“ uvádí v jednom z nich.¹³⁹ V jiném zase vysvětluje symboliku kněžských oděvů při bohoslužbách i těch, které duchovní používají jako stavovský oděv.¹⁴⁰ Samozřejmostí pro něho je, že kněží používají dlouhou uzavřenou tuniku zvanou *poderis* či *vestes talaris*, nebo podle tmavě modré barvy „*tunica interior hyacinthina*“.¹⁴¹ Pod těmito teologickými výrazy se však neskryvá nic jiného než dlouhá tunika s velmi širokými zřasenými rukávy, obvykle přepásaná v pase, která je v této době známa pod označením *bliaut* (též *bliaud*, *blialdus*) a kterou nosili kněží na rozdíl od laiků dlouhou až ke kotníkům. „Bliaut“ bylo původně označení pro drahou vzorovanou látku obvykle importovanou z Orientu a pro oděv, který nosila vysoká aristokracie. Rychle se však rozšířil mezi nižšími vrstvami a stal se základem oděvu mužů a žen, kteří ho používali po celé 13. století. Označujeme ho jako *cotte* nebo *surcot*.¹⁴² Biskup Ivo také propojuje kněžské důstojenství se starozákonními předobrazy, ale mnohem víc si v tomto způsobu výkladu budou libovat až jeho mladší současníci. Po něm totiž následuje

¹³⁸ IVO CARNOTENSIS, *De ecclesiasticis sacramentis et officiis sermones*, PL 162 (Sermo II *De excellentia sacrorum ordinum et de vita ordinandorum*, sermo in synodo habitus, c. 513–519).

¹³⁹ Tamtéž, c. 527: „*multa de sacerdotii dignitate, multa de indumentorum sacerdotalium mystica pulchritudine*“.

¹⁴⁰ Tamtéž, Sermo III *De significationibus indumentorum sacerdotalium* (c. 519–527).

¹⁴¹ Tamtéž, c. 522: „*secunda tunica interior appellatur vel hyacinthina cuius color coeli serenitatem imitatur*“.

¹⁴² KYBALOVÁ 2001, 87–88.

plejáda teologických spisovatelů, vesměs kanonistů (právníků), kteří pohlížejí na církev jako na přesně hierarchicky strukturovanou instituci. Všichni bez rozdílu považovali za nutné, aby kněží nepoužívali civilní oděv a hlavně, aby už od pohledu bylo zřejmé, že jde o Bohu zasvěcené osoby. Těm, kteří nehodlají změnit svá stanoviska, se mají okamžitě odebrat benefícia.

Zásadní roli začíná hrát kanonické právo, protože právě na něm je postaveno hierarchické uspořádání církve. Byla už opuštěna představa asketického vůdce Bernarda z Clairvaux, který považoval za ideální vůdce církve charismatické osobnosti vynikající zbožným životem. To však nemělo šanci uspět v kontextu světové církve, která byla nucena neustále čelit tlakům světské moci. Složitý organismus církve musel dát přednost schopným organizátorům než kontemplativním mnichům. Na scénu vstoupili *preláti*. Nově nastupující právníký systém v církvi otevřel brány světu barev v odívání, které se podobně jako heraldické barvy (tinkтуры) a znamení ve světě středověkého rytířstva stalo vnějším srozumitelným vyjádřením hierarchicky nově uspořádaného světa kněžstva i jejich představených, zmíněných prelátů.

Decretum Gratiani (kolem 1140) nebyl sice nikdy oficiálně vyhlášeným právníkým dokumentem, ale ve své době způsobil skutečný průlom do kanonického práva a jeho dosah byl ve středověké církvi značný. Je přirozené, že významnou pozornost věnuje aktuálním právníkým problémům své doby, včetně vyjasnění postavení duchovních osob ve světle gregoriánských reforem. Téměř v deseti oddílech se tak věnuje *i vnějším viditelným znamením kněžské služby*. V duchu dobových názorů je tu kněz představen jako příklad svatého života pro všechny věřící. Jeho šaty musí nutně být střídme a odlišné od neustále proměnlivé světské módy. Odlišné služby v církvi zkrátka vyžadují rovněž zřetelně odlišná znamení.¹⁴³

4. Regnum et sacerdotium

Z hlediska předmětu této práce je zajímavý pohled soudobých teologů na *otázku použití insignií* značících jurisdikční svrchovanost a s ní spojené pravomoci v příslušných společenstvích. Např. irský biskup Gilbert z Limericku († 1139), známý svou korespondencí s teologem a filozofem Anselmem z Canterbury, shrnul svůj pohled na církev v traktátu *De*

¹⁴³ De SANTI 2004, 133–134; *Decretum Gratiani*, Dis. 21, cap. 1 („omnis iactantia et ornatura corporalis aliena est a sacro ordine“), cap. 3 („*Episcopi, presbiteri, diaconi, secularibus indumentis non utantur, nisi, ut concedet, tunica sacerdotali.*“), cap. 4 („*sine ornatu sacerdotali extra domos sacerdotes apparere nullo modo convenit*“), cap. 5; Dis. 23, cap. 32; Dis. 41, cap. 8.

statu Ecclesiae. V rámci širokého společenství církve je ve světě její základní jednotkou farnost a paralelně v monastickém světě klášter. Oboje má podobnou strukturu jako rodina: jde o pomyslnou pyramidu s otcem na vrcholu (knězem, opatem). Úkoly jsou pak odstupňovány přesně podle stupně zasvěcení, které vyjadřuje konkrétní službu při eucharistickém shromáždění. Z těchto jednotek je vystavěna celá církev Boží: tvoří ji diecéze v čele s biskupem, provincie s arcibiskupem (primasem) a světová církev v čele s papežem.¹⁴⁴ Každý má svůj úkol, kterým přispívá k životu Kristova mystického těla. Ti, kteří stojí v čele, mohou vykonávat úkoly všech, kteří jsou jim podřízeni. Toto dokonalé rozvrstvení úkolů v církvi je nejlépe vyjádřeno v liturgii pomocí různých bohoslužebných rouch a mimo ni použitím *insignií* (biskupským prstenem, pektorálem, mitrou či později biskupský kloboukem a papežskou tiárou) a příslušnými *církevními barvami* hierarchicky přesně odstupňovanými.

Ani císař, ani jiní svěští vládcí se nechtěli vzdát své svrchovanosti nad církevními panstvími. Nikdo z nich sice nehodlal porušit křehký *status quo*, ale nakonec se přece ukázala cesta, jak si zachovat vliv. Význačná biskupství si císař fakticky připoutal k říši prohlášením za samostatná, byť na říši zdánlivě nezávislá, biskupství či dokonce *duchovní knížectví*. Např. pražští arcibiskupové se jako nositelé knížecího titulu odkazovali k roku 1187, kdy císař Friedrich I. prohlásil pražské biskupství za nezávislé říšské knížectví.¹⁴⁵ S postupným rozvojem reprezentativních šlechtických atributů stoupala společenská prestiž takových biskupství výrazně podpořená značným pozemkovým vlastnictvím a prosperujícím hospodářstvím. Největší prestiži se těšily arcibiskupské stolce v Kolíně nad Rýnem, Mohuči a Trevíru, protože tu byla *arcibiskupská hodnost spojená s titulem říšského kurfiřta* – volitele císaře. Z ceremoniálního hlediska se vzájemně propojily prvky církevní a světské, ale teprve čas jim dal možnost se dostatečně reprezentativně rozvinout. Od pozdního středověku vytvořily specifický, velmi složitý a nepříliš jasný systém, okázalejší o to, oč méně reálná byla politická moc, kterou měly symbolizovat.¹⁴⁶

¹⁴⁴ GILBERTUS LUNICENSIS, *Liber De statu ecclesiae*, PL 159, 997–1004.

¹⁴⁵ KEJŘ 1991, 481–483.

¹⁴⁶ Duchovní knížectví (diecéze), ale také bohatá říšská biskupství (v čele s princem nebo knížetem opatem) zaniknou v postupných vlnách sekularizace. Část v bouřlivých dobách reformace a zbytek v roce 1803 (sekularizace v Německu) a fakticky v roce 1806 (zánik Římské říše národa německého).

4. 1. Boj o insignie

Papežství se snažilo pomocí světských prostředků upevňovat své duchovní poslání.¹⁴⁷ Realitou byla skutečnost, že se projevy papežské přízně daly časem koupit, což se v příštích staletích stalo velkým problémem a ještě větším pohoršením.¹⁴⁸ Brzy došlo k růstu napětí mezi prvotním ideálem evangelijní chudoby a životem duchovních. Ke „čtení“ nového vizuálního řádu pomohlo formující se rytířství a s ním spojený vznik heraldických pravidel.

Ostrou kritikou reagoval kolem roku 1135 právě Bernard z Clairvaux, jenž osobně se svým řádem podporoval sice nové reformní úsilí církve, ale ostře se stavěl proti její stále silnější institucionalizaci. Při pohledu na „novou hierarchii“ si proto rozhodně nebral servítky: *„Jsou služebníci Kristovi a zároveň slouží Antikristu. Honosí se poctami, které získali z dobroty Pána, ale Pánu pocty nevzdávají. Odtud pochází to, co každodenně vidíš: třpytivý lesk nevěstek, šaškovský oděv, královská výzdoba. Proto zlato na uzdách, na sedlech, na ostruhách; víc se třpytí ostruhy než oltáře. Proto stoly, které se skví vybranými pokrmy i nápoji; hýření a opilství, citera, lyra a flétna, moštem přetékané kádě, plné sýpky skýtající hojnost všeho, sudy vonící vínem, nacpané měšce. Kvůli tomu chtějí být a jsou církevními představenými, děkany, arcijáhny, biskupy, arcibiskupy. A nemají to zaslouženě, ale jako ovoce moru, který se plíží ve tmě.“*¹⁴⁹

Reformní hnutí neustále přižívovaly osobnosti z řad všech řeholních řádů. Např. shromáždění francouzského duchovenstva na místním koncilu v Remeši (1148) za předsednictví Bernardova žáka papeže Evžena III. (1145–1153) vystoupilo pod silicím mnišským reformním tlakem znovu proti potulným kněžím volných mravů, kteří zanedbávali povinná vnější znamení oddělení (to je *tonzuru*), a snažilo se – vcelku neúspěšně – alespoň prosadit tmavší oděv tím, že zakázali výraznou barevnost.¹⁵⁰

¹⁴⁷ K novým „reprezentativním tendencím“ na papežském dvoře i o rozmanitosti s tím spojených služeb v rámci papežské diplomacie viz SCHMUTZ 1966, 48–109.

¹⁴⁸ HALAS 2004, 171.

¹⁴⁹ BERNARD Z CLAIRVAUX, Sermo XXXIII, 15 in Cantica canticorum. BERNARD 2004, 451.

¹⁵⁰ TRICHET 1986, 56. Bernard napsal v závěru svého života pro svého žáka papeže Evžena III. dílko *De consideratione* (1145), které bývá někdy považováno za jakési „papežské zpovědní zrcadlo“. Bernard se ostře staví proti světským tendencím silicím na papežském dvoře včetně pestrým barvám a cizokrajným krojům. Dílo samo je významným dokladem vývoje chápání papežského primátu a hierarchickému pojetí církve odsuzující množící se praxi udělování exempcí z pravomocí metropolitů (v případě biskupů) a biskupů (v případě opatů).

Kněžské disciplíny se významným způsobem dotkl i kratičkový pontifikát přívržence reforem papeže Řehoře VIII. (1187). Během dvouměsíční vlády vydal několik přísných dekretů, jimiž razantně vystoupil proti okázalému kněžskému oděvu a jiným projevům marnivosti (např. nošení červených a zelených čapek a kabátců) stejně jako proti nezřízené hráčské vášni i jiným zvyklostem, které nejsou v souladu s důstojností kněžského stavu.¹⁵¹

4. 2. Tiára a papežský majestát

Byl to velký signál, když papež poprvé použil tiáru.¹⁵² Za novým symbolem se ukrývá zcela radikální proměna chápání úlohy římského biskupa v církvi i ve světě. Gregoriánské reformy s sebou přinesly nové církevní sebeuvědomění jasně formulované v již zmiňované bule *Dictatus papae*. Papež se zde nevymezil jen vůči císaři a světské moci, ale stejně vehementně také vůči biskupům. S poukazem na starší tradici a autoritu privilegií obsažených v tzv. Konstantinově donaci začali římsští biskupové zřejmě od 11. století používat variantu insignie vyjadřující plnost duchovní moci. Z původně prosté vlněné čapky z velbloudí srsti (lat. *camelaucum*) se vyvinula biskupská pokrývka hlavy známá později pod označením *mitra* (infule). Ve snaze významově odlišit římský stolec svatého Petra (*patrimonium sancti Petri*) se zvolna proměňuje i její tvar: začíná se totiž zdobit jiným způsobem. Není už chápána jen jako liturgický odznak biskupovy duchovní moci, ale *stává se i odznakem světským*, protože římský biskup je významným územním suverénem a hlavou církevního státu. Zpočátku se ke kónické vlněné čapce zřejmě při jejím spodním okraji přišívaly zlaté plíšky, podle jiných byla zdobena jen výšivkou (lat. *pileus phrygius*), ale o významové odlišnosti svědčí její označení jako *corona* čili koruna – jako u světského vládce¹⁵³ – nebo dokonce shodné označení pro samo království – *regnum*. Připojení zjevně světské vladařské insignie je nepochybně reakcí na probíhající zápasy s císařskou mocí v rámci tzv. bojů o investituru a vyjadřuje ambice papežského úřadu o vedoucí úlohu v kulturním světě (vizuálně vyjadřuje ideu *regnum et sacerdotium*). Její první použití je obvykle spojováno s počátkem pontifikátu papeže *Inocence II.* (1130–1143) krátce po uzavření Wormského konkordátu, který znamenal smír s císařskou mocí. V následujících staletích se stala tiára nedílným vnějším znakem papežské

¹⁵¹ TRICHET 1986, 63; RENDINA 2005, 325.

¹⁵² BRAUN 1912a, 174–176.

¹⁵³ MORONI 1841–1861/81, 29 zmiňuje privilegium byzantského císaře Valentiniána III., který udělil právo nosit pokrývku hlavy (phrygium) ozdobenou dokonce dvěma korunami ravenkému biskupovi (exarchovi).

svrchovanosti, zcela nepokrytě vyjadřovala politické ambice římského biskupa ve vztahu k ostatním evropským vládním autoritám.

Tiáru nepochybně proslavil asi největší středověký papež *Inocenc III.* (1198–1216). Na římský stolec byl zvolen v nezvykle mladém věku 37 let, s pověstí výjimečného právníka a erudovaného liturgisty. Byl nepochybně velmi dobrým a realistickým politikem a koncepci *univerzality papežské vlády* se za jeho pontifikátu podařilo alespoň na čas uskutečnit.¹⁵⁴ On sám se chápal jako *Caput ecclesiae* (hlava Církve). Papežská tiára se v tomto smyslu za jeho vlády stala skutečným symbolem duchovní i světské nezávislosti a svrchovanosti římského biskupa, tím byla určitým způsobem vyjádřena svoboda církve, ale zároveň politické moci překračující sféru duchovního působení. V duchu dobového teologického smýšlení pevně propojuje učení Starého zákona s Kristovou naukou obsaženou v evangeliích a apoštoly rozvíjených v listech. To by nebylo nic nového, ale on tak činí především v rovině bohoslužebného konání církve i v nauce o křesťanském kněžství. Všechny vnější úkony duchovních, ať už bohoslužebné či ne, chápe jako trvalé naplnění starozákonních předobrazů.¹⁵⁵ Každý biskup je nástupcem apoštolů, ale římský biskup podle něho nereprezentuje jen apoštola Petra, ale zastupuje přímo Krista – a právě proto je jeho osoba pozemským vyvrcholením dějin spásy. Ve svém liturgickém traktátu *De sacro altaris mysterio* např. poprvé uvádí kánon liturgických barev i s jejich symbolickým výkladem, jak byl používán při papežských bohoslužbách, ale svou koncepci hierarchie barev – v běžném civilním životě ovlivněnou soudobým *heraldickým* vnímáním – použil při jednáních koncilu, který charakterizuje závěr jeho pontifikátu.

V roce 1215 totiž svolal papež do svého paláce pečlivě připravený sněm duchovních, známý jako *Čtvrtý lateránský koncil*. Ten se věnoval skutečně široké škále problémů, které provázely soudobou společnost a podobně jako předchozí koncily nemohl opomenout církevní kázeň a disciplínu věřícího lidu. Právě některé kánony z této oblasti z něho udělaly nepochybně nejznámější koncil vrcholného středověku. Kněží od nynějška musí nejenom nosit viditelnou tonzuru, ale zdržet se i činností, které jsou neslučitelné s důstojností kleriků: jsou jim zakázána veškerá světská řemesla, hraní karet či jiný hazardu. Stejně také se nesmí

¹⁵⁴ HALAS 2004, 171.

¹⁵⁵ Vždyť i zaužívané označení papežské pokrývky hlavy jako *tiára* odkazuje k termínu, který použil svatý Jeroným při překladu příslušných kapitol Vulgáty popisujících oděv áronských kněží v knize Exodus (kap. 24) a hlavně jako označení pokrývky velekněze.

zapojovat do her komediantů či kejklířů. V předchozích pasážích již bylo naznačeno, jak významnou úlohu hrály barvy v uspořádání světa z hlediska církevního učení, ale i rytířského pohledu na svět. *Koncil proto zavedl řád barev v civilním oděvu pro všechny obyvatele, zejména pro duchovní.* Těm bylo zapovězeno používání výrazných a živých barev, především červené a zelené. Objevila se snaha předepsat venkovským kněžím šat podobného střihu, jaký užívali mniši, včetně kapuce (zvané *byrrus*) jako ochrany před nepříznivým počasím. Šat měl být co nejtmavší, aby se v něm kněz blížil oděvu neprostších lidí. Kromě toho předepsali koncilní otcové všemu kněžstvu oděv, který není „*ani příliš dlouhý, ani příliš krátký*“, vpředu uzavřený, aby dokonale kryl tělo. Zapovězeny byly rovněž výstřední boty a rukavice, především ty zdomácnělé v dvorském prostředí. Stejně tak nesmí kněz nosit šperky a prsteny, pokud nevyjadřují akademickou hodnost nebo vyšší hierarchický církevní stupeň.¹⁵⁶ Mnozí kněží se přesto nadále oblékali světským způsobem, hlavně ti, kteří žili na panských sídlech nebo pocházeli z významnějších šlechtických rodin. Pro ně kněžství neznamenovalo radikální způsob změny života, ale spíš získání snadnější obživy a jistoty stabilního postavení ve společnosti. Určitý úspěch zaznamenala až synoda svolaná do Avignonu (1230), která předepsala všem duchovním bez výjimky (především světským kněžím, ale i řeholníkům) dlouhý vpředu uzavřený oděv. Zároveň znovu zakázala použití všech výrazných a světlých barev a také hedvábných látek.¹⁵⁷

Nejproblematictějším nařízením Lateránského koncilu se stala skutečnost, že některé okrajové skupiny soudobé společnosti musely být potupně označeny viditelným barevně odlišitelným znamením. To se dotýkalo především Židů, kteří museli přijmout žlutý oděv a špičatý klobouk. Tmavá žlutá je totiž už delší čas (na rozdíl od antiky) považovaná za barvu falše, nevěry a zločinného smýšlení. Kromě židovského obyvatelstva ji museli nosit i malomocní, nevěstky a dlužníci.¹⁵⁸

¹⁵⁶De SANTI 2004, 137; CHAMILLARD 1659, 6; Concilium Lateranense V sub Innocentio III., cap. 16. De vita et honestate clericorum.

¹⁵⁷ BOCK 1866, 326; TYACK 1897, 20. Záliba duchovních v pestrých šatech byla zřejmě běžným jevem, další ze synod, která duchovním zakázala oděv různých barev, se uskutečnila v Albi v roce 1254.

¹⁵⁸ Podle Etymologie Izidora Sevillského znamenalo pojmenovat nějakou věc zároveň i její vysvětlení. Negativní vnímání žluté barvy v civilním oděvu znamenalo nejspíše reakci na neúměrné zdůrazňování kvality zlata (zlaté barvy), v této souvislosti by pak byla žlutá pouhou nedokonalou nápodobou, zkrátka falší.

4. 3. Počátky kardinálského purpuru

Papež Inocenc IV. (1243–1253) se snažil spor o politická práva v Itálii, který vedl s císařem Fridrichem II. a jeho předchůdcem Řehoř IX., vyřešit svoláním koncilu do Lyonu, kde měl být neústupný císař sesazen. Sněm duchovních, který vešel do dějin pod jménem *První lyonský koncil* (1245), skutečně císaře z trůnu sesadil. Papež, jeden z nejzkušenějších kanonistů své doby a zdatný teoretik papežské moci, se snažil na svou stranu získat co nejvíce přívrženců proti bojovnému Štaufovi – nejen z řad duchovních, ale i šlechty, příslibováním stále nových a nových privilegií. Musel odměnit např. řadu prelátů, kteří se chystali přijet na první koncilní zasedání, ale kterým to císař znemožnil. Nejprve ovšem odměnil sebe: papežský úřad, který zastával, obdařil titulem *vicarius Christi* a tiáru, kterou používal, nechal ozdobit skutečnou korunou ze zlatého plechu, nejenom pouhým symbolickým náznakem jako jeho předchůdci.¹⁵⁹ To vše bylo jen přirozeným důsledkem konceptu, kterým římský biskup jako Kristův vikář (zástupce) uplatňoval svou autoritu čili *plenitudo potestatis* (tj. plnost moci) nad celým křesťanstvem: stal se opravdovým a nejvyšším monarchou středověké církve. Pro kanonisty je papež všude nejvyšším ordinářem, zákonodárcem i soudcem.¹⁶⁰ V předvečer slavnosti Kristova narození jmenoval papež 12 nových kardinálů. Každého obdaroval velkým kloboukem v sytě červené barvě, aby mu připomínal, že musí zůstat věrný katolické víře a církvi, a to až k prolití krve.¹⁶¹ V myšlení kanonistů šlo o vyjádření „*pars sollicitudinis*“, tedy o udělení části pravomocí z oné papežské plnosti (*plenitudo*), jako výraz posílení vztahů s hlavou církve. Byl to nejenom symbolický ústupek, protože purpur byl dosud výhradním odznakem papežské moci, ale papež tak nepřímou vyjádřil i skutečnost, která nikomu neunikla: nově jmenovaní kardinálové mají jemu a jeho nástupcům zůstat věrní až do své smrti, připomínat jim to budou „jeho barvy“, které smějí obléci. Římský biskup ceremoniálním způsobem uskutečnil to, co bylo zřejmé už dlouho. Papežství dostalo rysy absolutní monarchie a Inocenc IV. se stal jejím předním teoretikem. Nerozděluje už jen z pokladnice duchovních darů církve (tím, že povyšuje vhodné muže do biskupského stavu),

¹⁵⁹ Ve stejné době (1246) vzniká pozoruhodná fresková výzdoba kaple sv. Silvestra v klášteře při římské bazilice Santi Quattro Coronati ilustrující legendu o papeži Silvestru I., kterému císař Konstantin přenechal vládu nad Římem poté, co ho slavnostně do města uvedl. Slavné fresky jsou pozoruhodnými obrazovými doklady ilustrující oděny duchovních té doby, zvláště pak podobu tiáry jako vysoké kónické čapky se zlatou obroučkou při obvodu.

¹⁶⁰ KALOUS 2010, 71 (zde další literatura).

¹⁶¹ BONNANI 1720, 419 a 422.

ale dává jim značnou politickou moc nezávislou na úkolech v církvi na základě přijatého svěcení. Do budoucna se tak budou moci stát kardinály i ti, kteří přijmou pouze nejnižší svěcení nezbytná k přijetí kanonického benefícia. Purpur se dotýkal pouze pokrývky hlavy, protože kardinálové, kteří byli členy některého z řádů, si museli ponechat hábit řehole a těm ostatním byla přiznána temně fialová kápě (*cappa*). Papež si preláty skutečně získal a zvláště od povýšených kardinálů si zjednal plnou podporu. Klobouk, označovaný jako *kardinálské galéro* (it. *capello rosso*), se ujal a na dlouhá staletí se dokonce stal hlavním symbolem celého kardinálského stavu. Sama sytě červená barva začala být označována za *kardinálský purpur*. Později se začal klobouk po stranách zdobit ještě složitě vázanými štrápci. Nový hierarchický odznak pevně zakotvil v církevní heraldice, kde zůstal i poté, co se během renesance přestal více používat. Jeho role byla v pozdějších letech už jen symbolická, přestože jeho ceremoniální předání, ať už z rukou papeže, nuncia nebo světského panovníka, se stalo nedílnou součástí kardinálské kreace (povýšení). Podle papežova životopisce inspirovaly papeže červené čapky lyonských kanovníků.¹⁶² Kardinálské galéro se neukládalo do hrobu k tělu zemřelého, ale zavěšovalo se nad ním, kde se mělo pozvolna rozpadnout jako symbol pomíjející slávy.¹⁶³

Kardinálskému purpuru však předcházela ještě jiný, byl jím *purpur papežských legátů*. Papežští vyslanci jsou známi již z prvních staletí křesťanské éry a objevují se na většině věroučných koncilů, kde dokonce jednají jeho jménem. Už dříve zřejmě červený klobouk používali někteří biskupové, zvláště ti, kteří vedli papežská poselství nebo jeho jménem vykonávali různé úkoly v odlehlejších krajích. *Červený klobouk papežských legátů* odkazuje k jejich úzkému spojení s římským papežem (opět jde o vizuální vyjádření „*pars sollicitudinis*“), jehož na místě zastupuje a v jehož jméně jedná. Ale teprve až pod vlivem gregoriánských reforem, respektive poté, co jejich postavení právně reguluje kanonické právo, můžeme hovořit o vyslancích jako nástrojích papežské centralizační politiky. V *Liber sextus* se poprvé objevuje určité rozdělení legátů, podle typu jejich pravomocí.¹⁶⁴ Asi nejdůležitějším papežským vyslancem byl *legát a latere* (což znamená „od boku“ papeže), který byl pověřován nejdůležitějšími úkoly a měl v místě své mise stejné pravomoci jako papež. Úkol

¹⁶² MORONI 1841–1861/54, 140–145.

¹⁶³ Tradici dodržují např. v londýnské katolické katedrále ve Westminsteru, kde bylo po smrti kardinála Basila Huma v roce 1999 zavěšeno nad jeho hrobem.

¹⁶⁴ KALOUS 2010, 25–30.

papežského legáta mnohokrát zcela přirozeně splynul s titulem kardinála, protože některými delikátními vyjednávacími úkoly musel papež stejně pověřit někoho ze svého okolí. Jindy byla úspěšně splněná mise předzvěstí následného povýšení do kardinálského stavu. To se stalo např. kardinálu Pelagiu Galvani († 1230), kterého papež Inocenc III. v roce 1213 pověřil složitým vyjednáváním v Konstantinopoli s byzantskou církví a k tomu ho ke zvýšení vážnosti vybavil *purpurovým talárem a pláštěm*.¹⁶⁵ Východní církve symbolice purpuru velice dobře porozuměla, protože po staletí tu znamenala syntézu panovnické a sakrální moci.

Odlišnými pravomocemi byl vybaven tzv. *rozený legát* čili *legatus natus*.¹⁶⁶ Hodnostáři spravující zcela konkrétní stolce, se stali *ipso facto* svým jmenováním papežskými vyslanci. To se týkalo především významných metropolitních stoleců více vzdálených od Říma (či později od Avignonu). Výsadami „rozeného legáta“ byl např. obdařen od roku 1179 metropolitní stolec v Salzburgu. Arcibiskup právě z pozice papežského legáta pro širokou oblast Germánie (byl totiž jejím *primasem*) se mohl hned po své intronizaci obléci do purpuru, aniž by byl skutečným kardinálem. Tato středověká výsada se udržela až téměř do současnosti a byla také důvodem, proč mnohokrát vysocí preláti těchto významných biskupských sídel neusilovali o kardinálský titul, protože mu byli de facto stejně rovni. Kromě Salzburgu byli rozenými legáty také arcibiskupové z Kolína nad Rýnem, Hnězdná (později Poznaň, *primas Poloniae*), Ostřihomi (*primas Hungariae*, od 1279) a Prahy (od 1365, výsada byla spojena především s obřadem korunovace krále). Byli papežovými vikáři pro přesně vymezenou oblast, vesměs okolní diecéze. Pražský arcibiskup v tomto směru vykonával své pravomoci (tj. vizitace, zákonodárství) jen do roku 1396.¹⁶⁷

4. 4. Pokušení moci

Ve 13. století na sebe upozornil ještě jeden pontifikát, a sice vláda papeže Mikuláše III. (1277–1280). Jeho nezkrotná a hrdá povaha bývá někdy srovnávána s náturou Inocence III. Nepochybně je spojoval týž pohled na papežský úřad a jeho vážnost jako Kristových zástupců a následovníků apoštola Petra. Mikuláš kromě toho byl typickým vznešeným Římanem své doby. Miloval hromadění majetku, luxus a nádheru. Vynakládal obrovské částky na reprezentaci svého dvora, ale také na obnovy papežských bazilik v Římě. Jeho záliba v okázalosti se projevuje i v nákladnosti jeho vlastního oblečení, stejně jako

¹⁶⁵ Životopisecm byl Niccolò da Calvi, viz PAGNOTTI 1897, 21; BONNANI 1720, 419.

¹⁶⁶ SCHMUTZ 1966, 452–453.

¹⁶⁷ KALOUS 2010, 51.

dvora, který zahltil svými příbuznými. Se stejně naladěnými pozdějšími papeži a milovníky luxusu – Klementem V. a Janem XXII. z dob avignonského papežství – je považován za příčinu proniknutí „ženské marnivosti“ či „zženštilosti“ (např. barevných kroucených šňůr, střapců, třásní, řad knoflíků a samozřejmě co nejdokonalejšího krejčovského zpracování) do stavovského odění vysoké církevní hierarchie, která se kvůli tomu stala terčem posměchu především v době reformace, ale i po ní.¹⁶⁸

Závěr století byl ve znamení silného pontifikátu papeže Bonifáce VIII. (1294–1303) poznamenaného neméně významným politickým konfliktem s francouzským králem Filipem IV. Opakovala se téměř historie, Konflikt moci zůstal, stejně tak hlavní role, ale zásadně se změnila doba – a hlavně obsazení. Nešlo už jen o boj dvou konceptů a o to, že vítěz sporu se stane pomyslným „prvním mužem“ ve světě. Záměrem francouzského krále bylo spíše převést církevní instituce na svém území z podřízenosti papeže do područí panovníka a do služeb státu.¹⁶⁹ Papež Bonifác však tuto závažnou změnu vůbec nepostřehl a zcela v duchu předchozích zápasů se nadále snažil ze všech sil dát okázale najevo papežskou moc nad všemi křesťanskými zeměmi. Jak jinak si vysvětlit, že k poměrně novému symbolu papežské moci – *k tiáře* – přidal druhou zlatou korunu s poukazem, že jde o vyjádření duchovní i světské svrchovanosti, kterou se vyznačuje pouze římský biskup. „*Chtěl do svých rukou soustředit oba meče představující duchovní a světskou moc a nechtěl si připustit, že jeho reálná moc je jen pouhou iluzí,*“ podotkl později na jeho adresu církevní historik F. X. Seppelt.¹⁷⁰ Protože byl Bonifác v minulosti zkušeným kanonistou a znalcem kuriálních poměrů, snažil se zajistit si podporu nejbližšího okruhu svých spolupracovníků, tj. kolegia kardinálů udílením nových privilegií ve prospěch církevních představených všech stupňů. Všem kardinálům umožnil hned v roce 1294 používat tmavě purpurový plášť zvaný *cappa de scarlatto* (později *cappa magna*), vyložený v zimě hermelínem.¹⁷¹ *Purpurovou*

¹⁶⁸ Za všechny satirické pamflety připomeňme aspoň ten nejznámější, šířený francouzskými hugenoty *Dispute* 1581.

¹⁶⁹ HALAS 2004, 182.

¹⁷⁰ Citováno dle RENDINA 2005, 386.

¹⁷¹ BERTHOD 2008, 46; Kardinálskou kápi (*cappa*) zmiňuje zřejmě poprvé ceremoniál papeže Řehoře X. (1271–1276): „*Hoc tamen nota quod papa dedit cum cappa non cum pluviali.*“ Podobně také Stefaneschiho ceremoniál uvádí „*cappa contra aquam*“, kterou používal papež jako ochranu před nepříznivým počasím na cestách. Kardinálská kápě měla být ušita z jemné látky utkané z nejlepší anglické vlny. Hedvábí zůstalo rezervováno k použití papeži, který při kardinálských konzistořích používal *cappu* z temně rudého sametu.

tuniku (talár) směli nadále používat jen ti, kteří nebyli členy žádné řehole, protože těm zůstaly barvy vlastního řádu. V bezprostředním okolí papežů se tehdy pohyboval kardinál Gaetano Jacopo Stefaneschi (1270–1343), který následoval nového papeže do Avignonu, kde později zemřel. Jako dobrý znalec kurie a zvláště bohoslužebných řádů v Římě a Avignonu sepsal a utřídil tyto rozmanité obřadní zvyklosti do jedné přehledné sbírky, která se potom stala inspirativním zdrojem pro další biskupské ceremoniály.¹⁷² Okázala sebereprezentace, ať už při slavné papežské intronizaci, nebo při oslavách Milostivého jubilejního roku 1300, bila do očí už jeho současníky. Dante Alighieri († 1321) byl zvláště kritický. Ve svém Pekle shrnul své pocity lakonickou douškou, že tento papež je jen „vládcem nových farizeů“.¹⁷³

¹⁷² DYNKMANS 1981.

¹⁷³ DANTE ALIGHIERI, *Peklo*, XXVII, 85.

V. Papežství ve vleku dvorské kultury

Novou kapitolu církevních dějin začala psát Francie, která z konfrontace s papežskou mocí vyšla nakonec vítězně. Samotnému státu nepochybně pomohla „finanční injekce“ z majetku templářského řádu, kterou na slabém papeži vymohl francouzský král. Společnost se velmi rychle začala rozvíjet a ruku v ruce s ní průmysl a obchod. Zlepšené ekonomické postavení francouzského krále a potažmo šlechty nahrálo vzniku životaschopného společenského prostředí. V jeho rámci vznikla osobitá kultura s rozvinutým smyslem pro požitek, pro reprezentativní bydlení, luxusní odívání apod. Francouzský životní styl – „*l'art vivre*“ – je od té doby stále inspirativní pro všechny evropské země a netečný k němu nezůstal ani papežský dvůr ani sama církev.

Od 14. století se začaly proměňovat i rytířské ideály. Rytíř se už nemusel vydávat tak často na daleké cesty, aby bránil poklady křesťanské víry v nepřátelském světě, ale většinu svých „bojů“ raději absolvuje doma. Dobývá srdce dam a všechny své dary dává do služeb jen a jen tomuto účelu. Hospodářská konsolidace a rozkvět umění novému životnímu způsobu jen nahrává. Pro duchovní jsou nové životní způsoby zdrojem silných lákadel. Na všechny začala doléhat atraktivita smyslového světa. Podlehla nejenom církevní hierarchie – jim pokušení luxusu nebylo neznámé ani v předchozích dobách. Dvorská kultura okouzluje také řadové kleriky, a dokonce mnichy, jež až příliš snadno upouštějí od přísných ideálů svých zakladatelů. Zvyšující se sebedůvěra nově se rodícího měšťanského stavu byla už tehdy vodou na mlýn mnoha duchovním, kteří se snažili v nákladném způsobu života s nimi udržet krok. Luxusnější a vytříbenější hedvábné tkaniny, stále dokonalejší a jemnější hedvábná výšivka, perly a drahé kameny znovu vstoupily do světa liturgie, ale nejenom do ní. Skutečnou světskou marnivostí byl zasažen i všednodenní kněžský oděv.

1. Avignonské extravagance

Pro církev, především pro papežský dvůr, se s příchodem do jihofrancouzského Avignonu změnilo opravdu hodně. Ukázalo se, že se odtud dají mnohé církevní záležitosti spravovat lépe než z Říma, který se po opakovaných konfliktech s Byzancí a východní církví dostával spíše na periferii nově konstituovaného světa latinské církve. Tradiční zdroje financování papežského dvora a administrativního aparátu už nemohly být využívány v takové míře, aby to umožnilo vybudování nového reprezentativního sídla. Hledání nových

zdrojů příjmů se opíralo o papežovo neomezené právo zasahovat do obsazování církevních úřadů všech stupňů. To, co dříve bylo výjimečným právem, se napříště stalo téměř pravidlem. Záměry gregoriánské reformy se nyní obrátily v její pravý opak. Plodem reforem totiž byla svobodná kanonická volba biskupů členy dómských kapitul, ale po roce 1200 byla tato praxe zatlačována čím dál tím více do pozadí ve prospěch přímého papežského jmenování. Tak se začal upevňovat centralismus dokonale uplatňovaný kurií právě v době avignonského papežství. Církev se vlastně zřekla svého univerzálního rozměru tím, že se zaměřila do sebe ve snaze posílit vnitřní struktury a hierarchickou organizaci. Rychlý finanční úspěch nově prosazované strategie *fiskalismu*, tj. zpoplatnění duchovenstva a hlavně úřadů, které zastávalo (beneficií), měl značně stinnou stránku, která se naplno projevila až na konci století, kdy postupně vedla k nebyvalému úpadku morálky duchovních i ztrátu společenské prestiže a vážnosti klerického stavu jako celku.

O udělení vyšší funkce v církvi přestaly rozhodovat osobní kvality kandidáta, jeho vzdělání a hloubka duchovního života, ale začal být důležitější jeho urozený původ a s ním spojený majetek. Ten totiž umožnil získat příslušný úřad a s ním zase spojené výnosy pozemkového vlastnictví, nehledě k tomu, že beneficia mohl šikovný klerik hromadit. Přestože příslušnost ke starým mocným rodinám a šlechtickým či rytířským rodům umožňovalo kandidátům už v minulosti dosáhnout vyššího vzdělání i společenské prestiže, a tím následně příslušné církevní funkce, nebylo v minulosti nikterak ojedinělé, že člověk prostého původu mohl postupovat po stupních církevní hierarchie pouze na základě svých schopností, ať už intelektuálních nebo politických. To se však nyní změnilo.

Po éře asketických mnichů a učených teologů přišla doba „aristokratických synků“, kteří se nehodlali vzdát žádného ze svých šlechtických privilegií. Od doby „avignonského zajetí“ se po mnoho následujících staletí stávají církevními představenými velmi často mladší synové z předních šlechtických rodin, kterým rodová politika znemožňovala domoci se jiné kariéry než té v církevních službách. K tomu nahrávala již zmíněná papežská strategie, která vytvářela stále nové a nové funkce. Všechny uvedené tendence se samozřejmě projeví na venek ve zvýšeném důrazu na okázalé vystavování vnějších atributů papeže a vyšší církevní hierarchie. Jsou to právě dvorské „*kurtoazní*“ způsoby, kterými se vyznačuje prelát závěru 14. století, který koneckonců tráví více času přihlížením turnajům, účastí na dvorských slavnostech či v předpokojích aristokracie, než v kostele na kolenou při bohoslužbách či rozjímání.

1. 1. Oděv kněžstva

Po kratičkém pontifikátu Benedikta XI. (1303–1304) byl zvolen papežem kardinál Bertrand de Got, arcibiskup z Bordeaux, který přijal jméno *Klement V.* (1305–1314). Takřka celý svůj pontifikát strávil v Avignonu kvůli stále nekončícímu konfliktu s francouzským králem, aniž se mu podařilo kdy přesídlit do Říma. Jen málokterý papež byl tolik ve vleku světského panovníka jako právě Klement. Jako výkřik bezmoci v nové politické situaci působí skutečnost, že to byl on, kdo *přidal k tiáře třetí zlatou korunu*, která se díky tomu nazývá rovněž *triregnum*. Jeho náhrobní kámen v katedrále Notre Dame v Uzès byl natolik zničen kalvíny, že třetí koruna dnes už není zřetelná. Zmínka o ní se poprvé objevuje v inventáři z roku 1315, je tedy pravděpodobné, že Klement V. byl jejím nositelem.¹⁷⁴ V souboru právnických dokumentů zv. *Constitutiones Clementinae* publikovaných roku 1317, tedy sbírce reformních zásad projednávaných na koncilu ve Vienne (1311–1312) se jeden z nich přímo věnuje problematice kněžské kázně. Je to slavný dekret *Quoniam* (1311) a je asi nejvýznamnějším středověkým textem na toto téma.¹⁷⁵ Stanovil např. systém trestů za nevhodné chování kněžstva a za nošení příliš extravagantního oblečení. Řadovému knězi, který byl např. přistižen v pruhovaném oblečení, hrozila ztráta výnosů benefícia až na šest měsíců;¹⁷⁶ podobné tresty byly i pro ty, kteří používali pohoršlivě krátké šaty, takže jim bylo vidět spodní prádlo, nebo nosili nápadné klobouky, kontrastně podšité šaty či červené nebo zelené ponožky. Vše, co klementinský zákoník duchovním zakázal a za co se je snažil postihovat, paradoxně předznamenalo budoucí situaci. Seznam extravagancí se stal do budoucna seznamem značně „inspirativním“.

Kněžský oděv se v obecných rysech začal značně proměňovat. Starší typ „*dvojího oblečení*“, tj. přepásaná tunika *bliaut* a plášť se sponou se proměnil v jednodušší *surcot*. Jde o svrchní oděv kombinující prvky pláště a dlouhé šatové sukně s rukávy i bez nich. V prvních desetiletích 14. století se především ve Francii rychle rozšiřuje zvláštní typ cestovního pláště připomínající antickou *paenulu*, který se přetahuje přes hlavu, má kapuci, jinak volně splývá podél těla. Vžilo se pro něj označení *hérigaut* (nebo *hergot*) nebo *garde-corp* (z franc. ochrana těla). V církevním prostředí se nosil v délce až ke kotníkům a používala se varianta

¹⁷⁴ BRAUN 1912a, 176. Jeho nástupce Jan XXII. používal tiáru staršího typu (se dvěma korunami), zatímco od Benedikta XII. používali papežové tiáru klasického typu, tedy se třemi korunami.

¹⁷⁵ De SANTI 2004, 140; CHAMILLARD 1659, 6–7; *Concilium Viennense sub Clemente V. Papa, liber III. De vita et honestate clericorum*.

¹⁷⁶ Pruhované oblečení bylo ve středověké mentalitě chápáno silně negativně, viz např. PASTOUREAU 1993.

bez rukávů (pouze s jednoduchými prostřihy k provléknutí rukou) nebo naopak s širokými *falešnými rukávy* (též parukávy zv. pachy, staročesky též *křídla*). Okouzlení volně visícími rukávci ladně zřasenými a splývajícími podél těla, jehož siluetu pomáhaly zvýraznit, bylo v módě po celé 14. století a je tedy jen přirozené, že se s nimi setkáváme i v oděvu duchovních. Kritika „*křídlatých kápí*“ se v následujících desetiletích pravidelně objevuje jak v agendách biskupských synod, tak v traktátech církevních reformátorů. Kněžstvo přejalo také další variantu hériгаudu zvanou *garnache* (česky též karnáč, karnáček, latinsky *toga garnachia*). Jde opět o přechod mezi pláštěm a svrchním oděvem obvykle s širokými, ale krátkými rukávy.¹⁷⁷

Od 13. století roste v evropské společnosti vliv univerzit. Význam univerzity pomáhá zvýšit prestiž celého království, a tak není divu, že tuto formu vysokého školství podporuje král i vysoká šlechta. Ani církve nemůže zůstat stranou, protože většina členů univerzitního sboru se rekrutuje především z jejich řad. Společenské postavení vyučujících i žáků univerzit se snažil podtrhnout *Čtvrtý lateránský koncil*, který předepsal závazné regule pro jejich oděv. O šatech profesorů i univerzitních mistrů bylo rozhodnuto do těch nejmenších detailů. Každá z fakult se odlišovala barvami talárů i jednotlivých detailů. Základem se stal *talár*, tj. dlouhý splývavý uzavřený šat obvykle tmavé barvy. Mohl mít po stranách prostřihy pro ruce a někdy i našité falešné rukávy podobně jako hériгаut. Na pražské univerzitě používali vyučující talár tmavě červené barvy a čapku lemovanou kožešinou. Každá univerzita měla své vlastní zvyklosti.¹⁷⁸

V univerzitním prostředí se zřejmě kromě volného taláru uchytil ještě *tapert* (fr. *tabard*, it. *tabarro*), tj. forma pláště pro slavnostní příležitosti s pravidelným řasením všitým do obdélníkového límce a vzadu opatřeným až na zem dlouhým škapulířovým skladem. I on mohl být opatřen oblíbenými „křídlatými“ rukávy. Od renesance se objevuje v šatníku prelátů a vyšších duchovních (obvykle je znám pod italským *tabarro*) nebo u kněží, kteří působili jako vychovatelé v rodinách (pak se mu říká *abbé-plášť*).¹⁷⁹

¹⁷⁷ KYBALOVÁ 2001, 92 a 102–103; TRICHET 1986, 66.

¹⁷⁸ KYBALOVÁ 1998, 120.

¹⁷⁹ TRICHET 1986, 66; KYBALOVÁ 2001, 162.

1. 2. Oděv hierarchie

Zatímco vysoká úroveň italského hedvábnictví s proslulými centry na Sicílii, ale především v Luce, Florencii a v Benátkách, pomohla ve 13. století k zvýšení velkoleposti církevních obřadů včetně samotných papežských bohoslužeb, je následující „francouzské století“ zcela ve znamení rozvoje okázalých vnějších atributů papeže a vysoké církevní hierarchie. Těto nové skutečnosti napomohla zvyšující se úroveň řemesel a v jejich rámci rozvoj dalších dílčích specializací. Oděv se stal od této chvíle důležitým znakem společenského postavení a je proto přirozené, že produkce luxusního zboží všeho druhu zaznamenala nejprudší rozvoj. Francouzský královský dvůr té doby hýřil všemi barvami: v paletě odstínů převažovaly nejvíce jasné a syté pastelové odstíny červené, zelené, modré a žluté. Na výsluní se dostal znovu vzácný purpur nabízející širokou škálou zdánlivě potměných odstínů od temně červené až po modrofialovou. V podstatě je tu předznamenána barevná škála rané renesance, která už brzo způsobí koloristickou revoluci nejen v soudobém malířství. V duchu starších tradic se v oděvu musí zohlednit onen spirituální rozměr, který s sebou musí barevnost nést, tj. lesk či třpyt, zkrátka *splendor*, který se dá zachytit použitím hedvábí nebo protkáním zlatými vlákny. Nejlépe však zlatem protkávaným hedvábím.

Poněkud chladnější podnebí způsobilo, že preláti začali mnohem více používat *luxusní kožešiny*. Kardinálové si hned na počátku 14. století kvůli větší avignonské zimě znovu vymohli na papeži právo používat *kapuci* u své *kardinálské kápě (cappa)* vyloženou pro jistotu bělostným hermelínem.¹⁸⁰ Zpočátku (1316–1334) ji používali především při nešporách místo obvyklého pluvíálu. Kožešinou podšitý plášť měl svou světskou variantu ve dvorském prostředí, kde se jí říkalo *pelizon*. Eliptický tvar s otvorem uprostřed umožňoval vytváření bohatých záhybů a často prodloužení do vlečky, u temene hlavy byla obvykle připojena kapuce. Ze světského prostředí zmizela kožešinová kápě až v polovině 15. století, zatímco v církevních kruzích vydržela zhruba o dvě století déle. U ostatních prelátů se rychle rozšířilo zase používání kratšího pláštíku – *peleríny* (fr. *chaperon*) zvaného almuce (lat. *almutium*, tj. pláštíku s kápí – *chapeau*) – původně určeného jen do chóru ke společným modlitbám. Almuce se zhotovovala z kožešin sobola či běžnější popelčiny (veverky), ale velmi často i z hranostaje, který bude napříště jako nejvzácnější materiál vázán zvláštním privilegiem.

¹⁸⁰ Jako první ji používal kardinál Bertrand de Deux v letech 1338–1348. BERTHOD 2008, 47. Vyložení kápě hranostajovou kožešinou umožnil papež v období od svátku svaté Kateřiny až do svátku Nanebevstoupení Páně. ČSB, 700.

Také oděv sekulárních kardinálů je zcela ovlivněn francouzským dvorským stylem, kromě zmíněného hermelínu jsou to vytríbené doplňky či detaily z brokátových tkanin. Běžné jsou už tehdy důmyslné hedvábné šňůry a střapce doplněné zlatými vlákny.

Ve své podstatě si proměnili starší francouzský *surcotte* – oděv, který nosili u dvora muži i ženy, v oděv, který byl výrazně volnější, aby lépe vyniklo důmyslné splývavé řasení. Nemá sice už typické náročně zpracované rukávy, ale objevují se naopak rafinovaně nápadné a kožešinou *lemované prostríhy* (průramky) pro provlečení rukou. Při slavnostních příležitostech (především při efektních slavnostních vjezdech na koních – kavalkádách – a stejně tak při oficiálních slyšeních či audiencích nebo při bohoslužbách *coram papa* tj. před papežem v papežské kapli), se začal používat s připojenou *dlouhou splývavou vlečkou* zvanou *cauda*. Právo nosit vlečku z prostšího fialového sukna získali později zvláštní výsadou také ostatní preláti, ale museli ji v přítomnosti vyššího církevního představeného ozdobně stočit do uzlu (zv. *tortillon*) a upevnit na levém boku. Přizdvihovaná jedním či několika pážaty, nebo volně rozestřená v audienčním sále měla symbolizovat ono středověké *plenitudo potestatis*, ale nikoliv už v rovině světské, ale pouze jako symbol duchovní jurisdikce. Jako součást chórového oděvu v této době rychle zdomácněla zkrácená forma lněné bílé alby zvaná *superpelliceum* (superpelice). Začala mít formu jakési košile se širokými rukávy, protože se musela navlékat na kožich nezbytný v zimním období při dlouhých bohoslužbách v zaalpském prostředí. Kardinálové a preláti ji začali používat při bohoslužbách v papežské kapli.¹⁸¹

Francouzský vkus se zálibou v exkluzivně použitých materiálech poprvé povýšil i podšívku na samostatný výtvarný prvek. Nahrávala tomu zvyšující se záliba v prostřihávaných detailech především u mužských šatů a s tím spojenou nutností pečlivě vypracovat každý detail. *Použití kontrastní barvy podšívky a výrazných stehů shodné barevnosti* na dominantní tkanině, mající rovněž estetický účinek, rozvinula sice k dokonalosti až italská renesanční móda, ale v této době můžeme hledat už počátek této tendence. *Barevné lemování oděvu a knoflíkových dírek* se později stane dalším zdobným prvkem ve světském oděvu katolické hierarchie.

Těsné sepjetí s oficiální reprezentativní kulturou Francie mělo mnoho rovin. Ve střední Evropě to byl francouzsky orientovaný český král a císař Karel IV. († 1378),

¹⁸¹ *Superpelliceum* se zřejmě začalo poprvé používat ještě dříve, určité náznaky jsou už ze 13. století, jak naznačují místní koncily konané v Paříži, Montpellier, Rouenu a uherské Budě. BERTHOD 2008, 47.

jemuž se podařilo z původních rivalů, tedy církve a státu, znovu vytvořit perfektně fungující spojenectví. Církev se na jeho územích zapojila do obnovy organizačních struktur mj. vznikem nových diecézí (arcibiskupství v Praze a biskupství v Litomyšli) a řada jejich představitelů zastávala významná místa ve státní správě. Stoupající prestiž domácí církve a jejich představitelů podporoval Karel IV. udělováním stále nových privilegií, ať už prostřednictvím papežských provizí nebo svým vlastním rozhodnutím (např. ve slavné Zlaté bule roku 1355). Oživil některé zvyklosti z dob bojů o investituru, když prohlásil biskupství lénem Koruny. Biskupové se tak vlastně stali leníky českého krále a začali si později opět přivlastňovat titul knížat (např. v roce 1365 se stal olomoucký biskup i jeho nástupci „hrabětem české královské kaple“). Knižecí titul spojený s biskupským úřadem (v případě Prahy a Olomouce) se později stal jádrem sporu s panskými stavby, které tuto vysokou hodnost považovaly za zásah do svých vlastních práv. Knižecí titul a s ním spojené atributy (knížecí korunu, hermelínový plášť aj.) opustili biskupové krátce před vypuknutím 2. světové války (!).

Významným způsobem se začal proměňovat oficiální šatník papeže. Během posvátného Tridua o velikonočních svátcích roku 1391 nepoužil papež Bonifác IX. při bohoslužbách *coram papa*¹⁸² žádnou z insignií svrchovanosti, ani tiáru, ani obvyklou mitru, a dokonce ani dlouhou purpurovou kápi podšitou hermelínem (*cappa papalis*). Místo toho použil červenou sametovou pokrývku hlavy, či jak poznamenávají soudobé prameny „*bireta rubea in capite*“, podobnou staršímu camelaucu, kterou už dříve nosili papežové jako součást domácího oděvu ve svých palácích. Tak se zrodilo *camauro*. Na Zelený čtvrtek a Velký pátek mělo barvu červenou symbolizující Kristovu krev a na Boží Hod velikonoční a po celý velikonoční oktáv až do neděle *in albis* bylo bílé, vyjadřovalo tak světlo Kristova vzkříšení. Tato pravidla platí dodnes. Hned v následujících letech bylo vyloženo a obroubeno hermelínem a jeho nástupci začali *camauro* používat jako zvláštní oficiální pokrývku hlavy při audiencích či jiných slavnostních příležitostech a nejen při obřadech Svatého týdne. Sametově červené *camauro* směl exkluzivně používat pouze papež.

Také ostatní preláti toužili po pokrývkách hlavy při dlouhých bohoslužbách hodinek v chóru, aby je lépe chránily před chladem. Stále častěji se tedy objevuje jakási malá

¹⁸² *Coram papa*, z lat. před papežem. Papež ani jiní biskupové se ve středověku ne vždy zúčastňovali jako celebranti slavených bohoslužeb. Za papeže slavil eucharistii jako celebrant jeden z kardinálů. Papež v té době seděl na trůně a v předepsané okamžiky do bohoslužby vstupoval.

pokrývka hlavy, ušitá podobně jako kardinálský klobouk z červené látky (u nižších kleriků a mnichů z černé), které se začalo říkat *biret* (lat. *birettum*), s jehož používáním je spojena malá spodní čepička kryjící pouze temeno hlavy zv. *pileolus* (též. *subbiretum*, *submitrale*).¹⁸³

1. 3. Kritiky a zákazy

Dvorská kultura pevně zakotvila v církvi a šířila se do okolních zemí. Disciplinární nařízení místních synod i velkých koncilů (především Čtvrtého lateránského) se musí neustále opakovat. Kromě emocionálně silných a výrazných barev zelené a červené, které byly duchovním zakázány již dávno, směřují zraky mravokárců k novým výstřednostem zdomácněným na královském dvoře v Paříži. Pro celý středověk jsou charakteristické velmi pestré barvy, jak se s nimi setkáváme nejen v oblasti výtvarných umění, ale i v heraldice a ve válečnictví. Barvířské technologie se sice zlepšily, přesto byl výrazně barevný oděv nadále doménou vyšších společenských vrstev, protože byl stále velmi nákladný. Zřejmě pod vlivem heraldických principů preferujících protikladné kombinace výrazných barev se objevuje na panovnických dvorech na mužských šatech nová tendence těchto kontrastů využít. Kabátce a nohavice se začínají barevně ve vertikální linii lišit. Každá polovina kabátu je jiná a stejně tak nohavice. Tomuto půlení, později dokonce čtvrcení nebo šachování, se říká *mi-parti* (čtvrcení pak *demi-parti*). Nejprve se takto odívají pážata nosící barvy svého pána nebo heroldi, ale po roce 1300 si nový způsob oblíbila také mladší aristokracie a záhy po nich duchovní. Ostře proti tomu vystupuje již zmíněný papežský dekret *Quoniam* (1311) uvozující šest knih dekretálů sebraných za pontifikátu papeže Klementa V.¹⁸⁴

Situace v Čechách byla stejná. Pokušení marnivosti podlehl v našich zemích mnoho duchovních. Vládnoucí dynastie úmyslně pěstovala pevné vazby s francouzským královským dvorem a papežským dvorem v Avignonu. Šlechtu zcela pohltily francouzské způsoby, a proto církvi nezbylo, než opakovaně kritizovat různé módní výstřelky v barevnosti či střihu oděvů vyšších vrstev. Ještě přísněji se snažila působit ve vlastních řadách, kam módní způsoby pronikaly stejně intenzivně. Byl to tak trochu marný boj. Už v prvních letech svého působení na pražském metropolitním stolci svolal první pražský arcibiskup Arnošt z Pardubic († 1364) roku 1349 synodu, která znamenala určitý přelom v církevním životě v našich i okolních zemích. Bylo tu totiž sestaveno 86 článků postihujících věroučné, právní, disciplinární a liturgické normy, zkrátka určité kompendium práv a povinností klerika

¹⁸³ BRAUN 1912a, 182.

¹⁸⁴ CHAMILLARD 1659, 7.

působícího v nové české provincii. V otázce mravů a způsobu života kleriků se snažila prosazovat stejné požadavky jako celocírkevní kanonické právo. Obsáhlý odstavec *De vita et honestate clericorum* (O životě a mravech kleriků) stanovuje závazné předpisy vymezující postavení, práva a povinnosti kleriků. Zakazuje všechny činnosti, které se neslučují s „kněžskou ctí“, připomíná zachovávání celibátu, zakazuje opilství, nošení zbraní, vykonávání světských zaměstnání, hry v kostky a účast na maškarních průvodech a hereckých výstupech.¹⁸⁵ Statuta zvláště zdůrazňují, aby se kněží v celé diecézi neoblékali podle světských způsobů, aby nenosili příliš úzké a těsné šaty s mnoha knoflíčky, hlavně pak ty ušité z pestrých látek a ozdobených kožešinami. K výnosům se potom vracely všechny ostatní předhusitské místní koncily, které musely zákazy marnivých způsobů odívání ještě dále rozvíjet. Od poloviny 14. století je např. velmi rozšířené nošení krátkých šatů (*habit court*)¹⁸⁶ s úzkými přiléhavými nohavicemi a botami se zakroucenou úzkou špičkou, které podle výnosů odporují důstojnosti kněžského stavu.¹⁸⁷ Krom toho si kněží nesměli nechávat zarůst tonzuru. Arcibiskup Arnošt a po něm jeho nástupce Jan Očko z Vlašimi (†1380) se snažili přinutit kněze, aby se vzdali soudobých módních pokrývek hlavy, tj. kukel s protaženým cípem: „... *i kapuce s cípy, byť připojené k plášti po způsobu světských lidí, ještě přísněji skrze panovníky, zakazujeme.*“¹⁸⁸

Kněžstvo se světských oděvů a způsobů rozhodně nemínilo vzdát příliš snadno, protože výnosy proti nim se v synodních dokumentech opakovaně objevují. Postupně dokonce narůstají sankce proti provinivším se kněžím – od peněžitých pokut, přes pozastavení výnosů benefícia až po „*sub pena excommunicationis et carcerali*“ (pod trestem

¹⁸⁵ HLEDÍKOVÁ 2008, 111.

¹⁸⁶ KYBALOVÁ 2001, 111–112. Pražská synoda konaná 16. června 1368 přikázala, aby kněžský oděv „ani příliš krátký, ani příliš dlouhý“ (tj. s vlečkou – cauda): „*Item mandatur presbyteris et clericis, ut tonsuram et vestes deferant clericales, ita quod tunica ultra genua pendatur, alioquin si in tunica breviori quis inventus fuerit, pro fabrica Pragensi unum fertonem grossorum persolvat.*“ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 199.

¹⁸⁷ Pražská synoda konaná 16. června 1384 proti špičatým botám, kápím s knoflíčky či uzlíky „podle světských způsobů“: „*Simili modo precipitur, ne capuciis botonatis seu nodulatis aut aliis ad modum secularium in superficie capitis liripipiis obvolutis et circumductis ad modum mitre seu bireti utantur.*“ POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 221.

¹⁸⁸ „...*nec non caputia cum liripipiis more saecularium vel federata deferre per monachos districtus prohibemus.*“ KYBALOVÁ 2001, 183.

vyobcování a uvěznění).¹⁸⁹ Nechybí také odsouzení příliš křiklavých šatů *mi-parti* doplněných o ještě výstřednější široké křídlaté rukávy.¹⁹⁰ V tom se arcibiskup Zbyněk Zajíc z Házmburku shodnul s jiným velkým kritikem způsobů života soudobého kněžstva, s mistrem pražské univerzity Janem Husem († 1415).

Mnoho reformátorů se sice pranýřovalo nový „*kurtoazní*“ styl duchovenstva, ale obvykle neúspěšně. Synoda duchovenstva svolaná do Paříže v roce 1428 se např. snažila zavést opravdu přísná disciplinární pravidla, aby zabránila duchovním oblékat se v závislosti na světské módě. Bizarních výstřelků bylo tehdy skutečně hodně: kněze okouzlily nejenom sytě červené či zelené šaty, ale také oděvy různě pruhované či plné stříhových zvláštností, šaty s překládanými límci, zakřivenými nebo bohatě skládanými rukávy apod.¹⁹¹ Už od 14. století se objevovaly velké opasky zdobené zlatem, stříbrem nebo hedvábnou výšivkou a stejným způsobem zdobené boty s výraznou špičkou. Vše velmi rychle získává na oblibě, ale nejen mezi šlechtou a měšťany, ale i v řadách duchovních. Nový trend se nelíbil císaři, který ho odsuzoval u měšťanů a biskupů, kteří za to kárali prosté kněze.¹⁹² Podle reformátorů nic z toho nemá své místo v šatníku duchovního. Od poloviny 14. století se na kněžských šatech po vzoru prelátů objevuje vlečka (*cauda*), která se neustále prodlužuje, až je nutno ji svázat do prstencového uzle upevněného na boku (*tortillon*), aby nepřekážela běžným denním povinnostem. Tento původně módní prvek přichází z francouzské a burgundské dvorské kultury a dlouhou dobu se udržel v řadě francouzských a belgických diecézí. Teprve po Tridentském koncilu definitivně zmizel z běžného oděvu řadového duchovenstva, nikoliv však z reprezentativních šatů vyšší hierarchie.¹⁹³

¹⁸⁹ „*Item mandat clericis per dyocesim Pragensem constitutis, ne deferant vestes notabiles nec scissas sine causa rationabili, nec nimis longas nec nimis breves, sed vestes talares, sub pena excommunicationibus et carcerali.*“ (statuta synodalia, Praga, 15 iunii 1404) – POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 281.

¹⁹⁰ Pražská synoda z 18. října 1406: „*Vestes clericales non nimis amplas nec breves, non dilatas, non partitas, non bipartitas, non tripartitas, nec manicas latas nec longas nec nimis amplas, siminaliter terminalitor comprehensas vel terminaliter occupa.*“ – POLC/HLEDÍKOVÁ 2002, 281.

¹⁹¹ Proti výrazným barvám a módním výstřelkům vystoupil i koncil v Basileji, viz DU SAUSSAY 1649, 498.

¹⁹² Poprvé odsuzuje tento trend kolínský arcibiskup už v roce 1337, DU SAUSSAY 1649, 498.

¹⁹³ BONNANI 1720, 441.

1. 4. Causa reformationis

Je zjevné, že se od Kostnického koncilu (1414–1418) čekalo víc.¹⁹⁴ Byl sice svolán v touze po reformě „v hlavě i údech“, ale v tom zůstal jen na půli cesty. Papežské schisma bylo zažehnáno volbou nového papeže Martina V. (1417–1431), ale na tolik nezbytnou reformu kněžstva nakonec nedošlo. Až v samém závěru promulgoval koncil dekret o životě a mravech kleriků (*De vita et honestate clericorum*, 1418), který není ale v podstatě ničím jiným, než pouhou úpravou pravidel nošení klerického oblečení „*zdeformovaného laickými způsoby*“ a reagující tak na největší projevy soudobé extravagance a luxusu. Koncilní otcové odsoudili praxi některých duchovních zalíbit se nošením světského oblečení laikům, protože jejich šat a úprava vlasů či vousů „*ukazuje mnohem víc na to, co se děje v jejich myslích*“ a znovu upozornili na povinnost používat klerický oděv přiměřené barvy a střihu. U prelátů neušly kritice rukávy „*až loket široké*“ a příliš řasené róby a vlečky a barevné kontrastní podšívky.¹⁹⁵ „Causa reformationis“ neslavně skončila. Naštěstí jen načas.

2. Renesanční církev (1447–1589)

Po návratu z „avignonského zajetí“ zpět do Říma a hlavně po překonání velkého papežského schizmatu, který tolik poznamenal počátek 15. století, se zdálo, že se konečně blýská na nové časy. Nový papež Martin V. se s velkou energií pustil do obnovy zchátralého Říma a v tom pokračoval i jeho nástupce Evžen IV. (1431–1447). Ten otevřel dveře římské církve dokořán humanismu, když se obklopil vzdělanci a umělci. Plody zaseté za jeho pontifikátu začal sklízet až další římský biskup, kterým se v roce 1447 stal Mikuláš V. († 1455).

Mikulášova papežova korunovace se stala první velkolepou slavností zorganizovanou zcela v renesančním duchu. Obřad sám se v základních rysech ustálil již před několika staletími a vždy byl pro přihlížející vítanou podívanou. V roce 1447 bylo vše zasazeno do

¹⁹⁴De SANTI 2004, 141; K zamýšlené reformě srov. STUMP 1998; OZMENT 1981.

¹⁹⁵ „*Illumspecialiter abusum decernimus penitus abolendum, quod in quibusdam partibus nonnulli clerici et personae ecclesiasticae saeculares et regulares, etiam prelati ecclesiarum, manicas ad cubitum pendentes et longas cum magna sumptuosa superfluitate vestes deferunt. Hanc vestium deformitatem in quibuscumque personis ecclesiasticis reprobamus, ac usum talium inhibemus, contrarium autem facientes, ut transgressores canonum puniantur, specialiter statuentes, ut quicumque beneficiatus aut officium in ecclesia gerens, in habitu hujusmodi divinis officiis praesumpserit interesse...*“ Concilio Constantiense sub Martino V. Papa, sessio 43, *De vita et honestate clericorum* viz CHAMILLARD 1659, 8; *Decrees* 1990, 449; CATTANEO 1982, 149; DU SAUSSAY 1649, 494.

nových politických souvislostí a zcela změněné kulturní atmosféry. Kromě liturgických obřadů korunovace v chrámu svatého Petra a slavnostní intronizace v Lateránské bazilice, kde je katedra římského biskupa, stoupl význam slavnostního procesionálního přejezdu, později zvaného *possesso*, stylizovaného do jakési analogie ke svatebnímu procesí chápaného jako zasnoubení nového papeže s římskou církví. Při této příležitosti se objevil v nové situaci prefekt papežské kaple jako oficiální papežský ceremoniář (lat. *magister sacrarum ceremoniarum*), a to už zcela v moderním slova smyslu. Nebyl už jenom obřadníkem, ale především znalcem specifik papežské liturgie a jejich tradic. Novou situaci podtrhla fialová barva jeho taláru, kterou poté převzali všichni ostatní příslušující při papežských bohoslužbách, ať už dětští zpěváci (*bonifantes*) nebo kněží či biskupové.¹⁹⁶ *Fialová barva talárů se později stala jakýmsi vyznamenaním či odznakem duchovních*, kteří byli jmenováni čestnými kaplany či preláty římského biskupa (*monsignori*).

2. 1. Oděv papeže a hierarchie

První výraznou osobností v úřadu „mistra papežských obřadů“¹⁹⁷ je bezesporu Agostino Patrizi Piccolomini († 1495), který si ke svému příjmení připojil přízvisko „Piccolomini“ podle svého patrona Aenea Silvia Piccolomini (pozdějšího papeže Pia II.). V letech 1466–1488 působil právě jako papežský ceremoniář a vzhledem k tomu, že se zachovaly jeho deníky, máme dodnes vynikající pramen dokladující velké změny, které se v papežské liturgii i církevních ceremoniích odehrály po polovině 15. století.¹⁹⁸ Uvádí např.,

¹⁹⁶ BERTHOD/BLANCHARD 2001, 223; CONSTANT 1903, 161–167.

¹⁹⁷ V roce 1485 se poprvé objevuje označení *Magister* (nebo *Praefectus*) *caeremoniarum apostolicarum* (nebo *pontificiarum*), ale původ úřadu papežského ceremoniáře je výrazně starší. Určité náznaky se objevují už v pramenech ze 6. století, ale až v roce 710 se objevuje *Ordinator*, tj. klerik, který měl na starost průběh slavení papežských bohoslužeb. Písemné záznamy o průběhu slavení obřadů za osobní účasti papeže, vlastně jakési písemné sbírky bohoslužebných formulářů zvaných *ordines*, jsou ještě starší, popisují průběh mše (cca z let 690–700), udílení iniciačních svátostí (560–580), slavení obřadů Svatého týdne (650–700) a svěcení kněžstva (před 750) a kostelů, včetně ukládání ostatků do oltářů (700–750). Tyto formulářové sbírky se staly vzory pro slavení bohoslužeb v diecézích, které převzaly římský ritus. Speciální forma římských bohoslužeb se začala ve vrcholném středověku rozvíjet v rámci tzv. papežské kaple (*Cappella papale*) uvnitř papežských paláců. V 15. století jsou ceremoniáři nejenom zkušenými obřadníky, ale i znalci starých tradic, tedy i historiky liturgie zcela v moderním slova smyslu.

¹⁹⁸ Patrizi Piccolomini se stal biskupem v Pienze a Montalcinu. V roce 1485 vydal první tištěný pontifikál (*Pontificale romanum*). Srov. DYNKMANS 1980–1982; DYNKMANS 1981.

že papež Sixtus IV. použil v roce 1480 poprvé výrazně zkrácenou purpurovou kápi (*cappa rubea*). Označuje ji jako malou kápi čili „*capucius parvus*“ nebo později „*cappa mozza*“. Jde o jakýsi zkrácený pláštík či pelerínu ušitou z purpurového hedvábného sametu (který je exkluzivně vyhrazen jen papežům) uzavřený vpředu řadou drobných knoflíků. Začalo se jí říkat *papežská mozeta* (*mozzetta papalis*). Od konce 15. století se používala společně s pokrývkou hlavy *camauro*, ušitou ze stejného materiálu, nejen jako praktická ochrana před chladem, ale zároveň jako reprezentativní papežský oděv pro oficiální audience.¹⁹⁹ Papežova příkladu následovali další preláti, kteří rovněž zkrátily nepříliš praktické ceremoniální pláště (kápě) ve prospěch menších pláštíků. *Mozeta* ušitá nikoliv ze sametu, ale z lesklého hedvábí v barvě příslušné hodnosti (purpurově červené u kardinálů, fialové u biskupů a černé u řeholních prelátů) se od konce 15. století stala trvalou součástí šatníku katolických hierarchů.²⁰⁰ Další praktičtější variantou kápě je *mantelletta* (z lat. *mantellus rotundus*, kruhový plášť). Ta má od této doby podobu jakési prodloužené vesty bez rukávů. Začali ji nosit na talár a rochetu a přes ni si oblékali ještě krátký pláštík tj. mozetu. Takto ji používal už kardinál Pietro Barbo (budoucí papež Pavel II.) kolem roku 1450 a zřejmě v ní zachytil Jan van Eyck kardinála Albergatiho (v roce 1438).²⁰¹ *Mantelletta* se později stala typickým oděvem prelátů zapojených do činnosti římské kurie nebo čestných prelátů (tzv. prelátů *supra numero*) působících mimo Řím.

Od 70. let 15. století natrvalo zdomácněla v oděvu biskupů *rocheta*.²⁰² Je to vlastně zkrácená forma bohoslužebné alby (*camisia alba*), tedy jakási krátká tunika z jemného lněného plátna s rukávy. První zmínky o ní se objevují sice už ve 13. století (1215 na Čtvrtém lateránském koncilu), ale více se rozšířila zřejmě až během avignonského papežství. Původně totiž byla používána jako součást chórového ustrojení kanovníků a prelátů během recitace společných modliteb v kapitulních kostelech v zaalpských oblastech, především v Německu. Do chladných francouzských kostelů se museli duchovní mnohem tepleji obléknout než

¹⁹⁹ BERTHOD/BLANCHARD 2001, 102 a 337–338; MORONI 1841–1861/6, 308–311; MORONI 1841–1861/47, 27–36; MORONI 1841–1861/96, 22–30.

²⁰⁰ Raným příkladem je zachycení mozety na fresce z roku 1477 v Bibliotheca Palatina v apoštolském paláci od Melozzo da Forlì – BRAUN 1912a, 180.

²⁰¹ BERTHOD 2008, 50; Eyckův obraz kardinála Niccolò Albergati ve Vídni (Kunsthistorisches museum).

²⁰² Starší liturgisté opakovaně uvádějí první výslovné pojmenování "rocheta" zaznamenané ve výnosech místního koncilu ve španělském Toledu v roce 1473: „*veste linea superiori, vulgariter rochetto nuncupata in publico semper utantur*“ DU SAUSSAY 1649, 499.

v přívětivé Itálii. Na různé typy kožichů pak navlékali právě liturgickou albu, jako základní bohoslužebný oděv. Ta se však musela svou formou uzpůsobit nošeným kožichům, a proto její střih byl výrazně volnější. Zvláště široké musely být rukávy a postupně se začala zkracovat délka. V severských krajích (německé jazykové oblasti) se označovala jako *superpelice* (z lat. *super pelliceum*, tj. na kožich) a v italo-francouzské jako *rocheta* (od *roccus*, etymologie nejasná, snad z něm. der Rock, tj. kabát). Rochetu začali používat koncem 15. století vyšší preláti, kardinálové, biskupové a samozřejmě papež. Zde opustila původní široké rukávy, protože v Itálii ji už nebylo potřeba navlékat na kožich. Právě úzké rukávy budou rochetu napříště odlišovat od chórové superpelice, která se jí jinak v mnohém podobá.²⁰³ *Rocheta se v této době stává výrazem biskupské jurisdikce*, tedy další biskupskou insignií, jejíž používání bylo zcela striktně vázáno předpisy uvedenými v liturgických knihách a biskupských ceremonialech. Nepoužívala se ani při udílení svátostí (např. při křtu). Biskup ji směl nosit především ve své diecézi a mimo ni pouze na podkladě udělených privilegií. Rychlému rozšíření rochety napomohl nepochybně její reprezentativní vzhled, často se totiž zhotovovala z velmi jemného téměř průsvitného plátna s jemnými sklady (plisováním) s okraji zdobenými *paličkovanou krajkou*. Ta se od konce 15. století začíná více objevovat u papežského dvora, snad prostřednictvím kontaktů s benátskými kupci, kteří se s novou textilní technikou seznámili ve Středomoří a na Balkáně. Zpočátku to bylo jen jednoduché praktické ukončení obrub, používané podobným způsobem i na ostatním lněném užitkovém oděvu, pánském i dámském. Technologie paličkování v Itálii rychle kolem roku 1500 zdomácněla a hlavně se nebývale zdokonalila, takže její „zlatý věk“ přichází po roce 1530. Poměrně široké pásy krajky typu „reticella“ nejlépe vynikly na biskupských rochetách, protože pouze vyšší aristokracie – světská či duchovní – si mohla takový přepych dovolit.

2. 2. „Porporati“

Koncem srpna 1464 byl hned v prvním skrutiniu konkláve zvolen papežem Benátčan Pietro Barbo, který přijal jméno Pavel II. (1464–1471). Už během konkláve se kardinálové jako obvykle snažili budoucího papeže zavázat přísliby, aby zvýšil prestiž Svatého kolegia. Tím by ovšem omezil svou vlastní svrchovanost, což bylo v polovině 15. století v atmosféře doznívajícího konciliarismu velmi citlivé téma. Krátce po korunovaci se od nového papeže očekávalo, že potvrdí úmluvy v příslušné bule. To se skutečně stalo, papež v ní nedal

²⁰³ MORONI 1841–1861/58, 70–79.

kardinálům větší podíl moci na vlastní správě církve a papežského státu, ale pouze zvýšil jejich osobní prestiž rozšířením už stávajících čestných práv. Týkalo se to hlavně nového práva nosit *červený purpurový biret i talár*, pokud ovšem nebyl kardinál příslušníkem řeholního společenství.²⁰⁴ Do té doby byl atributem kardinálů *široký klobouk se střapci* (zv. *galéro*) a *šarlatova cappa*.²⁰⁵ Tímto privilegiem „*de scarlato rubeo*“ bylo fakticky formálně stvrzeno definitivní oddělení kardinálů od ostatních prelátů, úzus, který byl sice zvyklostí, ale neukotvenou v kanonickém právu. Zklamané kardinály musel nový papež utěšit zvýšenou apanáží i slibem, že soudní pravomoci a úřady už nebudou propůjčovány laikům.²⁰⁶

Od té doby se pro tato církevní knížata vžilo označení „*porporati*“ (tj. „ti v purpuru“) a barvě samotné *kardinálský purpur*. V 15. století se kardinálské hedvábí už nebarví *mořským purpurem* jako dříve. Po staletí získával Západ vzácné barvivo od Byzantinců, kteří zdokonalili barvířskou technologii starých Fěničanů. Sama říše před krátkým časem za dramatických okolností zanikla (1453) a populace purpurotvorných měkkýšů – ostranek a nachovců – byla na hranici vyhynutí. Náhradním barvivem, které poskytovalo stejně efektní sytou červeň jako mořský purpur, se stala *košenila*, zvaná lidově *rostlinný purpur*. Šlo o barvivo získávané z červce nachového (lat. *Coccus illicis*, odtud latinské označení barviva „*coccineus*“) parazitujícího na jednom ze středomořských druhů dubů. Košenila byla sice známá již ve starověku, stála však poněkud ve stínu vedle mořského purpuru, i když poskytovala podobné výsledky při barvení tkanin. Její získávání nebylo o nic snazší. V souvislosti se zámořskými objevy se do Evropy dostává další purpurové barvivo, které brzy získalo na popularitě, protože poskytovalo ještě sytější a výraznější červené tóny. Je to rovněž košenila, ale tentokrát získávaná ze středoamerického červce nopálového (lat. *Dactylopius coccus*), jehož hostitelem jsou různé druhy opuncí.²⁰⁷ Když se do španělského Cádizu podařilo v roce 1532 přivést osm rostlin mexických opuncí s koloniemi červců, otevřela se městu zcela nová hospodářská perspektiva výroby košenily a jejího prodeje. V renesanci už

²⁰⁴ BERTHOD 2000, 15–16.

²⁰⁵ BONANNI 1720, 424.

²⁰⁶ RENDINA 2005, 449.

²⁰⁷ Črvec parazituje hlavně na opuncii druhu *Nopalea coccinellifera*. Starším zdrojem karminového barviva byl střeoevropský črvec polský (*Porphyrophora polonica*), parazitující na kořenech některých rostlin v písčitych půdách a rozšířený především v Sasku, Prusku, Polsku a Maďarsku. Byl důležitým obchodním artiklem a je známý rovněž pod lidovým názvem „svatojánská krev“, protože se sbíral v době okolo svátku sv. Jana Křtitele.

zdokonalená barvířská technologie umožňovala obarvit hedvábí košenilou z „Nového světa“ takovým způsobem, že se ještě zvětšil přirozený lesk hedvábí.²⁰⁸

Používání nákladného purpurem obarveného hedvábí s nápadným leskem se zcela neslučovalo s těmi obdobími liturgického roku, která církev prožívá v atmosféře kajícího smutku, tzn. především období velkého postu před velikonočními svátky a menšími posty předcházejícími kvatembrové dny. V těchto dnech nahrazovali kardinálové své purpurové róby barevně ztlumenými odstíny fialového hedvábí, které lépe odpovídaly charakteru prožívané kající doby. Popudem k této zvyklosti se stala zvláštní událost, jež se odehrála 27. června 1513 ve vatikánském paláci. Před papeže Lva X. tehdy předstoupili dva kardinálové: Bernardin Lopez de Carvajal († 1523) a Federico Sanseverino († 1516), aby papeže požádali o odpuštění a poté aby z nich mohla být veřejně sňata exkomunikace. Jejich hřích nebyl malý. Společně ještě s několika dalšími se postavili proti předchozímu papeži Juliu II., kterého se pokusili na improvizované synodě v Pise veřejně sesadit. Před novým papežem se museli objevit jako kajícíci, nikoliv však oblečení do zíněného roucha, ale do kající róby z fialového hedvábí.²⁰⁹ Po veřejném zřeknutí se zrádného jednání jim nově zvolený papež formálně odpustil. Pak mu směli políbit nohu, ruku a nakonec i tvář. Poté jim byl vrácen zpět kardinálský purpur. Zrodila se nová ceremoniální praxe. Fialové hedvábí²¹⁰ začali od této chvíle kardinálové oblékat stejným způsobem jako biskupové ve všech kajících dnech, tj. v době adventní i ve dnech čtyřicetidenního půstu a samozřejmě ve dnech smutku následujících po úmrtí papeže.

2. 3. Reforma kurie (1514)

V průběhu konání Pátého lateránského koncilu vydal papež Lev X. pozoruhodnou konstituci *Supernae dispositionis*. Tu následně schválili koncilní otcové a papež ji slavnostně

²⁰⁸ Existuje několik děl, které se věnují dějinám purpuru z barvířského hlediska, např. COLONNA 1616; AMATI 1781.

²⁰⁹ DU SAUSSAY 1649, 620; BONANNI 1720, 165 uvádí, že oba kardinálové byli oblečení: „*Habitu clericorum saecularium coloris violacei*“.

²¹⁰ Pro fialovou barvu je v ceremoniální literatuře celá škála pojmů vycházející obvykle z jejich přirovnání k přírodním květům či plodům. Z tohoto hlediska je fialová „*colore violaceo*“ nejtmaší a je totožná s barvou lesní fialky „*colore viola*“ (lat. *Viola sp.*). Světlejší odstíny se nazývají „*paonazzo*“, tj. v barvě květů pivoňky (lat. *Paeonia sp.*) či „*amarante*“, tj. v barvě plodů laskavce (lat. *Amaranthus sp.*). V církevní hierarchii je barvou biskupského úřadu (vlastně tmavý purpur, který někteří vykládají jako barvu pokání (jako v případě liturgické barvy).

vyhlásil jako bulu o reformně římské kurie (1514).²¹¹ Reformem bylo skutečně zapotřebí, protože nevázaný život vyšších duchovních i luxus, kterým se obklopili, začínal být neúnosný. Bylo zapotřebí odstranit především nejzávažnější výstřelky: příliš nízký věk adeptů na církevní obročí a jejich hromadění a otázky morálních i kriminálních prohřešků duchovních a s nimi spojených trestů. V těchto oblastech šlo o projev dobré vůle papeže i koncilních otců, fakticky se ale tolik nezměnilo. Podařilo se reorganizovat úlohy kardinálů ve Svatém kolegiu jako poradním orgánu papeže. V pasážích týkajících se samotných kardinálů se věnuje konstituce i papežovu nejbližšímu okolí, tzv. *papežské domácnosti*. Duchovní, kteří jsou jeho součástí, ať už jsou jakéhokoliv stupně, by neměli podle ní být vystavováni žádné ponižující práci, aby neutrpěla vážnost klerického stavu, a oni sami se musí ovšem podle toho oblékat. Zcela jsou jim zakázány pestré a vícebarevné tkaniny a všechny výstřelky inspirované vyumělkovanou renesanční módou, jako jsou různé doplňky a ozdoby ze sametu a lesklého hedvábí. Černá barva není duchovním tehdy ještě přikázána, ba naopak: mohou použít „*všech přiměřených barev, které nejsou zakázány*,” uvádí konstituce šalamounsky.²¹² V praxi to znamenalo nejčastěji užití různých odstínů fialové a modré. Na veřejnosti musí být jejich šat sice dlouhý až ke kotníkům, ale v soukromí (tzv. *abito privato*) i na cestách mohou používat kratší a praktičtější talár. Precedent určený nejprve příslušníkům u dvora působících členů vyšší hierarchie otevřel překvapivě cestu k pohodlnějšímu oděvu těm, kterým to bylo nejvíce zapotřebí, tzn. venkovským duchovním. Pro takové kněze byl kněžský oděv významnou investicí, protože ho používali až příliš často při dlouhých pochůzkách ve svém farním obvodu za nemocnými a umírajícími.

Prudký rozvoj textilních řemesel, stejně jako bohaté kontakty se zámořím, formovaly zcela přirozeně barvu, střih a materiál kněžských šatů. Bohaté podněty přicházely především ze severní Itálie, hlavně z Benátek a okolí, kde do způsobu odívání mužů více zasahovaly vlivy z balkánských zemí a Blízkého východu. Řada benátských malířů (např. Carpaccio, Bellini) zachytila různé slavnosti svého města, věhlasné i za hranicemi Itálie. Díky nim víme, že oficiální reprezentativní róby autorit města, světských i církevních, si byly v mnohém podobné. Na rozdíl od papežského Říma nehýřily barvami, ale naopak převládala tlumená barevnost s převahou černé, tmavě červené a fialové (zv. *paonazzo*, tj. pivoňkově fialové).

²¹¹ De SANTI 2004, 142; LEO X. PAPA, *Ex supernae dispositionis* (5. 5. 1514); viz <http://www.papalencyclicals.net/Councils/ecum18.htm> (únor 2013).

²¹² Tamtéž.

Kvůli chladnějšímu podnebí se především nešetřilo silným sukmem (zvaným *zambellotto*), ale ani lesklým hedvábím a hladkým či reliéfně stříhaným sametem (*velours ciselé*) protkávaným zlatem, který produkovaly místní dílny ve zcela mimořádné kvalitě. Většina ceremoniálních oděvů proto sahala téměř až ke kotníkům, využívala bohatého řasení a často měla vlečku. Po roce 1500 si např. velmi rychle získal oblibu dlouhý, vpředu rozevřený plášť se širokými rukávy, kterému místní říkali jednoduše podle antického způsobu *tóga* (či *benátská tóga*), ale který je znám spíš pod označením *dogaline* (též *dogale*) podle benátského vládce – dóžete.²¹³ Byl vyložen kontrastní podšívkou, která měla svou estetickou funkci na ohrnutých rukávech a v partii límce. Zimní varianta byla vyložena kožešinou, kterou měla i na dlouhém širokém límci. V tom se nezapřel vliv *uherských kaftanů*, kterým se stříhem velmi podobá. V Benátkách ho nosili senátoři a měšťtí úředníci i příslušníci duchovního stavu. Výše postavení preláti používali *dogaline* nejčastěji jako jakýsi kabát, který navlékali na domácí taláry. Jako společenský oděv byl doplněn samozřejmě stejnobarevným baretem (u duchovních se mu ale obvykle říká *biret*), často v kontrastní barvě (u kněžstva obvykle červený k tmavému *dogaline*) k nelibosti církevních sněmů, kde byla obvykle tato zvyklost opakovaně pranýřována. Duchovní nosili sice převážně tmavší odstíny, ale neomezovali se jen na černou. Naopak. Někteří faráři a kanovníci oblékali *dogaline* v sytě azurové barvě, jiní zase ve fialové. Častým doplňkem byl stříbrný či pozlacený pás.

Variantou dlouhého pláště zv. *zimarra* (fr. *simarre*)²¹⁴, který na severu Itálie měl rukávy, ale mohl být bez nich (po Tridentinu se tak nazývá vpředu trvale uzavřený slavnostní kněžský talár), byla *pretina* (od it. *il prete* – kněz), která, jak označení napovídá, byla oblíbená především v církevním prostředí. I ta měla variantu zv. *romana* pro méně formální příležitosti a k užití v soukromí. Šlo o plášť talárového stříhu inspirovaný oděvem římských duchovních. Na severu ho však nosili muži i ženy jako praktickou ochranu před chladným počasím. Zkráceným pláštěm vhodným k cestování duchovních byla *pellegrina*, v zimě doplněná ještě kožešinovým límcem. Později se stala dokonce trvalou součástí zimarry ve formě jakési peleríny asi 80 cm dlouhé.²¹⁵

Vliv Florencie nelze samozřejmě opominout, i když jak se zdá, její vliv na formování kněžských šatů byl menší než v případě Benátek. V pánském způsobu odívání převládá

²¹³ NEWTON 1988,139.

²¹⁴ Více k širokému významu v prostředí severní Itálie viz Roberta ORSI LANDINI 2011, 109.

²¹⁵ NEWTON 1988, 139.

v polovině 16. století už zcela jednoznačně pod španělským vlivem černá, především ve venkovním oblečení, tzn. v různých typech plášťů. V církevním prostředí se záhy ujal dlouhý plášť s výrazným límcem zvaný *tabarro* (nebo *tabarrone*). Jde vlastně o modifikaci původně francouzského pláště *tapert* (též *tabard*), který používali duchovní hlavně na papežském dvoře v Avignonu. Ze dvora medicéjských vévodů jsou známy exkluzivní příklady takových plášťů, dokonale krejčovsky zpracované z ještě dokonalejších vzorovaných látek. Duchovní sice neměli *tabarro* z pestrých látek, ale nebránili se ve zdobení využít pozamentérských doplňků, především našíváním prýmků a kroucených šňůrek v předních partiích a na rukávech.²¹⁶ Florentské *tabarro* podstatně ovlivnilo stříhově blízkou zaalpskou kněžskou šubu používanou od konce 70. let 16. století až téměř do závěru Třicetileté války.

2. 4. Renesanční rafinovanosti v „kněžské módě“

Hedvábí jako drahocenný luxusní materiál byl už v minulosti vyhrazen pouze pro zhotovování liturgických oděvů, ale pro všední oděv duchovních byl zcela jednoznačně zakázán.²¹⁷ Osudem všech zákazů ale je, aby byly porušovány, a nejinak tomu bylo i zde. Protože příslušníky církevní hierarchie byli díky avignonské praxi fiskalismu především příslušníci aristokracie, odvolávali se právě na svůj původ, který podle nich ospravedlňoval jeho užití. Pozdější praxe v tomto směru ještě více upadla, a tak mohl každý kněz či prelát použít tak luxusní materiál, na jaký mu stačily finanční prostředky. Renesanční móda si potrpěla na rafinovaných detailech. K tomu nesporně napomohla vysoká profesionalita krejčích, kteří byli schopni nové tendence uskutečnit. Díky prostříhávaným rukávům či nohavicím byla podšívka už dlouhou dobu přiznávána významná estetická hodnota. Koneckonců i za vznikem manžet stojí jednoduché otočení konce rukávu naruby. Později se s tím dokonce počítalo – právě tady opustila podšívka jen svou ryze praktickou funkci a stala se samostatným výzdobným prvkem. Podobné to bylo u lemování rouch po obvodu. Také tady se počítalo s kontrastním lemováním v barvě podšívky, ve stejné barvě se zhotovovaly dokonalé knoflíkové dírky, které zvláště v dlouhé řadě nad sebou budily pozornost i přes absenci jiného způsobu zdobení. Z italské renesanční módy tedy přišlo do oděvu hierarchie *barevné lemování a kontrastně vyšité knoflíkové dírky* s látkovými knoflíky. Biskupům a prelátům byl předepsán pro všednodenní nošení (it. *abito privato*) černý talár lemování ve

²¹⁶ ORSI LANDINI 2011, 129.

²¹⁷ V této době se znovu objevují tzv. *oděvní pořádky*, které zakazují nižším vrstvám včetně měšťanů používání nákladných materiálů, včetně hedvábí, krajek a zlatých či stříbrných prýmků.

fialové barvě (zvané *paonazzo*) a pro fialový chórový oděv (it. *abito corale*) v barvě červené.²¹⁸

V době, kdy měli radikální němečtí reformátoři své kritické zraky obráceny k Římu a veřejně pranýřovali zhýralý život katolické hierarchie, žila si italská renesanční církev svým vlastním životem. Nestoudné prosazování blízkých příbuzných na vysoké církevní posty sice provázelo jako černý stín církev již delší dobu, ale nabralo až neskutečné podoby právě v 1. polovině 16. století. Polovina kardinálského sboru byla tak mladá, že mnozí z nich neměli ani kněžské, natožpak biskupské svěcení. Všechny bez rozdílu však charakterizovala netečnost k teologickým vědám a k duchovnímu životu.

Zvláštním případem mezi nimi byl mladičkový Ippolito de Medici († 1535), příslušník známé florentské rodiny, povýšený svým strýcem papežem Klementem VII. v roce 1529 do kardinálského stavu. Tento mladík nikdy moc nepřilnul ke kardinálskému purpuru, místo zbožného rozjímání raději věnoval svůj čas cvičení ve zbrani nebo lovům. „*Ráno se opásal kordem a většinu dne strávil šermováním. Kardinálský oděv nosil, jen když se musel objevit v konsistoři nebo při oficiálních obřadech. Bylo ho vidět spíše při zápasech, na honu, v divadle, než v jeho úředních místnostech nebo v kostele.*“²¹⁹ Když ho však strýc poslal jako papežského legáta do Uher (1532), aby se zúčastnil tažení proti Turkům, prokázal svůj mimořádný válečnický talent. Při zpáteční cestě o rok později se zastavil v Bologni, kde se nechal portrétovat slavným Tizianem v uherském kroji a v klobouku se zvláštní sponou, považovanou dokonce za zástavu lásky proslulé krásky Julie z Gonzagy.²²⁰ Tomuto mladému válečníkovi, vlastně jen „omylem“ oblečenému do purpuru věnoval jeho vychovatel Piero Valeriano Bolzani († 1558)²²¹ kuriózní spisek *Apologia pro sacerdotum barba* (1533), tedy jakousi „obranu kněžského vousu“. Nejde vlastně o nic jiného než o shromáždění různých argumentů vybraných z církevních otců a hlavně z antických spisovatelů ve prospěch nošení vousů u duchovních, ačkoliv západní duchovenstvo už po staletí charakterizovala hladce oholená tvář, důrazně prosazovaná především po definitivním rozchodu s východní církví.

²¹⁸ ORSI LANDINI 2011, 208–222.

²¹⁹ TACCHI-VENTURI 1950, 10.

²²⁰ Tizianův obraz je ve Florencii, Palazzo Pitti, Galleria Palatina.

²²¹ Piero Valeriano Bolzani na sebe upozornil především traktátem *De infelicitate Literarorum* který pojednává o nešťastném údělu učených mužů s množstvím historek o neštěstí a chudobě. Jeho dílo *Hieroglyphica*, inspirované tehdy znovuobjeveným stejnojmenným antickým dílem, je prvním renesančním slovníkem symbolů, v mnoha jazycích později opakovaně vydávaný.

Římské duchovenstvo bylo hluboce prostoupeno duchem humanistických ideálů, že samo sebe dokonce pokládalo za jejich duchovní pokračovatele. Místo studia posvátné teologie se spíše věnovali studiu dokonalé rétoriky po vzoru antických velikanů, kterým se snažili přiblížit se stylizací svého vzhledu a svého oblečení. Jako první nosil *humanistický vous* už papež Julius II. a stejně tak Ippolitův strýc Klement VII. a spolu s nimi mnoho dalších prelátů a biskupů. Zvláště aristokratické mládí – i to v církevních službách – si libovalo v „módních kreacích“ inspirovaných nalézánými bustami učenců z pozdně římského období. Navzdory snahám pozdějších reformátorů z vlastních řad nosili vousy téměř všichni papežové až do počátku 18. století.²²²

3. Přichází černá

Renesanční papežský Řím si vždy potrpěl na výraznou barevnost, která samozřejmě nechyběla ani v reprezentativním oděvu prelátů. Okolní země se však začala pozvolna nořit do černé, která zpočátku znamenala ponurou demonstraci přepychu burgundského dvora, ale o několik desetiletí později manifestoval černý oděv už náboženské či politického přesvědčení.

3. 1. Luxusní černě

Když v roce 1419 zemřel zcela nečekaně burgundský vévoda Jan, byla to jen další smrt z řady aktérů, kteří se účastnili letitého anglo-francouzského konfliktu zvaného Stoletá válka, aniž by dohlédli jejího konce. Opomineme-li politický rozměr celé neblahé události – vévoda byl totiž nadevší pochybnost zavražděn – stojíme na počátku nového kulturního fenoménu *manifestace osobního přesvědčení barvou nošeného oděvu*. Janův syn, nový burgundský vévoda Filip Dobrý (1396–1467) začal totiž od tohoto okamžiku chodit neustále v černém. On sám tím na jednu stranu demonstroval svůj smutek nad otcovou smrtí, zároveň ale dával signál pro francouzský dvůr, že nezapomíná na to, co se stalo. Z otcovy smrti totiž vinil svého švagra francouzského dauphina Karla a v nové situaci změnil nejenom oděv, ale

²²² „Na hlavě mejtež tonsuru, vousů nenostež,“ doporučovala kněžím pražské arcidiecéze instrukce vydaná Metropolitní kapitulou v roce 1555 („*Habeant in capitibus tonsas coronas, barbas deponant: in quibus licet non consistat praecipua sacerdotii ratio vel officium, non tamen magnis illa vacant mysteriis, atque artificem asacerdote, secundum hominem loquendo, distinguunt.*“) a k tomu připojovala: „*Kněží vůbec nenostež oděvu světského, nýbrž chod'te v talárech.*“ („*Sacerdotes Domini vestibus nullo modo scissis vel secularibus honestis ac talaribus tunicis, quae tam sanctam ornent statum utantur, quod adeo cavetur, ut nec pileos delicatos, nec picta seu crispata indusia gestare licite possint.*“). PODLAHA 1905, 855.

následně i svou podporu, kterou od té chvíle věnoval raději Anglii. Do černého oblékl i svou družinu a podle soudobých svědectví dokonce všechny své koně.²²³ Šlo o zjevné proklamativní gesto a projev hrdé izolace od okolního pestrého světa. Dnešnímu člověku už stěží dojde, o jak velkou změnu šlo. Po staletí bylo privilegiem šlechty a panovnického dvora oblékat se do pestrých výrazných oděvů, zatímco chudým venkovanům a řemeslníkům příslušely barvy tmavé. Vévoda Filip se však samozřejmě neztotožnil s údělem prostých lidí, protože odvrhl sice barvy, nikoliv však luxus.²²⁴ Znamý herold francouzského původu Jean Curtois († 1436), který před tím, než vstoupil do služeb krále Obojí Sicílie Alfonse Aragonského, prožil v Nizozemí většinu svého života, si o nových burgundských způsobech poznamenal lakonickou doušku: „Černá je dnes na šaty nejoblíbenější pro svou jednoduchost, ale každý toho zneužívá.“²²⁵

Demonstrace ponurého přepychu otevřela zcela nové možnosti černým hedvábným látkám, především lesklým vzorovaným damaškům a jemným matným sametům. Zdokonalené barvířské technologie už sice umožnily hedvábnickému průmyslu používat intenzivní a poměrně trvalé druhy černé s efektním lesklým povrchem, který vynikl právě na hedvábných látkách. Nový módní styl využíval efektních kombinací lesklých a matných látek a nadále počítal se zlatými masivními šperky, perlami a drahými kameny. Mladého vévodu samozřejmě okamžitě následovala šlechta, která nové tendence „strohé elegance“ rozšířila do okolních zemí, zvláště do Španělska, kde rychle zapustila kořeny, aby se o několik desetiletí později vrátila do světa s novou vitalitou.²²⁶

Politická provázanost Burgundska, Nizozemí a Španělska znamenala spolehlivou cestu, kudy se nový vizuální trend vydá. Bylo přirozené, že poté, co se stal mladý vévoda Karel – pozdější císař Karel V. (1500–1558) – španělským králem, přinesl s sebou do Španěl uvedený nový *módní styl*. Svým neúměrným prosazováním Nizozemců sice ve Španělsku zpočátku narazil na odpor, ale s oblékáním to byla skutečná „trefa do černého“. U něho

²²³ HUIZINGA 2001, 464.

²²⁴ Podle Jeana Curtoise zvaný Sicille († 1436), francouzského královského herolda, malíře a autora *Le Blason des Couleurs* (1414), ve kterém zavádí nový heraldický systém, když barvy propojuje se znamením zvěrokruhu, ctnostmi a kovy (tendence známá už u Isidora Sevilského a hlavně u vrcholně středověkých teologů). Curtois popisuje dvojí charakter černé barvy: symbolizuje zemi, pokoru, smutek, ale také zároveň vyjadřuje společenský status bohatých obchodníků a šlechty.

²²⁵ Výrok Jeana Curtoise zvaný Sicille († 1436), cit dle HUIZINGA 2001, 463.

²²⁶ LUZZATO/POMPAS 2011, 28.

samotného s postupujícím věkem tyto tendence ještě více sílily – snažil se nošení černé prosadit i na celém císařském dvoře. Po své rezignaci v roce 1556 a následném přestěhování se do blízkosti kláštera v Extramaduře si prý i stěny svého příbytku pokryl černými čalouny.²²⁷

K oblibě černé pozvolna dospěl také okolní svět, i když v mnoha případech určitou oklikou. Mohlo za to univerzitní prostředí, které už bylo nějaký čas hybatelem evropského myšlení a kde nejrychleji rostla obliba studia antických autorů. Osobitý svět univerzitních pedagogů a jejich žáků mnohokrát stál v očividné opozici vůči okolnímu světu. Nešlo však jen o střet myšlenkových koncepcí, ale i o konflikt odlišných životních postojů zjevně manifestovaných právě tmavým oděvem.

Ve svém slavném díle *Dvořan* upozorňoval na zvyšující se oblibu temných odstínů a hlavně černé v aristokratických kruzích (ovšem mimo papežský dvůr) v druhém desetiletí 16. století i přední soudobý humanista Baldassare Castiglione († 1529). Dílo, které bylo v následujících desetiletích vydáváno a překládáno téměř donekonečna významným způsobem ovlivnilo výchovu budoucích politických elit v celé Evropě. „*Libí se mi, působí-li oblek spíše vážným a klidným dojmem než marnivě,*“ vkládá do úst jedné ze svých postav a dodává: „*Nejvkusnější mi připadají obleky černé barvy, a ne-li docela černé, tedy alespoň tmavé; mám ovšem na mysli běžný občanský oblek [...] přál bych si, aby dvořanovo oblečení působilo důstojně, na to si potrpí velmi španělský národ, neboť zevnějšek často prozrazuje, co je uvnitř.*“²²⁸

3. 2. Barva reformace

Měl-li být na počátku 15. století černý oděv ostentativně nošený burgundským vévodou Filipem Dobrým provokativním gestem vůči Francii, kterou takto obviňoval ze smrti svého otce, o sto let později se stává jednoznačnou součástí politického boje a projevem vizuální demonstrace prosazovaných idejí.

Zvláštním způsobem se zapsala do historie církevního odívání kaple wittenberského hradu. Zde totiž na Vánoce v symbolický den Kristova narození 25. prosince 1521 slavil bohoslužby Lutherův přítel Andreas Karlstadt († 1541) oblečený nikoliv už do obvyklých liturgických rouch, jak bylo po staletí zvykem, ale ve svém profesním akademickém oděvu, tj. v *univerzitním taláru*. Během krátkého času se v novém způsobu shlédli další reformátoři,

²²⁷ LUZZATO/POMPAS 2011, 70.

²²⁸ CASTIGLIONE 1978, 127.

kteří rovněž pocházeli z akademického prostředí a jimž byl tento způsob myšlenkového vyjadřování blízký. Signál vyslaný do světa opravdu nešlo přehlédnout: šlo však o projev kritiky vůči rozmarnému římskému duchovenstvu či přílišnému sepletí církve a panovnické moci, nebo dokonce o projev distance od učení, na kterém se předchozí generace křesťanů zakládalo, tj. na slavení eucharistie a světu svátostí? Vyslaný signál shrnul teolog Josef Ratzinger prostě: „*Luther nahradil svého času kněžské roucho oděvem učence, aby ukázal, že pravými nositeli rozhodování v církvi jsou učenci Písma.*“²²⁹ Byla zbořena bariéra mezi světem liturgických znamení (eucharistickou bohoslužbou) a všedním životem a stejně tak se v reformačním myšlení proměnil pohled na duchovenský stav jako celek. Je potřeba ještě podotknout, že Luther nepřičítal liturgickým rouchům nějaký zvláštní význam a ještě velkorysejší byl k civilnímu kněžskému oděvu jako vizuálnímu stavovskému znamení. Reformovaný oděv pak prošel dalšími úpravami a dnes je znám jako „*ženevský kazatelský talár*“, který zároveň i jako civilní oděv.

V roce 1527 pronesl Lutherův přítel sotva třicetiletý Filip Melancton († 1560) kázání, ve kterém se inspiroval jedním z výroků Erasma Rotterdamského, o tom, že „*šaty jsou tělem těla*“.²³⁰ Strhujícím způsobem tu podrobil kritice okázalý požívačný způsob života, barevnost církevních ceremonií v papežském Římě a jejich „nemorální strojenost“. Slavná homilie *De vestitu* vydaná tiskem znamenala pro soudobou Evropu zmítanou v reformačních bouřích skutečnou „barevnou revoluci“. To, o čem snili jeho ideoví předchůdci a velcí kritici smyslového světa svatý Bernard z Clairvaux a Girolamo Savonarola, se podařilo uskutečnit až Melanctonovi. Barevný oděv a v podstatě barvy samotné se teprve jemu podařilo postavit mimo zákon.²³¹ Černá, která v minulosti charakterizovala mnichy, se v rovině vizuality stala vlajkovou lodí reformace jako celku.

²²⁹ RATZINGER 2005, 96.

²³⁰ Oratio contra affectationem Novitatis in vestitu, in: *Philippi Melanthonis Opera qua supersunt omnia XI* (Declamationes III), ed. Karl Gottlieb Bretschneider, Halle 1843. Zde je plné znění homilie.

²³¹ HANSEN 1997, 257–261.

VI. Radikalita koncilu

Reformace pevně zapouštěla své kořeny na mnoha místech Evropy, ale především v Německu, kde na její stranu přešlo mnoho vlivných knížat. Po dlouhou dobu považoval papež i jeho dvůr dění v Německu za pouhou, byť vyhrocenou, akademickou debatu mezi humanistickými učenými. Po čase však už bylo všem jasné, že původní dílčí teologický spor dostal nepokrytě politický charakter s jasně sociálním podtextem. Reformační teologové totiž upřeli svou pozornost na dlouho dobu opomíjené texty Písma svatého. Zároveň ale zpochybnili to, co bylo po dlouhá staletí jistotou pro generace křesťanů, tj. náboženský prožitek umocňovaný svátostmi (tj. viditelnými znameními) a bohoslužbou. Šlo především o slavení eucharistie a učení o reálné přítomnosti Krista v ní. Pozdní středověk totiž neúměrným způsobem právě tuto svátost vyzdvihl. Její slavení se stalo mimořádnou podívanou prohlubovanou teatrálními procesími, svátost samotnou se ale lidé ze strachu už báli přijímat. Stejně tak kritičtí byli reformátoři vůči opodstatněnosti kněžské služby, protože měli před sebou pouze příklady jejího zneužívání na papežském dvoře i daleko za jeho hranicemi. To vše ale bylo jen přirozeným důsledkem renesančního vnímání, které sice na jednu stranu zdůraznilo význam člověka, zároveň ale z dosavadních jistot společenského řádu udělalo pouhé někdy až příliš lidské instituce. Pro církve to mělo katastrofální důsledky, protože se jí zmocnili lidé, kteří z ní dokázali jen kořistit. To samozřejmě bolestivě vnímali všichni, pro které byl náboženský život důležitý. Naštěstí ne každý, kdo toužil po reformě církve, měl v sobě ono někdy destruktivní nadšení těch nejradikálnějších reformátorů přehlížejících dlouhou kontinuitu teologického dědictví minulosti.

Požadavky disciplinárních změn v mravech duchovních a křesťanů jako celku, tehdy okouzlených renesanční smyslovostí, přerostly v dogmatickou revoluci kritikou hodnot, které až dosud nikdo v historii církve nezpochybnil. Radikální odvržení smyslového světa, do kterého tato kritika vnějškové nádhery katolických bohoslužeb i způsobu života nejen duchovních přerostla, však měl obrovské a ne zcela promyšlené důsledky, se kterými se sami přívrženci reformy museli postupně vyrovnávat. Jeden z prvních druhů zakladatele jezuitského řádu Ignáce z Loyoly Petr Faber († 1546), který znal velmi dobře radikalitu reformace ve své domovině v Německu, vystihl velmi přesně asi největší slabinu nového reformačního učení. Ve svých vzpomínkách napsal: „*Ti, kteří nepřijímají vůbec žádný vnější kult, postrádají smysl pro Kristovo lidství a zanedbávají onu svátost, která se týká našich těl*

a našeho masa".²³² Neúměrné zdůrazňování Boží transcendence totiž nutně vedlo k popření významu smyslovosti a reality vnějšího světa (a samozřejmě také umění jako celku). Otevřelo tak dveře k drastickému podcenění lidské tělesnosti, jaká v křesťanských dějinách nemá obdoby (!). Nejradičálnější reformátoři se v podstatě vrátili do duchovní atmosféry Starého zákona, včetně nemilosrdného pojmání spravedlnosti neznající milost a odpuštění.

1. *Segregatus a populo*: Tridentský koncil a reforma kléru

Navzdory nepřejícím politickým okolnostem byl nakonec koncil přeci jen svolán. Stalo se tak ale až v roce 1545. Na naléhání císaře Karla V. ho tehdejší papež Pavel III. svolal do Tridentu v severní Itálii.²³³ Ve stejné době začal v Ženevě svou činnost zaváděním nových pořádků asi nejradičálnější reformační teolog Jan Kalvín († 1564).

Pro všechny zúčastněné bylo nejdůležitější znovu vyložit a teologicky obhájit to, co reformátoři zpochybnili. Např. v druhém „dogmatickém“ období koncilu (1551–1552) se projednávalo učení o svátosti pokání a o posledním pomazání. Nejdůležitější však bylo, že se po dlouhých peripetiích podařilo znovu definovat učení o Kristově skutečné přítomnosti v eucharistii, kterou popírali radikální reformátoři Zwingli a Kalvín. S oltářní svátostí samozřejmě souvisí kněžství, které považuje katolická církev za další ze sedmi svátostí a které reformátoři rovněž napadli. Vážnost kněžského stavu tehdy skutečně značně upadla a byla nepochybně jednou z nejdůležitějších příčin dlouhotrvající společenské krize. V rámci toho zmínili koncilní otcové i rozměr "důstojnosti" slavení svátostí, ke které kněžský šat bezesporu přispívá. 25. listopadu 1551 byl konečně schválen dekret *De reformatione* o kněžském stavu, snažící se o odstranění největších zlořádů z jeho řad. Nový typ kléru má být napříště „*segregatus a populo*“, tedy jasně oddělen od lidu, ale zároveň musí sloužit obci věřících a vést je k co nejvyšší křesťanské dokonalosti. Tento zdánlivý rozpor však neznamená nic jiného, než to, že kněz má žít uprostřed farního společenství a zároveň být i viditelným znamením duchovních hodnot, které mají lidé následovat. Koncilní otcové cítili potřebu připomenout zesvětštelému duchovenstvu jejich povinnosti, pramenící ze svěcení, které přijali. Bylo nutné odstranit i silný světský vliv, jenž umožňoval propůjčovat duchovní úřady, často pod nátlakem, lidem z řad vysoké aristokracie nepokrytě toužícím spíš po prebendách a titulech než po duchovních povinnostech. To už ale byla opravdu horká půda,

²³² FABER 2004, 200.

²³³ Z bohaté literatury k přelomovému období Tridentského koncilu (s ohledem na reformu duchovního stavu) bylo čerpáno především z CRISTIANI 1977, 618–622 a 645–658.

protože takové osoby byly i v bezprostřední blízkosti papeže a měly velký vliv v koncilních zasedáních, kde se stále snažily hájit své světské zájmy. Podle dekretu nesvědčí vážnosti kněžského stavu, když duchovní nosí šat laiků, protože s ním přebírají kněží jejich mravy a zvyklosti. Je to podle otců koncilu zcela zjevný projev neúcty k náboženství a jeho pohrdání, protože taková praxe znevažuje kněžský stav jako celek, vzhledem k tomu, že snadno umožňuje vést dvojí život. Současná krize je tak jen přirozeným plodem dvojakosti života duchovního stavu. Jak se později ukázalo, k prosazení reforem života zesvětštělého kněžstva mnohdy nepomohly ani pohrůžky zbavení úřadů, nebo s nimi spojených prebend či dalších materiálních užitků.²³⁴

Alarmující byl život duchovních i za hranicemi Říma a Papežského státu. Ohlasy a první snahy o nápravu života kléru v Čechách a na Moravě můžeme tudíž spatřovat poměrně záhy. Např. v pražské arcidiecézi nabádali už v roce 1555 administrátoři dosud stále neobsazeného metropolitního stolce podřízené vikáře, aby k farní správě byl připuštěn jen řádně biskupem vysvěcený kněz, který je dostatečně vzdělán a je „veskrze pravověrný“. Ztotožnili se s koncilním dokumentem, podle kterého je k udržení církevní kázně zcela nezbytné nošení oděvu, který je viditelně odděluje od okolního světa: „*Kněží vůbec nenostež oděvu světského, nýbrž chodte v talárech,*“ vybízí duchovní poměrně rozsáhlá kapitola o kněžské disciplíně a doplňuje ještě: „*Na hlavě mějtež tonsuru, vousů nenostež.*“²³⁵

Nejplodnějším obdobím koncilu byla ale až jeho závěrečná fáze (1562–1563), ve které se zcela mimořádným způsobem angažoval kardinál, státní sekretář a papežův synovec Karel Boromejský († 1584). Znovu vzkřísil koncil, který se na čas ocitl mimo hledáček evropského politického dění, aniž by byl oficiálně ukončen. Situaci nahrávalo zčásti proměněné kolegium kardinálů, mezi kterými výrazně vzrostl počet proreformních zástupců. Díky Karlovu právníckému vzdělání jsou závěrečná koncilní zasedání především disciplinárního charakteru. Byl totiž vyhlášen důležitý dekret o *Oběti mše svaté jako zpřítomnění kalvárské oběti Ježíše*

²³⁴ „*Quia vero, etsi habitus non facit monachum, oportet tamen clericos vestes proprio congruentes ordini semper deferre, ut per decentiam habitus extrinseci morum honestatem intrinsecam ostendat, tanta hodie aliquorum inolevit temeritas religionisque contemptus, ut propriam dignitatem et clericalem parvi pendentes vestes etiam publice deferant laicales pedes in dicersis ponentes...*“ Decretum de reformatione (sessio XIV, 25. 11. 1551, caput VI). Canones 1834, 88; DE SANTI 2004, 143–150.

²³⁵ „*Sacerdotes Domini vestibus nullo modo scissis vel secularibus honestis ac talaribus tunicis, quae tam sanctam ornent statum utantur, quod adeo cavetur, ut nec pileos delicatos, nec picta seu crispata indusia gestare licite possint*“; „*Habeant in capitibus tonsas coronas, barbas deponant.*“ PODLAHA 1905, 855.

Krista a smírné oběti za živé i mrtvé (1562), částečně navazující na starší koncilní dekret o Kristově reálné přítomnosti v eucharistii, který znovu potvrdil učení zpochybněné reformací.²³⁶

Politická situace moc neumožňovala protahování koncilu, který musel být v prosinci 1563 poněkud narychlo ukončen. Přesto však stihl na jednom z posledních 23 zasedání projednat důležitý dekret o kněžství a jeho svátostném rozměru zpochybněný reformátory. Revolučním požadavkem koncilních otců byl požadavek na zvýšení vzdělanosti i duchovní formaci diecézního kněžstva, aby mohli být věrohodnými hlasateli Kristova evangelia ve společnosti. Byl vznesen požadavek na zřízení kněžských seminářů, ve kterých by se taková formace pod dohledem diecézního biskupa odehrávala.²³⁷ Koncil sice byl ukončen, zbývalo ho však ještě uvést do praxe. Žádný z koncilních dokumentů se přímo nevěnuje kněžskému šatu, ale v několika z nich se vyzdvihuje povinnost kněžstva nosit viditelnou tonzuru a klerický šat odlišný od laiků.²³⁸ Reformace vlastně nikdy nezpochybnila samotný kněžský šat, i když popírala kněžství a ostatní svátosti. Přísný „kněžský“ styl totiž už dávno ovládl příznivce reformace, ale i ty nejhrošlivější katolíky.

1. 1. Milánská reforma (1564–1584)

Pravou „laboratoří koncilu“ se stala milánská arcidiecéze, kam se rozhodl proti vůli nového papeže odejít jeden z čelných koncilních exponentů Karel Boromejský (1538–1584).²³⁹ Prosazoval totiž povinnost biskupů zdržovat se ve svých diecézích, a proto chtěl jít ostatním příkladem.²⁴⁰ Před svým odjezdem z Říma do Milána ohlásil Karel nejprve

²³⁶ *Canones* 1834, 116–120.

²³⁷ CRISTIANI 1977, 645–658.

²³⁸ Povinnost kněžstva nosit „stavu přiměřený klerikální šat“ byl zmíněn na 22. zasedání (*De vita et honestate clericorum*, 17. 9. 1562) v rámci projednávání učení O oběti mše svaté a podobně na 23. zasedání (15. 7. 1563, caput XVII) o svátosti kněžství a o nutnosti zřídit kněžské semináře („*ut vero in eadem disciplina ecclesiastica commodius instituantur, tonsura statim atque habitu clericali semper utentur...*“). – CHAMILLARD 1659, 10–12.

²³⁹ K základním dostupným životopisům svatého Karla patří CATTANEO 1984 a MAJO 2004; M. DE CERTEAU [Michel de Certeau], heslo Carlo Borromeo, in: *Dizionario biografico negli Italiani*, vol. XX, s. 260–269. V moderní edici vyšel i jeden z prvních životopisů od Karlova současníka BASCAPÉ 1592.

²⁴⁰ Vzhledem k tomu, že sám prosazoval na koncilu povinnost sídelních biskupů držet rezidenci, chtěl jít všem ostatním biskupům příkladem. Doplnil si také studium teologie a přijal příslušná svěcení: 4. 9. 1563 byl vysvěcen na kněze a 7. 12. téhož roku přijal i biskupské svěcení. Papež se ho však snažil v Římě zdržet. Až

pastýřským listem konání provinčního sněmu. Několik měsíců předtím totiž skončilo podobné shromáždění na diecézní úrovni za přítomnosti více než tisíce kněží. Na této synodě sice zastupoval Karla Boromejského jen generální vikář, který, instruován podrobnými Karlovými dopisy, zrealizoval první reformní kroky a odstranil největší výstřelky v životě Bohu zasvěcených osob. Zasedání první provinciální synody se uskutečnilo 15. října 1565. Dostavilo se deset z patnácti biskupů lombardské provincie a zbývající se alespoň nechali zastoupit prokurátory. Byla to bezesporu zajímavá společnost. Karel byl suverénně nejmladší, bylo mu 26 let. Guido Luca Ferrero († 1585), biskup z Vercelli, čerstvě tehdy povýšený do kardinálského stavu, byl jen o dva roky starší a Karel mu na sněmu předal od strýce papeže kardinálský klobouk. Dobře znal i čerstvě vysvěceného biskupa z Cremony, třicátníka Niccolò Sfondratiho (pozdějšího papeže Řehoře XIV., 1590–1591). Ostatní biskupové byli už výrazně pokročilejšího věku – např. kardinálu Scottimu z Piacenzy bylo 87 let a biskup z Alby Marco Girolamo Vida († 1566)²⁴¹, slavný humanistický básník, ale také exponent Tridentského koncilu, byl už téměř devadesátiletý. A právě biskup Vida Karla v tomto okamžiku výrazně podpořil. Bylo totiž nutno doslova zaútočit na tehdejší marnivost vyššího duchovenstva. Mladý asketický kardinál tehdy oznámil překvapeným biskupům, že reforma církve požadovaná koncilem musí začít ne u kněžstva, ale u prelátů! „*Měli bychom jít v čele, aby chom reformní požadavky mohli snáze požadovat po druhých,*“ zaslechli od něho.²⁴² Od nástupu do diecéze v roce 1564 až do své smrti (1584) uspořádal celkem šest velkých provinciálních sněmů a devět diecézních synod. Tak se mu podařilo postupně zreformovat v lombardské provincii všechny kanovnické kapituly, katedrální bohoslužbu, biskupský úřad a kurii, kněžské semináře (ten rovnou zavedl), upravil monastický život a mnoho dalších.²⁴³

Karel Boromejský měl značné požadavky na kněze, ale ještě větší na biskupy a další preláty. Snažil se jim všem jít příkladem. Jeho asketickým sklonům nedělalo problém odmítnout vnější nádheru, včetně důrazu na kvalitu materiálů a jejich vypracování, tolik typickému pro vysoký humanisticky vzdělaný klérus šlechtického původu. Nepřekvapí tedy, že četné požadavky na biskupy byly v synodních dokumentech předsazeny před všechny

nový papež Pius V., o jehož volbu se mladý kardinál v konkláve zvláště zasadil, mu s nelibostí návrat do diecéze umožnil, viz MAJO 1983, 36–37.

²⁴¹ Marco Gerolamo Vida († 1566) byl od roku 1533 biskupem v Alba. Napsal mj. poému na bource morušového (*Dei bachi da seta. Poema di Marco Girolamo Vida alla marchesa Isabella d'Este*).

²⁴² ORSENIGO 2006, 72–73. O provinční synodě BASCAPÉ 1592, 28–30 a 38–39.

²⁴³ Shrnující informace o milánských synodách např. GORALSKI 1989.

ostatní. Biskup přece neustále reprezentuje Boha a církev, proto ani svým vnějším oblečením nesmí zapomínat na hodnost, do které byl pozvednut, a to ani v nejužším soukromí své rezidence či před nejbližšími členy své vlastní rodiny. Nikdy nesmí odložit ani biskupský prsten, ani ve svých komnatách. Při oficiálních i soukromých příležitostech musí být oblečen v souladu se svým duchovním postavením, tj. v dlouhém taláru až ke kotníkům, zapnutém až ke krku, s dlouhými rukávy a s mozetou.²⁴⁴ Jako políček do tváře velké části tehdejší hierarchie zněl Karlův požadavek po jednoduchosti, účelnosti a prostotě nejenom ve vnějším ošacení biskupa, který by podle něj také neměl používat hedvábné tkaniny, zvláště ty protkávané zlatem či stříbrem, a vůbec žádné pestré látky, drahocenné kožešiny či výšivky, ale ani drahé masti a příliš sladké a omamné vůně.²⁴⁵ Biskup má být pro své kněze neustálým příkladem. Musí podřídit svůj šatník prožívané liturgické době: v době adventní a postní době má např. zaměnit obvyklou biskupskou fialovou barvu za černou na znamení sebezáporu a pokání. Důstojnosti duchovního stavu musí odpovídat i jeho vlastní domácnost, kde je vše čisté, stroze a účelně zařízené a zcela oprostěné od takové výzdoby, která by odváděla od Boha.²⁴⁶

Duchovním podle Karla Boromejského *přísluší tmavé barvy, nejlépe však černá*, a to ve všech oděvech, které používají. Vyjadřují skromnost a uměřenost, tedy ctnosti, kterými by měli duchovní vynikat. V symbolické rovině znamená černá i odumírání světu a jeho svodům. Pod Karlovým vlivem doporučovali černou jako barvu kněžských talárů ostatní blízké diecézní synody. Závazně se ji však světským kněžím pokusil předeepsat až papež Urban VIII. v roce 1624. Ostatní barvy přísluší pouze vyšším duchovním, a to podle přesně daných

²⁴⁴ CHAMILLARD 1659, 40–42.

²⁴⁵ Aspoň jeden příklad za všechny: ještě v roce 1582 se nechal salzburský kanovník a generální vikář Christoph Schurff portrétovat tehdy běžným způsobem, včetně obvyklých rekvizit – masívním křeslem, velkým psem a pultem na knihy přidržovanou figurou satyra (!), ovšem s minimem odkazů na jeho duchovenský stav. Je zobrazen v šedomodřém brokátovém taláru s výrazným vzorem a s krajkovým límcem a manžetami – a nadto v dlouhém kabátu z černého vzorovaného sametu lemovaném kožešinou. Na kněžský stav poukazuje pouze kanovnícké signum na řetěze kolem krku a především uváděcí nápis. Vyobrazení viz kat. SALZBURG 1987, 495, kat. č. 489.

²⁴⁶ *Acta ecclesiae* 1754, 14–15 (concilium I.), De episcopi vestitu, De episcopi supellectilli. Synoda se snažila omezit přílišný luxus i v mnoha dalších ohledech, např. biskupští koně či muly nemají mít pozlacené uzdy, třmeny ani hedvábná či příliš zdobená sedla. Biskup sám by krom toho nikdy neměl na veřejnosti krmit koně, pouze v nejnutnějších případech.

pravidel.²⁴⁷ *Kněžský talár* má, podobně jako u biskupa, sahat až ke kotníkům, má mít dlouhé rukávy a dokonale padnout u krku. Připouští však i kratší variantu sahající pouze ke kolenům pro pohodlnější domácí užití a hlavně pro náročné cestování do vzdálenějších míst. Jde o tzv. *sutanelu* (it. *sottanella*), kterou Karel sám rád používal, jak dokládá řada obrazů z jeho doby.²⁴⁸ Talár doporučoval zhotovovat z kvalitního sukna z vlny horských ovcí nebo koz (zv. *ciambelotto*, česky *šamlat*), ze silnějšího pro zimní období a z tenkého pro letní dny. V žádném případě však nesmí být talár kněze zhotoven z hedvábí (ani černého), musí být rovněž jednoduchého střihu, bez ozdob, zato však kvalitně ušitý.²⁴⁹ Každý kněz se má vyvarovat nošení jiného typu oděvu, zvláště pak takových oděvních doplňků, které mají charakter insignie (např. *mantelletta*), tudíž odkazující na konkrétní stupeň v rámci katolické hierarchie. Spodní košile má být z čistého bílého lnu, na kněžském taláru je z ní však vidět pouze běloskvoucí upnutý límec a manžety. Oboje má být přirozeně prostého střihu a bez jakéhokoliv dalšího zdobení, tj. bez krajek a výšivek. Nezapomněl ani na tonzuru, na kterou už v minulosti kněží rádi zapomínali.²⁵⁰ Prosazoval v souladu se starobyloou západní církevní praxí, aby *kněží chodili s hladce oholenou tváří* (1576). Paradoxně tak mělo být proto, aby ukázali navenek, že jim nezáleží na projevech vnější marnivosti. Sám šel příkladem, když přestal nosit knír a malou bradku. Tehdy totiž patřilo k dobrému tónu především mezi humanistickými vzdělanci mít hustý plnovous a tím celkovou svou vizáž stylizovat do podoby antických filozofů, jejichž busty zdobily pracovnu kdekerého učenice. Respekt, který vzbuzoval arcibiskup u svých kněží, přinesl rychle výsledky. Během jednoho roku už bezvousá tvář u duchovenstva výrazně převažovala, jak ukázala i následující provinční synoda.²⁵¹ Vyšších duchovní, především biskupové, kardinálové i papežové se však renesančního „*humanistického vousu*“ zřící nechtěli. V 17. století sice bohaté plnovousy učenců nahradila módnější varianta úzkého knírku a bradky „*à la chevallier*“ inspirovaná ve vojenském prostředí. Po nižším duchovenstvu však bezvousou tvář představení vyžadovali striktně. Tato pravidla byla ostatně vštěpována kandidátům kněžského stavu už v seminářích.

²⁴⁷ „*In omni vestitu color tantum niger adhibeatur; nisi fortasse alium colorem requirat dignitatis gradus.*“ tamtéž, 16; DE SANTI 2004, 151.

²⁴⁸ BERTHOD/BLANCHARD 2001, 492.

²⁴⁹ Synoda konaná ve Faenze v roce 1569: „*Clericorum vestes sint ex lana nigri coloris. Sericis tam interioribus, quam exterioribus abstineat.*“ Viz BONANNI 1720, 131.

²⁵⁰ *Acta ecclesiae* 1754, 16.

²⁵¹ ORSENIGO 2006, 74.

Se svými prvními úspěchy jel hned Karel Boromejský seznámit papeže Pia V. (1566–1572) do Říma. Ten to neváhal sdělit katalánským biskupům, kteří se na něho zrovna tehdy obrátili ve věci reformy kněžského stavu ve svých diecézích.²⁵²

Kněžská reforma začala zapouštět kořeny. Karlovi ji v lombardské provincii pomohly uskutečnit nově založené kněžské kongregace, především jezuitů, oratoriánů, theatinů, barnabitů a kněžských bratrstev působících v diecézi (především tzv. *Scuole della dottrina cristiana*). Společným znakem jejich členů bylo, že nepoužívali žádný specifický řeholní oděv, ba naopak: jejich zevnějšek měl zcela odpovídat místní kněžské disciplíně. Černý prostý talár jednoduše přepásaný s nápadným bílým plátěným límcem spodní košile a s jednoduchými manžetami, stejně jako bazvousá tvář a přítomnost předepsané tonzury, takto se navenek projevovali přívrženci tridentských reforem v Milánsku.

K šíření vlivu reforem velmi pomohlo postupné knižní publikování závěrů milánských synod, které se zálibou četli všichni tehdejší biskupové, kteří byli postaveni ve svých diecézích před stejný úkol. „*Vpravdě zlaté dílo*,“ nešetřil o nich později chválou jeden z velkých obdivovatelů Karla Boromejského Girolamo Baruffaldi († 1755), autor proslaveného komentáře k římskému pontifikátu, na adresu souboru všech výnosů provinčních a diecézních synod. Dílo označované jako „*Acta ecclesiae mediolanensis*“ bylo vydáno poprvé v Miláně v roce 1582 a později bylo rozšířeno o další výnosy a komentáře a znovu vydáno z podnětu Karlova mladšího bratrance, duchovního pokračovatele a nástupce na arcibiskupském stolici kardinála Federiga Borromeo († 1631). O knihu byl nebývale velký zájem. Karlovi životopisci uvádějí, že si hned sto kusů objednali z Lyonu a samotný arcibiskup ze španělského Toleda jich prý koupil deset.²⁵³ Ženevský biskup François de Sales (svatý František Saleský, † 1622) později prohlásil, že bez studia těchto stránek se žádný biskup neobejde.²⁵⁴ Milánská reforma kněžstva se stala matkou reformy římské.

1. 2. Římská reforma (1589–1591)

Počátkem roku 1589 zveřejnil papež Sixtus V. (1585–1590) dlouho očekávanou bulou *Cum sacrosanctam* úpravu předpisů postihujících kněžskou disciplínu v intencích

²⁵² 13. října 1567 dopis papeže Pia V. kléru v Katalánsku o oděvu a tonzuře kněžstva. CHAMILLARD 1659, 42.

²⁵³ CATTANEO 1983, 191. Acta byla opakovaně vydávána v latině, v italštině i dalších jazycích. Poslední edici vydal knihovnik Ambroziánské knihovny, Achille Ratti (tři svazky vydané v letech 1890–1897), pozdější papež Pius XI.

²⁵⁴ RAVIER 1967, 62–63.

Tridentského koncilu, zprostředkovanou osvícenou činností milánského arcibiskupa Karla Boromejského. V lombardské provincii dorůstala už druhá generace duchovenstva vychovaná podle představ koncilních otců, formovaná příkladem moderních kněžských kongregací jezuitů a oratoriánů. Do detailů propracovaná reforma se ukázala natolik životaschopnou, že ji papež vyhlásil jako závaznou pro celý katolický svět.²⁵⁵ Konstituce zajímavým způsobem navazuje na středověké pojetí o snubním charakteru kněžské služby a připomíná známý evangelijní příměr o nutnosti mít svatební šaty při pozvání na zasnubní slavnost. Podle dokumentu se neslučuje s kněžskou ctí oblékat šaty laických mužů, ale jen takové, které se vyznačují „*clericali caractere*“, tedy svou formou a barevností odpovídají svěšené duchovní službě. Důstojnosti kněžských šatů má ovšem odpovídat i patřičný způsob života. Papež vyjádřil přání, aby klerici všech stupňů svěcení pobývající ve Věčném městě, ale i na jiných posvátných místech, se napříště od ostatních odlišovali nejenom viditelnou tonzурou, ale také patřičným kněžským šatem – talárem (*vestes talaris*).²⁵⁶

V roce 1591 provedl jeho nástupce papež Řehoř XIV. (1590–1591) další reformu kardinálského kolegia a při této příležitosti upravil některá privilegia z minulosti. Papež především rozšířil výsadu *nošení purpurového biretu na všechny kardinály bez rozdílu*, tedy i na ty z řad řeholních řádů.²⁵⁷ Při kardinálské konzistoři slavené ve svátek Nejsvětější Trojice 19. června 1591 osobně vložil birety na hlavu i čtyřem novým kardinálům řeholníkům: dvěma dominikánům (Bonelli, Bernieri), františkánovi (Sarnano) a augustiniánovi (Petruccchini de Montelbaro).²⁵⁸ V závěru 16. století pozvolna mizí z běžného užívání původní široké středověké kardinálské galéro a jeho využití je napříště spíše jen emblematické v církevní heraldice. Roste však význam symbolického aktu předání kardinálského klobouku a dalších obřadů doprovázejících kardinálskou kreaci. Pokud je nově *kreovaný* (jmenovaný) kardinál v Římě, pak mu osobně předává kardinálský klobouk papež. Mnohem zajímavějším způsobem však probíhá předání kardinálům, kteří pobývají mimo Věčné město. V rakouských zemích a ve Španělsku předával papežovým jménem kardinálský klobouk sám panovník. Pro

²⁵⁵ „Napříště budou oblékat kněžský oděv a tonzuru jen skuteční klerici.“ („*In futurum autem non nisi actu Clericis in habitu Clericali, et tonsura*“) Sixtus V. Papa, Konstituce *Cum sacrosanctam Dei Ecclesiam* (3. 1. 1589) viz *Codicis Fontes* 1926, 314–316 (§2 o tonzуре a oděvu kněžstva). Celé znění též v CHAMILLARD 1659, 23–26.

²⁵⁶ DE SANTI 2004, 152.

²⁵⁷ BERTHOD 2000, 15–16.

²⁵⁸ SCAPPO 1592; *Habiti* 1602; *Responsum* 1606.

tuto příležitost byl obyčejně jmenován zvláštní posel – tzv. papežský ablegát (*legatus a latere*), který z Říma biret přivezl. Slavnostní ceremonie se konala obvykle ve dvorním kostele, kam nechal monarcha nově jmenovaného kardinála dovézt v kočáře s trojspřežím. Po mši kardinál před vladařem poklekl a on mu osobně vložil na hlavu kardinálský klobouk. Girolamo Catena († před 1600), autor slavného životopisu papeže Pia V. (1586), vylíčil ve svých dílech různé historiky, které papeže k rozšíření privilegia vedly. Catena jako bystrý pozorovatel znal velmi dobře zákulisní poměry na papežském dvoře, kde trávil v poklidu svůj život pod ochranou kardinálů i papežů. Vypráví např. o jistém Klementovi d'Olera († 1568), kardinálu titulu Aracoeli, tehdy čerstvě povýšenému (1557) k této hodnosti papežem Pavlem IV. Tento prelát si prý tak zamiloval kardinálský purpur, že nade všechno toužil nosit nejenom klobouk, ale i purpurový biret, ačkoliv od papeže při konzistoři obdržel pouze biret černý, jak mu příslušelo, protože byl generálem františkánského řádu. Vydržel ho však nosit pouze rok, potom ho raději vyměnil za fialově červený, když stále nemohl používat purpurový.²⁵⁹

Dlouhé reformní úsilí je konečně završeno vydáním *Caeremoniale episcoporum* v jubilejním roce 1600. V něm se poprvé objevují kanonicky přesně uspořádaná pravidla pro použití jednotlivých součástí šatníku biskupa. Podle nich, je *obvyklým stavovským šatem biskupa oděv prelátský*, což znamená *sutana fialové barvy* (z vlněného sukna *ciambelotto*, v žádném případě ne z hedvábí) s *rochetou*, na kterou obléká ještě *mantelettu* (ovšem pouze v Římě nebo mimo hranice své jurisdikce) a *mozetu* (krátkou pelerínu). Pro cestování je určená *cappa* (kápě, dlouhý plášť). Každá oděvní součást má různým způsobem vyjadřovat plnost kněžské moci participující na univerzalitě Krista – kněze, jehož pozemským zástupcem je římský biskup, který biskupy jako nástupce apoštolů jmenuje a potvrzuje.²⁶⁰

1. 3. Sutana (1624)

Novým impulsem k posílení kněžské kázně byly oslavy Jubilejního roku 1625. Krátce před jeho slavnostním vyhlášením pověřil papež Urban VIII. kardinála komořího, aby vyzval duchovní působící ve Věčném městě k důslednějšímu nošení kněžského stavovského oblečení. Kardinál Giovanni Garzia Millini († 1629) pak vyhlásil 26. listopadu 1624 edikt, kterým významně upravuje distinkce kněžského stavu. Krátce předtím (1623) došlo k úpravě

²⁵⁹ CATENA 1592; MORONI 1841–1861/5, 157.

²⁶⁰ *Caeremoniale* 1600; De habitu et aliis agendis per Episcopos nuper electos (cap. I); De habitu ordinario Archiepiscopi et Episcopi in sua provincia, vel diocesi, vel civitate (cap. III).

ceremoniálních povinností členů kardinálského kolegia.²⁶¹ Milostivé léto bylo totiž po staletí dobou, kdy tisíce poutníků směřovaly do Říma k hrobům apoštolů. Papež očekával samozřejmě také mnoho duchovních, kterým chtěl zreformovaným římským kněžstvem dát následováníhodný příklad. V disciplinárních intencích Tridentského sněmu dekret znovu upozorňuje na povinné nošení tonzury pro všechny kleriky podle stupně přijatého svěcení a na střídme používání kožešin i jiných luxusních materiálů, především barevného sametu a lesklého hedvábí. Nositelům akademických hodností umožnil výnos používat barevně odlišných biretů podle oborů, ve kterých získali doktorskou hodnost, ale i střídme užití krajek a barevných šňůr na kloboucích a samozřejmě starobylé právo používat doktorských prstenů.²⁶² Řadovým kněžím a farářům byl konečně předepsán *tmavý uzavřený oděv*, který je tu poprvé jmenován jako *sutana* (it. *sottana*). Tento termín se sice objevil už dříve, ale vždy se jím mínilo jen označení oděvu dlouhého až po kotníky, ať už ho oblékali muži či ženy. Přestože ještě dokumenty Tridentského koncilu a řada následných diecézních synod (především těch milánských), které koncil uváděly v život, používaly ještě nějaký čas starobylý termín „*vestes talaris*“, tedy kněžský talár, začíná se od počátku 17. století tento termín pozvolna vytrácet, protože zdomácněl jednak v akademickém prostředí velkých univerzit, ale především v protestantském prostředí. Bylo tedy nutné najít jiné stejně přiléhavé označení, a tím se s konečnou platností stala právě *sutana*.²⁶³ Nesměla být zdobena ani vyšíváním ani kovovými krajkami, zato měla mít pohodlný, ale ne přespříliš volný střih a dobře krýt partie kolem krku. Mohla být doplněna samostatným jednoduchým bílým plátěným límcem (lat. *collarium lineum*, později jen „*collo*“ čili *římským kněžským límcem*) a stejně jednoduchými manžetami.

Viditelným znamením přijaté kněžské reformy v duchu Tridentina se stala kněžská *sutana*. V italském prostředí se pod ní oblékala ještě plátěná košile, jejíž cípatý límec byl na *sutaně* vidět. Podobně viditelný byl i na prelátské mozetě biskupů a kardinálů. Ti ho někdy měli zdobený jednoduchými krajkami. Tento způsob charakterizuje kněžstvo až do poloviny 30. let 17. století, i když zvláště v německém prostředí se objevuje ve stejné době u vyšších duchovních stále ještě staré renesanční *okruží*.

²⁶¹ LONIGO DE ESTE 1623.

²⁶² DE SANTI 2004, 155.

²⁶³ TRICHET 1986, 129–133 analyzuje oficiální texty a liturgické knihy a všímá si, jak postupně začíná převažovat termín „*sutana*“ nad „*talárem*“.

Oslavy Jubilejního roku 1625 znamenaly pro Věčné město jednu z první velkolepých slavností v čistě barokním duchu. Okázalá reprezentace členů duchovního stavu defilující před zraky nesčetných poutníků však měla svá pevně daná pravidla reflektující hodnostní posloupnost. „Nové mravy“ o něco později zavedli přítomní biskupové po návratu domů ve svých diecézích.²⁶⁴

Ohledně barevnosti preferoval římský dvůr především černou, ale připouštěl i jiné tmavé barvy, hlavně tmavě šedou a kaštanově hnědou a samozřejmě tmavě fialovou (vínovou – *color vinei*) pro všechny kleriky, kteří jsou členy biskupské domácnosti nebo mají na starost řádné slavení biskupových bohoslužeb v jeho katedrále (sakristán, ceremoniář, seminaristé). Pro cestování na koni či pro delší venkovní pochůzky umožňoval dekret duchovním použít přiměřeně zkrácenou formu (it. *sottanella*) kombinovanou s venkovním pláštěm, kterému se začalo říkat *ferraiolo*. Kněží se však v žádném případě nesměli oblékat jako preláti, protože pouze jim byla dovolena i jiná barevnost a střídme zdobení šatů.²⁶⁵

2. Kněžský stav

Církevní reformy projednávané na Tridentském sněmu i následující dílčí papežské výnosy, které je uváděly v život, zcela proměnily život duchovních evropského novověku. Z dnešního hlediska dokonce považují mnozí způsob formace a životního stylu potridentského kněžstva za ideál, který se neměl opouštět. Nejdůležitějším plodem reforem bylo nepochybně zřízení seminářů, kde se budoucí kněz podrobil poměrně náročné intelektuální i duchovní formaci pod každodenním dohledem představených. Kandidáti kněžského stavu přicházeli tehdy poměrně mladí a často už měli za sebou pobyt v podobně koncipovaných malých seminářích (konviktech). Během 4–5 let pobytu v kněžském semináři si osvojil nejen pravidelný rytmus duchovních povinností, ale zároveň postupně vrůstal do společenské role, kterou od něho okolí bude jednou vyžadovat. Teprve díky této přísné seminární formaci se podaří prosadit důsledné zachování celibátu, rovněž díky důslednému tlaku církevních představených. K nově nastolenému směru patřilo vytvoření příslušných kontrolních mechanismů, jež bděly nad životním stylem, pravověrností a kázní řadového

²⁶⁴ Soubor pravidel i vysvětlení viz CORONA 1625.

²⁶⁵ CHAMILLARD 1659, 26–31. Dekret papeže Alexandra VII. *De praelatis inferioribus* (27. 9. 1659) např. zmiňuje výslovně prelátské *solideo* (calotte, zuchetto), podobně upravuje oděv římských prelátů. O rozmanitosti prelátských a kardinálských oděvů z ceremoniálního hlediska např. LONIGO DE ESTE 1623. O ceremoniálních poměrech u papežského dvora viz např. WASSILOWSKY/WOLF 2007.

duchovenstva. Kněží mají jasně definované postavení ve společnosti. Vyžaduje se např. dodržování povinnosti rezidence, tedy působení uprostřed farní obce. Ideálem bylo, aby kněz prožil ve své farnosti pokud možno celý život. To mu umožnilo detailní znalost místních poměrů i rodinných vazeb. Způsob chování i příslušné oblečení v sobě odrážely vážnost kněžského stavu, kterou okolní společnost ostatně od svých kněží očekávala.²⁶⁶ Řadoví kněží jsou však podřízeni místní vrchnosti, která rozhoduje o jejich hmotném zajištění. V 17. a 18. století patří kněží mezi intelektuální elitu a řada z nich vynikla svými vědeckými zájmy za hranicemi duchovního stavu.

2. 1. Trident podle Francie (kněžský talár a Francie 17. století)

S koncem Třicetileté války přichází změny i do Francie. S novým mladým králem Ludvíkem XIV. (1638–1715) a hlavně s ukončením dlouholetých válečných konfliktů přišlo mnoho nových možností, začala se slibně rozvíjet řemesla a umění.

Horlivý přívrženec Tridentina Jean-Jacques Olier de Verneuil († 1657) měl významný podíl na prosazování kněžské kázně v intencích Tridentského sněmu mezi francouzským duchovenstvem této doby. Už jako dítě ho ovlivnil již zmíněný ženevský biskup François de Sales (svatý František Saleský † 1622) a později i další obdobné osobnosti spjaté s rozvojem kněžské spirituality, a sice Vincent De Paul († 1660) a Charles de Condren († 1641). Všichni společně si moc dobře uvědomovali, že Francie nesmí strádat materiálně a je velmi dobře, že společnost bohatne. Nové nebezpečí ale viděli v tom, aby neupadla zase do dřívější duchovní bídy. Naléhavě cítili nutnost formovat především světské kněze a hlavně faráře zcela v duchu reformy Tridentina a podle představ Karla Boromejského.

Olier začal jako farář působit v pařížské farnosti Saint-Sulpice, kde se mu postupně podařilo vytvořit kněžskou komunitu s početným dorostem. Měl opravdovou duši misionáře a vedl k tomu i své spolupracovníky a žáky. Dbal u nich na *vysokou liturgickou kulturu*. Aby faráři dobře rozuměli bohoslužbě a její symbolice, sepsal pro ně podrobné vysvětlení mešních obřadů (*Explication de cérémonies de la grand-messe*, 1656) i pojednání o svátosti kněžství (*Traité des saint ordres*, 1657). Způsob výchovy kněžského dorostu v Saint-Sulpice zcela ovlivnil francouzskou církev. Nešlo o řeholní společenství, ani o kněžskou kongregaci, ale o společnou formaci preferující vzdělávání budoucích kněží tak, aby vytvořili určitý společenský stav, tj. jednolitě a velmi životaschopné kněžské společenství. Mladým klerikům

²⁶⁶ PETRÁČEK 2010, 26–27.

byla hned vštěpována pravidla kněžského života se zvláštním důrazem nejen na hloubku duchovního života, ale také na projevy příslušné kněžské disciplíny.²⁶⁷ Kněží odchovaní v Saint-Sulpice byli nepochybně mezi svými vrstevníky zřetelnou elitou a biskupové je často zvali do svých diecézí, aby jim zde pomohli založit kněžský seminář. Pevné zásady a tvrdou kněžskou disciplínu dávali navenek důsledným nošením tmavého kněžského šatu dlouhého až k patám (tzv. *sulpiciánský talár*) po způsobu římských jezuitů, čímž na sebe dokázali upozornit. Nad krátkým kněžským šatem „à la française“ ovlivněným noblesou královského dvora, který začal všude převládat, se sice pohoršovali, nicméně jeho rychle rostoucí oblibě mezi duchovními ve městech už zabránit nemohli. Ostatní kněží totiž velmi rychle přejali určité aristokratické způsoby a s nimi kratší variantu sutany zvanou *sutanela* (fr. *soutanelle*), která se podobala spíše kabátci či dlouhé vestě a byla doplněna pelerínovým pláštěm (začalo se mu říkat proto *abbé-plášť*). Podobně se drželi římského kolárového límce, který byl ve Francii v 2. polovině 17. století k vidění už pouze u nich. Podobně pevné zásady zastávali lazaristé, klasické kněžské společenství založené o něco dříve (1625), oratoriáni, piaristé a samozřejmě jezuité. Všichni bez rozdílu byli v misijních oblastech velmi činní a to především na venkově. Pomohli tu udržet poměrně vysokou úroveň farní správy až do Francouzské revoluce.²⁶⁸

Reformy však zapouštěly kořeny jen pomalu. Např. v malé diecézi Cahors ve Francii se hned v úvodních pasážích statut vydaných krátce po ukončení diecézní synody (1652) svolané slavným reformátorem Alainem di Solminihac († 1659) připomíná povinnost nošení sutany či řeholního hábitu všem Bohu zasvěceným osobám pod trestem deseti liber nebo pobytem v biskupském vězení.²⁶⁹ Určité úlevy připouštěl jmenovaný biskup pouze při cestování, kdy bylo dovoleno použít sutanu zkrácenou po kolena (již zmíněnou *sutanelu*), nicméně se mu mnohem vhodnější zdálo podkasání dlouhého kněžského taláru. Stejný biskup si v jednom z dochovaných listů adresovaných neméně slavnému reformátoru kněžského života a pozdějšímu světci Vincentu De Paul dotčeně stěžuje na poměry v jedné

²⁶⁷ BOUTRY 1995, 196; JULIA 1985, 141–205.

²⁶⁸ BOUDELLE 1977, 96.

²⁶⁹ „Kněží ať nosí ve městech, městysech i na vesnicích šat přiměřený svému stavu, tedy sutanu. Při cestování mohou použít i kratší *sutanelu*, nebo lépe vykasanou sutanu pod kabátem. Pokud toto nařízení poruší, hrozí jim pokuta 10 liber. Nařizujeme také, aby všichni kněží a klerici, kteří přijali tonzuru, kteří před Nás předstoupí bez kněžského oděvu nebo mnišského hábitu a bez tonzury a věřící lid bez oblečení, které odpovídá jejich profesi, ať jsou potrestáni pobytem v biskupském vězení...“, viz ROUQUETTE 1962, 39.

ze sousedních diecézí, kde se kněží krátce po smrti svého biskupa – reformátora okamžitě vrátili ke svým konkubínám a své kněžské šaty dokonce provokativně zavěsili na dveře vykřičených domů (!).²⁷⁰

Od poloviny 17. století používají sutanu ve Francii především venkovští duchovní. Rozhodující podíl na tom má již zmíněný kněžský reformní seminář Saint-Sulpice, který k tomu své svěřence přísně vedl. Abbé Adrien Bourdoise († 1655), další z již uvedeného reformního okruhu francouzského duchovenstva, patřil ke známým kritikům krátkých kněžských šatů a všeobecně nízké disciplíny kněžstva. V jednom z jeho životopisů je uvedena téměř komická scéna, kdy dotyčný abbé z okna své fary slovně napadl jakéhosi kanovníka, který mu přinesl list od biskupa. Chudák kanovník byl totiž oblečen do skvostné kamizoly (zvané *pourpoint*) a to bylo důvodem, proč ho abbé Bourdoise ani nechtěl přijmout.²⁷¹

2. 2. Nosívali se přemnozí po světsku – situace za Alpami

V době, kdy papež Pavel III. svolal koncil do Tridentu, bylo pražské arcibiskupství už přes sto let neobsazeno a spravovali jej pouze administrátoři. V zemi bylo už pevně zakotveno dvouvěří, které bylo sice zpočátku potenciálně značně výbušné, ale v době kolem poloviny 16. století už katolicismus, čili strana „pod jednou“ a převládající utrakvismus, čili „pod obojí“, spolu pevně koexistovaly. Alespoň na straně běžné farní správy, která byla v celé zemi v troskách. Přívrženci utrakvistické konzistoře, což byla velká část domácí šlechty i obyvatelstva, zastávali v podstatě katolickou nauku ve všech závažných dogmatických pravdách a lišili si od římské církve hlavně na rovině disciplinární a liturgické (liturgickým jazykem byla vesměs totiž čeština, provokativní byla úcta prokazovaná Janu Husovi i Jeronýmu Pražskému a samozřejmě trvali na přijímání pod obojí). „*Nosívali se přemnozí po světsku, jakmile vznikla jakás nová móda sebe nemoudřejší, ten onen kněz ji měl, a hned tu byly zákazy,*“ shrnuje poměry těch let Zikmund Winter.²⁷² Situace na Moravě byla o trochu lepší, protože biskupský stolec v Olomouci byl stále obsazován a díky tomu byl místní biskup v podstatě hlavní katolickou autoritou v zemi.

Změna přišla s novými radikálními směry vycházejícími z reformace, které si získávaly stále početnější přívržence. Nejprve šlo o luterství, mnohem radikálnější však byli stoupci kalvínství, protože jejich pohled na křesťanské kněžství byl zcela protikladný oproti

²⁷⁰ ROUQUETTE 1962, 40.

²⁷¹ ROUQUETTE 1962, 40.

²⁷² WINTER 1895, 654.

pohledu tradičního domácího utrakvismu a katolictví. Rychle pronikající nové myšlenkové směry však vyvolávaly v mnohých hlavách zmatky o to větší, že se poddaní museli v duchu zásady „cuius regio, eius religio“ přizpůsobovat duchovní orientaci svých pánů. Výjimkou nebyli ani duchovní, kterým chybělo hlubší teologické vzdělání, a kteří se v nastalém zmatku rozhodně neosvědčili jako vůdčí pastýři společenství. Situaci mezi duchovními přesně vyjadřuje citace, kterou ve své knize k roku 1554 uvádí opět Zikmund Winter: „*Rozpustilosti a neřádkové při kněžstvu jak pod jednou, tak pod obojí den ode dne se rozmáhají, ježto již k tomu přichází, že dotčené kněžstvo jako jiní světszí lidé chodí a obcují, pleší na hlavě ani roucha dlúhého, počestného nenosí, toho náč se oddali, i přísah svých kněžských pomíjejí...*“²⁷³ Kněžský stav se opět ocitl v krizi.

Utrakvistická konzistoř se snažila také utužit disciplínu vlastního kněžstva, ale marně. Povzbuzuje sice aspoň mladší kněze, aby nosili kněžský oděv, mnohem častěji však musí sáhnout k zákazům podobným tomu z roku 1540: „*Aby kněží nenosili birýtků světských, klobouků aksamitových, košilí s okružím, obuvi a šatu krátkého a v pantoflích aby nechodili k oltáři...*“²⁷⁴ Stížnosti na nepořádné kněze se hrnuly ze všech stran. Např. o faráři v Kopicích děkan svědčil, „*že v obřadech se úplně srovnává s církví katolickou, ale že vinárny příliš často navštěvuje, se dvěma ručnicemi ozbrojený chodí, kuchařka (o které se praví, že ji skutečně za ženu pojal) chodí s ním vystrojená, co nějaká šlechtična a farář sám nosí oděv více ševcovský než duchovní.*“²⁷⁵

Přesto však v 2. polovině 16. století výrazně posiluje své politické pozice v zemi hlavně katolická církev. Olomoučtí a později i pražští biskupové toužili po potvrzení knížecího titulu spojovaného s jejich úřady už od závěru 12. století a posíleného privilegii z dob Karla IV. Ve společnosti, kde je stále převažující stav panský a rytířský, nenaráží tato vnější gesta na přílišné pochopení ani v řadách katolické šlechty. V roce 1561 se konečně podařilo obsadit pražský metropolitní stolec horlivým přívržencem reformy Antonínem Brusem z Mohelnice († 1580). V té době se svým třetím obdobím blížil koncil v Tridentu ke svému závěru, ale pražskému arcibiskupovi se na něj podařilo nejen dorazit, ale hlavně zasáhnout do debaty o životě kněží a jejich mravech. Úspěch měl u papeže, u kterého získal povolení k přijímání pod obojí pro celé Čechy i Moravu (1564), byť nakonec nemělo tu

²⁷³ WINTER 1895, 599.

²⁷⁴ WINTER 1895, 654.

²⁷⁵ BOROVÝ 1873, 213.

účinnost, kterou od něho s císařem Ferdinandem očekávali. S nezlomným duchem započal ve stejném roce s uskutečňováním reformy. Rozeslal po celé zemi koncilní dekret „*De vita et honestate clericorum*“ a snažil se odstranit alespoň ty největší výstřelky, ať už v bohoslužebném řádu, nebo v životě duchovních. Velkou pomocí mu byli jezuité, kteří začali vyučovat v Klementinu adepty teologie i šlechtické synky. Jejich inspirativní příklad a přísné mravy projevované navenek dlouhými černými kněžskými taláry ovlivnil potom celou kněžskou generaci, která vstoupila do nelehkého zápasu vyostřených konfesijních sporů krátce před započítím Třicetileté války.

Světská móda zdaleka neztratila na přitažlivosti. To ještě zesílilo poté, co v aristokratických kruzích zdomácněla poněkud ponurá španělská móda, libující si sice v tmavých barvách, ale nákladných materiálech, rafinovaných detailech, špercích – a samozřejmě v *okruží*. Kněží (především ti ve městech a ve šlechtických službách) byli ochotní dát nemalé částky, aby ve způsobu odívání stačili svým pánům. Někteří utratili dokonce 80 tolarů ročně za módní ošacení, mezi kterým nechyběly jemné vyšívané vlašské (italské) košile a stále se zvětšující okruží, které prý v roce 1575 bylo už tak velké, že připomínalo „poplužní kolečka“.²⁷⁶ Stejná situace byla také v okolních zemích, kde okruží pochopitelně zdomácnělo hlavně u biskupů a prelátů. Duchovní kurfiřti – volitelé císaře, tj. arcibiskupové z Mohuče, Trevíra a Kolína nad Rýnem odložili okruží dokonce až ve 20. letech 17. století.²⁷⁷ Okruží si osvojili ale také přívrženci švýcarské reformace, kde se stal nadlouho *součástí kalvínského kazatelského taláru*. Snad z tohoto důvodu ho katoličtí preláti v Německu přestali brzo používat.

Vzhledem k odlišným klimatickým poměrům od Itálie, nebylo možné za Alpami prosadit některé ze zásad prosazovaných milánským arcibiskupem Karlem Boromejským, který všemožně bojoval proti kněžskému luxusu, zvláště proti používání luxusních kožešin.²⁷⁸ Severskou variantou osvědčeného dlouhého pláště byla totiž tzv. *šuba* (něm. *Schaube*, též česky *čuba*), sice poněkud kratší než benátské *dogale* (sahala obvykle jen ke kolenům), zato

²⁷⁶ BOROVÝ 1873, 212; Faráři z Dobřichovic vyčítali, že má „*vlaskou košili a znamenité okruží*“ Winter, 1895, 655.

²⁷⁷ Objevuje se poprvé u duchovních už kolem poloviny 16. století. Z roku 1564 pochází např. portrét Urbana Trenbacha, knížete-biskupa v Pasově v mohutném plášti – šubě s jednoduše skládaným okružím (Pasov, Oberhausmuseum), vyobrazení např. kat. SALZBURG 1987, 506, kat. č. 503, obr. na s. 111.

²⁷⁸ „*Kněz Svatomír Zrůbek měl kuni šubu drahou, sukni farářskou z vlaského sukna, jiné harasové, kožich též takový a čepici sobolí,*“ uvádí WINTER 1895, 655 k roku 1508.

však měla v zimě široký límec a lemování z kožešiny. Po roce 1500 její obliba mezi muži stále více stoupala, nejběžnější ale byla především v univerzitním prostředí, a protože ji nosil Luther, bývá někdy považována za *typický oděv reformátorů*. Český konzervativně laděný utrakvistický kněz Bohuslav Bílejovský († 1555) zachytil ve své České kronice, která je jinak vášnivou obhajobou českého utrakvismu před útoky Říma, trpkou zkušenost, kterou měl se svými souvěrci: „*Nedbanliví kněží v mnohém připodobňují se světským, chodíce v sukních faldovaných, v šubách s výložky, v birýtech i v střevících trefně a kaplan sobě z faráře příklad béře.*“²⁷⁹

Ještě dlouho po skončení Tridentského koncilu nosilo šubu jako svůj venkovní oděv mnoho katolických, zvláště zaalpských biskupů a prelátů. Výhodou šuby byla skutečnost, že se snadno dala navléci na vypracovaný kabátek zvaný *wams*, který už v 2. polovině 16. století dávno není jen neohrabaným kabátkem předešlého století. Ba naopak: stříhová komplikovanost, vytríbené zpracování a samozřejmě i luxusní materiál z něj udělalo skutečné umělecké dílo. Zůstaly mu ale úzké rukávy i typické spojení předních či svrchních rukávových švů řadami knoflíků shodného zpracování jako hlavní zapínání. Wams nebyl obvykle z pestrých tkanin, ale spíše z jednobarevných lesklých látek s rafinovanými optickými efekty (např. u damašku s hustým vzorem nebo s reliéfně stříhaným vzorem u sametu). Tento kabátec následně ovlivnil podobu horní poloviny *prelátského taláru zaalpského typu* (tzv. *spodní kněžská šuba*). Ve způsobu zpracování, stříhu rukávů a jejich spojení s oděvem a samozřejmě i v materiálu a dalších ozdobách se podobal běžné šubě, která se na něho navlékala. Prelátský reprezentativní talár je obvykle ušitý z černého, ale i tmavě červeného či tmavě fialového hustě vzorovaného damašku. Přední jednořadé zapínání na knoflíky v dlouhé plynulé řadě nebo v opakovaně přerušovaném rytmu je obvykle doplněno do stran rozvinutým ornamentálním pošítem hedvábnými kroucenými šňůrkami. U krku byl obvykle úzký stojatý límec a ramena zvýrazňovaly náramenice naskládané do sešitých protizáhybů.

Móda, která se rychle ujala mezi duchovními, nešla kritice pověstného glosátora a kněze strany podobojí Havla Žalanského († 1621), který se o nových mravech nechal slyšet: „*Okrasa kněze má býti pokora; má být od něho vzdálená všeliká skvostnost, nádhernost*

²⁷⁹ *Kronyka Cýrkewnj, w nįz se pŕjbehowé a pŕjhody církwe České od gegjho počátku až do léta Páně 1532 wyprawugj, sepsaná od Bohuslawa Bjlegowského kněze strany po obogj, Praha 1816, s. 125 podle WINTER 1895 694.*

*a v rouchu ozdoba, kteráž těchto let tak vzrostla, že ji lehkomyšlnost a bláznovství světa se těžko více k tomu přidati může. Zlata, stříbra, perel, drahého kamení, damašku, aksamitu, má kněz jiným zanechati, řekneš, což pak nemá býti žádný rozdíl mezi děkanem, farářem, kaplanem? Všecko sou kněží sobě rovni, nechť tedy jeden druhého hledí převyšovati ne zlatem, ne perlami, prsteny, rouchem, ale svatými ctnostmi, pobožností a v povolání pracovitostí“.*²⁸⁰ Znovu bylo zapotřebí reformy.

Dlouholetý válečný konflikt příznačně nazvaný Třicetiletá válka (1618–1648) svým způsobem znovu vrátil církev do doby před svoláním Tridentského koncilu. Uplynulo totiž jen několik desetiletí od slavnostního vyhlášení posledních sněmovních dekretů a znovu se vynořil staronový problém, který bylo třeba hned řešit: úpadek života duchovních a jejich pohoršlivý život. Nesvědomití kněží a mniši nízkých mravů a vzdělání, kteří putovali ve válečných časech od města k městu, tropili pohoršení a nepořádně či úplatně prožívali svá kněžská poslání. Problematiku kněžské kázně samozřejmě řešil koncil, ale s praktickým uskutečňováním jeho závěrů se musela každá církevní provincie vypořádat zvlášť. Každý biskup a každá diecézní synoda opakovaně vydávali výnosy proti nepořádným klerikům, kteří volně putovali zemí bez řádných vnějších znamení oddělení od lidí, tedy kněžského či řeholního oděvu či tonzury. Výrazná tonzura, tak charakteristická pro Bohu zasvěcené muže ve středověku – kněze a mnichy – už v potridentské době totiž nehraje takovou roli, přestože na ni synodní dokumenty zcela nezapomínají.²⁸¹ Významně však posílil samotný kněžský oděv, který se stává vnějším výrazem přijaté kněžské reformy. Důraz na povinné nošení duchovenského oděvu je výrazným plodem tridentských reforem kněžské disciplíny, který narůstal už od přijetí mezi kleriky při vstupu do semináře při obřadu udílení postřižin (tonzury) s následným předáním taláru čili sutany.²⁸² Podobné to bylo s předáním hábitu v případě přijetí do klášterní či řeholní komunity. Nenošení či nedbalé používání kněžského oděvu postihovali představení obvykle velmi přísně. Podle zvláštních předpisů se musel řádně prošetřit způsob života dotyčného klerika, protože neúcta k tomuto vnějšímu znaku kněžského důstojenství měla podle morálních teologů obvykle mnohem hlubší kořeny s následnými

²⁸⁰ *Knjžka* 1613, 144–145.

²⁸¹ Vyčerpávající přehled různých dokumentů předepisujících nošení tonzury duchovními najdeme v již citovaném traktátu CHAMILLARD 1659.

²⁸² *Talár* (původně vestes talaris) se nepřímo díky protestantskému vlivu začal postupně více používat pro univerzitní, respektive stavovský necírkevní oděv (akademický, soudcovský talár). Naproti tomu pojem *klerika* (vestes clericalis) zdomácněl ve střední Evropě až v polovině 19. století.

důsledky v řadě dalších oblastí života. Např. italské diecézní synody připouštěly různé tresty: od deseti ran holí, přes pobyt několika dnů v žaláři spojený s finanční pokutou 20 skudů až po pozastavení či odebrání benefícia.²⁸³

O rozmanité barevnosti kněžských šatů, kterou používali duchovní v našich zemích ještě koncem 30. let 17. století, svědčí zajímavá relace z Chrudimského kraje. Podle reformních nařízení pražského arcibiskupa kardinála Arnošta z Harrachu († 1667) měli okrskoví vikáři svolávat kněžstvo a podat do Prahy zprávu o tom, zda jejich kněžský život odpovídá výnosům Tridentského sněmu a pražské synody z roku 1605. „*Prohlíženy byly šaty a barva jejich. Jeden totiž farář z Poličky dostavil se v krátkém taláru fialové barvy; druhý, totiž farář Skutečský, měl kleriku kropenatou; že však oděv ten nepřislušel jim právem, bylo jim zakázáno déle jej nositi,*“ uvedl ve své zprávě vikář Dionys Měsíček.²⁸⁴ Teprve po skončení Třicetileté války a postupné společenské i hospodářské konsolidaci poměrů se podařilo – alespoň mezi řadovými duchovními – zrealizovat ideál, který vytyčil Tridentský sněm. Velkou zásluhu na jeho uskutečnění mají především členové Tovaryšstva Ježíšova. Hodně ovlivňovali nejen jejich intelektuální formaci, ale dodržováním přísné sebekázně šli sami příkladem. Podobně jako sulpiciáni ve Francii dbali důsledně o dlouhou černou sutanu (vlastně *jezuitský talár*), kterou měli na sobě neustále. Černý talár se nakonec ujal i mezi našim kněžstvem, i když především venkovským duchovním tolerovali oděv výrazně kratší. To bylo především z praktických důvodů. Venkovští kuráti totiž museli konat dlouhé pochůzky za nemocnými pěšky či na koni a někdy se starat o farní hospodářství, což by v dlouhém taláru nešlo. Podle nařízení pražského arcibiskupa Jana Josefa Breunera (1697) měli vikáři dohlížet, jakým způsobem se oblékají faráři jejich okrsku, zda užívají šatu „*počestného, černého, kněžské skromnosti přiměřeného*“. Přísně měli především zakročit proti příliš pestrému oblečení, protože by mohlo kněze vést k marnivosti a rozpustilosti.²⁸⁵

3. Preláti

Kněžský stav vytváří po Tridentském sněmu dobře organizované společenství se solidním vzděláním, poměrně širokým kulturním rozhledem a hlavně zcela mimořádným dodržováním církevní kázně. S tzv. prelátským stavem (z lat. *praelatus* představený) však byla situace podstatně komplikovanější. Sám velký reformátor duchovního stavu milánský

²⁸³ BONNANI 1720, 130.

²⁸⁴ Schůzka kněžstva se odehrála v roce 1636 v Chrudimi. KRÁSL 1886, 434.

²⁸⁵ PODLAHA 1917, 151.

arcibiskup Karel Boromejský chtěl na principech vymezených sněmovními dekrety, aby reforma kněžského stavu vycházela především z řad církevních a představených, kteří mají být řadovému duchovenstvu otcovskými vzory. Ač aristokrat spřízněný s papežem žil osobně natolik asketickým způsobem, že ho ve zbožné horlivosti musel mírnit zpovědník a vlastní spolupracovníci. Nebránil se však používání příslušných vnějších reprezentativních znaků svého úřadu, ať už jako milánského arcibiskupa, člena kardinálského sboru nebo osobního papežova legáta v severní Itálii. První Karlovy životopisci zmiňují řadu historek o tom, jak Karel nosil pod hedvábnými rouchy žíněnou disciplínu jako projev kajícího smýšlení. S náročnými požadavky prostoty prelátského životního stylu však světec nepochodil u každého. Trvalo dlouho, než aspoň některé z biskupů lombardské provincie přesvědčil, aby se vydali stejným reformním směrem. Karel Boromejský nebyl naštěstí ve svých snahách o obnovu prelátského stavu sám. Postupně se v biskupských funkcích objevila řada osobností, která reformy Tridentské sněmu „*tam in membris quam in capite*“ (jak v údech, tak hlavě) přijala za svou.²⁸⁶

Koncem 16. století i po celé 17. století však prelátský stav nebyl bezpodmínečně spojen s příslušností k rodové aristokracii. Ze všech evropských zemích známe desítky případů, kdy se významného církevního úřadu ujal duchovní neurozeného původu z chudých poměrů pouze na základě osobní zbožnosti, pastoračních schopností a intelektuálního nadání. Neurozeného původu byl např. velký reformátor a člen dominikánského řádu papež Pius V. (Michele Ghislieri, † 1572), ale především papež Sixtus V. (Felice Peretti, † 1590), o němž se traduje, že musel jako dítě být dokonce pasáčkem vepřů. Na více než 300 let se Petrovými nástupci stávali členové předních aristokratických rodů pevně svázaných s papežským dvorem. Někdy se jim říká „černá šlechta“ (patřily k nim např. rody Aldobrandini, Chigi, Barberini, Ludovisi, Albani aj.)

3. 1. Navzdory Tridentu: voják

Vleklé konflikty Třicetileté války umožnily mnoha duchovním zrealizovat své životní poslání zcela v duchu starých válečnických tradic papeže Julia II. o celé století dříve. Tak jako on, vyjíždělo nyní mnoho biskupů do pole na bujném oři ve skvostném brnění. Do českých dějin se poněkud neblaze vepsal tzv. „vpádem pasovských“ (1611) habsburský vévoda Leopold († 1632). Jako mladší syn arcivévodského páru byl už záhy po narození předurčen

²⁸⁶ BOUELLE 1977, 77-79.

pro kněžský stav. Jako dvanáctiletý (1598) byl už knížetem-biskupem v Pasově, o rok později i biskupem-koadjutorem (tj. s právem nástupnictví) ve Štrasburku. Ke dvojici biskupských stolců posbíral ještě nepřeberně dalších duchovenských prebend, aniž by ovšem získal alespoň kněžské svěcení. Úspěšně se mu však dařilo na válečnickém poli, zvláštní mistrovství prokázal verbováním vojenských žoldnéřů, kterými chtěl mj. pomoci císaři Rudolfovi II. při jeho konfliktech s bratrem Matyášem. Vojenskou silou získával značná území na rakousko-švýcarském pomezí a zároveň tu silně potlačoval protestantské vyznání. Až do své rezignace na všechny církevní hodnosti v roce 1625 sídlil převážně v rezidenci štrasburského knížete-biskupa v Zabern.²⁸⁷ V otcových šlépějích šel i jeho syn vzešlý z manželství s Klaudíí Medicejskou, vévoda Ferdinand Karel († 1662), známý tyrolský „král Slunce“, ale také už od mládí biskup v Gurku a kanovník několika významných kapitul. Stejnou politiku uplatnili rodiče u dalšího syna – arcivévody Zikmunda Františka Tyrolského († 1665). I on oblék duchovní šat v dětském věku a postupně se stal biskupem augsburským, gurckým a tridentským a kanovníkem nesčetných kapitul. Po smrti svého staršího bratra se zřekl duchovních hodností a oženil. Jím tyrolská větev Habsburků vymírá. Asi nejvýznamnějším sběratelem prebend z habsburského rodu byl ve stejné době Leopoldův mladší bratr vévoda Karel († 1624). Od 12 let začal sbírat kanonikáty (v Salcburku, Pasově, Tridentu, Brixenu, Kolíně nad Rýnem, Vratislavi a Osnabrückeru), následně byl postulovaný za biskupa ve Vratislavi a Brixenu. Po papežském dispensu (neměl vyšší svěcení, a přesto držel dvě biskupské hodnosti) se stal velmistrem Řádu německých rytířů (tady se dispens vztahoval zase na to, že byl právě titulárním biskupem, což nepřipouštěly řádové konstituce).²⁸⁸ Ze španělské linie pochází další zajímavá postava těchto let arcivévoda Ferdinand († 1641). Již v mládí získal titul arcibiskupa v Toledu a záhy se stal dokonce generálním guvernérem jižního Nizozemí. Vzhledem ke slabé pozici Španělska se jeho vojenské schopnosti neprojeví v plné síle. Byl povýšen do hodnosti kardinála (tak jej ostatně zachytil slavný Rubens), ale mnohem víc času strávil v oděvu lovce (tak jej zachytil zase Velazquez).²⁸⁹

Zvláštní místo mezi duchovními této doby zaujímá okruh proslulého kardinála a prvního ministra Francie Jeana Armanda du Plessis de Richelieu († 1645). On sám byl neobyčejně prozíravým státníkem a neméně zdatným válečným stratégem. Železným

²⁸⁷ HAMANNOVÁ 1996, 236–237.

²⁸⁸ Tamtéž, 201.

²⁸⁹ Tamtéž, 102–103.

vojevůdcem, i když zároveň nepříliš úspěšným stratégem byl kníže-biskup münsterský Christoph Bernhard von Galen († 1678). I on strávil více času na bitevních polích než v biskupském úřadu. Poté, co francouzský král Ludvík XIV. zaútočil na nizozemské provincie, postavil se na jeho stranu, ale byl posléze poražen v krvavé bitvě u Gröningenu (1674). S oblibou chodil oblečen jako jiní vojevůdci do úzkých jezdeckých kalhot a černého kabátce vojenského střihu, byť střízlivé černé barevnosti, jak se ostatně slušelo na člena duchovního stavu.

Armádní a politické způsoby zakotvily mezi některými preláty tak silně, že ještě koncem 17. století musejí mnozí biskupové podněcování římskými kongregacemi opakovaně vydávat instrukce, kritizující u duchovních přítomnost „po vojensku“ upravených vousů a příliš dlouhých vlasů upravených podle válečnických mravů.²⁹⁰

3.2. Navzdory Tridentu: dvořan

Navzdory reformním zásadám Tridentského koncilu a inspirativnímu příkladu Karla Boromejského či později ženevského biskupa Františka Saleského jsou biskupové i ostatní preláti na přelomu 16. a 17. století stále mnohem více šlechtici a politiky než duchovními pastýři. Tato tendence známá už z dřívějších začala znovu nabývat na síle, zvláště po skončení Třicetileté války, když se v zemi znovu uklidnily poměry a stabilizovalo se hospodářství. Díky této konsolidaci se znovu mnohá církevní obročí ocitla v zorném úhlu těch, kteří si chtěli zajistit snazší život, nejlépe v blízkosti panovnického dvora. O několik desetiletí později se situace jen zvolna proměnila: šlechtic zůstal a biskupa – politika vystřídá role vojevůdce a posléze pozice elegantního dvořana. To vše se projevilo v jejich chování, mluvě a samozřejmě způsobu oblékání a při úpravě vlasů či vousů. Duchovní stav se začal znovu polarizovat. Na jedné straně jsou tu představení z řad střední a vyšší aristokracie, kteří mají více smyslu pro dvorské prostředí, a na druhé straně se ocitne řadové duchovenstvo vykonávající vlastní farní správu ve městech či na venkově a často žijící v nuzných poměrech stejně jako ti, ke kterým byli poslání. Díky těmto okolnostem ztratila později církev rychle své pozice ve městech a v akademickém prostředí, ale naopak pevně zakotvila ve venkovských zemědělsky zaměřených oblastech.

Políčkem do tváře reformních výnosů Tridentského sněmu bylo posilování aristokratické kultury do té míry, že se postupně po roce 1700 podařila prosadit nepsaná

²⁹⁰ Instrukce arcibiskupa Jana Josefa Breunera z roku 1697. PODLAHA 1917, 165.

zvyklost, aby se církevního úřadu mohl ujmout jen duchovní urozeného původu. V případě biskupských a arcibiskupských funkcí to sice nebylo možné oficiálně, ale pouze na základě jmenovacího práva krále, který většinou stejně rodinný původ u významných kariérních míst zohlednil. Šlechtickou výlučností se nakonec podařilo prosadit především mezi kapitulami obdařenými výnosnými kanonikáty, jež si chtěla místní šlechta ponechat pro sebe, resp. pro své mladší syny jako zdroj snadného hmotného zabezpečení. V našich zemích se šlechtická výlučnost týkala především prestižních kanonikátů v katedrální kapitule v Olomouci, přestože výnos papež nikdy oficiálně neschválil. Šlechtici tu převládli od 70. let 17. století a sami biskupové sledovali s nelibostí, jak se kapituly plní jedním aristokratem za druhým. Šlechtického původu museli být rovněž členové Kolegiální kapituly v Mikulově. Výnos kapitule schválil císař Karel VI. v roce 1713 a byl v platnosti až do roku 1843.²⁹¹

3.2.1. Francie

Postavení francouzské církve bylo vždy mimořádné. Její silné sebevědomí má svůj počátek nepochybně už v dobách Karla Velikého, ale ona sama si byla vědoma dalších důležitých duchovních impulzů, které vycházely z jejího území a měly dosah v celé tehdejší církvi. Jde hlavně o mnišské hnutí v Cluny a o něco pozdější mnišské reformované společenství cisterciáckých mnichů. Politickou sebedůvěru ale hlavně zvýšilo důležité období avignonského papežství. V 16. století se však mezi měšťany a aristokracií rychle ujaly reformační myšlenky, které následně francouzské království značně rozdělávaly. Na rozdíl od některých oblastí Německa, které přešly k protestantismu zcela, bylo politické klima ve Francii díky smíšené religiozitě potenciálně „jen“ výbušné.

Přibližně kolem roku 1640 dochází ve francouzském prostředí k duchovní proměně. Francouzskou katolickou spiritualitu zasáhl *jansenismus*, tj. určitá elitářská doktrína původně reagující na humanismus a učení protestantismu. Přestože počet přímých přívrženců nebyl značný – většinou se soustřeďoval kolem kláštera Port-Royal – ovlivnil mnoho vysoce postavených osob u dvora a v literárních kruzích. V konečném důsledku to později znamenalo odtržení od hlavního životního proudu katolicismu a vytvoření určitého strnulého a ponurého společenství podbarveného příliš zdůrazněným nacionálním uvědoměním. Společně s ještě několika dalšími vlivy se začal formovat osobitý směr ohrožující centralismus římské kurie ve snaze prosadit co největší možnou míru autonomie na papežské moci ve prospěch diecézních

²⁹¹ kat. MIKULOV 2007, 45.

biskupů. V roce 1682 byly vyhlášeny jménem francouzského kněžstva tzv. *čtyři galikánské artikuly*, které v mnoha směrech vyzdvihly národní a státní zájem nad celocírkevní univerzalitou. Král podle nich mohl svolávat církevní sněmy, mohl omezovat činnost papežských nunciů, a nadto musely mít všechny papežské výnosy panovníkův souhlas. Posílení vazeb mezi státem a církví, respektive mezi aristokracií a církevními představenými nabralo dosud nevídané intenzity. Výnosy koncilů, a především toho tridentského, jakoby přestaly platit. Galikánské články byly sice pro pochopitelný odpor papeže nakonec formálně odvolány, ale duchovní atmosféra *galikanismu* poznamenala francouzskou církev až do 70. let 19. století.

Konsolidované církevní majetky lákaly více než kdy předtím. Některých diecézí se zmocnily celé rodiny, v každé generaci pak alespoň některý z jejích členů příslušný biskupský stolec držel a mnohokrát z něho podporoval i široké příbuzenstvo (rod Gondi v Paříži, Rohanové ve Štrasburku apod.). V některých kapitulách byla dokonce odhlasována šlechtická výlučnost, tj. že na uprázdněný kanonikát směl nastoupit pouze aristokrat, i když měl jen nejnižší svěcení (!). Opět se vrátil zlořád známý z dřívějších dob (především z avignonského papežství), tj. možnost držení více obročí najednou. Každý z vyšších církevních úřadů měl svou obdobu v šlechtické hierarchii. Nejvýznamnější biskupové a opati mající právo zasedat v zemských sněmech se stali zemskými preláty. Metropolitní, arcibiskupské a historicky významné biskupské stolce byly postaveny na roveň knížecím hodnostem (knížete arcibiskup, prince biskup), podobně některé posty v kapitulách. Atributy šlechtické reprezentace se v nové síle vrátily do šatu vyšších duchovních, u kterých potridentský reformátor Karel Boromejský však požadoval „umírněnost“ jako u kohokoliv jiného.

Pod vlivem královského dvora, ale také díky kontaktům s Nizozemím se do všeobecné oblíby dostává původně měšťanský protestantský *jabot*. Je to vlastně druh samostatného límce z tenoučkého plátna lemovaný po obvodu paličkovanou krajkou. U měšťanů, duchovních a v akademickém prostředí je obvykle zcela prostý a bez ozdob. Zpočátku měl tvar protaženého oválu v polovině zkráceného s otvorem pro krk uprostřed (šlo vlastně o variantu španělského límce zv. *golila*). Dva volně hranaté cípy byly položeny na svrchní kabátec a upevněny šňůrkou. Zpočátku je tak módní, že ho nosí muži všech vrstev, ale později zůstal hlavně u duchovních (ale nejen katolických, dříve ho užívali zřejmě hugenoti). Aby se odlišil od světského límce (nadále zvaného *jabot*) se mu začíná říkat prostě *rabat*, i když je ze stejného materiálu a má i totožný tvar. Tento typ límce nahradil ve Francii velmi rychle „*římský kněžský límec*“, a přestože postupem změnil maličko svůj tvar (zmenšil se a začal se

nosit tak, aby vynikly jeho dva hranaté cípy). Od 70. let 18. století změni barevnost, bude totiž černý s bílým lemováním. V této podobě ho budou francouzští kněží používat až do 30. let 20. století. S kněžským límcem se postupně změni mentalita samotného kněžstva, ve kterém se prosadí patriotické „galikánské“ smýšlení prosazující velkou autonomii na římském centralistickém vedení církve. Proto se také *rabatu* říká někdy *galikánský kněžský límec*.²⁹²

Církev se od 70. let 17. století potýkala s novým problémem: *parukami*. Používání umělých vlasů a přičesků již bylo sice několik desetiletí běžné, ale používali jej především ženy, a často – jako v případě Benátek a Říma – dokonce ženy nevalné pověsti. Podle některých zdrojů z blízkosti panovnického dvora inicioval nošení paruk u mužů sám francouzský král Ludvík XIV. Ten se prý v roce 1672 na veřejnosti poprvé objevil s nákladnou parukou, která měla nahradit jeho dřívější bujný vlasový porost, o který stářím přišel.²⁹³ Paruky zřejmě muži užívali už o desetiletí dříve, ale teprve králův příklad odstartoval jejich „zlatý věk“, protože během několika dnů je začali používat všichni dvořané bez rozdílu. Mezi dvořany byli ale i preláti. Ti byli postaveni před problém, jak skloubit módní nošení paruky s povinností církevní kázně zachovávat tonzuru, tj. přistřižených vlasů? Ale i tady se našla cesta. Výrobci paruk ve snaze, aby nepřišli o marnivce z řad bohatých prelátů, navrhli speciální kněžské paruky s malou tvarovanou tonzурou. V roce 1690 vychází v Paříži poněkud kuriózní spis o historii paruk nazvaný stroze *L'Histoire des perruques*.²⁹⁴ Jejím autorem byl kněz Jean-Baptiste Thiers († 1703), který v něm popisuje rozmanité formy účesů z umělých vlasů v různých historických epochách a na příkladě často velmi kuriózních historek se snaží od nové módy odradit především duchovní osoby. On sám dospěl k názoru, že paruky jsou projevem dekadence a zženštilosti, a proto jsou pro všechny muže zvláště kněze zcela nevhodné. Ojedinelou knihu s takto formulovanými závěry však autor představil světu samozřejmě pro jistotu až po smrti krále. Navzdory zdrcující kritice se paruka jako módní prvek udržela v mužském šatníku až do počátku 19. století.

Rozmáhající se móda používání paruk se pochopitelně nelíbila římským reformním kruhům, které se ji snažily opakovaně zakazovat.²⁹⁵ Stále častěji obcházený zákaz rozhořčoval v roce 1707 vídeňského nuncia, když psal pražskému arcibiskupovi, že se „dozvěděl, že

²⁹² *Col romain* 1936, 656.

²⁹³ KYBALOVÁ 1997, 80–82.

²⁹⁴ THIERS 1690.

²⁹⁵ Šlo o edikt vydaný kardinálem Gasparre de Carpegna (1708) o používání sutany a její zkrácené formy a o nutnosti zachovávat starou církevní praxi – tj. tonzuru.

v německých krajích jsou kněží, kteří nepamětlivi jsouce svého stavu a zákonů církevních odvažují se užívati umělých vlasů, když posvátné funkce konají, ano i při mši svaté, bylo mu z Říma přísně nařízeno, aby biskupy v obvodu nunciatury napomenul, aby v diecézích svých toho netrpěli, nedbajíce obvyklé výmluvy na drsnější podnebí.²⁹⁶ Zákazy byly ovšem neúspěšné. I v Římě postupně podléhali nové módě kardinálové a po nich řada dalších biskupů a prelátů. I papež Benedikt XIII. (1724–1730) známý svou kritikou blahobytu členů kardinálského kolegia, musel opakovaně duchovním připomínat zákazy nošení paruk²⁹⁷ a plnovousů.²⁹⁸

3.2.2. Německo a střední Evropa

Postupně se začala měnit středoevropská habsburská říše. Po porážce stavovského povstání (1620) získalo mnoho církevních institucí, především kapitul a klášterů, zpět svá dřívější pozemková vlastnictví. Císař i vyšší církevní autority země se jim snažili prokazovat přízeň, nejčastěji prostřednictvím různých privilegií, čímž rostla jejich společenská prestiž. Tak např. už v roce 1623 odměnil císař Ferdinand III. olomouckou kapitolu čestným přídomek „*fidele capitulum*“ (tj. věrná kapitula), což se v praxi projevilo především tím, že kapitula mohla získávat nová pozemková vlastnictví bez souhlasu stavů. Záhy na to se obrací tehdejší olomoucký biskup a kardinál František z Ditrichštejna († 1636) na papeže se žádostí, aby jeho kanovníkům přiznal dokonce privilegium infulace (tj. nosit mitru) „*jako mají pražští kanovníci, i když oni nemají tak vysoké příjmy*“. Kardinál vyslovil zcela neobvyklý požadavek, aby dómští kapitulárové mohli používat talár sytě červené barvy, podobně jako papežští komoří a vratislavští kanovníci. Papež Řehoř XV. sice dovolil kanovníkům používat mitru, ale nikoliv červený talár. Odůvodnil to tím, že by „*každý kardinál měl hájit výsady svého důstojenství, že by červená barva měla být vyhrazena pouze kardinálům a těm, kteří ji mají z nějakého důvodu privilegium nosit, by se naopak měla odebrat...*“ Papež však přiznal členům olomoucké kapituly alespoň právo používat „*fialovou cappu podšitou hermelínem*“,

²⁹⁶ PODLAHA 1917, 322.

²⁹⁷ Papeži Benediktu XIII. věnoval svou knihu COHAUSEN 1724.

²⁹⁸ Nošení plnovousu mezi duchovními bylo určitým novým „trendem“ především v protestantském prostředí, který nezůstal bez odezvy ani v prostředí katolických intelektuálů z řad duchovních. Podobně jako v renesanci novou módu podnítily především soudobé archeologické výzkumy. Znovu se rodící obdiv k antice a k antikizující stylizaci mužských tváří je patrný v soudobých badatelských traktátech, např.: BARTH 1736; PAGENTSCHER 1746; VANNETTI 1759.

jak bylo zvykem v té době u kanovníků v papežských bazilikách v Římě.²⁹⁹ Když bylo roku 1627 vydáno Obnovené zřízení zemské, získalo duchovenstvo právo zasedat na zemském sněmu v čestném prvenství před ostatními. Prvním *zemským prelátem* byl samozřejmě pražský arcibiskup. V dalším sledu se objevují sídelní biskupové z nově založených diecézí, představení třech nejvýznamnějších kapitul, převor maltézských rytířů, velmistr českého řádu křížovníků s červenou hvězdou a po nich opati staroslavných zemských klášterů.³⁰⁰

Se vzrůstající prestiží církevních úřadů rostla mezi aristokracií snaha usilovat o jejich obsazení členy z vlastních řad. Požadavek šlechtické výlučnosti však nikdy neměl oficiální papežské schválení, byl ale stále běžnější praxí ve většině významných evropských kapitul od 70. let 17. století. Určitá nezávislost kapitul na diecézním biskupovi umožňovala postupně prosazovat tyto tendence, až byly následně veřejně prezentovány jako zvykové právo. Charakteristickým příkladem je např. olomoucká katedrální kapitula, jejíž jednotlivé kanonikáty patřily z hlediska výnosů k nejlepším v celé Evropě. Díky „šlechtické solidaritě“ svých členů se kapitula postupně proměnila v jakýsi zaopatřovací útulek pro mladší synky předních moravských a rakouských rodů. S velkým sebevědomím hraničícím až s drzostí tvrdila kapitula v roce 1764, že je jedinou církevní institucí v německých zemích, v níž členové zasloužilých, byť zchudlých, rodů, nacházejí přiměřenou hodnost svému stavu a k tomu odpovídající příjmy. Nehorázná představa, že majetek kapituly má sloužit především k materiálovému zabezpečení příslušníků šlechtických rodin byla dokonce vtělena do oficiálních statut kapituly vydaných v roce 1772. Kapituláři se sami pokládali především za šlechtice a teprve potom za kněze. Aristokratickou výlučnost si kapitula uchovala až do roku 1881.³⁰¹

Osobité a nesmírně přitažlivé kulturní *mileu* francouzského královského dvora Ludvíka XIV. fascinovalo celou tehdejší Evropu. Vysoká úroveň všech umění a hlavně ono

²⁹⁹ PARMA 2011, 334–335.

³⁰⁰ Čeští zemští preláti: 1. arcibiskup pražský; 2. biskup hradecký (od 1664); 3. biskup litoměřický (od 1655); 4. biskup budějovický (od 1785); 5. probošt Metropolitní kapituly pražské; 6. děkan Metropolitní kapituly pražské; 7. kanovník-arcijáhen Metropolitní kapituly pražské; 8. převor řádu maltézských rytířů; 9. probošt vyšehradské kapituly; 10. probošt staroboleslavské kolegiální kapituly; 11. velmistr křížovníků s červenou hvězdou; 12. opat břevnovsko-broumovský; 13. opat strahovský (od 1791 nejvyšší almužník); 14. opat osecký; 15. opat emauzský (ustavičný kaplan české korunovační kaple); 16. opat vyšebrodský; 17. opat želivský; 18. opat tepelský; 19. děkan vyšehradské kapituly.

³⁰¹ ZUBER 1987, 60.

„*l'art vivre*“ bylo inspirativní nejenom pro aristokracii a intelektuální elity, ale svým způsobem sjednocovalo jinak nábožensky rozdělený svět. Vyšší duchovenstvo podlešlo okouzlení stejně snadno jako jiní. Od 70. let 17. století se totiž pod francouzským vlivem proměňuje způsob jejich reprezentativního odění. Především mizí starší typ kněžského římského límce ve prospěch *galikánského rabatu* (v německém prostředí se mu ovšem říkalo *beffchen*) a znovu se objevily všechny prvky obvyklé šlechtické reprezentace známé z předtridentské doby: luxusní materiály, výšivky, hedvábí, šperky, drahé kožešiny a nakonec dvorské paruky.

Přitažlivost dvorské kultury byla neskutečně silná. Biskupové v mnoha různých zemích sice opakovaně kárali kněze a vydávali řadu napomenutí či hrozili peněžitými tresty, aby duchovní chodili oblečení střídmě a nikoliv podle nejnovější módy, většina z nich to ale sama okázale porušovala. Poté co papež svým výnosem z roku 1708 umožnil kněžím, kteří jsou na cestách, používat zkrácenou variantu sutany – tzv. *sutanelu* (fr. *soutanelle*) vpadla světská móda do oděvu vyšších duchovních zcela naplno. Pod samotným termínem „kratší sutana“ se totiž dal ukrýt zcela obvyklý šlechtický oděv „*habit à la française*“, byť nejčastěji v tmavších barvách. Obecně v církvi zdomácněl jako tzv. *habit court* (it. *abito corto*, tj. krátký šat).³⁰² Podobně jako ve světské módě se začíná běžně užívat vesta či dlouhý kabátec (*justaucorps*), typické krátké šlechtické kalhoty (*culotte*), černé *punčochy* (nebo fialové u prelátů) a střevíce s nápadnou kovovou přezkou.

Svědectví o tom, jaké poměry byly tehdy např. mezi boloňským kněžstvem, vydal kardinál Prosper Lambertini, pozdější papež Benedikt XIV. (1740–1758). Ještě jako místní arcibiskup musel totiž znovu předepsat svým kněžím používání sutany, alespoň při konání bohoslužeb (1731). O pět let později znovu psal svým duchovním: „*Někteří z vás oblékají nejen dopoledne, ale často i po celý den barevný kabátec (fr. justacorps) bez kněžského pláště a s malým límcem. Procházejí se dokonce s hůlkou po městě, a tímto svým kavalířským způsobem pošlapávají kněžskou důstojnost. Přiměřený šat odpovídá důstojnosti svěcení, kterou jsme, ač nehodní, přijali.*“ Podobné poměry musel řešit v našich zemích např. kardinál Wolfgang Hannibal Schrattenbach († 1738). Stěžoval si, že se mnoho kněží odvažuje jezdit do Olomouce v pestrobarevných šatech a rovněž s hůlkou v ruce. Podobně jako Lambertini v Bologni umožnil svým kněžím, aby ti, kteří nenosili sutanu, používali alespoň krátké černé

³⁰² LELÉGARD 1995, 42–58; BERTHOD/BLANCHARD 2001, 309.

šaty s černými knoflíky, avšak s náležitě postřiženými vlasy, tedy tonzurou podle církevních norem. Novou směrnicí si však mnozí kněží opět vyložili po svém, neváhali si ke krátkému kabátci a k jeho rukávům nechat přišít ještě bílé výložky a na nohy si dokonce natáhli barevné punčochy.³⁰³ I Schrattenbachovi nástupci museli dál v Olomouci s rozmáhajícími se nešvary bojovat. Např. kardinál Ferdinand Julius Troyer († 1758) káral kaplany a kooperátory (tedy nižší duchovní) za to, že se nestydí používat krátké kalhoty různých barev. Přikázal dokonce děkanům, aby je z nich vysvlékli a šaty pak odevzdali na konzistoři. Chtěl totiž, aby všichni klerici používali aspoň černý talár. Kněží se však začali právem vymlouvat na skutečnost, že kanovníci nosí rovněž světské šaty. Troyer podrážděně reagoval s tím, že to vyžaduje jejich výjimečné postavení – sám se totiž jako šlechtic, svých barevných šatů nehodlal rovněž vzdát.³⁰⁴ Všchna nařízení měla jen dočasnou účinnost a biskupové je kněžím museli v úředních kurendách čas od času znovu připomenout, většinou když se mezi duchovenstvem objevil nový modní nešvar, např. nošení světských pláštíků a šátků kolerm krku místo kolárů.³⁰⁵

Kardinál Lambertini sice znovu upozornil na černou sutanu, umožnil však s odkazem na synody Karla Boromejského ze závěru 16. století používat opět její kratší formu (sutanelu), nejenom při dlouhých cestách, ale také při všech pochůzkách ve městě. *„Zkrácený hábit má být černý a skromný. Kabátec (tj. justaucorps) ať nemá visící rukávy, vesta ať je bez zlatých a stříbrných krajek a výšivek, a ať není z brokátu. Košile ať je prostého střihu a bez prvků marnivosti a na ramenou samozřejmě s černým pláštěm.“*³⁰⁶ Budoucí papež dokonce netrval vždy ani na obligátní černé barvě kněžských šatů. Pro cestovní účely a hlavně v chladném a deštivém počasí se mu totiž zdálo vhodnější použít oděv z hnědého sukna nebo z *„jiné nevýrazné barvy, jelikož prach a bláto jsou nepřátelé černé barvy.“*³⁰⁷

Zatímco duchovní aristokratického původu obcházeli církevní předpisy zakazující nošení paruk s poukazem na práva vyplývající z jejich šlechtictví nebo z vážnosti zastávaného vyššího postu, ostatním duchovním to mělo být zcela znemožněno. Mnoho starších duchovních za Alpami tak bylo postaveno před závažný problém, jak se uchránit před dotěrným chladem zimních měsíců, zvláště pokud měli podlomené zdraví. Např.

³⁰³ ZUBER 2003, 98.

³⁰⁴ Tamtéž.

³⁰⁵ VÁLOVÁ 2002, 49; VÁLOVÁ 2003, 110–111; ZUBER 1987, 169.

³⁰⁶ ROUQUETTE 1962, 41.

³⁰⁷ Tamtéž.

novostrášecký děkan Daniel Jan Černý musel v roce 1701 podat žádost až do Říma, aby směl při bohoslužbách nosit malou kněžskou čapku černé barvy. Tehdy se jí říkalo *birettino* nebo *mitrella*.³⁰⁸

Stejně nesmlouvavý byl Benedikt XIII. k těm, kteří za sebou po zemi marnivě vlekli dlouhou vlečku nebo nosili světské oblečení.³⁰⁹ Ve stejném dekretu, který zakazoval (nepříliš úspěšně) nošení paruk duchovními povoluje alespoň znovu použití kratší formy taláru (tzv. *sutanely*), vhodnější pro jízdu na koni, bez kterého zvláště venkovský kněz nemůže v pastorační odlehlých vesnicích uspět. V praxi to ale znamenalo, že mnozí kněží s poukazem právě zmíněný dokument znovu oblékli šlechtický oděv, byť poněkud méně zdobený a tmavších barev, který byl následně legalizován v 60. letech 18. století jako oficiální styl zvaný „*abito corto*“ (krátký šat), který v papežském státě používali vyšší duchovní prakticky až do roku 1851. O skutečnosti, že si dvorské šaty oblíbil i Petrův nástupce, svědčí list, který napsal kardinál de Bernis 4. října 1769 svému příteli Choiseulovi: „*Papež [Klement XIV., † 1774, pozn. aut.] cválá každý den na koni tak rychle, že ho jeho strážci ani nemohou dohnout. Nechal si ušít krátký bílý kabátec, používá bílé kalhoty, červený klobouk a bílé boty.*“³¹⁰

³⁰⁸ Poté, co děkan Černý požádal arcibiskupskou konzistoř o dovození nosit v zimních měsících ze zdravotních důvodů paruku, sdělil mu kancléř Leipure, že „*je to v Římě spojené se značnou obtíží a že snáze lze dosáhnouti nošení biretina nebo mitrelly.*“ Z Říma dovození skutečně v následujícím roce dosáhl. PODLAHA 1917, 321. Zdravotními důvody se oháněli i mnozí další. Např. v roce 1701 požádal konzistoř bysterský farář Gotfríd Herbst, aby vzhledem k zimě v horách panující, jakož i vzhledem k vlhkosti kostelů směl nosit paruku, jelikož prý s nadcházejícím stářím bývá část stížen katarou a jinými neduhy... Také budyňský děkan se ve stejné věci obrátil na konzistoř (1708), aby „*směl nosit přiměřenou paruku, jelikož horkou nemocí přišel předčasně o vlasy a nastuzením trpívá.*“ Podobných žádostí bylo mnoho, někteří kněží dokonce přikládali ke svým žádostem lékařská doporučení. Tamtéž, 322.

³⁰⁹ RENDINA 2005, 576; Šlo o konstituce: *In supremo* (23. 9. 1724), *Apostolicae Ecclesiae* (2. 5. 1725) a *Pastoralis officii* (27. 3. 1726). V konstituci *Apostolicae sedis* (1725) čteme: „... *sicut non maximo animi nostri moreore, imo etiam horrore percepimus quorumdam Clericorum Beneficia Ecclesiastica obtinentium audacia, et temeritas hodie eo usque processerit, ut in dedecus Ordinis Clericalis, sacrorum Canonum contemptum, magnamque animarum suarum perniciem incedere in habitu laicali minime vereantur...*“ *Codicis Fontes* 1926 (I), 614–615.

³¹⁰ ROUQUETTE 1962, 41–42.

3. 3. Navzdory Tridentu: krásný abbé

Církevní právo té doby vyžadovalo, aby každý kandidát duchovenského stavu měl dostatečné záruky svého budoucího materiálního zajištění a přiměřené obživy, kterým se říká *ordinační titul* či *obročí*. Součástí reformy Tridentina byla totiž snaha co nejvíce omezit působení kněží, kteří kvůli nedostatku materiálních jistot a pevného zázemí vedli pohoršlivý život. Obročí bylo obvykle spojováno s nějakým trvalým místem v rámci církevní správy. Snazší situaci měl řeholník, jemuž základní jistoty poskytoval klášter. Zvláštní formou je *titulus mensae*, který sice nezaručuje klerikovi přímou materiální jistotu, ale pouze jakousi minimální mzdu (tzv. odpočivné). Za takové kandidáty se obvykle zaručoval šlechtický patron, který mu předtím přislíbil obročí v rámci své vlastní domácnosti (byt, stravu a minimální mzdu). Tito kněží plnili nejčastěji funkce vychovatelů dětí, někdy zámeckých kaplanů či zpovědníků. Pokud měli štěstí a získali bohatého patrona s kulturními zájmy, získal takový kněz, kterému se ve Francii říkalo *abbé*³¹¹, značnou intelektuální svobodu a různé možnosti věnovat se specifickým kulturním či vědeckým zájmům. Díky šlechtické přízni tak rostla početná kněžská intelektuální elita i mimo prostředí řeholních společenství.

Kněz působící ve šlechtických rodinách dbal sice o duchovní a intelektuální rozvoj svěřených dětí, plnil ale obvykle také funkci domácího společníka. Značná nezávislost na církevních představených se projevovala značnou změnou v jeho šatníku, který se v mnoha rysech mohl přibližovat šatníku svých šlechtických zaměstnavatelů. Jako *manteau de ville* (vycházkový šat do města) se začal tehdy znovu používat zkrácený půlkruhový plášť (vlastně kratší potridentské *ferraiolo*), nazývaný od té doby příznačně *abbé-plášť*. Pro způsob oblékání se vžilo označení „*abito di abate*“, čili krátké šat (it. *abito corto*, fr. *habit court*), který např. na papežském dvoře byl oficiálním audienčním šatem až do roku 1851.³¹² Vyšší duchovní zachovávali sice tmavší barvu šatů, jejich hodnost však prozrazovalo příslušně barevné lemování, barva knoflíků a vyšívání knoflíkových dírek (u kardinálů červených, u biskupů fialových).

Duchovních působících mimo prostředí farní správy bylo v 17. i 18. století mnoho. Jejich doménou byla samozřejmě především větší města s bohatým společenským životem, kde trávil ponurý podzim i dlouhou zimu mnoho aristokratických rodin. Ne každý abbé se

³¹¹ Abbé (z franc.) je zdvořilé označení kněze, který nepůsobí ve farní správě (nemá přímé liturgické a pastorační funkce), ale působí jako vychovatel nebo učitel.

³¹² BERTHOD/BLANCHARD 2001, 212; LELÉGARD 1995, 42–58.

realizoval v kruzích intelektuálních elit, mnohým bylo bližší společenské vyžití spojené s bohatostí kulturního života. Dnes už jen málokdo ví, že slavný benátský hudební skladatel a virtuos Antonio Vivaldi († 1741) byl knězem, který však byl od kněžských povinností osvobozen vzhledem k dlouhodobě chatrnému zdravotnímu stavu. „*Il prete rosso*“ (tj. zrzavý páter), jak byl ve své době znám v narážce na barvu vlasů, se ale s duchovním stavem zcela nerozešel, ba naopak: mnoho z bohatého vnitřního života vložil do svých sakrálních skladeb, které tvoří nemalou část jeho díla. Oblékal se ale více po benátském než kněžském způsobu, jak dokládají dochované portréty, kde se nechal zachytit např. v ležérním sytě červeném domácím županu s obligátní parukou a nezbytnými houslemi v rukou.

V Benátkách ale bylo možné mnohem více. Již od středověku dávaly na odiv svou nezávislost nejenom v oblasti politické i kulturní. Mnoho vrásek přiděloval papežskému dvoru životní styl zdejších duchovních, které až neúměrně pohlcoval světský život s jeho úskalími. Do duše každého pravého Benátčana byl hlavně hluboce vtištěn karneval, před jehož výstřednostmi všude jinde církev opakovaně varovala. Ve městě na laguně však její varování zůstala zcela bez úspěchu. Podle svědectví parlamentního prezidenta z Bordeaux Charlese de Brosse († 1777), který navštívil Benátky v polovině 18. století, zde trval rej karnevalových masek téměř celých šest měsíců: „*Ukazuje se zde celý maskovaný svět, kněží i laici, samotný nuncius nebo klíčník od kapucínů. Nemyslete si, že žertují, maska patří k oblečení. Farář se zlobí na své ovečky a arcibiskup na svoje duchovní, pokud nemají masku ... (sic!)*“³¹³ Jako bychom tu obrátily naruby všechny výnosy Tridentského koncilu o kněžské disciplíně, nejenom že se kněží účastní karnevalových zábav, ale jsou dokonce nabádáni, aby ukryli svou tvář pod anonymní maskou.

S příchodem Marie Antoinetty na francouzský královský dvůr (1770) přichází nové módní impulsy, které zasáhnou kněžský svět působící ve šlechtických kruzích.³¹⁴ Hravost a výstřednost rokoka zasáhnou výrazné klasicizující tendence. Ze šatníků pozvolna mizí těžké brokátové látky protkávané zlatem nebo s nápadně pestrými květinovými vzory ve prospěch lehčích tkanin s menšími ornamenty a v jemnějších pastelových odstínech. Právě tato decentní barevnost, pro kterou se nemusíme bát ani označení „frivolní“, zasahuje nejvíce šatník mladých intelektuálně nadaných duchovních pohybujících se ve vyšších vrstvách společnosti. Dobové zprávy i soudobé módní tisky ukazují, jaké barvy si duchovní oblíbili

³¹³ FIALA 2011, 56.

³¹⁴ HKG–VI/1, 16–23.

(hnědou, ale častěji hnědorůžovou, červenohnědou, petrolejově šedou či holubičí šedí) a samozřejmě modrou v řadě variant. Jemná světlá barevnost tolik příznačná pro 70. a 80. léta 18. století je podpořena různými vazebnými efekty buď ve stejných barevných tónech, nebo v jen nepatrně posunuté barevné škále (např. tkaniny typu *droguet liseré*, *mexicaine*, *pékin*, *luisine* apod.). Mladý abbé však musel pečovat nejenom o svůj šatník, ale o celý zevnějšek. Samozřejmě byly dokonale upravené vlasy (respektive módní napudrovaná paruka), hladká tvář, upravené nehty a nikoliv v poslední řadě vybrané dvorské způsoby.³¹⁵

V našich zemích je asi nejznámějším kněžským vychovatelem Josef Dobrovský (1753–1829), který po kratičkém působení v jezuitském řádu před jeho zrušením (1773) působil jako vychovatel v rodině hrabat Nosticů. Na kněze byl vysvěcen na svou dobu poměrně pozdě, v roce 1787 mu bylo už 34 let. Další drobnou epizodou bylo jeho působení ve vedení generálního kněžského semináře v Olomouci, poté až do smrti působil jako soukromý vědec. Jeho zvláštní zalíbení v modré barvě mu po smrti přineslo označení „modrý abbé“. Prý chodil nejen v modrém kabátě, vestě a kalhotách, ale modré byly i jeho střevíce a dokonce i kapesníky a přebal bible!³¹⁶

³¹⁵ Řadu takových mladých kněží zachytil ve svých pastelových portrétech známý malíř Maurice Quentin de La Tour († 1788) např. abbé Jean Antoine Nollet (1753, Mnichov, Alte Pinakothek); abbé Réglet (1769, Orleáns, Musée des Beaux-Arts); abbé Dechamps (Paříž, Louvre) a mnoho dalších.

³¹⁶ Autorem přezdívky je spisovatel A. V. Šmilovský, který ji poprvé použil ve své novele *Za jarních červánků* otištěné v časopise *Osvěta* (1875). Za jeho života přízvisko používáno nebylo, protože rozmanitá, byť tlumená, barevnost byla u kněží mimo farní správu běžným jevem. VEVRKA 1989, 9; HANUŠ 2008, 104–116.

VII. Mezi církví a státem

Tam, kde v 18. století vládla konfesijně katolická monarchie, byl každý kněz ve farní správě zároveň pevnou součástí státního úřednického aparátu. Vedl matriky a oznamoval státní dekry a nařízení. Kněží měli své povinnosti vůči místním aristokratům, na kterých byli často materiálně závislí. Díky tomu, že církve významným způsobem suplovala povinnosti státu, narůstala uvnitř ní samé byrokratická agenda. Ne náhodou pochází z této doby spojení *farní úřad* či *duchovní správa*.³¹⁷

Osvícenecký stát radikálně zasáhl do staletých církevních zvyklostí tím, že zrušil mnohé kláštery, ale také že znemožňoval biskupům být v kontaktu se Svatým stolcem. Na druhou stranu se ale postaral o zřízení stovek nových farností, které obsadil knězem. Josef II. († 1790) se dokonce snažil působit na vzdělávání kněžského dorostu zřízením dvou Generálních seminářů pro Čechy a pro Moravu, aby v nich byla vychována nová generace kněží konformních s novou politickou linií státu. Takoví duchovní měli stejným způsobem působit zase na své farníky, aby z nich vychovali státu oddané obyvatele.³¹⁸ Plodem josefínských reforem byl zcela nový systém farní správy, která ukázala svou mimořádnou životaschopnost po celé 19. století.³¹⁹

Mnozí duchovní z početné generace kněžstva, která zažila josefínské reformy, měla díky tomu ryze světské zájmy. Týká se to především těch, které aristokratický původ ve stavovské společnosti předurčoval k zastávání význačných pozic v církvi, i když jim samotným šlo především o bohaté a jisté zajištění vlastních životních potřeb. Jedním z extrémních příkladů takových prelátů je např. Otto Steinabach z Kranichstejna († patrně 1815), poslední opat starobylého kláštera ve Žďáru nad Sázavou, který se osobně zasazoval u císaře o zrušení svého kláštera (sic!), aniž by to měl panovník v úmyslu. Když se to nakonec stalo, žil nějaký čas jako světský kavalír spokojeně v Německu dostatečně

³¹⁷ PETRÁČEK 2010, 28

³¹⁸ Tamtéž, s. 27–28

³¹⁹ TINKOVÁ 2011, 40 – josefínské semináře podporovaly produkci příruček, které pak sloužily jako manuál „strategie sociálního chování“, tj. zdůrazňovaly vnější projevy chování duchovního. Svou roli mělo nejenom důstojné držení těla, ale i osobní hygiena.

zajištěn. Proslýchalo se, že napřed přestoupil k protestantismu, a poté od víry odpadl úplně. Nebyl však zdaleka jediný. Církev a kněžství se ocitly ve skutečné krizi.

1. Místo reformy revoluce

Když v roce 1788 v poněkud napjaté atmosféře možného státního bankrotu uvažoval francouzský král Ludvík XVI. o svolání generálních stavů do Paříže, myslel sice na starobylou parlamentní instituci, ale o jejím fungování neměl naprosto žádnou představu. Stavy byly totiž naposled svolány v roce 1614 a následné budování státu jako absolutistické monarchie už s něčím takovým fakticky nepočítalo. Sněm byl v minulosti rozdělen na zástupce aristokracie, duchovenstva a na tzv. třetí stav, tedy ty, kteří nepatřili do předchozích skupin. Když se obnovené Generální stavy v květu 1789 skutečně sešly, ocitlo se duchovenstvo v těžké situaci. Projevila se totiž v plné síle jeho vlastní rozpolcenost. Životní styl biskupů, kterých na sněmu bylo jen několik desítek, byl v podstatě totožný s životem šlechty, mnoho farářů však stálo na úplně opačném společenském žebříčku a zcela nepokrytě sympatizovalo s třetím stavem. Začal proces, který do té doby neměl žádnou obdobu. „*Francouzi postavili svou Revoluci na odmítnutí své národní minulosti,*“ konstatoval později historik François Furet.³²⁰

1. 1. Zlom: Francouzská revoluce

Mnoho venkovských kněžských delegátů ve stejné době zasáhla kniha, která shodou okolností v té době vyšla v Paříži. Měla provokativní název „*Esej o reformě kněžského stavu*“ (Paříž 1789) a nejen jí m ěla do živého. Autor sám se raději ukryl do anonymního konstatování, že byla sepsána „jedním venkovským knězem a doktorem na Sorbonně“, ale později se k ní přece jen přihlásil. Byl jí m farář z Frétigny u Paříže Ignace-Claude Laurent († 1819). Dílo vlastně nikdy úplně nedokončil, protože se ve vydaném díle zaměřil pouze na světské kněze, zatímco druhý díl měl být věnován řeholníkům. Úspěch díla se dostavil v revolučních kruzích, ačkoliv sám autor se k revoluci nikdy nepřihlásil a raději se později skrýval ve španělském exilu.³²¹ Je pochopitelné, že je v knize mnoho kritických poznámek k životu kněžstva tolik odtrženému od života běžných lidí, největší kritika však směřovala

³²⁰ FURET 2004, 94; HKG–VI/1 (1985)

³²¹ *Essai sur la Réforme du Clergé, par un vicaire da campagne et docteur sorbonique*, Paris 1789. Abbé Laurent byl později jmenován biskupem-administrátorem diecéze Méty, papež Pius VII. ho ale v úřadě nikdy nepotvrdil.

k aristokratickému způsobu života vysoké církevní hierarchie. „*Příliš široká sutana je nepohodlná a trapná, ať už ta prelátská nebo ta naše. Krásný fialový hábit odpovídá mnohem víc mravům kavalírů. Prostší šat by si ale preláti neodvážili vzít do města. Nic tak nepřispívá k odcizení městských prelátů, než to, že zakoušejí nenávisť kvůli svým velkolepým šatům.*“³²²

Třetí stav postupně mohutněl, protože se k němu přihlásilo mnoho ze členů venkovského duchovenstva. Tak se zrodilo Národní shromáždění, které postupně přebíralo faktickou vládu do svých rukou. Nadšení rostlo stejně rychle, jako se vyhraňovaly a radikalizovaly názory přítomných delegátů. Po triumfálním pádu Bastilly se už ani nedalo zastavit. Počátkem listopadu navrhl biskup z Autun Charles Maurice de Tayllerand-Périgord († 1838), aby majetek duchovenstva byl dán k dispozici národu k uhrazení státního dluhu.³²³ Konfiskace církevního majetku sice nebyla v té době ničím novým, koneckonců ji o několik let dříve ve svých dědičných zemích uplatnil císař Josef II., ale rozsah ve Francii jeho činnost značně předčil. To už byl ale rozbit systém aristokratických výsad s jejich vlastnickými právy a prodej rozparcelovaného církevního majetku pod cenou napevno učinil z mnoha Francouzů přesvědčené přívržence revoluce.³²⁴ Pro mnoho obyčejných farářů nebyla ztráta církevního jmění příliš bolestná, naopak znamenala často finanční přilepšení, protože Shromáždění přidělilo církvi prostředky na běžný provoz. Až do této chvíle stála většina kléru na straně národa.

První konflikty začaly v okamžiku, když Národní shromáždění začalo zavádět do katolické církve své vlastní představy, byť legislativně podložené. Začalo to už s faktickým zrušením řeholních řádů, když stát přestal uznávat platnost řeholních slibů a snažil se zmocnit jejich majetku. Hlavní problémy začaly až po odhlasování proslulého textu *Constitution civile du clergé* (Občanská konstituce duchovenstva, 12. 7. 1790), který ustanovil klérus na civilním základě a chtěl církev trvale vymanit z područí Říma. Zmíněná konstituce se také snažila změnit církevní administrativu (snížila počet diecézí), zrušila všechny tradiční tituly, úřady a s nimi spojená benefícia, dále opatství, kláštery, kapituly apod. Kněží a biskupové se přes noc stali zaměstnanci státu. Národní shromáždění zakázalo používat na veřejnosti řeholní a mnišské hábity a přikázala všem duchovním přizpůsobit svůj oděv spíše „vojenským šatům“

³²² ROUQUETTE 1962, 40

³²³ HKG–VI/1 (1985), 24–28.

³²⁴ FURET 2004, 117.

čili oděvům úředníkům státní správy.³²⁵ Nepokrytá snaha o vytvoření národní církve nezávislé na Římu sice na první pohled korespondovala s tezemi staršího galikánského smýšlení a byla podporována zcela nepochopitelnými kroky papeže Pia VI., který hned nové poměry odsoudil jako celek. Živelnost a radikalita nesmiřitelných antiklerikálů, s jakou potírali pořádky a kulturní hodnoty budované po celá staletí, však znamenala počátek definitivního rozchodu většiny duchovenstva s ideály Revoluce, které později dokonce vyústili do netajeného nepřátelství. Navzdory revolučním zásadám o volnosti, rovnosti a bratrství byli všichni duchovní přinuceni, aby přísahali nejen na novou Ústavu, ale zároveň na Občanskou konstituci duchovenstva. Začal politický konflikt, který se stále víc přirostřoval, protože vůči Občanské konstituci měli výhrady nejen někteří biskupové, ale i papež, který ji svým breve ze 13. 4. 1791 odsoudil.³²⁶ Z loajálních duchovních, kteří byli ochotni složit přísahu, později vzešla tzv. *konstituční církev*, jakýsi pokus o národní církev občanského charakteru, zatímco vzdorující duchovní byli prohlášeni za podezřelé nepřátele státu, kteří se proto kvůli následnému pronásledování museli začít skrývat.

V pátek 6. dubna 1792 vyvolal konstituční biskup a poslanec Pierre-Anastase Torné (1727–1797) diskusi o úloze kněžstva ve společnosti. Debata sama se brzy stočila ke kněžskému oděvu, který měl podle mnoha poslanců *manifestační politický rozměr*, stejně jako oděv přívrženců revoluce.³²⁷ Nemohlo to dopadnout jinak: kněžský šat až příliš připomínal spojenectví církve s nenáviděnou monarchií, a tak jako měla být zničena ona, bylo nutné zúčtovat i s církví. Byl to opravdu symbolický den, křesťanský svět si totiž připomínal Velký pátek, a právě proto Národní shromáždění návrh schválilo. Ten den byl pomyslně vymazán kněžský stav z francouzské denní reality. Od této chvíle bylo nošení kněžského stavovského oblečení na veřejnosti chápáno hlavně jako provokace nepřátel Republiky, a tudíž postaveno mimo zákon.³²⁸ Kněží mohli svůj tradiční šat používat pouze za zdmi kostelů. Ale ani to netrvalo dlouho. Začalo nové pronásledování kněžstva i těch, kteří se nadále hlásili ke

³²⁵ *Décret 1790*

³²⁶ Tamtéž, s. 127–133.

³²⁷ TRICHET 1986, 167. Nešlo však jen o odstranění sutany z veřejného života, ale i aristokratický kněžský šat (styl „abbé“), protože vzrůstala radikalita lidových vzbouřenců, kteří v městech útočili na všechny, které považovali za aristokraty. Poznávacím znamením byly krátké šlechtické kalhoty po kolena (tzv. **culotte**) a hedvábné punčochy. Vzbouřenci si proto vysloužili označení „*sanculoti*“ (ti bez šlechtických kalhot – culotte, nosili dlouhé kalhoty).

³²⁸ *Apologétique 1792; Lettre 1792; LACOMBE 1792.*

katolickému náboženství.³²⁹ Události nabraly rychlý spád, protože už 10. srpna byl král Ludvík XVI. zbaven úřadu a hned o týden později 18. srpna 1792 vydalo Národní shromáždění zákon, který byl ještě přísnější než velikonoční dekret, protože neumožnil kněžím nosit sutanu ani při bohoslužebných obřadech.³³⁰ Konstituční kněží jako správní státní úředníci museli přijmout *civilní úřednický oděv* inspirovaný střihem vojenských uniforem.³³¹ Církevní pořádky se od tohoto okamžiku zcela přizpůsobily občanskému řádu.

1. 2. První ohlasy: sekularizace v Německu (1803)

Vzhledem k rychlé expanzi napoleonských vojsk za hranice Francie se brzy cítila ohrožena německá knížectví a sama Habsburská říše. Demokratizační tendence podporované dozrívající revoluční ideologií se už projevovaly jen za hranicemi Francie a stále ještě používaly vyhocení antimonarchistický slovník. Početná armáda vyrazila směrem k Vídni a velmi rychle obsadila rozlehlá území podél řeky Rýna.

Po uzavření smíru v Luneville (1801) souhlasil německý císař s postoupením území na levém břehu Rýna Francii. Plodem říšské deputace uzavřené 25. února 1803 byla dohoda, že světská knížata, která tím přišla o část svých držav, měla být odškodněna na úkor majetku duchovních knížectví a samostatných mocných opatství. Tímto právním aktem nedošlo pouze k sekularizaci církevního majetku, ale i k rozpuštění svobodných říšských měst, a tím pádem k zániku *Svaté říše římské národa německého* (1806). Mapa Evropy tak doznala značných změn.

Sekularizován byl majetek 25 duchovních knížectví-biskupství a 44 říšských opatství a posléze více než 200 klášterů. Podobné kroky byly ostatně provedeny už o dvě desetiletí dříve v rakouských zemích Josefem II. i v revoluční Francii. Církev ztratila materiální základnu i oporu v říši, v některých případech se znovu objevilo napětí mezi katolíky a evangelíky, především tam, kde byla církevní panství připojena k protestantským knížectvím. Na druhé straně se otevřely dveře lidovému katolicismu, protože naráz zmizel šlechtický monopol při obsazování biskupství i jiných duchovních úřadů, které byly do té

³²⁹ TRICHET 1986, 168. Ve venkovských oblastech vzdálených od revolučních center si církev stále udržovala určitý vliv. Zákazy používání kněžského šatu a jakýchkoliv dalších náboženských symbolů se tedy musely opakovat, např. 29. 9. 1795 podpořený hrozbou vězení (dekret 7 vendemiaire an IV).

³³⁰ TRICHET 1986, 167.

³³¹ TRICHET 1986, 168. Koncil konstituční církve (1797) předepsal kněžím oděv, který se nemá lišit od civilního, má být „jednoduchého střihu a nenápadné barvy“.

doby výlučně v aristokratických rukách, mnohdy pouze jako snadný zdroj materiálního zajištění bez vazby na skutečný církevní život. Bývalá říšská církev se naráz změnila ve státní církev. Německo se vydalo na cestu konfesionalizace.³³²

Biskupové obdaření knížecími tituly byli do té doby jmenováni především z řad staré říšské šlechty. Od sekularizace církevních panství *museli postupně odložit insignie územních suverénů*, především knížecí koruny, hermelínové mozety (pláštěnky) apod.³³³ V některých případech sice zůstal knížecí titul nadále spojený s biskupským úřadem (obvykle arcibiskupským), ale už jen jako titul čestný bez jakýchkoliv symbolů reálné světské moci či územní svrchovanosti.

1. 3. Pod dohledem státu

Z historického hlediska bylo období Francouzské revoluce jen kratičkou epizodou, která ale zcela změnila samotnou Francii i církev jako celek: ani jedna z nich už nikdy nebude taková, jako předtím. Snaha revolucionářů zcela se odstříhnout od minulosti a vytěsnit z národní paměti cokoli křesťanského bude jako stín napříště provázet celou společnost, která už nebude jednotná, ale polarizovaná.

Před mladým korsickým generálem Napoleonem Bonapartem tudíž stálo mnoho politických problémů, aby se revoluční Francie vymanila z patové situace, do které se dostala. Pro nastolení klidu a s tím spojenou hospodářskou konsolidací v zemi se jako prvořadé zdálo nutné zasadit se o smír s církví. Nebyl to akt víry, ale projev osvícenského utilitarismu, který byl hnacím motorem Napoleona při všech jednáních s církví a papežem. Nejprve se musel vyrovnat s církevním experimentem z revolučních dob, tzn. se skomírající konstituční církví. Tento nápad vytvořit z kněží, kteří podepsali *Constitution civile*, vlastní na Římu nezávislou „národní“ církev se ukázal již zkraje jako předem odsouzený k zániku, protože ji velkou ránu zasadila vlna dechristianizace a zavedení „revolučních kultů Rozumu“ v době teroru. Pro běžný život mnoha venkovanů bylo katolické náboženství nadále velmi důležité, nelze se proto divit, že se jich brzy ujala pronásledovaná církev. Radikální kritiku a nepřátelství vůči

³³² K prohloubení tématu viz HAUSBERGER 2008.

³³³ Šlo o následující biskupství, v jehož čele byl kníže-biskup: Augsburg, Bamberg, Basel, Breslau (Wrocław), Brixen, Chur, Corvey, Eichstätt, Freising, Fulda, Hildesheim, Konstanz, Münster, Osnabrück, Paderborn, Pasov, Řezno, Špýr, Štrasburk, Trident, Worms a Würzburg a arcibiskupy-kurfürty z Kolína nad Rýnem, Trevíru a Mohuče, jehož kurfiřtská hodnost byla přenesena načas do Řezna.

revoluci z řad duchovních bylo třeba zastavit a o to se v zásadě mohla zasadit pouze jediná osoba s potřebnou autoritou – papež.³³⁴

Byla tedy zahájena jednání o situaci církve v nových společenských poměrech, jež měla vyústit v uzavření řádné smlouvy, tj. konkordátu. Církev byla už z minulosti zvyklá na zásahy státních autorit do svého života a organizačních struktur, ale jen málokdy se setkala s tak drsně vyjádřenými podmínkami. Papež Pius VII. musel nejprve uznat platnost prodeje církevního majetku z revolučních dob a jmenovat nové biskupy schválené státem. První konzul se zavázal, že církev materiálně zabezpečí a že faráře bude platit stát. Tak bylo ve Francii 15. července 1801 ustanoveno velice křehké spojení mezi státem a církví, zcela jiná aliance Trůnu a Oltáře, než tomu bylo v minulosti. Konkordát sice znamenal pro církev nový začátek a v jistém směru konec francouzské revoluce, nešlo však zdaleka o restituci předrevolučních svobod v náboženském životě.³³⁵

Bonaparte nějaký čas otálel s veřejným vyhlášením konkordátu a dokonce ho jednostranně doplnil o několik článků v čistě „galikánském“ tónu. V pozadí nepochybně opět stála šedá eminence těchto let Charles Maurice de Tayllerand-Périgord, bývalý biskup v Autun a patrně nejpřízřusobivější diplomat všech dob. V praxi to znamenalo, že sice byly zrušeny různé zákazy a omezení z revolučních let (např. ten z roku 1792), ale nadnárodní katolická církev musela v porevolučním impériu strpět různá národní specifika v duchu starších galikánských tradic. Duchovní se sice mohli opět stát viditelnou složkou společnosti, když si po více než deseti letech znovu směli obléci své kněžské šaty (3. 4. 1802) čerpající ze starších zvyklostí, ale jejich užití bylo opět povoleno pouze v chrámových prostorech a při náboženských ceremoniích. Pro kněze byla vyhrazena černá a pro biskupy fialová barva odpovídající římské tradici.³³⁶

Náboženské poměry ve Francii sledovaly okolní země s krajními obavami. Desetiletí poměrně tvrdého pronásledování kléru bylo a aristokracie stejným šokem jako nové pořádky, které zaváděl mladý korsický generál Napoleon. Zastavil sice pronásledování duchovních a zrušil sankce, které proti nim namířilo Národní shromáždění, rozhodně však nemínil církvi dát plnou svobodu, chtěl ji totiž zcela v duchu starších osvícenských tradic podřídit státu. Řadovému kněžstvu však sliboval poměrně dobré hmotné zajištění i stabilní příjem. Hluboká

³³⁴ FURET 2004, 339–341.

³³⁵ Ke konkordátu: DEAN, 2004; GAUDEMET 1987; ARDURA 2001.

³³⁶ Podrobněji DANIEL 1962, 717–772.

propast, která po staletí byla mezi kněžími v duchovní správě a církevními představenými vesměs aristokratického původu začala mizet. I když jen na čas. To vše sledovalo okolní kněžstvo se skutečným zájmem, protože bylo v podobné situaci.

O dobré informovanosti mladé kněžské generace střední Evropy o francouzských církevních poměrech svědčí zdánlivě drobná historka ve farní kronice malého jihomoravského městečka Lukov: „*Na Nový rok 1803 zažilo nevelké pohraniční městečko Lukov u Znojma pozdvižení, jaké přinejmenším na celém vranovském panství nikdo nepamatoval. Ve stanovený čas se kaplan Josef Lang objevil ve dveřích místního kostelíka sv. Jiljí, nikoliv však v sutaně, nýbrž v elegantním černém civilním oděvu, v němž vynikla jeho štíhlá až hubená postava: k černému fraku zvolil krátké černé kalhoty po kolena i černé punčochy. Na nohou měl boty se stříbrnými přezkami, v ruce třírohý klobouk a pod paži srolovaný velký pergamen. Tak vystoupal na kazatelnu a četl z evangelia. Poté se obrátil ke svým farníkům: »Mí drazí farníci! K Novému roku vám nemohu sdělit nic lepšího, než to, že na mně dobrotivý Bůh seslal svou milost. Počínaje dnešním dnem končí všechny vaše poplatky, desátky, roboty i další závazky vůči vrchnosti...«³³⁷ Příběh zcela přesahuje místní dějiny. Je totiž zajímavým svědectvím, čím žila nastupující kněžská generace vychovaná zcela podle josefinských zásad v jednotných generálních seminářích. Sympatie k francouzským politickým poměrům byly zrakem sledovány tehdejšími podezíravými policejními aparáty. O to překvapivější pro ně bylo, že dokázaly zapustit kořeny tam, kde by to nikdo nečekal, totiž v prostředí duchovního stavu. Lukovský kaplan Josef Lang byl až překvapivě dobře informován o dění ve francouzské metropoli, protože nový kněžský oděv zcela úřednického charakteru byl zaveden o pouhý půlrok dříve.*

V realizaci církevní politiky a smíru s katolickou církví a papežem byl Napoleonovi velkou pomocí jeho strýc Joseph Fesch († 1839). Stal se totiž arcibiskupem ve strategicky důležitém Lyonu (1802), kde provedl řadu reforem ve prospěch kněžstva, čímž si získal jejich důvěru. Jeho autorita v církevních otázkách byla podpořena následným povýšením do kardinálského stavu (1803).

1. 4. Kněžský oděv „à la française“

V civilním životě Francie přetrvávala nadále snaha podřídit klerický stav státním zájmům. Kněží považováni především za součást státního aparátu mají své povinnosti vůči

³³⁷ TINKOVÁ 2011, 13.

státu, stejně tak jako úkoly v kostele i na kazatelně. Nejednalo se však jen o vedení matrik, ale o mnoho dalších administrativních úkonů, včetně seznamování lidu s novými zákony a nařízeními. Tomu měl odpovídat i jejich *úřednický oděv*.³³⁸ Ve veřejném životě totiž směli duchovní nosit pouze oblek „à la française et en noir“, tedy zohledňující francouzské způsoby. Co se tím mínilo? Měli nosit *černý císařský redingot, gilet* (vestu) a *krátké kalhoty* (zv. *culotte*) *s podkolenkami*, podobně jako jiní státní úředníci.³³⁹ Zpočátku se zdálo, že duchovní takto výrazný zásah stěží přijmou. Až teprve pod tlakem orleánského biskupa Étienne-Alexandre Berniera († 1806) byl tento dodatek z 8. ledna 1804 (tj. 17 nivôse an XII) zrušen. Jean-Étienne Portalis, který pracoval za Napoleona na novém občanském zákoníku, v dopise de Bernierovi uvádí: „*První konzul neshledává nic nevhodného na tom, že kněží nosí sutanu; je to oblek, který náleží jejich stavu a může být pro duchovní motivem, aby se respektovali sami navzájem a získali si i respekt ostatních.*“³⁴⁰ Kněžím se tak od roku 1805 konečně otevřela možnost svobodně obléci talár na veřejnosti, včetně dalších insignií svého stavu, ovšem stále pouze v místě svého bydliště a tam, kde konali svou posvátnou službu.³⁴¹ Biskupové rovněž nijak zvlášť nespěchali, aby toto dovolení změnili v povinnost, protože si byli příliš dobře vědomi, jak významný ekonomický zásah do kněžských peněženek by byl návrat ke způsobu oblékání do doby před revolučními změnami. Nadále tedy kněží nosili světský oděv po způsobu ostatních mužů.³⁴²

Francouzské způsoby inspirovaly i okolní země. V duchu stejných zásad se např. v Prusku zasadil o jednotný oděv duchovních král Fridrich Vilém III. († 1840), když opakovanými výnosy z let 1811 a 1817 nařídil všem luterským duchovním jednotný černý talár.³⁴³ Podobně jako ve Francii se však nové zásady netýkaly jen kléru, ale všech, kteří byli

³³⁸ O problematice úřednického oděvu více např. RAMMING 2009, též PETRASCHECK-HEIM 1988.

³³⁹ TRICHET 1986, 170; DIBIE, 1993, 227.

³⁴⁰ ROUQUETTE 1962, 42.

³⁴¹ V červnu 1813, patrně kvůli ostrému konfliktu císaře se Svatým Stolicem, kardinál *Jean-Siffrein Maury* (1746–1817), administrující v té době pařížskou diecézi (1810–1817), napsal svým kněžím dopis o kněžském oděvu, ve kterém podtrhuje, že oděv civilní byl prosazen silou revoluce a „nelze ho nadále tolerovat“. Pokud budou faráři nosit nadále oděv „bezpochyby světský“ pohrozil jim odejmutím církevního benefícia. Podle kardinála by měl věřící lid poznat, že jsou členy kněžského stavu. TRICHET 1986, 175; ROUQUETTE 1962, 41–42; JOMAND 1963, 230–23.

³⁴² DIBIE 1993, 227.

³⁴³ RAMMING 2006; RAMMING 2009; EBERMANN 2010.

ve společnosti nositeli autority, tj. právníků, advokátů a soudců, profesorů, poštovních, báňských a lesních úředníků, ale i pohřebních zřízenců – a v neposlední řadě i rabínů. Všichni bez rozdílu se stali státními úředníky podléhajícími jeho autoritě. *„Ti všichni si měli takto i zevnějškem připomínat, že »ex officio nemají vyslovovat žádnou privátní pravdu, ale jsou zavázáni vědecké pravdě, právu a spravedlnosti, v případě farářů pravdě Boží.«,*³⁴⁴

2. Kněžský stav

Již bylo zmíněno, že kněžský stav zasáhla revoluce v samém jádru. Tisíce kněží bylo ve Francii popraveno nebo vyhnáno. Téměř celá generace vyrostla bez jakéhokoliv kontaktu s křesťanskou vírou. Noví adepti duchovního stavu se začali rekrutovat spíše z nižších sociálních vrstev, především z řad venkovanů a drobných řemeslníků, kteří v oněch kritických časech zůstali církvi věrni. Dřívější sulpiciánský model kněžské formace už nebyl životaschopný, protože čerpal dorost hlavně z řad měšťanů a nižší šlechty, kteří měli dobrý přístup ke vzdělání.³⁴⁵

Aby se vymezili vůči těm, kteří v duchu revolučních tradic hájili antiklerikální pozice i laickost občanského života, začala ve Francii ona „zbylá část“ obrozující se společnosti vyznávající křesťanské, respektive katolické náboženství sebe samu formovat znovu na monarchistických a tradicionalistických principech. V této atmosféře se rodí touha po návratu ke starému pojetí kněžské služby, která sice rezignuje na intelektuální hledání, zato se však více zaměřuje na katechizaci širokých vrstev venkovské společnosti a jí odpovídajících forem lidové zbožnosti. Odmítání moderny jako celku a nechuť reagovat na nové podněty a otázky vzešlé z nově se formující městské společnosti, vzdálila církev nejenom intelektuálním elitám, ale i rostoucí vrstvě dělníků. V období restaurace se kněžstvo znovu přimkne k aristokratickým kruhům a ke státu jako jediné záruce jejího přežití.

Atmosféra v kněžském semináři se rovněž změnila. *„Mlýn semináře se snaží vstítit všem stejného ducha v jejich posvátném poslání. Muž modlitby a meditace: kněz. Musí si rovněž osvojit mravní ctnosti svého stavu: cudnost, zdrženlivost, diskrétnost, zdvořilost. Aby toho dosáhl, je velmi zapotřebí, aby dbal o svůj zevnějšek. Církevní nařízení přikládají rovněž velikou důležitost způsobu oblékání, mluvy i pohybům těla. Kněz musí být člověk, jenž se drží*

³⁴⁴ FILIPI 2011, 162.

³⁴⁵ BOUTRY 1985, 207–228; PETRÁČEK 2010, 29.

*stranou a jemuž, pokud jde o mravy, nelze nic vytknout, který je vždy k dispozici, ale nikdy není příliš důvěrný, je úředníkem, jehož si všichni váží, ale zároveň si udržuje odstup.*³⁴⁶

2. 1. Viditelná katolicita a ultramontanismus ve Francii

Zrodil se venkovský farář.³⁴⁷ Ve 20. a 30. letech 19. století je postupně obnovena farní síť, která se dokonce zahušťuje. Postupně i v malých obcích začíná působit kněz, který neformuje svěřený lid jen v otázkách křesťanské víry, ale je autoritou státní, kterou reprezentuje jako jakýkoliv jiný úředník. Aby se kněží alespoň nějakým způsobem vymezili vůči státu, který jim předepsal spíš jen úřednickou funkci, začínají znovu oblékat kněžský *talár* (sutanu), který už není pouze jejich stavovským oděvem, ale stává se opět mnohem více *manifestačním znamením* návratu katolické církve zpět do společnosti.

Po dvou stoletích, kdy se francouzská katolická církev snažila žít v co největší autonomii s Římem v duchu tzv. galikanismu, se najednou objevuje u mladé kněžské generace zcela opačný přístup: zjevná touha po katolicitě a jednotě s univerzální římskou církví. Jejich mladické, často až živelné nadšení pro pastýřskou službu dokázalo strhnout. Honoré de Balzac († 1850) na příkladu hrdiny svého románu *Paysans*³⁴⁸ faráře Brossetta líčí jejich nakažlivý entuziasmus: „*Paní,*“ vykládá P. Brossett hraběnce de Montecornet, „*je tomu již pět let, co spím na bídém lůžku, bydlím na faře, kde není jediný kus nábytku, odřikávám mši, i když bez věřících, kteří by byli ochotni ji naslouchat, káži do ticha. Přesto nezoufám. Kdybyste věděla, jaké je to tu v zimě, pochopila byste plný význam slova zima. Zahřívám se jen myšlenkou, že tohle údolí zachráním, že ho znovu dobudu pro Boha. Nejedná se o nás, paní, ale o budoucnost!*“³⁴⁹

S mladými kněžími se vrátil v plnosti kněžský talár. V roce 1835 mu byl dokonce znovu přiznán čestný status reprezentativního společenského oděvu kněžského stavu vhodného k plnění oficiálních poslání, především při jednání s příslušnými církevními i státními autoritami.³⁵⁰ Dlouhý kněžský talár přijatý francouzským řadovým duchovenstvem se od 40. let 19. století stal – poprvé v dějinách – běžným „*vêtement normal de ville*“

³⁴⁶ BOUTRY 1995, 196; LANGLOISE 1985, 229–255.

³⁴⁷ K novému postavení kněze ve francouzské společnosti viz PIERRARD 1986; LAUNAY 1986.

³⁴⁸ Vydán posmrtně v roce 1855, česky *Venkované*, 1952.

³⁴⁹ Cit podle BOUTRY 1995, 188.

³⁵⁰ DIBIE 1993, 228.

(tj. obvyklým městským šatem).³⁵¹ Pařížský arcibiskup Dominique-Auguste Sibour předepsal svým duchovním povinné nošení sutany dokonce až v roce 1852.³⁵² Zároveň zakázal kněžím, aby používali starší císařský kabát (*redingote*) a stejně tak jakoukoliv kratší variantu taláru (*sutanelu*). Kněžská sutana alespoň načas konečně došla svět.

Také v ostatních zemích, kromě již zmíněné Francie, rostl význam venkovské pastorace a farářského stavu. Základní jednotkou pastorační práce z geografického hlediska je stále farnost. Síť farních okrsků byla ve střední Evropě produktem až josefínských reforem, které systematicky podporovaly zakládání nových správních sídel obsazených knězem. Díky poměrně vysokému počtu kněžského dorostu nebylo pro všechny kleriky snadné získat řádné beneficium, a proto se skutečnými faráři stávali kněží až po poměrně dlouhé době.

2. 2. Zlatý věk venkovských farářů

Venkovský farář se stává středem katolické – nejenom francouzské – evropské reality 19. století. Pro obyvatele měst se stává venkov postupně jakýmsi idealizovaným rájem a zachytit zdejší život se snaží nejenom spisovatelé, ale i malíři a další umělci. K tomuto romantickému pohledu patří osoba duchovního, který proniká na stránky povídek a románů Honoré de Balzaca i mnoha dalších. Podobné tendence jsou – byť s drobným zpožděním – zjevné v naší české obrozenecké literatuře. Postupně vzniká zcela konkrétní typ venkovského kněze, k jehož ustálenému obrazu přispívá výrazná a ustálená vizualita jeho stavovského ošacení. Dlouhý kněžský talár dostává v podstatě formu, kterou známe z dnešní doby. Ve Francii se mu říká častěji *sutana* (fr. *soutane*). Je z černého sukna, poměrně široká a pohodlná, vzadu s nabíranými sklady a dlouhá až k zemi. Vpředu je uzavřena dlouhou řadou knoflíčků, které mají obvykle symbolický počet podle Kristových let (33). Ve Francii doplňuje sutanu typický *rabat*, který je typickou součástí oděvu místního duchovenstva už od počátku 17. století. Původně šlo o samostatnou náprsenku nošenou na svrchní vestě, ale postupem doby dostává stylizovanou formu dvou sešitých obdélníků nošených stejným způsobem u košile jako „*cravatte*“ u civilních osob. V německém prostředí je znám pod označením *beffchen* čili česky *bešky*, ale nosili je nejenom katoličtí duchovní, ale i různí další úředníci (především právníci a soudci), dokonce protestantští duchovní. Od třicátých let

³⁵¹ Jde především o náprsenkový límec (*rabat*), pásové cingulum, kněžský klobouk a pro chladnější počasí a slavnostní příležitosti dlouhý kabát (*douillette*) nebo zimní pláštěnku (*camail*) nebo velký plášť (*grand manteau*) a obuv s přezkou.

³⁵² ROUQUETTE 1962, 2 šlo už ale o reakci na papežský výnos *Firma permanente* vydaný v roce 1851 (viz dále).

19. století se zhotovuje z tenkého černého plátna a je úzce bíle lemovaný a na rozdíl od německého prostředí je poměrně velký, tj. přibližně 20–30 cm.³⁵³ Novinkou je široké látkové přepásání *cingulum* (lat. *fascia*) vykládané v symbolické rovině jako znamení skromnosti, ale především jako závazek věrnosti evangeliu.³⁵⁴ Před rokem 1850 se poprvé objevuje mezi absolventy prestižního pařížského semináře Saint Sulpice jakýsi krátký pláštík či široká pelerína zvaná *camail* nebo *domino collet*³⁵⁵, který sice rychle zdomácněl, ale po římských reformách duchovenského šatu splynul s římským pelerínovým límcem nazývaným *expositorium canonicale* nebo se transformoval do francouzské varianty *kanovnické almuce* (fr. *camail de chanoine*). Podle materiálu, ze kterého byla zhotovena sutana, se dalo soudit na postavení konkrétního duchovního. Je přirozené, že v naprosté většině šlo o prosté nevzorované černé vlněné sukno, ale preláti ve městech neváhali použít dražších tkanin, byť rovněž černých. Šlo především o drobně vzorované lesklé damašky často dokonce s efektem moiré, které daly jednoduché sutaně zcela nečekaný efektní rozměr. Setkáváme se s nimi u nás především v řadách kanovníků, např. na Vyšehradě, jak dokládá portrét kanovníka Karla Josefa Kuhna († 1829) od Antonína Machka.³⁵⁶

Ve stejné době v podstatě zaniká starobylá praxe postřížených vlasů u duchovních, tedy *viditelná tonzura*. Zvláště v novověku, když se formoval stavovský oděv kněžstva v dnešním slova smyslu, se tonzura ukázala jako praxe církve fakticky směřující k zániku, a přestože se stále objevuje v církevních dokumentech, v praxi se nedodrhuje vůbec nebo se různým způsobem obchází. Generace „ultramontánních“ francouzských kněží ji až na výjimky také nepřijala, ačkoliv pro ně jinak byly důležité všechny ostatní manifestační znaky kněžského stavu. Tonzura zůstává pouze symbolickým úkonem v liturgickém obřadu přijetí kandidátů kněžského stavu mezi kleriky.

Z mužského světa už nenávratně před časem zmizely pudrované paruky, tak časté ještě před Francouzskou revolucí. *Vlasy* mužů církve samozřejmě nebyly dlouhé jako u některých revolucionářů, ani vyumělkovaně upravené podle antických vzorů módních na Napoleonově

³⁵³ Ve frankofonních oblastech se rabat udržel povětšinou do 20. let 20. století, pak začal ustupovat ve prospěch klasického *římského kolárového límce* (kolárku), v podstatě vymizel po 2. vatikánském koncilu. V našich zemích zmizela jeho obdoba tj. *befky* přibližně v 70. letech 19. století.

³⁵⁴ V této souvislosti se objevuje v některých starších francouzských teologických textech ze 17. století (1649, 1679) viz TRICHET 1986, 30 a 133.

³⁵⁵ DIBIE 1993, 229.

³⁵⁶ KOTOUS 2007, 28.

dvoře. Duchovní dávali přednost zdánlivě nedbale rozčuchaným nepatrně delším vlasům, pro které se vžilo označení „à la Bossuet“ podle vychovatele Ludvíka XIV., význačného francouzského kazatele a teologa Jacques-Bénigne Bossueta († 1704).³⁵⁷

Nedílnou součástí pánského kroje pro všední i sváteční příležitosti byl samozřejmě *klobouk*. Musel chránit hlavu před nepřízní počasí. Kněžský biret byl totiž chápán spíš jako liturgická pokrývka používaná při vysluhování svátostí v kostele, ale bylo potřeba najít takový klobouk, který by odpovídal novému sebepochopení kněžstva. Ve Francii nepřipadal v úvahu starší rokokový třírohý klobouk zvaný *chapeau tricorne* (it. *tricornio*), protože až příliš poukazoval na dřívější sepjetí kněžstva se šlechtou a vládnoucím domem. Jako ideální se proto ukázal jednoduchý kruhový plstěný klobouk importovaný z Anglie z králíčí nebo bobří srsti, který byl praktický v deštivém nebo příliš slunném počasí a který se vyznačoval jednoduchou střídou elegancí. Objevil se pod prostým názvem *chapeau ecclésiastique* krátce po uzavření nového konkordátu v roce 1840 a až do 60. let 19. století byl poměrně velký (cca 55 cm).³⁵⁸ Právě z těchto důvodů byly jeho boční partie tlačeny často k sobě, takže se klobouku začalo říkat dvourohý – *chapeau bicorne* (též loďka – *chapeau bateau*). Francouzští kněží ho používali až do 40. let 20. století.

3. Preláti

Atmosféra očekávání spojená s „novým začátkem“ v podobě obnovení církevního státu v roce 1814 provázela katolickou církev i na Apeninském poloostrově. Po nadějných správních reformách, které začal provádět kardinál Consalvi, státní sekretář Pia VII. V posledních letech jeho pontifikátu, však došlo k výrazným změnám s nástupem nového papeže Lva XII. (1823–1829). Nový Petrův nástupce totiž patřil k silně konzervativnímu křídlu kurie, a proto se nelze divit, že nový politický kurs byl zcela ve znamení absolutismu a zvyšující se klerikalizace ve státní správě, která nabývá na síle až za jeho nástupce Řehoře XVI. (1831–1846).

3. 1. *Abito piano* (1851)

Rok 1848 byl pro celou Evropu zlomový. Politická atmosféra byla tehdy totiž více než napjatá. Nejkritičtější situace byla ve Francii, kde velká neúroda předchozího roku byla zdrojem vzrůstajících hospodářských i sociálních nejistot. Francouzskému králi Ludvíku

³⁵⁷ DIBIE 1993, 232.

³⁵⁸ Tamtéž.

Filipovi (1830–1848), který rychle ztrácel politickou podporu, nezbylo nic jiného než rezignovat (24. 2. 1848). I do Říma docházely poplašené zprávy, které signalizovaly, že se revoluční atmosféra rychle přenáší do ostatních zemí. Nálada začala až příliš připomínat atmosféru roku 1789. V deníku příslušníka římské „papežské“ šlechty knížete Agostina Chigi († 1855) se objevuje nepatrná historka, která mistrně zachycuje podezíravost církevních kruhů vůči jakýmkoliv náznakům změny ustálených zvyklostí, které by mohly otevřít pomyslnou bránu revolučnímu nadšení i v Římě. „*V posledních dnech se několik duchovních, včetně těch, kteří jsou členy kapituly u sv. Petra, objevilo na veřejnosti s kulatým kloboukem místo obvyklého třírohého, s krátkou střechou obtočenou šňůrou a s visícím střapcem,*“ zapsal si kníže 6. února 1848 stroze a k tomu připsal: „*Kardinál vikář pak nechal ve všech sakristiích umístit nařízení, zakazující jakoukoliv změnu v kněžském oblečení.*“³⁵⁹ U svatého Petra se totiž objevila skupinka francouzských duchovních oblečených tak, jak bylo u kněžstva v jejich domovině v těchto letech zvykem: v konzervativní černé sutaně, s cingulem a s kulatým plstěným kloboukem. Ve Francii byl tento oděv považován za konzervativní, ale v Římě byl v této chvíli jasnou předzvěstí revolučních novot, vždyť koneckonců šlo o zemi, kde zrovna abdikoval král a kde vše směřovalo k vyhlášení republiky!³⁶⁰

V mnoha evropských zemích následně propukly revoluce podporované masou lidí. Papež jako hlava velkého církevního státu byl nucen čelit snahám spontánního občanského hnutí o sjednocení Itálie, protože mu upíraly právo na světské panování. Povstalci dokonce oblehli Kvirinalský palác a domáhali se, aby papež vyhlásil válku Rakousku. Ten však mezitím v převlečení opustil Řím a následujících 17 měsíců sídlil v pevnosti Gaeta, než se mohl 12. dubna 1850 vrátit zpět do Říma. Bylo jasné, že v italském sjednocovacím hnutí už

³⁵⁹ CHIGI 1966, 99.

³⁶⁰ Brzy se ukázalo, že revoluční nadšení v Paříži mělo své kněžské oběti. Byl mezi nimi mons. Denys Affre, pařížský arcibiskup, který zemřel 27. 6. 1848 na barikádách za velmi dramatických okolností. Nebyl však jediný, na kom si vyliili vztek militantní antiklerikálové. Obětí fanatického vraha se stal jeho nástupce arcibiskup Marie-Dominique Sibour († 1857) a především asi nejslavnější oběť Pařížské komuny arcibiskup Georges Darboy († 1871). Jeden z českých poutníků do pařížské katedrály o tom vydal svědectví v časopise Blahověst: „*Pohlédnouce tam viděli jsme tři kleriky fialové – či vlastně krvavé, visící vedle sebe jako tři vítězoslavné prapory, kleriky to tři posledních arcibiskupů pařížských, jež oni velepastýři na sobě měli v posledním okamžení života svého* [o klerikce mons. Affre, pozn. aut.]: *Zuřivostí zaslepenců důkazem jest i ta jeho klerika, rozedraná na mnoha místech, z nichž střelná díra na prsou zčernalou krev té oběti novověké revoluce okazuje.*“ [anonym], Blahověst XXX, 1880, s. 398.

papež nemá místo. Pius IX. (1846–1878) se ani nesnažil skrývat své zklamání, které nabral vývoj v Evropě a hlavně v Itálii po roce 1848. Zklamal ho hlavně odvěký spojenec, šlechta.

Vše směřovalo ke změnám i v papežském státě. Nový a jasný signál vydal papež v okamžiku, když všem vysokým prelátům, kardinálům a biskupům, nařídil, aby před něho – pokud chtěli být přijati k soukromé audienci nebo oficiálnímu slyšení – nepředstupovali ve stávajícím oděvu se zřetelnými dvorskými prvky, ale v oděvu, který by lépe vystihoval jejich duchovenské postavení (tzv. *abito di formalità*). To byla velká změna! Instrukce *Firma permanente* z roku 1851³⁶¹ zcela proměnila oficiální etiketu papežského dvora, když odstranila některé příliš okázalé dvorské prvky z předchozích staletí. Změnily se tak protokolární zvyklosti ve prospěch moderní diplomacie, aniž by bylo jakkoliv sleveno z působivosti slavnostních okamžiků, které s sebou oficiální přijetí papežem přináší.

Vysoká církevní hierarchie, kuriální kardinálové a jejich spolupracovníci z řad kněží či biskupů se v Římě se sice ještě nějaký čas oblékala spíše dvorským způsobem ve stylu konce 18. století. Pro tento typ oděvu se vžilo označení *abito corto* (krátké šaty). Šlo vlastně o dlouhý kabát či *justacorps* (předchůdce fraku, redingot), vestu, kalhoty zkrácené pod kolena (fr. *culotte*), barevné punčochy, krátký pláštěk (zv. *ferraiolletto*) – a samozřejmě třírohý klobouk *tricorno*. Sám oděv byl ale poměrně praktický. Umožňoval totiž pohodlný pohyb ve městě stejně jako v šlechtických salónech, zvláště pak při cestování. Podle některých historek zaznamenaných počátkem 19. století se právě v takovémhle oděvu vydal papež Pius VI. na „dobrovolnou“ strastiplnou cestu z Říma do Sieny doprovázen francouzskými vojáky. Francouzskou obdobu *abito corto* ostatně prosazovala pařížská vláda pro katolické duchovenstvo, aby dala najevo, že jsou vlastně jen státními úředníky. Tenhle oděv měl své kořeny v předrevolučních časech *ancien régime*, kdy jej nosili duchovní, kteří se pohybovali v dvorských kruzích.³⁶² Když ale v roce 1858 navštívil Řím společně se svým biskupem venkovský farář v Deštné na Šumavě Bedřich Kamarýt, zdál se mu oděv místního kněžstva až příliš odlišný od toho, co znal ze svého domova. „*Když jsme římský kněžský oděv, krátké spodky, punčochy, střevíce s přezkami, dlouhé kabáty s mantelety a tak zvaný Dreimaster (tj. třírohý klobouk) na sebe vrazili, nemohl jsem se smíchy zdržeti.*“³⁶³

³⁶¹ PIUS IX. PAPA, *Litterae apostolicae motu proprio datae Firma permanente* (7. 1. 1851); SIMONE 1979, 393–399.

³⁶² Pro ně se vžilo pojmenování „abbé“ a kněžskému šatu tohoto typu pak v Itálii „*abito d'abate*“.

³⁶³ KAMARÝT, 34.

O změně kněžských šatů rozhodl papež z vlastní vůle (dokument se proto označuje jako *motu proprio*), protože ještě v červnu předchozího roku si kníže Chigi zapsal do deníku, že kardinálské kolegium jistě zavrhne plány zavést sutanu jako běžný kněžský oděv.³⁶⁴ Pro nový reprezentativní způsobu oblékání církevních hodnostářů se vžilo označení *abito piano*.³⁶⁵ Papež se zcela zjevně inspiroval stylem, který ve stejné době zapouštěl své kořeny mezi duchovními ve Francii. Zde už od 30. let 19. století začali mladší kněží nosit dlouhou splývavou sutanu jako manifestační projev vyjadřující přítomnost katolické církve ve společnosti. Vlastně tu ožily pozapomenuté ideály Karla Boromejského z doby krátce po ukončení Tridentského koncilu. Mnozí papežovi spolupracovníci z jeho nejbližšího okolí se však na nové tendence dívali stále s nevolí. Patřil k nim např. známý odborník a papežský ceremoniář, shodou okolností Francouz, Xavier Barbier de Montault († 1901). Podle něho důstojnosti sutany odpovídá mnohem více prostředí chrámu a bohoslužeb než rušných městských ulic. Další zajímavostí je skutečnost, že právě od poloviny 19. století se kněžskému šatu, čili sutaně, začíná stále častěji říkat „*abito clericale*“, v češtině zdomácnělé jako *klerika*.

Zvláštní variantou sutany používanou původně příslušníky vyšší hierarchie působící v Římě jako pohodlný domácí oděv se stává *zimarra* (fr. *simarre*). Podobně jako sutana sahá až ke kotníkům a je vpředu uzavřená dlouhou řadou knoflíků. Je doplněná krátkými parukávy s knoflíky (falešné zkrácené rukávce) a s trvale připnutou zkrácenou pelerínou půlkruhového střihu (it. *pellegrina*, *baveretto*) kryjící ramena a vpředu rozevřenou a spojenou pod krkem pouze jedním knoflíkem. Pro oficiální příležitosti sloužilo k přepásání široké šerpové cingulum, u papeže s vyšitým papežským znakem a zlatými třásněmi nebo s velkým zlatým střapcem. Zimarra se začala užívat výhradně jako domácí nebo oficiální oděv mimo prostředí chrámu a bohoslužeb. I zde platila hierarchie barev, tj. zimarra v bílé barvě pro papeže, černá s červeným lemováním pro kardinály, fialová pro biskupy apod.

K rozšíření nového způsobu oblékání vyššího duchovenstva napomohly některé další okolnosti. Především to bylo slavnostní vyhlášení dogmatu o Neposkvrněném početí Panny Marie v roce 1854. Při velkolepé slavnosti asistovalo papeži množství kardinálů a biskupů,

³⁶⁴ CHIGI 1966, 153 – záznam ke dni 17. června 1850.

³⁶⁵ *Abito piano* (v latinských dokumentech jako *habitus pianus*) bylo z hlediska etikety určeno k soukromému slyšení v reprezentativních prostorách paláce. „Piano“ označuje právě takové reprezentativní prostory či dokonce patro, srov. *piano nobile*.

kteří se kvůli tomu rozjeli do Říma. Podobná situace byla na přelomu let 1869 a 1870, kdy probíhal První vatikánský koncil, první sněm nové doby, který ukázal opravdovou šířku katolické církve, protože na něm byli zastoupeni biskupové z celého světa. Nemůžeme ovšem vynechat vyhlášení pověstné encykliky *Quanta cura* (1864), známá též jako *Syllabus errorum*, protože odsoudila 80 „bludů“ moderní doby. V praxi však znamenala, že se katolíci počali uzavírat soudobému světu, přestali vnímat potřeby moderního člověka. Začali formovat svůj vlastní „paralelní“ svět tak trochu nezávislý na tom, co se děje kolem. A sutana – či teď už dokonce přímo *klerika* – kterou začínají od této chvíle kněží nosit mnohem více než kdy předtím, se toho stala nejviditelnějším symbolem. Nostalgickým znamením církve, která přestala stačit světu.

3. 2. Nový prelátí

Papež Pius IX. reorganizoval kurii a s ní spojené papežské úřady. Stejně energicky zasáhl do užívané praxe udělování čestných titulů a vyznamenání udělovaných na žádost biskupům zvláště zasloužilým diecézním kněžím.³⁶⁶ V návaznosti na starší tradici se všem duchovním nějakým způsobem vyznamenaným papežským Stolcem říká *prelátí* (*praelatus*, představený). Je-li titul spojený se zcela konkrétním úřadem nebo úkolem, pak jde o tzv. *skutečné preláty* a ceremoniální užití vnějších insignií se řídí zcela specifickými pravidly. Někdy se této skupině zjednodušeně říká prelátí „*di mantelletta*“³⁶⁷ podle mantelety, kterou mohou používat a která se – jsou-li v Římě – klade v podstatě na stejnou úroveň s biskupy.³⁶⁸ Jde především o *apoštolské protonotáře* „*de numero participantium*“ (tj. s omezeným počtem, bylo jich totiž pouze sedm), kteří sídlili v Římě a zastávali pozice oficiálních notářů papeže.³⁶⁹ V blízkosti papeže měli své místo tajní komoří, tj. almužník a jeho koadjutor (oba

³⁶⁶ Pius IX., breve *Quamvis peculiare facultates* (9. 2. 1853), značně omezil dřívější privilegia protonotářů a dalších vyšších duchovních.

³⁶⁷ Do skupiny prelátů „*di mantelletta*“ patří ale především všichni vyšší duchovní s biskupským svěcením (kardinálové, biskupové, arcibiskupové), včetně těch, kteří jim jsou postaveni na roveň a měli právo pontifikálii (opati apod.)

³⁶⁸ Každý biskup na území své diecéze používal některých oděvních insignií odkazujících na plnou jurisdikční moc v dané oblasti (třeba široce rozprostřená vlečka u *cappa magna*), zatímco v Římě (kde má plnost moci jako římský biskup sám papež) oblékali na rochetu právě manteletu, biskupská vlečka pak byla stočená do ozdobného uzlu (zv. *tortillon*) u pasu.

³⁶⁹ Příslušel jim talár fialové barvy a manteleta s rochetou a měli rovněž právo pontifikálii.

titulární arcibiskupové), subdatarius, tj. sekretář papežských breve (listů) a čtyři skuteční komoří, sloužící v papežských komnatách.

Pro duchovní bez biskupského svěcení působící mimo papežské služby a mimo Řím je titul *preláta* vždy *čestný*, je rovněž spojen s talárem a insigniemi ve fialové barvě a označením „monsignore“. I zde nalezneme *apoštolské protonotáře*, ale „*supra numero*“³⁷⁰ (jde především o kanovníky římských bazilik), dále protonotáře „*ad instar participantium*“³⁷¹ (významní kanovníci biskupských kapitul, obecně zvaní *papežští preláti*). Všichni mohli používat k oficiálním příležitostem ještě reprezentativní plášť z fialového (paonazzo) lesklého hedvábí, zvaný *ferraiolo* nebo *ferraiolone* pro ty nejvýznamnější příležitosti. Závěrem je ještě důležité zmínit tzv. „černé apoštolské protonotáře“.³⁷² Šlo o nejběžnější vyznamenání, které biskup papežovým jménem uděloval zasloužilým kněžím, kteří se však nestali preláty (šlo jen o titulární či čestné protonotáře) a neužívali ani jejich výhod ani insignií. Mohli však mít talár „*téhož stříhu jako preláti a z látky hedvábné, ale pouze v černé barvě bez fialového lemování*“ a černé *ferraiolo* (slavnostní plášť). Další významnou skupinou se stali kaplani a komoří Jeho Svatosti (papežští kaplani a komoří, rovněž s titulem „monsignore“) s několika dílčími třídami s rozličnými privilegii. Jsou známí pod souhrnným označením jako preláti „*di mantellone*“, podle pláštíku bez rukávů ve fialové barvě, který však na rozdíl od mantelety sahá až ke kotníkům.³⁷³

³⁷⁰ NAINFA 1908, 26 – *Protonotarii apostolici supranumerarii (non participantes)*.

³⁷¹ NAINFA 1908, 26–27, BOROVÝ 1887, 5 – *Protonotarii apostolici ad instar participantium*. Jde o čestné papežské preláty (*praelati domestici*). Jejich chórový oděv má fialovou barvu, domácí černou, obě s červeným lemováním a knoflíky, kolár a punčochy fialové, biret černý s fialovým střapcem. Měli rovněž fialovou mozetu, červenou šňůru na černém klobouku a částečné právo pontifikálií (tj. mitra simplex alba, dalmatiku, tunicellu, hedvábné střevíce a prsten), obecně se nazývají „papežští preláti“. Dílčí zvyklosti podrobně upravil svým motu proprio *Inter multiplices* papež Pius X. (21. 2. 1905).

³⁷² NAINFA 1908, 26–27; BOROVÝ 1887, 6 – *Protonotarii supranumerarii titulares*. Svě označení získali podle černé mantelety z hedvábí, která byla stejného stříhu jako prelátská.

³⁷³ NAINFA 1908, 26; BOROVÝ 1887, 6 – obecně jde o třídu tajných komoří „*supra numero*“ neboli pobývající mimo Řím (*extra Urbem*): *Camerarii secreti supranumerarii cum habitu violaceo*, dále o *Camerarii secreti extra Urbem* (bez fialového taláru) a zmíněné papežské kaplany *Cubicularii secreti ad honorem*. Mohli nosit talár bez vlečky a jednoduchý plášť ve fialové barvě. Lemování, dírky a knoflíky ve fialové barvě, manžety z fialového hedvábí „na šířku šesti palců“, fialový kolár a pásové cingulum fialové se zavěšenými hedvábnými střapci.

4. Nová katolicita

Obraz duchovního se proměnil i ve střední Evropě. V nové, relativně svobodné, atmosféře nepochybně napomohl především romantismus, který je v uměleckém světě zřetelný od 20. let 19. století a který se s obdivem vrací k dříve pohrzanému středověku, kdy církev byla nejenom jednotná, ale také poměrně otevřená a svobodná. V následujících letech upravila většina evropských zemí s převahou katolického obyvatelstva znovu církevní poměry, řadě z nich se, alespoň na čas, podařilo uzavřít se Svatým Stolicem konkordát. Bylo to nezbytné vzhledem k vývoji, který v Evropě nastal po revolučních bouřích roku 1848. Např. pro církev ve střední Evropě patří desetiletí po uzavření konkordátu (1855) k velmi šťastným dobám, protože jí mezinárodní smlouva zajišťovala relativní svobodu s minimálními zásahy státu do jejího vnitřního života. Církvi to umožnilo upevnit kázeň mezi vlastními duchovními, nejenom obvyklým důrazem na nošení kněžských šatů³⁷⁴, ale formou ustavičné duchovní formace kněží i po jejich odchodu ze semináře. Napomohla k tomu systematická duchovní cvičení zv. *exercicie*, kterým se kněží měli podrobovat každý rok.

Od poloviny století se v řadě zemí vrací církev k praxi, která byla běžná krátce po skončení Tridentského koncilu. Jednotlivé diecéze znovu jako o závod svolávají vlastní sněmy, které reformují církevní život nejen v duchu „katolického jara“, ale také v součinnosti s intencemi Říma. V našich zemích svolal provinční synodu do Prahy v roce 1860 pražský arcibiskup kardinál Bedřich Schwarzenberg. Kromě mnoha otázek spíše morálního a liturgického rázu se synoda vyjádřila poměrně přesně k požadavkům, které má splňovat církevní umění a – nikoliv v poslední řadě – k intelektuální a duchovní formaci kněžstva a vnějším projevům kněžské kázně. V souvislosti s novým preferováním používání sutany museli totiž kněží postupně začít obměňovat svůj šatník. „*Řádným oděvem světského kněze je talár černé barvy,*“ uvádí jeden ze závěrů synody. Chápe ho jako oděv určený především ke slavení bohoslužeb a vysluhování svátostí, ale i jako reprezentativní šat k formálním

³⁷⁴ Konkordát z roku 1855 umožňoval biskupům důsledně provádět dohled nad kněžími bez zásahů státního aparátu: „*Biskupové mají toho volnost, proti duchovním, kteří slušného duchovního oděvu jich důstojnosti a stavu přiměřeného nenosí, neb jakýmkoli způsobem pokárání hodnými se učiní, zakročiti tresty, které církevními zákony jsou stanoveny a ještě jinými, které biskupové sami vhodnými býti uznají, a je v klášteřích, seminářích anebo domech k tomu zvláště určených pod dozorem chovati. Žádným způsobem nebude se jim překážeti, aby zakročili pokutami církevními proti věřícím, kteří církevní předpisy přestoupí*“ – viz JONOVÁ 2012, s. 14.

společenským příležitostem. Jeho součástí se od této chvíle napevno stává pásové cingulum (*fascia*) a plátěný kolárek bílé barvy. Při ostatních příležitostech má kněz užívat „čistého a stavu přiměřeného slušného obleku.“ Stejné závěry vyhlásily místní diecézní synody konané v Hradci Králové a Českých Budějovicích v roce 1863.³⁷⁵

4.1. Kněžský talár jako znamení

Sídelní farář, který se měl jako řádný člen zúčastnit podle církevního práva každé diecézní synody, směl používat zvláštní vnější odznak – tzv. *synodálie*.³⁷⁶ Nejde o nový odznak kněžské hodnosti, koneckonců používalo jej kněžstvo v 17. i 18. století, ale ve světle nových církevních poměrů za ním nyní stojí reálná spoluzodpovědnost za vedení diecéze projevená účastí na diecézní synodě. Šlo o jakési doplňkové rukávy v délce od ramenou až po lokty navlečenými na rukávy kněžské sutany s řadou knoflíků na vnitřních stranách. Právo nošení synodálií bylo velmi často spojeno s výsadou užití tzv. *expositoria* (lat. *expositorium canonicale*), tj. širokého límce (cca 30 cm) připevněného ke kněžské sutaně a splývajícího od krku až po ramena, vpředu rozevřeného a bez knoflíků. Tato oděvní distinkce se udělovala osvědčeným kněžím zastávajícím v diecézi nějaký úřad (např. v semináři) či hodnost (čestnou i akademickou) či jako zvláštní biskupské vyznamenání pro faráře. V Čechách se objevuje poprvé v roce 1775, kdy ho směli začít používat všichni pražští faráři, poté byla výsada rozšířena i mimo metropoli a do jiných diecézí. Expositorium se velmi podobá mozetě (která je však vpředu uzavřená řadou knoflíků).³⁷⁷

³⁷⁵ *Statuta* 1863, 11–12; BOROVÝ 1864, 298. „Také Budějovická synoda předepisuje kněžím šat sněmem provinciálním ustanovený, vestu černou po krk zapnutou, černé spodky i klobouk.“

³⁷⁶ Synodálie zmiňuje už pražská synoda z roku 1605: „*Parochi omnes vestem exteriorum usque ad talos demissam gestent, quae laxiores etiam manicas habeant.*“ Kromě farářů používali synodálie všichni vikáři, dále vikaristé katedrálních a kolegiálních kapitul a jako vyznamenání i někteří katecheté a kaplani. Viz *Vyznamenání* 1877, 51.

³⁷⁷ *Expositorium canonicale* (collare canonicorum) se nosilo pouze k černé kněžské sutaně. Svůj původ má v chórovém oděvu kanovníků metropolitních a kolegiálních kapitul. Směli ho používat skuteční i čestní konistorní radové, představení pražského semináře, penitenciáři u sv. Víta v Praze, doktoři teologie a ti, kterým to biskupové udělili jako osobní výsadu. U vyšších duchovních se mu velmi podobá *baveretto*, které je trvale spojeno se sutanou, které se pak říká *zimarra* (fr. *simarre*). Nejznámější je nepochybně bílá *papežská zimarra* ušitá z jemného sukna s detaily z bílého sametu nebo hedvábného moiré. Expositoriu římských farářů se říká *pellerina*., viz ČSB (1926), 991; *Privilegium* 1898, 11–112.

Biskupové si jsou vědomi, že hlavní tíha zodpovědnosti leží na bedrech řadových duchovních, kterým je svěřena pastorační práce na venkově a v malých městech. Aby mohli ocenit práci těch nejzasloužilejších, vrací se k různým čestným hodnostem a vyznamenáním, které sice mnohdy mají starší původ, ale jejichž pravý čas přišel až nyní. Zlepšila se totiž především komunikace s papežským Římem a příslušnými úřady. Kontaktům – alespoň na čas – nebránily žádné politické obstrukce známé hlavně z josefinismu. Stejně významné však bylo i rozšíření poštovních služeb budovaných už na zcela moderních základech. Nejdůležitější ale bylo rychlé rozšíření železnice umožňující spolehlivé spojení i mezi vzdálenými městy. „Biskupové z rozličných příčin osobně do Říma se ubírají, aneb cestou písemné korespondence v živém spojení s apoštolskou Stolicí trvají, nezřídka se stává, že k přimluvě a odporučení diecesního biskupa sv. Otec kněžím zasloužilým nějakého vyznamenání udílí, aby horlivost jejich ve službě církevní odměnil a k další neúnavné činnosti je povzbudil,“ konstatuje svatovítský kanovník Klement Borový ve své „příručce praktického úřadování“ nazvané – jak jinak – *Úřední sloh církevní* (1879).³⁷⁸ Některé výsady mohli udělit biskupové sami³⁷⁹, o jiné museli žádat římské kongregace. Oficiální papežská linie však tomuto způsobu přála vědoma si toho, že posilování vazeb mezi řadovým duchovenstvem a episkopátem potažmo mezi duchovenstvem a římským stolcem je jistý vklad do budoucnosti, který nadto vytváří znovu z církve jasně deklarovaný politický potenciál. Každému biskupovi byla ale ponechána poměrně značná volnost ve způsobu oceňování duchovních a v mnoha diecézích hrála důležitou roli starší tradice či znovuoživená privilegia z minulosti. Římská kongregace pro kněžstvo však biskupům doporučila, aby vyznamenání udělovali „jen zřídka a s velkou obezřetností“, aby byla zachována výsada exkluzivnosti.³⁸⁰

4. 2. Národní koleje v Římě

Od poloviny 19. století vznikají v Římě jako o závod národní koleje, které navazují na podobné instituce vzniklé krátce po skončení Tridentského koncilu. Kandidáti kněžského

³⁷⁸ BOROVÝ 1887, 3.

³⁷⁹ Vyznamenání a s nimi spojené oděvní insignie nebyli ve všech diecézích stejné. V Čechách a na Moravě k nim patřil titul *čestného konzistorního rady* spojený s oslovením „Reverendissimus“ propůjčovaný představitelům církevních okrsků (v Čechách vikářům a na Moravě děkanům) s možností nosit expositorium; *arcibiskupský (biskupský) notář* podílející se na agendě církevního soudu s právem nosit třírohý klobouk se třemi střípci po stranách a používat pečetní prsten; *osobní (čestný) děkan* spojený s faráři větších měst; osobní farář byl udělován katechetům, správcům veřejných ústavů apod. BOROVÝ 1887, 8–11.

³⁸⁰ Doslovně: „*raro admodum et cauto*“ Decretum S. Congregationis Concilii, 16. 9. 1884. BOROVÝ 1887, 8.

stavu používali barevné sutany, kterým se v římském prostředí říká *soprana*. Obvykle jde o zjednodušenou variantu sutany kněžské (římského typu), ale objevují se vlivy jiných liturgických tradic. Barevnost soprany a cingula se liší podle kolejni příslušnosti. Např. bohoslovci slavné koleje *De propaganda fide*, založené v roce 1622 papežem Urbanem VIII. (proto se jí říká *Collegio Urbano*) pro působení v zahraničních misiích, mohli používat černou soprano zavíjeného stříhu (se šikmým zapínáním na pravém rameni) s červenými detaily (knoflíky, knoflíkové dírky a pásové cingulum, řada knoflíků je i na rukávech), zatímco alumni koleje Capranica (1417), nejstarší koleje v Římě, měli soprano z černé lesklé látky, nepoužívali cingulum, zato jejich střevíce měly jednotnou stříbrnou přezku. V modrém s červeným cingulem chodili studenti Řecké koleje (1577), zatímco Skotové (1600) oblékali tmavě modrou soprano s červeným lemováním a knoflíky. V Lombardské koleji to byla černá soprano s fialovým cingulem, v Severoamerické koleji to byla zase černá zavíjená soprano (jako v *Propaganda fide*) s modrým lemováním a knoflíky a červeným cingulem, polští bohoslovci (1866) používali černou se zeleným cingulem a studenti české koleje (*Collegio Boemo*, 1884) černou soprano s hnědým cingulem se žlutým třepením apod.³⁸¹ O studentech Germanika si zapsal do svého deníku hořický farář Bohumil Hakl: „*Chovanci téhož kolegia mají hábity celé červené, ze sukna dosti hrubého; vzadu od ramen až dolů jim splývají dvě stužky téže látky; na nohách střevíce způsobem vlašských kněží a na hlavě černý třírohý vlašský klobouk kněžský klobouk.*“³⁸² Podobné zvyklosti zachovávali také interdiecézní semináře, kde každá diecéze měla svou vlastní barvu (nejčastěji cingula). Oděv římských bohoslovců šel tedy ruku v ruce s oděvem ostatních římských duchovních, kde se až téměř do konce 19. století udrželo mnoho starších oděvních italských prvků navzdory papežem prosazovaným jednotným norem.³⁸³

Kardinálové, preláti i nižší duchovní nadále nosili v Římě i v Itálii oblíbené a praktické *abito corto*, které definitivně mizí až ve 30. letech 20. století. Například kardinál

³⁸¹ MASSON 1865, 26.

³⁸² HAKL 1881a, 205.

³⁸³ Reportáž 1888, 23: „*Malí chovanci [malých seminářů – pozn. aut.] nosí černé třírohé klobouky a taláry barvy rozličné, přepjaté pasy s barevným okrajem a na prsou obrázky podobné medailonům neb škapulírům. Ale nemysleme, že snad každý, koho v Římě v třírohém klobouku a černém taláru na ulici potkáme, jest skutečně duchovní osobou. Také členům kapely papežské – jak jsme již jinde připomenuli – a vůbec všem, kdož ku pracem v duchovních záležitostech se propůjčují – byť i byli otci četné rodiny – dovoleno jest oblékati se v roucho kněžské.*“

Pecci, budoucí papež Lev XIII., se tohoto typu oděvu nevzdal, naopak ostentativně ho nosil jako viditelné znamení názorové opozice vůči konzervativnímu papeži.

4. 3. Na řadu přichází kolárek

Celuloidový či kaučukový kolárek nevznikl v katolickém prostředí. Jeho původ musíme hledat v Anglii, kde do mužské módy přichází po roce 1800 stojatý odnímatelný plátěný límec převázaný vázankou. Na rozdíl od košile, která byla stále ještě spodním oděvem pouze užitkového charakteru, měl límec už hodnotu estetickou. Z těchto důvodů nebyl spojen pevně s košilí, protože jeho údržba vyžadovala zvláštní péči, hlavně pravidelné bělení na slunci a samozřejmě dokonalé naškrobení pro zachování pevného tvaru. Odnímatelný běloskvoucí límeček, který s postupující módou změnil svůj tvar, pevně zakořenil v pánském odívání středních a vyšších vrstev viktoriánské Anglie. Ta přirozeně udávala tón anglosaským zemím, ale nejenom jim. K jejich rychlému rozšíření napomohl důležitý objev anglického chemika Alexandra Parkese († 1890), který v 50. letech 19. století experimentoval v Birminghamu s fotografickými chemikáliemi. Po odpaření rozpouštědla z fotografického kolodia získal „tvrdou, elastickou a vodě odolnou hmotu“, kterou si nechal v roce 1856 patentovat pod označením *parkesin*. Nejlepším využitím se zdála apretace textilií. Nejvíce se začal používat při úpravě pánských límců zhotovených z lněného plátna, kde napuštění parkesinem nahradilo zdlouhavé škrobení a zároveň se až pětikrát zvýšila jejich trvanlivost. Později prošel patent dalším zdokonalením, které světu dalo slavný *celuloid*. Límečky už nemusely být šity z plátna, začaly se vyrábět přímo z celuloidu. Jejich obliba mezi vrstvou úředníků vedla později k jejich označení jako skupiny v době vzrůstajícího sociálního napětí jako „bílý límečky“, tedy skupiny charakteristické především intelektuálním potenciálem.³⁸⁴

Ve stejné době dochází ke změnám duchovního klimatu v anglikánské církvi. Její duchovenstvo se totiž už od vzniku církve v reformačních časech poměrně silně identifikovalo s aristokracií a úřednictvem království, aniž by nějak významně reflektovalo náboženské a spirituální potřeby jeho obyvatel. Po výrazných společenských proměnách odstartovaných revolucí ve Francii a následnými napoleonskými válkami, bylo potřeba v Anglii mnohé poměry přehodnotit. Ve 40. letech proto v Anglii mohutní snahy volající po výraznějším duchovním směru odlišném od značně sekularizované anglikánské církve. Nový

³⁸⁴ Bílý límeček k tmavému obleku byl v souladu s přísnými viktoriánskými mravy. Objevilo se mnoho různých variant s jednoduchými nebo překládanými růžky, rozličné šířky apod. (*Imperial, Eton, Wing, Spear Collar*). Na rozdíl ale od kolárku měli knoflíček vepředu, který byl obvykle i umělecky zpracován (z perleti apod.).

směr vytyčila přednáška Johna Keblea z roku 1833, která znamenala vznik tzv. Oxfordského hnutí, ve kterém se soustředili intelektuálové a duchovní, kteří hledali hlubší podněty pro duchovní život ve středověké, ještě nerozdělené a tedy katolické církvi. Tomu ostatně nahrávala atmosféra romantismu, která se o něco dříve vydala stejným směrem. Kněží sympatizující s Oxfordským hnutím začali častěji oblékat černé kalhoty a kabát s černou náprsenkou, ale bílým odepínacím límcem. Škrobený límec se ostatně ideálně hodil do bohoslužebného taláru (anglikánské sutany). V silné generaci se objevila řada duchovních, kteří neskrývali své rostoucí sympatie k tradici a náboženské praxi katolické církve, kterou zapojovali do života oxfordského kroužku. Odtud se rekrutovali přední intelektuálové, kteří nakonec konvertovali ke katolické církvi a podíleli se na její obnově na Britských ostrovech. Tak se prostřednictvím bývalých anglikánů (Manning, Newmann) dostal celuloidový kolárek do Evropy.

Byla to souhra náhod, protože v katolických zemích Evropy prosazoval Řím inspirovaný praxí z ultramontánní Francie důslednější používání kněžských šatů a vnějších insignií, a bylo potřeba vyřešit některé problémové partie oděvu, se kterými si nevěděli rady ani realizátoři Tridentského sněmu. Kolárek ve formě obepínacího límce (tzv. *collarino*) s knoflíčkem přirozeně vrostl do kněžské sutany. Ve spojení s kněžskou náprsenkou zv. *gilet* (někdy měla formu samostatné vesty) ho bylo možné používat k praktickým kněžským kabátům a redingotům. Kněžský límec – kolárek – zdomácněl i v reformovaných církvích (první byla zřejmě presbyteriánská církev ve Skotsku) jako vnější odznak přijaté duchovenské služby a v tomto směru je jasně čitelným znamením dodnes.³⁸⁵ Nejběžnějším typem celuloidového kolárku je od 80. let 19. století tzv. *Leo kolár* pojmenovaný podle papeže Lva XIII. (1878–1903), který prošel dalšími úpravami. Ty daly vzniknout řadě specifických variant, nejen podle zemí (např. kolárek používaný ve vídeňské arcidiecézi), ale i podle kněžských kongregací, kde příslušný tvar kolárku charakterizuje celý oděv příslušného společenství (zvláštním tvarem vyniká především kolárek redemptoristů, oratoriánů a kongregačních benediktinů).

³⁸⁵ V roce 1894 začal skotský presbyteriánský pastor Donald McLeod používat kolárek, respektive jednoduchý prostý límec obepínající krk, ke svému duchovenskému oblečení, čímž otevřel dveře jeho používání v této církvi. McCLOUD 1948.

4. 4. *Manifestační katolicita*

V roce 1869 zahájil papež Pius IX. v bazilice svatého Petra koncil, který měl nově definovat úlohu Petrova nástupce v církvi, což posléze vyústilo ve vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti ve věcech víry a mravů (1870). Na koncilu se znovu mj. objevily snahy, podporované zvláště francouzskými biskupy, povinně zavést kněžskou sutanu (tedy černý splývavý oděv) jako hlavní oděv duchovních i mimo konání bohoslužeb. Tak si to představoval už Karel Boromejský, v době svolání koncilu to však bylo obvyklé pouze ve frankofonních zemích, což zmiňuje koncilní konstituce *O životě a mravech duchovních* (De vita et moribus clericorum). Všeobecný sněm v této věci nakonec nerozhodl. V září 1870 je totiž dobyt Řím, což definitivně znamená zánik církevního státu a papež se dokonce stává podle svých slov „vatikánským zajatcem“. Rostou proticírkevní nálady doprovázené různými opatřeními v některých evropských státech, ve Francii a v Prusku (zde začíná dokonce proticírkevní „kulturní boj“), ale i v latinské Americe.

V této tísnivé době přijali duchovní znovu důsledněji kněžskou sutanu (a obecně styl *abito piano* zavedený Piem IX. v roce 1851) jako svůj vnější společenský oděv i mimo chrám a bohoslužebná shromáždění. Ze solidarity jí vtiskli nový rozměr, tentokrát se zcela zjevným *politickým podtextem* manifestující svou příslušnost k církvi. V českých zemích se od 80. let pro ni stále častěji objevuje zvláštní termín – *klerika*, podtrhující i v názvu její příslušnost ke kněžskému stavu.

Dřívější katolictví se najednou velmi rychle proměnilo v katolicismus. Nahrávala mu polarizující atmosféra ve společnosti a paralelně s ní v samotné církvi, která se utužováním disciplinárních předpisů alespoň navenek snažila udržet před světem jednotný ráz. Duchovní proměna papeže Pia IX. zcela proměnila církev. Vzrůstající nedůvěra v rychle se proměňující moderní společnosti, která díky výrazným technologickým inovacím, růstu průmyslu a s ním spojeným vznikem rozlehlých průmyslových aglomerací způsobila, že církev během několika desetiletí ztratila své pozice mezi těmi, kteří tradičně tvořili její pevný základ. Chudí dělníci a řemeslníci přicházeli ve velkých počtech do měst, kde jim však církev nebyla schopná poskytnout dostatečné zázemí. Stejně rychle ztratila o církev zájem vzdělaná střední vrstva, vůči které projevovala oficiální římská linie zvyšující se nedůvěru. Zdálo se, že tam, kde církev selhala, nabízí odpovědi silící socialistické hnutí. Do mysli mnoha lidí vstoupila určitá duchovní rozpolcenost, protože navenek stále dodržovali formální zvyklosti katolických křesťanů, ale zároveň zcela nepokrytě sympatizovali s novou a velmi dravou socialistickou ideologií. Určitý odraz doby je zvláště patrný na stránkách oblíbených sbírek kázání, které

měly stále menší společenský dosah, protože dokázaly oslovit jen zužující se okruh katolických čtenářů. „*Já si kněží vážím, chraniž Bůh, abych co proti kněžím mluvil, vždyť já taky jsem katolík. Ale já jsem rozhodně proti klerikálům,*“ zmiňuje v katolických kruzích dobře známý kazatel Petr Kopřiva výrok, který náhodně zaslechl. K tomu však doplňuje: „*Co je to za řeč? Kněz a klerikál jest jedno, jest totéž. Je to asi zrovna tak, jakoby řekl: já jsem přítelem kněze, dokud chodí v kabátě, ale jsem nepřitelem, jakmile ho vidím v klerice. Dokud chodí v kabátě, dokud s námi chodí tam, kam my chodíme, dokud platí na všechny naše spolky, dokud nás hostí atd., dotud ho máme rádi, jakmile ale obleče se do kleriky a vystoupí na kazatelnu a začne kázat, čemu církev učí ve jménu Ježíše Krista a začne domlouvati, abychom plnili jeho přikázání, pak ho nemáme rádi, pak je klerikálem...*“³⁸⁶

Ostražitý odstup dělnických vrstev ve městech je už velmi zřetelný v 70. letech 19. století a na mnoha místech Evropy ho začíná doplňovat neméně ostražitý pohled politických elit. Znovu se objevila snaha postavit církev pod státní dozor.

Na rychlou proměnu společnosti nereagoval Řím reformami, ale upevňováním vnitrocírkevních forem života kléru, který považoval za svou jedinou oporu. Kněží závěru 19. století jsou bezesporu výkonní i nad rámec jejich duchovenského působení. Objevuje se mezi nimi řada populárních spisovatelů, básníků, fundovaných historiků a osob s výjimečným umělecko-historickým rozhledem. Po dlouhé době si kněžství získalo znovu ve středoevropské společnosti takový respekt, že pro některé nadané kandidáty z nižších sociálních vrstev představuje nejenom vzestup na společenském žebříčku, ale možnost rozvinout řadu dalších kariérních předpokladů. Všechny kněze, kterých je relativní dostatek, ale spojuje nebyvalý smysl pro povinnost a disciplínu. Přestože už není farář dávno vůdčí osobou místního společenství, jeho vliv nelze opominout.³⁸⁷ „*Lid spatřuje v knězi někoho dokonalého a vznešeného. Velmi nehezky působí, když obličej není v pořádku, neoholená tvář kněze, příliš dlouhé zanedbané vlasy, nečištěné zuby, špinavé nehty apod. Ruce mají být vždy u kněze čisté, vždyť je lid kněžím líbá. Ucho má být vždy čisté, rovněž nos, přerůstající chloupky mají býti ostríhány. U kněze jest zvláště důležitá péče o nohy a jejich čistotu, poněvadž musí mnoho choditi a klekati. Ústa nutno vypláchnouti vždy před spaním a ráno při mytí a zuby vždy čistě kartáčkem vyčistiti. Zdravý chrup jest pro kněze důležitý pro řádnou*

³⁸⁶ KOPŘIVA 1884, 235.

³⁸⁷ PETRÁČEK 2010, 30–31.

výslovnost. *Krk dlužno vždy řádně vypláchnouti a hlasivky škodlivin zbavovati, aby si kněz zachoval jasný, čistý hlas.*³⁸⁸

Díky seminární formaci má kněz jasnou představu o tom, jaké je jeho postavení ve farním a místním společenství. Ví, jaká je jeho společenská role a co od něho okolí očekává. Není jen duchovní, ale i společenskou autoritou. Pevně zažitý denní režim v podstatě odpovídá tomu, jak byl vštípen v semináři. Odpovídá však mnohem více životnímu tempu venkovského obyvatelstva než městskému prostředí. Oddanost kněžské službě, někdy poněkud vypjaté projevy zbožnosti a hlavně značný podíl práce, kdy kněz v úřednické rovině supluje povinnosti státu – to charakterizuje kněze těchto let. Určité skrupulózní klima do sebe uzavřené církve vnímající okolní svět značně podezíravě, pokud ne přímo nepřátelsky, se projevuje od nejmenšího detailu v propracovaném systému kněžského oblečení vyjadřující rovněž nositelovu jasnou pozici v rámci celocírkevního žebříčku bez žádné možnosti protokolárního odchýlení se od zažitých zvyklostí. Období do vypuknutí prvního celosvětového válečného konfliktu v roce 1914 je ostatně v civilní rovině „zlatým věkem protokolu“, jak ostatně dokládá atmosféra panovnických dvorů viktoriánské Anglie nebo císařské Vídně. Papežský dvůr v této rovině hovoří stejným jazykem.

Jakékoliv vybočení z normy muselo mít nejen své opodstatnění, ale hlavně příslušné schválení římskou kongregací. Citlivá byla především otázka různých kariérních vyznamenání. K výsadám patřilo např. nošení malé černé pokrývky zv. *solideo* (fr. *calotte*, it. *zuchetto*) při bohoslužbách i mimo ni, používání *prstenu* a mnoha dalších.³⁸⁹ Každá drobná hodnota našla své vyjádření na odlišně barevné šňůře kněžského klobouku, který se od 70. let stává trvalou součástí kněžského stavovského šatu. Klobouk ostatně svůj tvar změnil. Z původního šlechtického klobouku, který počátkem 19. století znovu přijalo za svůj francouzské duchovenstvo (zv. *bicornio*, *chapeau bateau*) místo staršího třírohého klobouku, který se ještě používal v Itálii (it. *tricornio*), přichází na svět nová varianta – tentokrát římská, která se rychle rozšíří po celém světě. *Římský kněžský klobouk* (it. *capello romano*) je obvykle z ušlechtilé plsti (např. bobřiny) sytě černé barvy s kruhovou krepou obtočenou černou kroucenou šňůrou se střapci podle hierarchického stupně, ostatně navazujícími na starší

³⁸⁸ PAULY 1940, 34.

³⁸⁹ Papež Pius IX. umožnil svým breve *Ecclesiarum omnium curam* (27. 6. 1867) nosit farářům černé *solideo* za předem definovaných podmínek. Apoštolští protonotáři zase směli nosit prelátský prsten díky konstituci *Apostolicae sedis officium* (29. 8. 1872).

heraldické tradice. Šňůry i střapce mohly být doplněny zlatým dracounem, u prelátů byly barevné (zelené, fialové, červené), pouze zimní kardinálský klobouk byl z červené plsti.³⁹⁰ Římské *capello* zdomácnělo rychle, byť se mu někdy říkalo sarkasticky *saturno*, podle nápadné podobnosti s planetou Saturn s charakteristickým prstencem. Jeho použití dodnes nebylo zrušeno, vymizelo však samo po polovině 20. století – stejně rychle jako pokrývky hlavy ostatních mužů.

Nostalgické časy „dlouhého“ 19. století a hlavně atmosféru „starých, dobrých, katolických časů“ zachytil ve svém románu Geparď Giuseppe Tomasi di Lampedusa († 1957). Bystřému pozorovateli a vtipnému glosátorovi nemohl uniknout poněkud bizarní svět, který vznikl v krásných církevních kostýmovaných kulisách zcela nezávisle na rychle se rozvíjejícím – a bohužel i vzdalujícím – moderním světě. *„Kdo chodil navštřevovat staré slečny Salinovy, našel téměř vždycky jeden kněžský klobouk na židli v předsíni. A pochopíme hned, jak nepřetržitě bylo hemžení kněžů a proč předsíň vily Salinů připomínala často některý z těch římských krámů kolem Minervina náměstí, v jejichž výkladech jsou vyloženy všemožné církevní pokrývky hlavy, od purpurových kardinálských po černé kvadrátky venkovských kurátů. Jednoho takového odpoledne v květnu roku 1910 došlo k vsutku k nevídanému návalu klobouků. Přítomnost generálního vikáře palermské diecéze ohlašoval široký klobouk z jemné bobřiny překrásné fuchsiové barvy, uveleбенý na jedné stranou stojící židli, vedle jen s jedinou rukavicí, pravou z hedvábí utkaného z téže jemné barvy. Dále klobouk jeho sekretáře z lesklé černé plsti s dlouhými chlupy, kolem klenutého dýnka tenkou fialovou šňůrkou. Klobouky dvou otců jezuitů, prosté, temné plsti, symboly zdrženlivosti a skromnosti. Kaplanova pokrývka hlavy ležela na osamocené židli, jak se sluší na klobouk osoby vyšetřované.“*³⁹¹

³⁹⁰ Leo XIII. PAPA, *Litterae apostolicae in forma brevis Nobis preces* (8. 4.1884).

³⁹¹ TOMASI DI LAMPEDUSA 1978, 163–164.

VIII. Kněžský oděv ve 20. století

Počátek 20. století je poznamenán hlubokými proměnami společnosti, které zdaleka nepoznamenaly jen kněžský život. Po skončení I. světové války definitivně zaniká tradiční evropský model konfesijních monarchií formovaných kontinuálně přinejmenším od skončení Třicetileté války v polovině 17. století. Změnila se nejenom politická mapa Evropy, ale i životní tempo většinové společnosti. Kněží si museli rovněž zvyknout na nové poměry a řada z nich nadcházející změny prožívala skutečně těžce. S novou situací je spojen zánik řady starých práv, zvyklostí a výjimek, kterým se klérus do té doby těšil. Už od poloviny 19. století se v části společnosti objevují snahy omezit církvi pravomoci a kontroly nad některými segmenty života společnosti, např. evidencí obyvatelstva (matriky), velkých pravomocí v manželských záležitostech nebo ji z jiných zcela vytlačit, např. ze školství, zdravotnictví apod. Ve většině zemí se najednou musí církve naučit znovu žít bez opory státu, ale také bez jeho zásahů do jejího vnitřního života.³⁹²

1. Sutana a sekularizace

Velkými změnami procházela Francie. Po období konsolidace poměrů v 1. polovině 19. století nesené nostalgickou atmosférou návratu k předrevolučním dobám a úzkému sepjetí mezi státní mocí a církví, začíná se od poloviny století znovu prohlubovat propast mezi církví a státem, mezi klérem a městskou intelektuální elitou, mezi venkovem a průmyslovými městy. Ve vyostřené a konfliktní atmosféře se církve ve Francii uzavírá do sebe, upevňuje struktury a určitým způsobem sama vytváří jakousi další paralelní společnost s vlastními zvyklostmi ne vždy zcela pochopitelnými okolnímu světu.

Velkým signálem neodvratně se blížících změn byla drobná epizoda, která se v roce 1900 odehrála v jednom malém městečku severně od Paříže. Tehdejší snaživý socialistický starosta města Kremlin-Bicêtre v kraji Val de Marne zakázal z vlastního popudu v roce 1900 veřejné nošení kněžského oděvu všem duchovním osobám pobývajícím na území města. V úřední vyhlášce se dokonce odvolal na více než sto let staré výnosy revolučního

³⁹² PETRÁČEK 2010, 33.

Konventu.³⁹³ Byla to provokace. Ale nikoliv jen pomyslná „bouře ve sklenici vody“. Blížila se totiž nutnost znovu projednat postavení církve ve francouzské společnosti. Bylo nutné vstoupit znovu na tenký led...

Rok 1905 ve Francii totiž charakterizují vleklé debaty o laický charakter státu a hlavně o nutnosti provedení odluky státu od církve. Nečekaně velký prostor byl věnován kněžskému oděvu – sutaně. Oběma zneprátelenými stranami byl totiž pokládán za viditelný manifestační symbol přítomnosti církve ve společnosti. Podle socialistů však měla společnost v duchu revolučních tradic deklarovat rovnostářství a laickost, čemuž podle nich šat kněží a řeholníků odporoval. A tak 26. června 1905 předložil radikálně socialistický poslanec a pozdější senátor Charles Alexandre Chabert († 1923) sněmovně návrh požadující naprostý zákaz používání všech vnějších náboženských symbolů představitelům různých církví a náboženských společností, především však u duchovních katolické církve. K němu se přidali další poslanci podobného ražení. Bude se opakovat scénář, který už Francie zažila v revolučním roce 1792, kdy spolu se zákazem kněžského odívání přišla i systematická *dechristianizace*? Někteří poslanci tvrdili, že nošení zvláštního oděvu duchovními není náboženskou povinností, když už v prvních staletích křesťanské éry používali kněží a biskupové stejného oděvu jako ostatní lidé. „*Také v Anglii, v Americe a ve Švýcarsku nosí duchovní stejné civilní šaty jako ostatní muži,*“ zaznívalo ve sněmovně, že však ve Švýcarsku to bylo nařízeno zákonem, už dodat zapomněli. Pro zastánce i odpůrce kněžské sutany byla znamením, součástí politického boje a agitace. Socialisté se stále oháněli sekulárním rázem země. Tvrdili, že nošení sutany kněžími je spíš „*projevem katolického tmářství a fanatismu*“ a zjevně nebezpečnou protispolečenskou snahou „*vybudovat nepřekonatelné bariéry nadřazenosti mezi nimi a ostatní společností*“. Další prosazovali dokonce tezi, že nošení kněžské sutany je v rozporu s „*mužskou ctí*“ (sic!).³⁹⁴ Proč tedy trpět duchovenstvu zachovávání odlišnosti? Socialističtí poslanci a duchovenstvo se shodovali v jednom: kněžský oděv je významným symbolem, kterému lidé velmi dobře rozumí. Oč se ho jedni snažili vehementně potírat, o to víc ho druzí demonstrativně hájili. Do vzrušené debaty zasáhl poslanec, Aristide Briand († 1932), pozdější šestinásobný premiér Francie a nositel Nobelovy ceny míru (1926). Připomněl poslancům, že

³⁹³ O zákazu sutany v roce 1905: <http://deblog-notes.over-blog.com/article-a-bas-la-soutane-loi-de-1905-debats-encore-d-actualites-2--42563874.html>

³⁹⁴ Diskuse ve francouzském parlamentu ohledně nošení duchovního oblečení v rámci odluky církve od státu <http://www.assemblee-nationale.fr/histoire/eglise-etat/1905-06-26.pdf>

zakázat duchovním používat stavovský oděv by bylo v přímém rozporu s laickým charakterem státu, který musí důsledně dodržovat „režim svobody“, a že oni sami připisují sutaně mnohem větší význam než duchovní. Tolerantní přístup k náboženské odlišnosti je podle něho znakem demokratické společnosti. Novela byla nakonec valnou většinou zamítnuta, ale podstata sporu tj. nošení vnějších znamení sounáležitosti s náboženskou vírou se v dějinách Francie objevila ještě několikrát a objevovat nepochybně bude.³⁹⁵ Zdánlivá maličkost ukázala vnitřní nezhojené zranění Francie: vždyť tu najednou stály proti sobě dvě poloviny stejné Francie: jedna hájící křesťanské hodnoty (většinově katolické) a druhá zarputile bránící revoluční výdobytky a antiklerikální politickou kulturu státu.

2. Válečné zkušenosti

Pontifikát papeže Benedikta XV. (1914–1922) není na první pohled příliš výrazný, protože se ve většině odehrával ve stínu 1. světové války. Římský biskup se ocitl v nezáviděníhodné situaci, protože katolíci byli na obou zneprátelených stranách vleklého mezinárodního konfliktu, který nadto ještě zasáhl další světadíly. Duchovní, nejenom ti, kteří už dříve vykonávali svou službu v armádě, se výrazně angažovali v péči o zraněné a umírající v těch nejkritičtějších oblastech, si poměrně rychle vybudovali značné renomé. Hned bylo jasné, že tradiční prvky církevní kázně musí ustoupit do pozadí ve prospěch rychle se proměňující situace. Když pak byl v roce 1917 vydán nový *Kodex kanonického práva*, jehož účelem bylo provést jednotnou kodifikaci církevních norem pro celou církev římského obřadu, neobsahoval už žádnou přesnou úpravu kněžského oděvu. Především byla vrácena diecézním biskupům možnost provádět změny ve způsobu užívání a podobě kněžských šatů přizpůsobené „národním zvykům a místním obyčejům“, zároveň však „*musí být odpovídající kněžskému stavu*“. Nová úprava v žádném případě neumožňovala duchovním používat oděv zcela laického charakteru „bez právoplatného důvodu“.³⁹⁶ Kněžský talár byl povinně

³⁹⁵ Například ohledně nikábu a burce muslimských žen, nošení náboženských symbolů (křížků) stewardkami v aerolinkách apod.

³⁹⁶ „*Omnes clerici decentem habitum ecclesiasticum, secundum legitimas locorum consuetudines et Ordinarii loci praescripta, deferant, tonsuram seu coronam clericalem, nisi recepti populorum mores aliter ferant, gestent, et capillorum simplicem cultum adhibeant*“ (Codex iuris canonici [1917], kán. 316, § 1); „*Clerici minores qui propria auctoritate sine legitima causa habitum ecclesiasticum et tonsuram dimiserint, nec, ab Ordinario moniti, sese intra mensem emendaverint, ipso iure e statu clericali decidunt*“ (tamtéž, §3); DE SANTI 2004, s. 162–163.

předepsán pouze jako spodní oděv při vykonávání kněžských liturgických funkcích, především při slavení bohoslužeb.

Po skončení války pro církve zdaleka nezačaly lehké časy. Hluboký otřes lidským svědomím způsobil, že mnozí lidé přestali mít úctu ke starým a osvědčeným institucím, protože právě je obviňovali, že zmíněný konflikt vyvolaly, anebo že se mu nesnažily zabránit. Např. katolická církev v Čechách a na Moravě musela čelit velmi silným modernistickým tendencím, jež měly svůj ideový původ už v předválečných dobách, které teprve nyní získaly na té pravé síle. Situace se v mnohém podobala té, v níž se ocitlo nižší duchovenstvo v okamžiku, kdy byly svolány Generální stavy do Paříže v předvečer Francouzské revoluce. Necítilo se totiž dostatečně identifikováno s vyšší hierarchií, která byla silně provázána s oficiálními vládními kruhy, aristokratickým způsobem života, odlišnou kulturní zkušeností, a nadto často hovořila menšinovým jazykem, ve chvíli, kdy se do popředí dostávají především národnostní otázky. Krátce před vznikem samostatného Československého státu se v roce 1918 obrací oběžníkem na ostatní řadové kněze ouběnický farář Bohumil Zahradník-Brodský († 1939), aby se vyjádřili k navrhovaným reformním změnám. *„Dostávám množství dopisů od kněží ze všech diecézí českých i moravských, kteří mě velice žádají, abych přispěl k provedení reformy, po které nižší klérus touží,“* píše v něm hned v úvodu a dodává: *„Nejedná se o revoluci, nejedná se o dogmata, jedná se o nápravu věcí, které byly a jsou pramenem hořkosti a nespokojenosti sterých i tisícerych kněžských duší“*. K hlavním reformám zařadili nejenom zrušení patronátního práva, volbu biskupů kněžími a věřícími, zavedení národního jazyka do bohoslužeb, ale i požadavek na zrušení celibátu a *„odstranění holení vousů a nošení kolárů (!)“*.³⁹⁷ Sám Zahradník se o něco později podílel na založení Církve československé (1920), ale protože se mu v ní nepodařilo prosadit příklon k pravoslaví, vystoupil nakonec i z ní.

Mnohem tragičtější proměnou procházela ve 20. letech 20. století katolická církev v Mexiku, kde tamní vojenská junta v čele se generálem Plutarco Elías Callosem († 1945) zahájila systematické vyvražďování katolického duchovenstva způsobem, který zdaleka předčil obzory vytčené neméně krvavou Francouzskou revolucí. Součástí souboru zvláštních krizových ustanovení, jež umožnila mexickému episkopátu převést část církevního života do ilegality, bylo odložení duchovenského šatu v případě pronásledování církve a potlačování

³⁹⁷ Citováno podle oběžníku zveřejněného v obrazové příloze MAREK 2007, obr. XIII.

křesťanského života státní mocí.³⁹⁸ Kněžský oděv byl pod peněžní pokutou zakázán už v roce 1926, spolu s ním bylo kněžím odňato i volební právo (sic!) a právo projevu ve veřejných záležitostech (tj. kritiku vlády (sic!)). To sice nakonec bylo zmírněno, ale zákaz používat veřejně náboženský oděv představiteli církvi trval až do roku 1979, kdy zemi navštívil papež Jan Pavel II. († 2005).³⁹⁹ Ustanovením se později začalo říkat „mexické fakulty“ a byly znovu uvedeny v život v případě podobně krvavého pronásledování církve ve Španělsku během občanské války (1936–1939). Dekret Posvátné kongregace koncilu vydaná z papežova podnětu v roce 1931 upozornila na nadřazenost principu vnitřní kněžské cti vtištěné svěcením do lidské duše nad vnějšími disciplinárními formami spojované s výkonem kněžské služby navenek.⁴⁰⁰ Dokument zohledňuje situace pronásledování církve v některých zemích, zmiňuje však i nebezpečí, kterému se kněz vystavuje, bude-li neustále používat pouze laických šatů. Kněžský oděv přizpůsobený místním poměrům zůstal nadále preferovaným oděvem na veřejnosti

Zdobrovolnění nošení kněžské sutany nebylo tak revolučním krokem, jak by se mohlo zdát. Už dříve směli kněží používat oblek nebo kratší sutanu při cestování, při jízdě na kole a později na motorce, ale především v zemích, kde by mohlo její použití vyvolat náboženské kontroverze nebo politické problémy. Šlo např. o země s převahou protestantského nebo pravoslavného duchovenstva, zvláště v zemích, kde byla ve 2. polovině 19. století znovu obnovena katolická hierarchie (Anglie, Švýcarsko). Řadoví kněží i biskupové zde raději na veřejnosti používali civilní pánský oblek s vestou a kněžským kolárkem (*rabat*), podobně jako duchovní většinových místních protestantských církví. Do podobné situace byla ve 20. letech 20. století postavena katolická minorita v republikánském Turecku, kde za vlády jejího prvního prezidenta Kemala Mustafy, bylo všem duchovním bez rozdílu (islámským, pravoslavným a katolickým) zakázáno používat duchovenských šatů. V rámci sekularizace

³⁹⁸ DE SANTI 2004, 166.

³⁹⁹ Mexiko bylo jedním z prvních zahraničních cílů nově zvoleného papeže Jana Pavla II. Poprvé jej na letišti vítali mexičtí biskupové oděni do slušivých civilních obleků, které nic neprozrazovaly o jejich biskupské hodnosti. Zákaz používat kněžský oděv na veřejnosti mimo prostory kostela byl tehdy ještě v platnosti. Prvním, kdo jej tehdy porušil, byl sám papež.

⁴⁰⁰ SAGRA CONGREGATIO CONCILII, Decretum *Prudentissime sane* De habitu ecclesiastico a clericis defferendo (28. 6. 1931), AAS 23 (1931), s. 336–337.

země bylo většinové muslimské obyvatelstvo přinuceno přizpůsobit se západnímu stylu oblékání a muslimky měly nadto sundat šátek. V politicky vypjaté atmosféře katoličtí duchovní – včetně nuncia – bez řeči odložili sutany a oblékli se civilním způsobem s kolářkem, tedy oděv, kterému se později začalo říkat *clergyman*.⁴⁰¹

3. Sutana a moderna

Podobně jako na konci I. světové války byla církev znovu vtažena do hlubokých proměn po skončení ještě strašnějších válečných konfliktů ukončených v roce 1945. Doba nacistické nadvlády nad Evropou přinesla celé generaci kněží, řeholníků a bohoslovců novou zkušenost na nucených pracích v Německu a při hledání nových cest k lidem bez rozdílu vyznání v mezních situacích v prostředí koncentračních táborů. Odtud vyrostl unikátní experiment s dělnickými kněžími, který měl snahu přinášet křesťanské poselství v odlidštěných továrních provozech.⁴⁰² S poválečnými léty přichází snaha zhodnotit situaci, kterou církev prošla a vytěžit z ní maximum ve prospěch lidí, kteří ji tvoří. Společenské proměny postavily kněžství do pozměněného kontextu a přinutily ho čerpat z konceptu služby společenství lásky podobné té v prvních křesťanských komunitách. To je proces, který ještě není ukončen.

Když byl 8. listopadu 1958 na přenosném trůnu *sedes gestatoria* vnášen do baziliky sv. Petra nově zvolený římský biskup Jan XXIII. k slavnostním korunovačním obřadům, cítil zcela zřetelně, že toto velkolepé divadlo odpovídá spíše středověké či barokní mentalitě, ale nikoliv soudobému člověku, který se sotva vzpamatoval z obrovských hrůz II. světové války. Podle mnohých z jeho pozdějších životopisců se právě v tento den v jeho hlavě zrodila myšlenka na svolání všeobecného církevního sněmu. Společnost, ještě před nedávnem okouzlená rozumovým poznáním i technickými výtvarnými objevy moderního světa, byla najednou zasažena ve svém pomyslném srdci, když si naráz uvědomila, kam až civilizovaného člověka může zavést chladný intelekt a nekritická touha po pokroku. Člověku poznamenanému takovouto zkušeností – uvědomoval si nový papež – je nutné předložit srozumitelným způsobem to, kde hledaly předchozí generace smysl své existence i povzbuzení pro všední

⁴⁰¹ KREISER/NEUMANN 2010. Prezident zakázal všechny nábožensky motivované šaty, např. oblíbený fez (nahradil jej kloboukem), šátek u žen zpočátku také zakázal, později byl ale zákaz zmírněn. Také duchovní ostatních církví nesměli nosit kněžský šat (např. nuncius Roncalli ve válečných letech svého působení).

⁴⁰² PETRÁČEK 2010, 33–34.

život. Snaha o srozumitelné zprostředkování křesťanského poselství postmodernímu člověku vešla ve známost pod italským pojmem *aggiornamento*.

3. 1. K reformám Druhého vatikánského koncilu

Podobně jako slavný Tridentýský sněm se musel i svolaný Druhý vatikánský koncil vyjádřit k mnoha pravdám katolické víry, ale nemohl opominout ani otázky liturgického a disciplinárního rázu. Vzhledem k významu vizuality a smyslového prožívání člověka, procesu nonverbální komunikace a symbolického charakteru mnoha gest, to byla právě změna a zjednodušení viditelných složek liturgie a projevů kněžské kázně, které okolnímu světu jasně dokazovaly, jak hlubokým změnám v církvi dochází. Koncil samozřejmě neřešil otázku stavovského odění duchovních, ale musel se zaměřit na identitu kněžského stavu a jeho postavení v církvi, ve společnosti a ve světě. Tak jako už mnohokrát předtím se právě na kněžském oděvu projevovalo mnohé z toho, jak kněžstvo chápe samo sebe a své poslání.

V rušném období, které předcházelo slavnostnímu svolání koncilu do vatikánského chrámu svatého Petra 11. října 1962, bylo sice nutné připravit mnoho materiálů a zpracovat podněty biskupů z celého světa, nezačalo se však stavět na „zelené louce“, protože mnoho už bylo uděláno dříve. Za tvůrčí atmosférou totiž stojí především tzv. *liturgické hnutí*, které v mnoha zemích, především Německu, Rakousku a Francii zapustilo hluboké kořeny a bylo dobře přijímáno i mezi laiky. Svou úlohu zajisté sehrála i skutečnost, že po skončení světové války se svět stále více polarizoval a řada zemí střední a východní Evropy se dostala do područí Sovětského svazu s jeho ateistickou ideologií potlačující místní církve a zneužívající mnohé z tradičních křesťanských symbolů.

Klasickou strategií bylo zdiskreditovat jinak mocnou katolickou církev prostřednictvím jejich vlastních členů. Tuto praktiku ovládali mistrně i nacisté o několik let dříve. Tak se např. do vlády Klementa Gottwalda dostal kněz Josef Plojhar († 1981), který jako ministr zdravotnictví působil až do roku 1968 i v dalších vládách. Ač byl pro svou politickou činnost svými církevními představenými suspendován a exkomunikován, stal se paradoxně nejdéle sloužícím ministrem v československých dějinách (!).⁴⁰³ Na veřejnosti stále vystupoval jako kněz, v černém oděvu a s výrazným kolárkem kolem krku (vysloužil si proto označení „tovarišč pop“), aby pomáhal vytvářet falešné zdání, že nový režim katolickou církev, její kněze a především svobodu vyznání nepotlačuje. Ve stejný čas však stáli před

⁴⁰³ BALÍK/HANUŠ 2007, 149.

státními soudy ve vykonstruovaných procesech jiní kněží, opět v sutanách a s kolárkem, aby byli označeni za zrádce národa. Obojí mělo podkopat důvěru v katolickou církev a její struktury. Podobným způsobem se snažili využít politických ambicí jinak neúspěšných duchovních i jiné levicové režimy, především v Latinské Americe. Tak protivníci církve mistrně zneužili vnějších znamení tolik důležitých pro vnímání řadových věřících. Po staletí byli kněží duchovními autoritami vybízeni, aby nenosili kněžský oděv, pokud jejich život tomu neodpovídá. „*Vidím sice kněžské šaty, ale nevidím kněze,*“ shrnul tuto skutečnost lapidárně jeden z nich.⁴⁰⁴

3. 2. Sutana nebo clergyman?

V březnu 1962 v rámci jednání komisí připravujících materiály k projednávání liturgických a disciplinárních otázek, půl roku před zahájením koncilu, informoval pařížský arcibiskup kardinál Maurice Feltin († 1975) své spolubratry kardinály v Římě o svém záměru povolit ve své diecézi civilní kněžský šat (zv. *clergyman*) všem světským duchovním a že odhaduje, že podle svého šetření v ostatních regionech Francie, by takovému záměru byly nakloněny i další diecéze. Dodal, že připraví zprávu, kterou kongregaci předloží při příštím zasedání 20. června. K plánovaným změnám se vyslovil i prestižní pařížský deník *La Croix*, který koncem května zveřejnil obsáhlý článek pod názvem „*Něco o kněžském oděvu: sutana nebo clergyman?*“⁴⁰⁵ Text musel reagovat na mnoho lží a nepravd, které se kolem plánovaného záměru začaly mezi kněžstvem i laiky šířit, stejně důležité ale bylo připravit veřejnost na tak výraznou změnu vizuální tváře církve. Bylo jasné, že vyjádření obsažená v liturgických knihách (v misálu a biskupském ceremoniálu) nejsou jednoznačná, protože podobně jako přední francouzský liturgista 19. století Barbier de Montault, reflektují sutanu především jako základní kněžský *liturgický* šat. I historická bádání ukázala, že se ve Francii před 19. stoletím používání sutany jako běžného oděvu u světského kněžstva nikdy neujalo. To vše bylo důvodem, proč 21. června 1962 podepsali arcibiskupové z Paříže a Cambrai dekret, ve kterém přestalo být nošení sutany v příslušných diecézích povinné. O osm dní později připojil svůj podpis i arcibiskup z Bordeaux, 37 dalších biskupů podepsalo dokument v červenci, 8 v srpnu a přibývali další. Do prosince podepsali biskupové téměř všech diecézí,

⁴⁰⁴ HAKL 1881b, 23.

⁴⁰⁵ PÉLISSIER 1962; ROUQUETTE 1962, 32–48.

kromě těch, které byly v tu chvíli neobsazené.⁴⁰⁶ Kněžská sutana zůstala i nadále šatem, který nejlépe odpovídá důstojnosti kněžského stavu, její používání je ale nadále už nepovinné a je postaveno na roveň novému civilnějšímu šatu zv. *clergymen*.

S vydáním instrukce *Ut sive sollicite* (1969)⁴⁰⁷ zahájila církev v reformním duchu změnu svého vizuálního obrazu. Papežský dokument se radikálně vypořádal především s oděvem církevních představených, kde se nakupilo až nepřehledné množství rozmanitých typů oděvů, odpovídající spíše monarchistickému smýšlení než pastýřskému rozměru církve. S reorganizací hodnostních stupňů musela přijít přirozeně i stejně nezbytná reforma příslušných stavovských distinkcí. Protože však instrukce řešila situaci v celosvětovém měřítku, umožnila v ojedinělých případech, aby některé starobylé instituce (např. kapituly) mohly požádat v duchu svých staletých tradic o výjimky týkající se chórového odění jejich členů (např. opětovné užití fialové mozety v chóru).

Ke slavnostním příležitostem mimo liturgická slavení tak smí biskup po reformě používat černý talár s připojenou pelerínou (*zimarra*) s červeným lemováním a knoflíky, hedvábné fialové (odstín římská fialová, *paonazzo*) cingulum s třepením, fialové solideo a pektorál zavěšený na řetízku. Při slavnostních příležitostech smí užít i hedvábný dlouhý plášť (*ferraiolo*) nebo v chladnějším počasí černé *tabarro*.

Předchozí změny ještě doplnila nařízení publikovaná okružním listem Kongregace pro klérus z konce roku 1970, která podstatně zjednodušila chórové oblečení řadových kněží.⁴⁰⁸ V praxi to především znamenalo zrušení všech starších dílčích privilegií, která v průběhu staletí získala církevní či světská vrchnost pro kněze, kanovníky a preláty působící na jejich území. Systém různých individuálních výjimek totiž přestával být pochopitelný i v dílčích geografických oblastech.⁴⁰⁹ Faráři, děkani, arciděkani či jiní beneficiáti se od tohoto

⁴⁰⁶ TRICHET 1986, 202–203; PERRIN 1997, 69; ORTF, pořad „journal de 20 heures du 29 juin 1962“, příspěvek: Monsieur l'abbé sans soutane (natočený rozhovor s módním krejčím o změnách v kněžském oděvu ve Francii, 29. 6. 1962) <http://www.ina.fr/video/CAF90034177/monsieur-l-abbe-sans-soutane-video.html>

⁴⁰⁷ SECRETARIA STATUS SEU PAPALIS, Instructio *Ut sive sollicite* Circa vestes, titulos et insignia generis cardinalium, episcoporum et praelatorum ordine minorum, 31. 3. 1969, AAS 61 (1969), s. 334–340. Přestalo se používat např. *ferraiolo*, *manteletta*, *mantellone*, *fialová mozeta* u duchovních bez biskupského svěcení, *tabarro*. U prelátské *zimarry* (sutana s pelerínou) byly odstraněny parukávy a střapce u cingula.

⁴⁰⁸ SACRA CONGREGATIO PRO CLERICIS, Litterae circulares *De reformatione vestium choralium* (30. října 1970), AAS 63 (1971), s. 314–315.

⁴⁰⁹ "Omnia privilegia, etiam centenaria et ab immemorabili, praesentibus Litteris abolentur". Tamtéž, č. 1.

okamžiku už v oděvu nijak neodlišují od ostatních kněží. Tzv. chórové oblečení používá biskup tehdy, když nepředsedá liturgickému slavení (např. když přichází do kostela ke slavení bohoslužeb, když předsedá modlitbám hodinek apod.). Chórová biskupská sutana je vždy fialové barvy (nestačí černá s fialovým lemováním) s hedvábným fialovým cingulem, na ní si obléká rochetu a teprve potom mozetu rovněž fialové barvy. Pektorál je zavěšen na zlatozelené šňůře. Protokol závazně předepisuje fialové ponožky a černé boty. Při nejslavnostnějších příležitostech smí biskup ve své diecézi použít i velký plášť zv. *cappa magna*, ovšem už bez hermelínu. Podobná pravidla platí i o kardinálech, ale s tím, že místo fialové používají samozřejmě roucha pouze v sytě červeném „kardinálském“ odstínu.⁴¹⁰ Kněží, kterým biskup svěřil kanovníckou hodnost kapituly na území diecéze, používají černou sutanu s černou mozetou (nebo šedou s fialovým lemováním) a stejně tak černý biret. Biskupové však ve většině případů vymohli na římské kongregaci výjimku, aby mohli kanovníci jako v dřívějších časech opět používat i fialovou mozetu a cingulum. Na krku pak mají zavěšené *kanovnícké signum* nebo *kapitulní odznak* (numisma).⁴¹¹

⁴¹⁰ DUBINA 2010, 94–95.

⁴¹¹ Tamtéž, s. 91–92.

Závěr

„Clergyman look“

Po staletí se církevní život i oficiální ceremoniál proměňoval a vždy určitým způsobem zrcadlil světskou společnost. Je nesporné, že rozměr slavnostních obřadů kontinuálně propojující v symbolické rovině minulost s budoucností zanechává v každém, kdo je má možnost prožít hluboký dojem. Zjednodušuje se i vatikánský ceremoniál, ve kterém postupně mizí dnes už nesrozumitelné prvky, které sice v minulosti měly svůj význam, ale dnes už neodpovídají mentalitě současného člověka a jeho životním zkušenostem. Mnohem více než kdy před tím upřednostňuje oficiální papežská etika vyniknutí prosté vznešenosti úřadu Petrova nástupce podepřená osobním charismatem jeho nositele než složitá obřadní pompa minulosti.

S odchodem posledního římského papeže aristokratického původu Pia XII. a díky radikálním proměnám světa po skončené světové válce se proměňuje také viditelná stránka bohoslužeb, výrazová škála církevní nonverbální komunikace a psychologická účinnost, na kterou je dnešní člověk velmi citlivě zaměřen. V posledních desetiletích velmi výrazně proměnil obraz papežského úřadu Jan Pavel II. (1978–2005), jenž se díky svému osobnímu kouzlu a mimořádnému daru přirozené lidské komunikace stal pravým miláčkem médií. On sám nepodceňoval evengelizační rozměr způsobu svého vystupování na veřejnosti ani působivost symbolů, se kterými je jeho osoba jako s hlavou církve neodmyslitelně spojena. Zjednodušil podobu řady oděvů pro oficiální diplomatické aktivity nebo liturgické funkce.⁴¹²

Vzhledem ke změnám, kterými církev prošla ve 20. století, ale obecně i hlubokým proměnám společnosti poznamenané hrůzami dvou válečných konfliktů, stal se nově promulgovaný Kodex kanonického práva z roku 1984 ještě velkorysejším než onen z roku 1917. V mnoha disciplinárních otázkách, včetně podoby kněžského šatu, dává totiž opět

⁴¹² Nepoužíval např. příliš často purpurový papežský klobouk, sametovou mozetu apod. na rozdíl od svých předchůdců. Srdce mnoha lidí si získal svou spontánností, kdy se nebál k oficiálnímu oděvu použít různé typy pokrývek hlavy typické pro oblasti, které navštívil. Vážnost papežského úřadu rozhodně neutrpěla, když veřejně dokázal vyjít ze stále ještě zkostnatělého ceremoniálního aparátu a demonstrovat otevřenost církve vůči všem kulturám světa.

rozhodující pravomoc biskupům, resp. regionálním biskupským konferencím, aby jej přizpůsobily místním zvyklostem.⁴¹³ Francouzská biskupská konference se k této otázce vyjádřila ještě v témže roce, když vyzdvihla požadavek „diskrétnosti“, která má napříště kněžský oděv charakterizovat a které moderní člověk rozumí mnohem lépe než propracovanému systému vizuálních symbolů zděděnému z minulosti. V prohlášení uvádí: „*Kněžským šatem je každý diskrétní oděv a jasným znamením: buď s římským kolárkem, nebo s křížkem připevněným k šatům. Kněžským šatem se i nadále rozumí sutana...*“⁴¹⁴

Oděv kněze je stále odrazem skutečnosti, jak církev chápe samu sebe a své poslání ve společnosti. Změnila se společnost, změnila se církev, musel se změnit také kněžské šaty. Změny odpovídají ostatně tendencím, které zaznamenáváme i v civilní sféře, kde je rovněž patrný posun ve vnímání symbolické mluvy oblečení. Příslušná výpověď, onen *dress code*, je nadále pro člověka důležitý, stejně jako roste význam samotné nonverbální komunikace.

Dnešní kněz má velkou svobodu, jakým způsobem bude prožívat svou kněžskou službu a její pastýřský rozměr a jakým způsobem to vtělí do projevů slovních i mimoslovních. Nelze opominout hlubokou kontinuitu, kterou si prošel kněžský stav a jeho vnější znaky v minulosti, stejně nutně musí duchovní zohlednit i společnost, kam přichází, její citlivost, vnitřní naladění a poměr, který zaujímá k hodnotám, které kněz reprezentuje. Ke kněžství 21. století rozhodně nepatří ani uniformita, ani stereotyp, ale naopak ustavičné hledání cesty, jak sdělit nadčasové poselství modernímu člověku jazykem, kterému dobře rozumí.

K „řeči těla a oděvu“ jsou vnímavé i tak protichůdné skupiny, které reprezentují moc a autoritu státu (armáda a ozbrojené složky, diplomacie, soudní moc, kulturní elity) i lidé na okraji společnosti či příslušníci odlišných kultur. Proto musel odložit sutanu např. známý francouzský kněz současnosti Guy Gilbert (*1935), sám pocházející z tradiční katolické rodiny, a obléci koženou obnošenou bundu a kalhoty, nechat si narůst vlasy a svázat je do copu, obout špičaté boty, aby se mohl více přiblížit problémové mládeži, různým delikventům a mladistvým narkomanům na okrajích velkých francouzských měst. „*Když jsem začínal s prací na ulici, tak se právě takto mládí muži oblékali a já mezi ně chtěl zapadnout. Až na sobě jednou nebudu mít svoji koženou bundu, bude to znamenat, že jsem buď hodně nemocný,*

⁴¹³ Kodex kanonického práva [1984], kán. 284: „*At' duchovní nosí slušný církevní šat podle předpisů vydaných biskupskou konferencí a místních zákonných zvyků.*“

⁴¹⁴ TRICHET 1986, 209.

nebo už rovnou mrtvý,“ odpovídá často na otázky, ohledně svého vzhledu.⁴¹⁵ Tradiční kněžský šat i chování v takové situaci rozhodně brání misijní práci, to ostatně věděli už o čtyři století dříve jezuité v Číně a Japonsku, kde neváhali okamžitě přizpůsobit svůj evropský oděv místním kulturním podmínkám.

Zcela ojedinělým způsobem zasáhl do papežského šatníku jeho nástupce Benedikt XVI. (2005–2013). Na jeho osobní přání byla z papežského znaku odstraněna středověká triumfální tiára ve prospěch biskupské mitry, která mnohem lépe vystihuje pastýřský rozměr služby papeže v dnešní době. Po jeho překvapivé rezignaci před papežovými ceremoniáři i církevními právníky vyvstaly problémy do té doby církvi neznámé, posledním papežem, který dobrovolně rezignoval, byl na konci 13. století papež Celestýn V. Bylo rozhodnuto, že mu po odchodu do ústraní zůstane oslovení „Jeho Svatost“ a bude označován jako „emeritní papež“. Díky tomu bude smět nadále používat sněhobílou sutanu (zvanou papežská *zimarra*), ale prostého střihu bez hedvábných doplňků a zlatého lemování.⁴¹⁶

Nově zvolený papež argentinský kardinál Jorge Maria Bergoglio ukázal nový směr, kterým se bude napříště papežský úřad ubírat už jen pouhou volbou svého jména, které je vždy jakýmsi programovým pozadím celého pontifikátu. Papež upoutal již v prvních okamžicích po svém zvolení. Ukázalo se, že *sila viditelných symbolů zdaleka neztratila na účinnosti*. Papež totiž překvapivě odložil obvyklou purpurově červenou mozetu, která tradičně po staletí patří ke klasické bílé hedvábné sutaně a stejně tak nahradil obvyklé červené boty obyčejnými černými. S tímto viditelným gestem a s dalším pokorným vystupováním papeže zavládlo až nečekaně vysoké očekávání, které je vždy spojeno s osobou nového pontifika. Zavládne tolik potřebný duch reformy církve? Jistě ano, ale o její podobě bude mít každý jinou představu.⁴¹⁷

Je překvapivé, s jakými emocemi se mezi kněžími setkáváme, přijde-li na přetřes otázka používání stavovského oblečení nebo i na jiné projevy kněžské disciplíny. Stále platí výrok „*hábit ještě nedělá mnicha*“ (a který pochopitelně můžeme vztáhnout i na oděv

⁴¹⁵ <http://www.vira.cz/Texty/Clanky/Knez-v-kozene-bunde-na-motorce-a-mezi-vytrzniky.html> [13-05-2013]

⁴¹⁶ Nemůže používat ani papežskou purpurovou mozetu, tabarro (plášť) a samozřejmě ani červenou koženou obuv (bude používat hnědou). Ukončení oficiálního pontifikátu bylo spojeno se zničením zlatého rybářského prstenu (*annulus pescatoris*) a rozlomením pečeti.

⁴¹⁷ V komentářích se objevil i výrok, připisovaný papeži, který prý pronesl právě v okamžiku, když mu ceremoniář podal onu červenou mozetu, kterou pak odmítl: „*Karneval už skončil, monsignore.*“

sekulárního kněžstva), jenž pronesl papež vrcholného středověku Inocenc III. v průběhu konání Čtvrtého lateránského koncilu, který sám podporoval v duchu soudobých tradic bohatou ceremoniální mluvu církevních obřadů i nositelů kněžského úřadu. Okázale projevovaný nezájem nebo naopak přehnané sentimentální lpění na starých formách a tradicích ukazuje na mnohem hlubší důvody toho všeho.

*„Nerozumím tomu, proč se schováváte. Nechápu, proč už není v ulicích skoro vidět kněze,“*⁴¹⁸ pronesl k mladým kněžím v roce 2010 trapistický opat Dom Samuel. Pro něho jako mnicha je hábit nedílnou součástí povolání. Je svědectví světu, aniž by sám musel otevřít ústa. Určitá bezradnost či absence zdravého přístupu k vnějším symbolickým rovinám kněžské nonverbální komunikace ukazuje, jakou hlubokou krizí prochází kněžský stav na prahu 21. století. Je nesporné, že sílu vnějších výrazových prostředků jako nedílnou součást nonverbální komunikace nemůžeme podceňovat. Dnešní člověk už neumí tolik číst v oné symbolické mluvě, která vznikala organicky po staletí a která je pro církve tak typická. Kněží sami se musí vrátit k pramenům svého povolání. Ke Kristu – živému kameni. Je nesporné, že kněžské povolání není ukryto v žádném vnějším znamení, v žádném oděvu. Stejně zřejmé je, že kněžský oděv ke kněžské službě patří. *„Prožívat kněžství v postmoderně je náročné a nevděčné, v mnoha směrech těžší, než v dobách, kdy bylo vše dané a stačilo naplňovat společenské a církevní normy. Ale je to zároveň kairos, možnost se vrátit k jádru a podstatě kněžství...“*⁴¹⁹

Kráčet po nové cestě vyžaduje odvahu. Všichni jsme na cestě. Apoštol Pavel dokonce mluví o běhu, o rychlém tempu, které tolik charakterizuje dnešní dobu! *„Nemyslím, že bych již byl u cíle anebo již dosáhl dokonalosti; běžím však, abych se jí zmocnil, protože mne se zmocnil Kristus Ježíš... Mohu jen říci, mám oči upřené k tomu, co je přede mnou!“*⁴²⁰

⁴¹⁸ DOM SAMUEL 2013, 118.

⁴¹⁹ PETRÁČEK 2010, 35.

⁴²⁰ Srov. Flp 3, 12–13.

Slovníček vybraných oděvních součástí

abito corale (it.) → oděv chórový

abito corto (z it. krátký oděv; fr. *habit court*) – původně oděv vyšších duchovních a kléru působícího především ve městech v 17. a hlavně 18. století; reformy vycházející z Tridentina umožnily z praktických důvodů (např. kvůli cestování) používat pouze zkrácenou formu sutany, tzv. → *sutanellu*, která v dalších letech přijala podobu shodnou s dvorským pánským šatem, ale v tmavých barvách (nebo podle hierarchického stupně); šlo o krátké šlechtické kalhoty pod kolena (→ *culotte*) s barevnými podkolenkami, s vestou, prodlouženým kabátem (justaucorps, žaket) a → kolárovým límcem a botami s kovovou přezkou; ve Francii byl od počátku 19. století tlak, aby co nejvíce odpovídal úřednickému šatu, proto papež Pius IX. prosadil jako reprezentativní audienční šat duchovních → *abito piano* (1851) s přesně rozlišenými distinkcemi u vyšších duchovních (v Itálii se ostatně používali i u *abito corto*, tj. červené či fialové lemování černého šatu podle hodnosti; srov. → *abito filetato*); v současnosti vychází z podobné situace → *clergyman*.

abito filetato (z it., lemovaný oděv) – obecný krejčovský termín označující oděv vyšší katolické hierarchie (prelátů), kde příslušný hodnostní stupeň je vyjádřen barevným lemováním, barvou knoflíků a ozdobným barevným prošíváním při okrajích, to se používá u všedního, chórového i slavnostního oděvu; základní barvou oděvu pro běžné příležitosti je černá (v tropech je přípustná bílá), chórový oděv papežského protonotáře, papežského preláta a biskupa je fialový, slavnostní oděv kardinála je fialový; lemování, ozdobné prošívání, knoflíky a cingulum u kaplanů Jeho Svatosti (monsignorů) je fialové, zatímco červené je u apoštolských protonotářů a papežských prelátů (cingulum je ovšem fialové); oděv biskupů a arcibiskupů je lemován červeně (též knoflíky, prošívání), cingulum je fialové hedvábné, k biskupskému taláru je pevně připojen krátký vpředu otevřený červeně lemovaný pláštík → *pellegrina*; celek se nazývá biskupská → *zimarra*; oděv papeže je bílý, lemování a prošívání je zlaté (u emeritního papeže bílé), knoflíky nosí bílé.

abito di formalità (it.) – slavnostní oděv duchovních katolické církve, především prelátů při výkonu jejich služby, ovšem mimo liturgické slavení; stupeň slavnosti podmiňuje např. hodnost osoby poskytující audienci či formální přijetí, příležitost (občanská, církevní) apod.

abito piano (it; lat. *habitus pianus*) – reprezentativní způsob odívání duchovních, původně určený především jako ceremoniální norma pro papežská soukromá slyšení (označení „piano“ znamená reprezentativní audienční patro paláce), ustavená předpisem papeže Pia IX. (*Firma permanente*, 1851); papež v návaznosti na reformy požadované Tridentským koncilem znovu prosadil používání kněžské → *sutany* s příslušnými hierarchickými distinkcemi (barevná lemování a knoflíky → *abito filetato*, talárové → *cingulum*, kněžský → *klobouk*); tento způsob oblékání zůstal platný pro biskupy a kardinály i po reformách Druhého vatikánského koncilu, které odstranily řadu podružných oděvních součástí, pro řadové duchovní je abito piano (tj. *sutana*) nadále pouze doporučeným kněžským šatem, v civilním prostředí nahraditelný oděvem → *clergyman*.

almuce (z lat. *almutium*) – chórový plášť duchovních s kapucí zhotovený z kožešiny (kuna, sobol, hermelín, veverka / popelčina), vypořádávaný látkou nebo rovněž kožešinou; začala se používat jako ochrana před chladem duchovními a především kanovníky kapitul severně od Alp během dlouhých chórových modliteb; má formu pláštíku kryjící ramena a vpředu uzavřena sponou nebo ke svázání ozdobnou šňůrou se střapci a nosila se obvykle na chórovou rochetu; její užívání se velmi rozšířilo od 14. století; po obvodu bývaly často našívány sobolí či kuní ocásky (např. almuce svatovítské metropolitní kapituly pražské); jako kanovnícký odznak se užívá hlavně do 18. století, později vytlačena jinými chórovými odznaky (ve Francii kanovnícké → *camail*); používali ji rovněž kapitulárové některých řádů (např. premonstrátů) v příslušné řádové barvě; jako součást chórového oděvu ji jako čestný odznak používali biskupové - územní suveréni (správci církevních knížectví, např. kurfiřti); v církevním státě byla z prostého sukna, později z hedvábí a stala se chórovým odznakem prelátů → *mozeta*.

baveretto (it.) → *pellegrina*

beffchen (něm., česky též **beffky**) – označení pro zvláštní formu plátěného límce používaného některými profesemi (duchovními, právníky, soudci) v německé jazykové oblasti; svůj původ mají ve světské měšťanské módě (náprsenkový límec → *gilet*); z něho se vyvinul velký galikánský kněžský límec → *rabat*, který se od konce 18. století výrazně zmenšil; má tvar dvou obdélníčků z černého plátna bíle lemovaných a přišitých ke košilovému límci, v protestantském prostředí se mu říká někdy též „destičky zákona“, ve střední Evropě je v 60. letech 19. století postupně nahrazen římským → *kolárkem*.

bicornio (it.) – široký kněžský klobouk používaný se střechem na bocích připevněnou k dýnku (odtud název) v 18. a 1. polovině 19. století především ve Francii, Španělsku a Portugalsku (*chapeau ecclésiastique bicorné*), ojediněle i v Itálii, byl plstěný (česaná králíčí nebo bobří plst') s obtočenou šňůrou kolem dýnka; variantou byl dvorský klobouk → *tricornio*; nahradil ho kruhový klobouk zv. → *capello romano*.

biret – (lat. *biretum*; z lat. → *byrrus*, tj. pláště s kapucí, na které se zpočátku nosil) – je pokrývka hlavy rozšířená od 14. století v církevním i akademickém prostředí; ve světském prostředí se používá označení baret (obojí má ale stejný původ); původně byl z měkké látky, později byl vyztužován škrobeným plátnem nebo papírem, díky tomu dostal současnou čtverhrannou podobu s vystupujícími švy (odtud starší název *kvadrátek*), které se změnilly ve tři nebo čtyři oblé rohy (*cornua*), aby se lépe smekal; používali ho duchovní všech stupňů (mimo papeže), jako pokrývku používanou v liturgii, v chóru i v civilním životě; liší se kvalitou materiálu (vlna, hedvábné moiré u prelátů) a barvou (černá u farářů, fialová u kanovníků a prelátů, purpurově červená u kardinálů); barva biretu, eventuelně vrcholového střapce (→ *floccus*) zohledňuje také akademickou hodnost (doktoři teologie mají i čtyři oblé rohy, akademický biret se ale nesmí používat při liturgii); v Čechách nosili faráři biret se třemi rohy, na Moravě se čtyřmi; při liturgii používali pokrývku hlavy i příslušující (ministrantský biret v černé nebo červené barvě bez střapce); v liturgii se používalo biretu při jurisdikčních úkonech (např. při rozhřešení).

biret kardinálský – od 15. století pokrývka hlavy kardinálů, původně z měkké látky, později vyztužován, současná podoba je čtverhranná se třemi oblými rohy, od roku 1464 z purpurově červené hedvábné látky („*de scarlato rubeo*“), členové řeholních řádů směli nosit purpurový biret až od roku 1591; předání kardinálského biretu při veřejné konzistoři je od roku 1967 veřejným vyjádřením povýšení (do té doby šlo o předání kardinálského → *klobouku* zv. *capello* nebo starší formy → *galéro*); do roku 1969 předávali na základě starších privilegií hlavy některých států (Francie, Itálie, Portugalsko, Španělsko) nově jmenovaným kardinálům birety (či klobouky) osobně při oficiální dvorské ceremonii.

birettino, též **berettino** (it.) – pokrývka hlavy při liturgii, původně malá čapka pod kněžským biretem (*subbiretum*); starší verze pokrývky dnes zvané → *solideo*.

byrrus (též *birrus*, *birhus*) – pláštík s kapucí k ochraně proti dešti, používali ho hlavně staří Římané, měl řadu lokálních variant (např. *birrus britannicus*, který používali keltští druidové,

pak i skotští a irští mniši; galský plášť *amphibalus* měl podobný tvar), ve středověku ho používali duchovní jako ochranu proti dešti; z kapuce se vyvinul → *biret*.

calotte (it.) → *solideo*

camail (z provensál. *capmalh* – pokrývka hlavy) – zkrácený plášť z vlněného sukna půlkruhového střihu ve formě širokého límce uzavřený vpředu řadou knoflíků; byl velmi rozšířený mezi francouzským klérem v 19. století (nejdříve používaný zřejmě pařížským duchovenstvem), nosil se na sutaně podobným způsobem jako → *mozeta*, ale nebyl vyhrazen jen vyšším duchovním; zvláštní variantou je chórové *kanovnické camail* stejné formy, ale z barevného sukna, často doplněný kožešinou (hermelínem, popelčinou apod.), pak jde o variantu → *almuce* z římské liturgie.

camauro (it.) – termín označující zvláštní mimo liturgickou pokrývku hlavy papeže, před tím i ostatních duchovních; jde o jakýsi široký baret z měkké červené látky (od 15. století ze sytě červeného sametu, v oktávu velikonočním → *in albis* z bílého sametu nebo damašku) lemovaný kožešinou, souvisí se starším byzantským → *camelaucum*; poprvé se objevuje v roce 1391 (papež Bonifác IX. při obřadech Svatého týdne), od 15. století spojeno obvykle s papežskou → *mozetou* ze stejného materiálu; po Druhém vatikánském koncilu ho papež používá jen výjimečně (např. Benedikt XVI.) jako ochranu hlavy v chladném a větrném počasí.

camelaucum (z řeč. *kamelaukion*) – vyšší kónická vlněná pokrývka hlavy orientálního původu, v křesťanském prostředí obvyklá především v Byzanci (nosili ji všichni duchovní, později hlavně mniši), na západě ji přijal římský biskup jako zvláštní odznak (insignii); později se začala zdobit zlatou výšivkou nebo našívanými zlatými plíškami (*pileus phrygius*); stala se základem liturgické biskupské mitry i papežské → *tiáry*.

capello romano (it.) → klobouk kněžský (tzv. římský), zhotovený z barvené plsti (králíčí, bobří) používaný v dnešní formě od konce 19. století jako součást obvyklého kněžského oděvu, letní varianta je z barvené slámy stejného tvaru, tj. kruhový s vyklenutým dýnkem (bez prohnuté střehy, narozdíl od starší varianty → *tricorno*, → *bicornio*; obvykle je černý s obtočenou šňůrou (černý u kaplanů, katechetů, farářů, děkanů - s černými střapci podle hodností, zelené u biskupa a zelené se zlatou u arcibiskupa; červenou u některých nižších prelátů Římské kurie), červený se zlatými doplňky (u kardinálů) a červený se zlatými doplňky

a lemováním (papežský); pro svou podobnost s planetou Saturn zvaný lidovětěž *saturno* nebo *Don-Camillo* (podle románové postavy kněze).

cappa (lat.) – označení pro velký plášť bez rukávů (kápě, staročesky *kukla*, *kukula*, *kápička*), jde o středověkou variantu antické paenuly, její podoba někdy splývá s pluviálem, který je ale především liturgickým oděvem; od 14.století je častější pro použití v zimním období podšití kožešinou (nejčastěji hranostajem), později ji začali používat především kanovníci a preláti; kromě duchovních ji jako privilegium při slavnostních liturgických příležitostech používali i králové (např. římský, sardinský); prelátské variantě cappy se říká → *cappa magna* a je z hedvábí.

cappa magna (lat.) – označení pro slavnostní plášť vyšších prelátů zhotovený z fialového hedvábí (u kardinálů od roku 1464 z červeného, v postě fialového) doplněný vlečkou (→ *cauda*); v zimním období je doplněná kožíškem hranostaje (u biskupů, kardinálů a kanovníků některých kapitul), u ostatních hodnostářů v Římě i jiného druhu (popelčina), používala se při slavnostním vstupu preláta (kardinála, biskupa nebo vyššího preláta) do kostela na rochetu v chórovém nebo audienčním ustrojení, ne však ke slavení bohoslužeb; *cappa magna* některých prelátů – primasů je červená, i když nejsou kardinály (→ *legati nati* za Alpami, tj. arcibiskupové pražský kolínský, ostříhomský, salcburský, hnězdenský / poznaňský / vratislavský; arcibiskup pisánský jako primas Sardinie a Korsiky).

caracalla (lat.) – široký vlněný plášť s kapucí oblíbený u lidových vsrtev v Gálii, jméno dostal podle římského císaře; obdoba pod různými názvy i v jiných částech Římské říše, např. → *pallium*, → *lacerna* (byrrus), → *byrrus*.

cauda (z lat.) – vlečka připojená k plášti vyšších duchovních, při audiencích ji nosila pážata (*caudatarii*), rozložená znamená plnost duchovní autority, proto také prelát v přítomnosti duchovního vyšší hodnosti stáčí vlečku do ozdobného prstence (*tortillon*) připevněného k boku.

ceinture (fr.) → *cingulum*

cingulum (pásové; též šerpové; fr. *ceinture*, it. *fascia*) – široký látkový pásek (cca 10 cm) k přepásání kněžské sutany rozšířený od 16 století (na rozdíl od *liturgického cingula*, které je šňůrové), barva a materiál souvisí s hierarchickým stupněm (viz též → *abito filetato*; černé pro kněze, z černého hedvábného moiré pro faráře; z fialového hedvábného moiré pro preláty a biskupy, z červeného pro kardinály a z bílého pro papeže), povinná součást → *abito piano*.

clergyman (z angl.) – oděv duchovního přizpůsobený civilním způsobům; jde o pánský oblek tmavé barvy doplněný kněžskou košilí s → *kolárkem* a se symbolem křížku na klopě saka; svůj původ má v 18. století, kdy byl oděv přizpůsoben dvorským způsobům (→ *abito corto*) a odlišoval se pouze tmavou barevností a kněžským límcem (→ *rabat*, → *beffchen*); v 19. století obvyklý nejprve v protestantském prostředí nebo v zemích s katolickou minoritou či jako praktický cestovní oděv; v katolickém prostředí se rozšířil především po Druhém vatikánském koncilu.

collarino (it.) → kolárek

collet (fr.) → kolárek

collarium lineum (lat.) → kolárek

collare canonicorum (lat.) → expositorium canonicale

colobium (lat.) – zkrácená pozdně římská přepásaná tunika oblíbená mezi lidovými vrstvami, obvykle doplněná o plášť → *pallium*.

cotta (it.) → rocheta

culotte (fr.) – krátké kalhoty v délce po kolena, oblíbený aristokratický oděv především na evropských dvorech, v církevních souvislostech součást → *abito corto*.

douillette (fr.) → greca

expositorium canonicale – zvláštní čestný odznak významných duchovních diecéze (např. pro čestné konzistorní rady, představené kněžského semináře, doktorů teologie apod.), jde o formu krátkého límce, vpředu otevřené, podobá se mu *baveretto*, tj. pláštík u → *zimarry* vyšších duchovních; původ zřejmě v oděvu kanovníků, obvykle spojované s právem používat → *synodálie*.

expozitorium → expositorium canonicale

fascia (it.) → cingulum

ferraiolo (it.) – (též lat. jako *pallium*, tj. plášť) původně italská varianta světského pláště půlkruhového střihu shora žraseného a všitého do obdélného límce s možností převázání pod krkem, prelátské ferraiolo je z fialového hedvábí (někdy z moiré), kratší variantě běžné u nižšího kléru z černého sukna a někdy i z hedvábí se říkalo *ferraiolone* nebo *abbé-plášť*

floccus (lat.) → hedvábný štrapec u → *biretu* nebo zlatý štrapec přivěšený dříve k prelátskému → *cingulu*.

galéro kardinálské – pozdně středověká varianta širokého klobouku kardinálů, nosilo se obvykle na spodní kapuci → *cappa*; po stranách klobouku ornamentální štrapec, od 17. století v běžném nošení nahrazeno → biretem nebo prostým kardinálským kloboukem, ve stylizované formě včetně štrapeců po stranách se objevuje v kardinálských znacích.

galikánský kněžský límec → *rabat*

garnache (fr.) – mladší varianta → *herigaudu*; oděv talárového střihu kryjící celé tělo, přechod mezi svrchní pláštěm a tunikovým oděvem (zv. též *toga garnachia*).

gilet (fr.) – náprsenka s pevně připevněným kolárovým límce, buď plátěným nebo kaučukovým (např. Leo kolár) používaná k vestě do kněžského civilního oděvu; stejné označení se vztahuje i na široký plátěný límec položená na černý kabát od počátku 17. století.

greca (it.) – zvláštní forma kněžského kabátu s délkou pod kolena pro zimní období; používá se na sutanu, a proto je její barevnost černá, pouze u papeže bílá; starší variantou je francouzský kněžský kabát → *douillette*.

hérigaut (fr.) – souborné označení pro běžně rozšířený oděv ve Francii od počátku 14. století, kryl celé tělo (ojde o variantu *garde-corps*), v církvi v sobě kombinuje prvky kněžského taláru (černé sukno, délka až ke kotníkům), pevnou součástí je kapuci, která časem ztrácí svou funkci a zůstává jen naznačena), obvykle bez rukávů, zato s efektními prostřihy – průramky, někdy s připojenými falešnými volně visícími rukávy – parukávy (česky *křídlatá kápě*), pozdější variantou je → *garnache*; časem se z něho vyvinula v římě používaná prelátská → *manteleta*.

in albis též *oktáv in albis* (z lat. v bílém) – privilegovaný týden (respektive osm dní - tzv. oktáv) od vigilie slavnosti Zmrtvýchvstání Páně do následující neděle označované jako „in albis“ (bílé neděle), podle starobylé zvyklosti oblékání katechumenů pokřtěných při velikonoční vigílii do bílého roucha jako znamení neposkvrněnosti a svatosti, který měli právo nosit po celý další týden při všech liturgických obřadech; z liturgického hlediska jde o nejslavnostnější dobu celého roku, při které se používá pouze slavnostní bílá liturgická barva. Papež v tomto týdnu používá místo svých obvyklých oděvních insignií v červené barvě symbolizující Kristovo utrpení a královský majestát rouch pouze v bílé barvě (bílá papežská damašková → *mozeta*, pokrývka hlavy → *camauro*, papežský → *klobouk* zv. *capello*), s touto

praxi se poprvé setkáváme kolem roku 1410 (vzdoropapež Benedikt XIII.), natrvalo v římské praxi od roku 1480 (ceremoniál papeže Sixta IV.).

habit court (fr.) → *abito corto*

klerika – (z lat.) v českém prostředí ekvivalentní termín pro starší pojmy (kněžský) → *talár* nebo → *sutanu*; vychází z obecného latinského označení „*clericalis vestes*“ (šat kleriků); označení se šířilo tak rychle, jak v 2. polovině 19. století mohutněl kněžský stav, jenž se v té době stával i významnou politickou silou, kterou klerika, jako významný vizuální symbol, reprezentovala ve společnosti.

kolárek (it. *collarino*, fr. *collet*) zjednodušené označení pro zvláštní typ → *kolárového límce*, od 19. století se jím rozumí stojatý límec, původně bílý plátěný s černou náprsenkou (→ *gilet*) pro použití do → *sutany*, kanovníci a preláti červený plátěný, biskupové fialový hedvábný (nebo ostatní preláti na základě zvláštní výsady), kardinálové purpurově červený a papež bílý hedvábný; v souvislosti se zavedením → *abito piano* (1851) se prosazuje kolárek bílý; od 70. let 19. století se používá kolárek z celuloidu a později i jiných plastických hmot (kaučuk) inspirovaný stojatými límci z viktoriánské Anglie, do katolické Evropy přichází s anglickými konvertity, nejrozšířenější variantou je „Leo kolár“ pojmenovaný podle papeže Lva XIII. (ve formě „obojku“), existují krajové varianty (např. vídeňský) nebo řeholní (redemptoristů, kongregačních benedktinů aj.); *římský kolárek* je vložen do stojacího límce a je viditelný pouze vpředu, může proto být součástí *sutany* i kněžské → *košile*; v současnosti používá kolárek jako určitý duchovenský odznak řada církví i protestantských jako součást civilního šatu typu → *clergyman*.

kolárový límec – obecné označení pro zvláštní kněžský stavovský límec (z it. *collo* - krk); poprvé ho můžeme spojit s límcem používaným přívrženci reforem Tridentského koncilu, šlo vlastně o jednoduchý bílý cípatý viditelný límec *košile* zv. *collarino*, která se v té době používala stále ještě jako spodní oděv bez estetických hodnot; tak, jak se světská móda (a tvary límců) proměňovala, tento *římský* (kolárový) *límec* v církevním státě zůstal v užívání až do 19. století; ve Francii a zemích podléhajících jejímu kulturnímu vlivu (střední Evropa a Německo) se ujala odlišná forma vycházející z původní měšťanské náprsenky, odlišnost v tomto vnějším znaku byla podporována úmyslně v nacionální rovině odpovídající tezi galikanismu, prosazujícímu co největší autonomii místní francouzské církve na římském papeži, proto se někdy tomuto typu říká galikánský kněžský límec → *rabat*.

klobouk kněžský – klobouk používaný kněžským stavem jako součást venkovního formálního oděvu; odvozený od soudobé světské formy, např. s širokou střechou v 17. století, se střechou stlačenou na dvou místech k dýnku → *bicornio* (dvourohý) nebo na třech → *tricornio*; od 70. let 19. století převažuje kruhový typ zv. → *capello romano*; přijatelné byly i jiné typy (např. buřinka, cylindr aj.).

košile kněžská – plátěná košile s pevně připevněným kolárovým límcem, rozšířená v katolickém i protestantském prostředí (→ *clergyman*) především po II. světové válce, nahradila kněžskou náprsenku s plátěným nebo celuloidovým kolárkem → *gilet* používanou do → *abito corto* od konce 18. století

kutna kněžská → talár

kvadrátek → biret

lacerna byrrus (lat.) → pozdně římská forma vlněného pláště s kapucí oblíbená především na Britských ostrovech a na Blízkém Východě, obdoba → *caracally*, → *pallia*, → *byrrus*.

legatus natus (lat.) – rozený legát; čestný titul papežských vyslanců obvykle spojený s úřadem významných biskupských sídel severně od Alp tj. Prahou, Salzbugem, Poznaní (předtím Hnězdnem), Kolínem nad Rýnem a Ostřihomí; jeho nositelé směli používat na svém oděvu papežských barev tj. purpurově červenou (tzv. *legátský purpur*), i když nebyli nositeli kardinálské hodnosti, z tohoto důvodu obvykle také tito preláti neusilovali o kardinálskou hodnost.

manteleta (it. *manteletta*) – kratší pláštík sahající pouze ke kolenuům a bez rukávů určený vyšším duchovním (prelátům) Římské kurie (nikoliv protonotářům a čestným prelátům mimo kurii), objevuje se od konce 15. století; obvykle je z fialového hedvábí, dříve bylo v chladnějších zemích přípustné podšití kožešinou (především hermelínem); dříve ji užívali diecézní biskupové mimo území vlastní jurisdikce (tj. mimo diecézi) místo → *mozety*; nosí se přes → *rochetu*; v jiných barvách ji ojediněle nosili i řeholní preláti (nikoliv však z hedvábí); papežští kaplani (monsignoři) nosili podobný oděv → *mantellone*.

mantellone (it.) – dlouhý plášť bez rukávů ušitý z fialového hedvábí; používali je papežští preláti (monsignoři) na talár, ale bez → *rochetu*; červené mantellone mohli používat *prelati di mantellone*, tj. členové Římské kurie mající na starosti papežské insignie (mitru, tiáru); po roce 1969 se neuzívá.

mitrella (it.) – starší typ pokrývky hlavy při liturgii, původně drobná pokrývka hlavy jen pod mitrou (tzv. *submitrale*); → *solideo*.

mozeta (it. *mozzetta*) – reprezentativní chórový oděv prelátů, především biskupů; jde o půlkruhový plášť (dříve s malou kapucí) z hedvábné látky (u biskupů fialové s červeným podšitím, lemováním a prošíváním → *abito filetato*), vpředu uzavřený řadou knoflíků; poprvé se objevuje v 15. století („*cappa mozza*“) šlo o zkácený plášť - kápi („*caputius parvus*“); biskupská a arcibiskupská mozeta je obvykle z fialového hedvábí (později s efektem moiré), u kardinálů z purpurového hedvábí (při slavných příležitostech z hedvábného moiré, jinak taftové, v postě a kajících dnech byla fialová hedvábná; mozeta byla odznakem plnosti jurisdikční moci, proto mimo svou diecézi oblékal biskup na rochetu → *manteletu*; papežská mozeta („*mozzetta papalis*“) je v zimě z červeného sametu se zlatým lemováním, v létě z červeného hedvábí, ve velikonočním oktávu týdnu je z bílého damašku podšitá hermelínem → *in albis*; k papežské mozetě patří shodně pojaté → *camauro*.

paenula (lat.) – typ antického pláště oválného střihu s otvorem uprostřed, běžný oděv lidových vrstev obvykle zhotovený z tmavého vlněného sukna

pallium (lat.) – 1. označení pro běžný pozdně římský plášť proti dešti, obvykle s kapucí; 2. obecné označení pro jakýkoliv kněžský plášť (obvykle v latinských dokumentech); 3. označení pro vlněný pás s vetkávanými kříži, liturgickému odznaku církevního suveréna (obvykle primase).

pellegrina (it.) – 1. v 16.– 17. století cestovní zkrácená varianta vlněného pláště bez rukávů se sponou nebo vázáním pod krkem, nejběžnější byla v severních oblastech Itálie (odvozená ze zde používaných plášťů); 2. též *baveretto*; později též synonymum pro pelerínu trvale spojenou s kněžským uzavřeným talárem → *zimarra* (u biskupů, jinak na základě papežského dispensu).

pileolus (lat.) → *solideo*

pileus phrygius (lat.) → tiára

pretina (it.) - kněžská varianta (z it. *il prete* - kněz) dlouhého vlněného pláště bez rukávů používaného v severní Itálii v 16. – 17. století jako ochrana proti nepřízni počasí na kněžský talár, později vnější talárová kabát s rukávy; domácí varianta byla tenčí z jemnější vlněné látky a měla rukávy → *romana* (též *pretina romana*).

pretina romana (it.) → *romana*

punčochy – klerici a členové hierarchie používali punčochy jako součást chórového oblečení v barvě sutany, tj. bílé pro papeže a členy řeholních řádů s bílými hábity, červené nebo fialové pro kardinály, fialové nebo černé pro ostatní preláty a prosté černé pro ostatní kleriky; punčochy byly nedílnou součástí krátkého šatu inspirovaného šlechtickým odíváním (→ *abito corto*) v 18. a 1. polovině 19. století, používaly se společně s krátkými kalhotami → *culotte*; praxe byla opuštěna zavedením → *abito piano* v roce 1851, ve stejné době opustili i oficiální šlechtický dvorský šat; při liturgických obřadech se používaly už od středověku zvláštní *liturgické punčochy*.

rabat (fr., též *rabat ecclésiastique*) — zvláštní forma kněžského límce zdomácnělá nejprve ve Francii (po 1630) a později i v dalších zemích; vychází zřejmě z protestantského měšťanského prostředí, kde šlo původně o náprsenkový límec z bílého plátna půlkruhového střihu s předním dílem rozděleným do dvou obdélníků svázaných pod krkem šňůrkou (jde vlastně zjednodušené okružní zvané ve španělském prostředí *golila* též *golilou*); ve Francii velmi rychle zdomácněl, protože připomínal zdobenější krajkové *jabot* (nebo *cravatte*) ve dvorském prostředí; používali ho stejnou měrou i protestantští duchovní a někteří dvorští úředníci; v katolickém prostředí se stal spolu se sutanou kněžským odznakem ve Francii (někdy se mu díky galikanismu, tj. duchovnímu proudu posazujícímu co největší autonomii na autoritě římského biskupa říká *galikánský kněžský límec*) a pod jejím vlivem i v řadě ostatních zemí (především v Německu a střední Evropě); rabat byl povodně poměrně velký a zpočátku i zdobený po obvodu širokou krajkou a ještě kolem roku 1640 kryl částečně i ramena a vpředu byl svázán šňůrou s ozdobnými štrapci; o něco později se sice zmenšil, ale vzrostl důraz na co nejprůsvitnější jemné plátno, od 30. let začíná být z praktického hlediska častější jeho ušití z černého plátna s bílým lemováním po obvodu; jako součást kněžského šatu přetrval i v 19. století, ve střední Evropě se však radikálně zmenšuje (cca 7 cm), ve Francii je velký cca 25 cm, pod vlivem ultramontánních idejí postupně jeho používání mizí ve prospěch římského límce tj. → *kolárku*.

redingote – forma kabátu vojenského střihu oblíbená jako dvorský i úřední oděv nejprve ve Francii (od 20. let 19. století), pak i v okolních zemích, součástí byl velmi často cylindr.

rocheta – it. *cotta*; původně kratší varianta alby používaná k modlitbám v chóru od 11. století především za Alpami, narozdíl od velmi podobné → *superpelice* měla zpravidla úzké rukávy a byla nedílnou součástí reprezentativního oděvu biskupů, dnes je součástí pouze jejich → chórového oděvu; biskupové a preláti na ni obvykle při bohoslužbách oblékali ještě →

superpelici (s širokými rukávy); od renesance je rocheta obvykle skutečným uměleckým dílem, je zhotovena z jemného a téměř průsvitného plátna, někdy zdobená jemným plisováním a doplněná často i pásovými krajkami a krajkovými vsadkami mezi švy.

romana (it.) – římská varianta severoitalského vlněného kabátu na kněžský talár (původně jen pláště bez rukávů), byla z jemnější látky a mohla sloužit i k domácím účelům.

římský kolárek → kolárek

římský kolárový límec → kolárový límec

saturno (it.) → klobouk kněžský

solideo (též fr. *calotte*, it. *zuchetto*) – malá kruhová pokrývka hlavy ušitá z 8 trojúhelníkových výsečí, od středověku se používala jako praktická čapka pod ostatními liturgickými pokrývkami hlavy tj. mitrou a tiárou (*mitrella*, *submitrale*) nebo biretem (*subbiretum*), později splývá její podoba s mimo liturgickým baretem, zpočátku se prosadila především v zaalpských zemích jako praktická ochrana tonzurované hlavy kněze před chladem při liturgii, z tohoto hlediska ji používali o ostatní přísluhující (ministranti, kostelníci), z hlavy se sundává při nejdůležitějších okamžicích liturgie (čtení evangelia, proměňování - soli Deo tj. pouze Bohu), mimo bohoslužby se nosila jako náhrada kněžského biretu, až do 20. let 20. století ji hojně používali i duchovní, potom zůstala především prelátskému stavu jako součást chórového a audienčního oděvu (→ *abito filetato*), jeho barva koresponduje s barvou sutany (z bílého moiré pro papeže, z červeného pro kardinály, z fialového hedvábí pro biskupy).

soprana (z it.) – označení pro sutanu používanou bohoslovci národních kolejí v Římě; svým střihem i materiálem vychází z kněžské sutany, obvykle je bez kněžských odznaků (límce, manžet); každá kolej v návaznosti na své tradice používá odlišnou barvu soprany, cingula nebo třepení u cingula a nebo jejich kombinací; v této tradici se navazuje na zvyklosti středověkých univerzit, kde studenti jednotlivých fakult používali barevně odlišené taláry; v současné době se od této zvyklosti zvolna upouští.

sottana (it.) → sutana

sottanella (it.) → sutanela

soutanne (fr.) → sutana

soutanelle (fr.) → sutanela

submitrale (lat.) → solideo

subbiretum (lat.) → solideo

sukně kněžská → talár

superpelice (z lat. *super-pelliceum*, na kožich) – původně zkrácená bohoslužebná alba používaná od 11. století především za Alpami do chóru k modlitbám kanovníků, používala se na kožich (odtud název), proto měla široké rukávy, narozdíl od podobné → *rochet*; superpelici používali i přísluhující, byla nedílnou součástí chórového oděvu, který používali kněží i ke kázání (pak na ni kněží oblékali i volně spuštěnou štolu, tj. insignii své kněžské služby).

sutana (z it.) – (it. *sottana*, fr. *soutanne*); obecně též reverenda, starší český název říza kněžská sukně; alternativní označení pro tmavý v předu uzavřený kněžský oděv (→ vestes talaris) častěji používané od počátku 17. století, kdy nahradilo starší označení, tj. (kněžský) → talár, které bylo oblíbené v reformačním prostředí; sutana označovala původně v severní Itálii široký uzavřený oděv dlouhý až po kotníky oblíbený mezi muži ženami; termín poprvé spojen s předpisy kardinála Milliniho (1624) vydané původně především pro římské kněze krátce před vyhlášením Milostivého roku 1625; předepsána byla délka po kotníky, pro cestování však byla přípustná i kratší varianta → *sutanela*.

sutanela (z it) – (it. *sottanella*; fr. *soutanelle*); kratší varianta → *sutany*; byla povolena především pro potřeby cestování, jízdy na koni i jiných náročných úkolech; oblíbili si ji především městští duchovní i vyšší aristokracie k všednodennímu nošení; v 17. století její podobu ovlivil i soudobý kabátec *pourpoint* a později *justaucorps*.

synodálie – doplňkové parukávy v délce od ramenou k loktům uzavřené řadou knoflíků, insignie sídelního faráře s právem zasedat a rozhodovat na diecézní synodě (odtud název), u nás toto právo zmiňuje synoda pražská (1605), obvykle zvláštní výsada udělovaná biskupem ad personam, kromě farářů je směli používat také vikáři, členové významných kapitul, vyučující v semináři apodčasto spojená s výsadou používat též → *expositorium canonicale*.

šuba (něm. *Schaube*) – zaalpský typ zimního kabátu, rozšířený ve všech vsrtvách, liší se délkou i kvalitou materiálu, variantou šuby je např. krátká šuba zv. horekop (*horckof*, *horzkop*), někdy podšitá kožešinou (nejdražší typ); oblíbený oděv v univerzitním prostředí (dlouhá černá šuba je v 16. stoletím typickým oděvem reformátorů); oblíbený i mezi

katolickými preláty (luxusní tmavé látky, prýmkové zdobení, někdy i dvě na sobě), starší český název „chodící sukně“.

tabard (fr.) → tapert

tabarro (it.; syn. *tabarrone*) – dlouhý vlněný plášť používaný ve světském i církevním světě; obvykle se považuje za variantu staršího francouzského pláště → *tapert* (též *tabard*). Běžné bylo např. na dvoře medicejských vévodů (dokonale krejčovsky zpracované a z nákladných látek); renesanční kněžské tabarro bylo obvykle z tmavých látek, zdobené zároveň větším množstvím pozamentérských doplňků; dnes se používá jako svrchní plášť, jehož pevnou součástí je obvykle i pláštěnka, chránící proti nepřízní počasí, zimní varianta je ze silnějšího sukna a má i kožešinový límec; *papežské tabarro* je z rudého sukna doplněné zlatým lemováním; v církevním prostředí používají zjednodušené tabarro v zimě obvykle i kustodi a pořádková služba větších kostelů v turistických oblastech.

tapert (z fr., též *tabard*) –varianta splývavého oděvu zakrývající celé tělo (typu *garde-corps*), střihově blízký talárové tunice, často s bohatým řasením, někdy s připojenými falešnými rukávy (parukávy), oblíbený oděv duchovních v univerzitním prostředí ve 14. – 15. Století.

tabarrone (it.) → tabarro

talár kněžský (lat. *vestes talaris, toga talaris, tunica talaris*) – dlouhý vpředu uzavřený oděv sahající až ke kotníkům (lat. *ad tales*, odtud název), starší český název sukně / kutna kněžská, obecně též reverenda, v renesanci je známá jako *toga talaris*; prelátí nosí k chórové → *rochetě* vždy talár v barvě své hodnosti (tj. fialový u prelátů a biskupů, červený u kardinálů a bílý u papeže).

talár chórový – kněžský talár obvyklého střihu, který je u vyšších duchovních v barvě jejich hodnosti (*habitus formalis*), obvykle černý, u prelátů fialový (papežští prelátí, biskupové, arcibiskupové), červený (kardinálové) a bílý (papež), fialový nebo červený talár používali choralisté (podle barevnosti talárů představených).

tiára papežská – označení pro pokrývku hlavy římského biskupa, nepatřímezi liturgické pokrývky hlavy (tou je mitra), kombinuje v sobě prvky světské (koruna, později dokonce 3 nad sebou) a duchovní (spodní mitra); zvláštní typ pokrývky hlavy souvisí s učením o primátu římského biskupa, podporovaného teology zvláště od 8. století, římský biskup tehdy začal používat původně byzantskou vlněnou pokrývku → *camelaucum*, později zdobenou našitými zlatými plíšky → *pileus phrygius*, jež pak byly nahrazeny spodní kovovou

korunou, druhá byla přidána kolem roku 1295 papežem Bonifácem VIII.), třetí za Klementa V. počátkem 14. století, odtud též označení *triregnum*.

triregnum (lat.) → tiára papežská

toga talaris (lat.) → talár kněžský

tunica talaris (lat.) → talár kněžský

tortillon (fr.) → cauda

vestes talaris (lat.) → talár kněžský

zimarra (it.), fr. též *simarre*; zpočátku vlněný plášť bez rukávů chránící před nepřízní počasí, svůj původ má nejspíše v severní Itálii (zde i s rukávy); v církevním prostředí jde obvykle o slavnostní variantu kněžského, v předu uzavřeného taláru (→ *abito di formalità*), s cingulem a pevně připojenou pelerínou (u vyšších duchovních nebo na základě papežského dispensu, např. u farářů, ti však spíše užívali obdobně vypadajícího taláru s připevněným expozitoriem → *expositorium canonicale*); hodnostní stupeň je vyjádřen barevným lemováním → *abito filetato*.

zuchetto (it.) → solideo

Literatura

Biblické citáty jsou podle Českého ekumenického překladu Bible.

Použité zkratky

PL Patrologia latina — Jacques P. Migne (ed.), *Patrologiae latinae cursus completus* 1–221, Paris 1844–1864 — <http://www.documentacatholicaomnia.eu> [cit 2012-05-01]

PG Patrologia graeca — *Patrologiae cursus completus. Series graeca*, J. P. Migne (ed.)

AAS Acta Apostolicae Sedis

ASS Acta Sanctae Sedis

Internetové zdroje

<http://www.documentacatholicaomnia.eu>

<https://archive.org>

<http://books.google.com>

Církevní dokumenty

Acta Sanctae Sedis 1 – 41 [1865–1908]

http://www.vatican.va/archive/ass/index_sp.htm [cit. 2013-05-01]

PIUS VII PAPA, Litterae apostolicae *Decet Romanos pontifices*. Privilegium pontificalium, quo gaudeant presbyteri, verbis eiusdem privilegii coercetur (4. 7.1823), ASS 3, s. 569–574.

PIUS IX. PAPA, Litterae in forma Brevis *Sacerdotalia indumenta* (14. 5. 1858), AAS

PIUS IX. PAPA, Litterae in forma Brevis *Ecclesiarum omnium curam* quo omnes Ecclesiae Antistites honoris significatione facultate donati sunt utendi pileolo violacei coloris (27. 6. 1867), ASS 3 (1867), s. 158–159

PIUS IX. PAPA, Apostolica constitutio *Apostolicae sedis officium* Super privilegiis protonotarium apostolicorum „ad instar“ nuncupatorum, qua eorum privilegia declarantur et limitantur (29. 8. 1872), ASS 7 (1872–1873), s. 91–100

PIUS IX PAPA, Litterae apostolicae in forma Brevis, *Quamvis peculiare* declarantes et limitantes eorum vetera privilegia (29. 8. 1872), ASS 7 (1872–1873), s. 91–103

LEO XIII PAPA, Litterae apostolicae in forma brevis *Nobis preces* (8. 4. 1884), ASS 17 (1884)

LEO XIII PAPA, Litterae in forma brevis *Praeclaro divinae gratie*, quibus SS. Pater concedit ut Patriarchae, Archiepiscopi et Episcopi birreto violacei coloris uti valeant (3. 2. 1888), ASS 20 (1887), s. 369

PIUS X PAPA, Motu proprio *Inter multiplices* De protonatariis, praelatis urbanis et aliis, qui nonnullis privilegiis praelatorum propriis fruuntur (21. 2. 1905), ASS 37 (1904–1905), s. 491–512

Acta Apostolicae Sedis 1 – 104 [1909–2012]

http://www.vatican.va/archive/aas/index_sp.htm [cit. 2013-05-01]

SACRA CONGREGATIO CONCILII, Decretum *Prudentissime sane* De habitu ecclesiastico a clericis defferendo (28. 6. 1931), AAS 23 (1931), s. 336–337

PIUS XI PAPA, Constitutio apostolica *Ad incrementum* De quibusdam praelatis Romanae Curiae et varii eorum ordinibus (15. 8. 1934), AAS (1934), s. 497–521

SACRA CONGREGAZIONE CEREMONIALE, *Norme Ceremoniali per gli Eminentissimi Signori Cardinali* (6. 1. 1943). Tipografia poliglotta Vaticana, Roma 1943

PIUS XII PAPA, Litterae apostolica Motu proprio datae *Valde solliciti* de S.R.B. Patrum cardinalium habitu, motu proprio (30. 11. 1952), AAS 44 (1952) s. 849–850

PAULUS VI PAPA, Litterae apostolicae motu proprio datae *Pontificalis domus* ordinatio quadamtenus mutatur (28. 3. 1968), AAS 60 (1968), s. 305–315

PAULUS VI PAPA, Litterae apostolica motu propriae datae *Pontificalia insignia* De usu insignium pontificalium recognoscendo (21. 6. 1968), AAS 60 (1968), s. 374–377

KONGREGACE PRO BOHOSLUŽBU A SVÁTOSTI, Všeobecné pokyny k Římskému misálu (2000)

SECRETARIA STATUS SEU PAPALIS, Instructio *Ut sive sollicite* Circa vestes, titulos et insignia generis cardinalium, episcoporum et praelatorum ordine minorum, 31. 3. 1969, AAS 61 (1969), s. 334 – 340

SACRA CONGREGATIO RITUUM, Instructio *Pontificalis ritus* De ritibus et insignibus pontificalibus simplicioribus reddentis (21. 1. 1969), AAS 60 (1968), s. 406–412.

SACRA CONGREGATIO PRO CLERICIS, Litterae circulares *Per instructionem* De reformatione vestium choralium (30 octobris 1970), AAS 63 (1971), s. 314–315

Literatura

Acta ecclesiae 1754 — *Acta ecclesiae mediolanensis a s. Carolo cardinali s. Praxedis archiepiscopo condita, Federici card. Borromaei archiepiscopi mediolani jussu, tomus secundus*, Patavii, Typis seminarii, MDCCLIV (1754)

Acta et decreta 1863 — *Acta et decreta concilii provinciae pragensis anno domini 1860 pontificatus Pii papae IX. decimo quinto celebratae*, Pragae 1863

Agenda 1581 — *Agenda Česká, to gest Spis o Ceremonijch a pořádcých Cýrkewnijch, kterak se slowem Božijm a swátostmi Krystowými lidu w Králowstwij Českém prawdu Ewangelium swatého magijcýmu a milugijcýmu posluhowati má*, Praha 1581

AMATI 1781 — Pasquale AMATI, *Paschalis Amatius Sabinianensis Libellus De restitutione purpurarum*, Lucae 1781

AMMAN/MODIUS 1589 — Jost AMMAN / François MODIUS, *Cleri totius Romanae ecclesiae subiecti: seu, Pontificiorvm ordinvm omnivm omnino vtrivsqve sexvs, habitvs, artificiosissimis figuris*, Francoforti: Sumptib. Sigismundi Feyrabendij 1585

ANDRIE 1940 — Michel ANDRIE (ed.), *Le pontifical romain au moyen-âge. Tome 3: Le pontifical de Guillaume Durand*, Città del Vaticano 1940

ANTONS 1998 — Klara ANTONS, *Paramente – Dimension der Zeichengestalt*, Regensburg 1998

Apologétique 1792 — [anonym], *Apologétique présentée au Roi, sur le décret qui supprime les costumes religieux*, Paris, Impr. de Crapart, 1792

ARDURA 2001 — Bernard ARDURA, *Le Concordat entre Pie VII et Bonaparte, 15 juillet 1801. Bicentenaire d'une réconciliation*, Paris 2001

AREOPAGITA 2009 — Dionýsios Areopagita: *O nebeské hierarchii*, překlad a úvodní studie M. Koudelka, Praha 2009

AUBRUN 2008 — Michel AUBRUN (ed.), *Le Livre des Papes: Liber pontificalis (492–891)*, Brepols 2008

AUGUSTINUS 2004 — Aurelius Augustinus, *De doctrina christiana – Křesťanská vzdělanost*, překlad a úvod Jana Nechutová, Praha 2004

DE BAÏF 1539 — Lazare DE BAÏF, *Baysio De Re Vestiaria libellus, cum Figuris*, Ludguni 1539

BALÍK/HANUŠ 2007 — Stanislav BALÍK / Jiří HANUŠ (edd.), *Katolická církev v Československu 1945–1989*, Brno 2007

BARBIER DE MONTAULT s. d. — Barbier de Montault, Xavier, *Le costume et les usages ecclésiastiques selon la tradition romaine I-V.*, Paris s. d.

BARTH 1736 — Gottfried BARTH, *Barthius Gothofredus Disputatio de barba, quam sub moderamine viri amplissimi atque Excellentissimi Domini Jacobi Thomassii suscipiendi*, Halae Magdeburgicae 1736

- BASCAPÉ 1592 — Carlo BASCAPÉ, *De Vita et rebus gestis Sancti Caroli Borromei S.R.E. Cardinalis, tituli S. Praxedis Archiepiscopi Mediolani, libri septem. Carolo a Basilicapetri... auctore*, Ingolstadii 1592, ed. Angelo Majo [Veneranda Fabrica del Duomo], Milano 1983
- BEAUNE 1989 — Colette BEAUNE, *Le Miroir du Pouvoir, avec la collaboration du Département des Manuscrits de la Bibliothèque Nationale: collection Banque Nationale de Paris*, Paris 1989
- BEDA 2001 — Beda Ctíhodný, *Církevní dějiny národa Anglů*, Praha 2001
- BENDER 1994 — Henry BENDER, *De Habitu Vestis: Clothing in the Aeneid*, in: Judith Lynn SEBESTA / Larissa BONFANTE (edd.), *The World of Roman Costume*, Madison 1994, s. 146–152
- BENDER 2008 — Claudia BENDER, *Die Sprache des Textilen. Untersuchungen zu Kleidung und Textilien im Alten Testament*, Stuttgart 2008
- BERNARD 2004 — Bernard z Clairvaux, *Kázání na Piseň písní I.*, přeložila Markéta Koronthályová, Praha 2009
- BERTHOD 1998 — Bernard BERTHOD, *Étoffes à la cour papale du XIII au XVI siècle. Bulletin du C.I.E.T.A.*, no.75, London 1998
- BERTHOD 2000 — Bernard BERTHOD, »Des couleurs et des hommes, couleurs et hiérarchie dans l'Eglise romaine« in: *Du Concordat de 1801 au Jubilé de l'an 2000. Deux siècles vêtements d'église*, Ranbervillers 2000, s. 11–20
- BERTHOD 2001 — Bernard BERTHOD, *From papal red to cardinal purple: Evolution and change of Robes at the papal Court from Innocent III to Leo X, 1216–1521*, in: *Robes and Honor: the Medieval World of Investiture*, New York 2001, s. 315–331
- BERTHOD 2003 — Bernard BERTHOD, *Souliers d'Eglise*, katalog výstavy (Lyon, Musée de Fourvière, 19. 10. – 8. 12. 2003), Lyon 2003
- BERTHOD 2008 — Bernard BERTHOD, *Histoire de l'objet liturgique*, in: Odile BIANCO (ed.), *Les ornements liturgiques du cardinal Fesch*, katalog výstavy (Ajaccio, Palais Fesch, Musée des Beaux-Arts), Cinisello Balsamo–Milano 2008
- BERTHOD/Blanchard 2001 — Bernard BERTHOD / Pierre BLANCHARD, *Trésors inconnus du Vatican. Cérémoniel et liturgie*, Paris 2001
- BOCK 1866 — Franz BOCK, *Geschichte der liturgischen Gewänder des Mittelalters*, Bonn 1859 (Band II. Bonn 1866)
- BÖLLING 2006 — Jörg BÖLLING, *Die Papstzeremonie der Renaissance. Texte – Musik – Performanz*, Frankfurt am Main 2006
- BOLZANI 1533 — Piero Valeriano BOLZANI; též Giampiero Valeriano, *Johannis Pierii Valeriani apologia pro sacerdotum barbibus. Cui accesserunt Musonius et hospinianus de racione comae et barbae*, Romae 1533

- BOLZANI 1534 — Piero Valeriano BOLZANI; též Giampiero Valeriano; Sapidus, Johannes, *Ioh. Pierii Apologia pro sacerdotum barbis. Sylva epistolaris seu barba Ioan. Sapidi adiecta. Argentinae*, apud Alberti, 1534
- BONANNI 1720 — Fillippo BONANNI SJ, *La gerarchia ecclesiastica considerata nelle vesti sagre, e civili usate da quelli: li quali la compongono: espresse, e spiegate con le imagini de ciascun grado della medesima*, Roma 1720
- BOROVÝ 1864 — Klement BOROVÝ, Synoda diecése Budějovické. *Časopis katolického duchovenstva* IV, 1864, 298–302.
- BOROVÝ 1873 — Klement BOROVÝ, *Antonín Brus z Mohelnice, arcibiskup pražský. Historicko - kritický životopis*, Praha 1873
- BOROVÝ 1887 — Klement BOROVÝ, *Úřední sloh církevní. Příruční kniha praktického úřadování pro katolické duchovenstvo*. Druhé rozmnožené vydání, Praha 1887
- Boudelle 1977 — Boudelle, Guy, Strumenti per la diffusione del Tridentino, in: *Storia della Chiesa XVII* (A. Galuzzi, ed.), Roma 1977, s. 77–79
- BOUDON 1702 — Henri-Marie BOUDON, *De la sainteté de l'état ecclésiastique*, a Paris, chez Jean-Baptiste Delespine 1702
- BOUŠE 2002 — Zdeněk Bonaventura BOUŠE, *Malá katolická liturgika. Tradice – kritika – budoucnost*, Praha 2002
- BOUTRY 1985 — Philippe BOUTRY, Vertus d'état et clergé intellectuel: la crise du modèle sulphicien dans la formation des prêtres français au XIXe siècle, in: *Problèmes de l'histoire de l'éducation. Actes des séminaires organisés par l'École française de Rome et l'Università di Roma-La Sapienza* (= Collection de l'École française de Rome, 104, janvier-mai 1985), s. 207–228
- BOUTRY 1995 — Philippe BOUTRY, Kněz, in: François FURET (ed.), *Člověk romantismu a jeho svět*, Praha 1995
- BRANDENBURG 1966 — Hugo BRANDENBURG, Studien zur Mitra, in: *Beiträge zur Waffen- und Trachtgeschichte der Antike* (Fontes et commentationes, 4), Münster 1966
- BRAUN 1897 — Josef BRAUN SJ, *Die priesterlichen Gewänder des Abendlandes nach ihrer geschichtlichen Entwicklung* (Doplňkový sešit ke „Stimmen aus Maria Laach“), Freiburg i. Br. 1897
- BRAUN 1907 — Josef BRAUN SJ, *Die liturgische Gewandung im Occident und Orient. Nach Ursprung und Entwicklung, Verwendung und Symbolik*, Freiburg im Br. 1907
- BRAUN 1912a — Josef BRAUN SJ, *Die liturgische Paramente in Gegenwart und Vergangenheit*, Freiburg i. Br. 1912
- BRAUN 1912b — Josef BRAUN SJ, *Handbuch der Paramentik*, Freiburg i. Br. 1912

- BRINGEMEIER 1974 — Martha BRINGEMEIER, *Priester- und Gelehrtenkleidung: Tunica, Sutane: Schaub, Talar. Ein Beitrag zu einer geistesgeschichtlichen Kostümforschung. Rheinisch-Westfälische Zeitschrift für Volkskunde*, Münster 1974
- BRINGEMEIER 1980 — Martha BRINGEMEIER, *Mode und Tracht: Beiträge zur geistesgeschichtlichen und volkskundlichen Kleidungsforschung*, Münster 1980
- BROWN 2000 — Petr BROWN, *Tělo a společnost. Muži, ženy a sexuální odříkání v raném křesťanství*, Brno 2000
- BRUNDAGE 1995 — James A. BRUNDAGE, *Medieval Canon Law*, London – New York 1995
- BRUSSATIN 1983 — Maria BRUSSATIN, *Storia dei colori*, Torino 1983
- DE BRUYN 1578 — Abraham DE BRUYN, *Imperii ac Sacerdotii Ornatus: diuersarum tem [sic] ge[n]tium peculiaris vestitus /excudebat Abr. Bruin; his adiunxit co[m]mentariolos Caesar. Pontif. ac sacerdotu[m] Hadrinus Damman ...*, [Cologne: s.n., 1578]
- BUBEN 1994 — Milan BUBEN, *Encyklopedie heraldiky*, Praha 1994
- BUBEN 2004 — Milan BUBEN, *Encyklopedie řádů, kongregací a řeholních společností katolické církve v českých zemích*, II. díl, II. svazek: Mnišské řády, Praha 2004
- BUSTACCHINI 1984 — Gianfranco BUSTACCHINI, *Ravenna. Seine Mosaiken, seine Denkmäler, seine Umgebung*, Ravenna 1984
- BUZZI/ZARDIN 1997 — Franco BUZZI / Danilo ZARDIN (edd.), *Carlo Borromeo e l'opera della «Grande Riforma». Cultura, religione e arti del governo nella Milano del pieno Cinquecento*, Milano 1997
- Caeremoniale* 1600 — *Caeremoniale episcoporum iussu Clementis VIII Pontificis maximi novissime reformatum*, Romae 1600
- CAMPATELLI 2010 — Maria CAMPATELLI, *Křest – každý den u pramenů života*, Olomouc 2010
- Canones* 1834 — *Canones et decreta sacrosancti concilii Tridentini*, Romae 1834
- CAPPONI DELLA PORETTA 1587 — Serafino CAPPONI DELLA PORETTA , *Sacerdos in aeternum. Dechiaratione della sacra messa, cerimonie, vestimenti, et altre cose sue mirabile, divota, et utilissima, di F. Serafino Caponi dalla Porretta... con l'ispositioni del R. P. Don Pio da Bologna... e del molto R. et illustre sig. fra Girolamo Conterio da Napoli*, in Venetia 1587. [též *Sacerdos in aeternum, seu Declaratio Caeremoniarum & Indumentorum sacrae missae*, Romae 1729]
- CARDINI 1999 — Franco CARDINI, *Rytíř a válečník*, in: Jacques Le Goff (ed.), *Středověký člověk a jeho svět*, Praha 1999
- CARDON 1999 — Dominique CARDON, *Teintures précieuses de la Méditerranée, pourpre, kermes, pastel*, katalog výstavy (Carcassonne, Musée des Beaux-arts de Carcassonne; Terrassa, Centre de documentació i Museu tèxtil de Terrassa), Carcassonne 1999

- CASSIANUS 2007 — Jan Cassianus, *Zvyky cenobitů a Léky na osm základních neřestí* (Pietas benedictina 15), Praha 2007
- CASTIGLIONE 1978 — Baldassare CASTIGLIONE, *Dvořan*, Praha 1978
- CATALDI GALLO 2011 — Marzia CATALDI GALLO, *Le Vesti dei Papi i Parati della Sacrestia Pontificia Seicento e Settecento*, Genova 2011
- CATALDI GALLO 2013 — Marzia CATALDI GALLO, *Vestire il Pontefice dall'Antico Testamento a Papa Francesco*, Genova 2013
- CATALANI 1738–1740 — Giuseppe Catalani, *Pontificale Romanum prolegomenis et commentariis illustratum* (3 voll., Roma 1738–1740)
- Catalani 1750–1751 — Giuseppe Catalani, *Sacrarum caeremoniarum sive rituum ecclesiasticorum S. R. Ecclesiae libri tres* (2 voll., Roma 1750–1751)
- CATENA 1592 — Girolamo CATENA, *Discorso della Berretta rossa da darsi ai Cardinali religiosi, dedicato al Cardinale Sfondrati, nipote di Gregorio XIV*, Roma 1592 (též latinské vydání *De Bireto rubro, dando S. R. E. Cardinalibus regularibus*, Romae 1592).
- CATTANEO 1982 — Enrico CATTANEO, *Arte e liturgia dalle origini al Vaticano II*, Milano 1982
- CATTANEO 1983 — Enrico CATTANEO, La singolare fortuna degli »Acta Ecclesiae Mediolanensis«, *La Scuola Cattolica*, 111, 1983
- CATTANEO 1984 — Enrico CATTANEO, L'intensità di una vita, in: *Il grande Borromeo tra storia e fede*, Cinisello Balsamo–Milano 1984, s. 9–126
- CICHROVÁ/CREMONA/NOVÁKOVÁ 2011 — Kateřina CICHROVÁ / Vicki Ann CREMONA / Lenka NOVÁKOVÁ, *Leckteři národové. Schwarzenberská sbírka kostýmních miniatur na zámku Český Krumlov*, České Budějovice 2011
- Codicis Fontes* 1926 — *Codicis Iuris canonici fontes I*, Pietro GASPARRI – Jusztinián SERÉDI (edd.), Romae 1926
- COHAUSEN 1724 — Johann Heinrich COHAUSEN, *Clericus deperrucatus, sive, In fictitiis clericorum comis moderni seculi ostensa et explosa vanitas: cum figuris*, Amstelodami [Amsterdam]: Apud Guilielmum Barents, [1724?]
- Col romain* 1936 — Col romain et rabat, in: *L'Annuaire pontifical catholique* 1936, s. 656n.
- COLONNA 1616 — Fabio COLONNA, *Fabii Columnae De purpura ab animali testaceo fusa*, Romae 1616
- CONSTANT 1903 — Gustave M. CONSTANT, Les maîtres de cérémonies du XVIe siècle, *Mélanges d'archéologie et d'histoire* XXIII, Rome 1903, s. 319–343
- CORONA 1625 — Tobia Francesco CORONA, *Sacri Tempii. Dove si rappresenta quanto appartiene al culto, e veneratione de' tempij, la loro immunità, l'obbligo de' loro Ministri, i significati delle vesti Sacerdotali et altre Ecclesiastiche suppelletili*, Roma 1625

- COUPON 1980 — Henri COUPON, *Les Papes d' Avignon, la Croix et l'épée*, Paris 1980
- CRAS 2011 — Alban CRAS, *La Symbolique du vêtement dans le Bible*, Paris 2011
- CREPOT 1900 — M. T. CREPOT, Costume civil, costume ecclésiastique, costume monastique, *Correspondant* (CLXV), 1900, s. 473–492
- CRISTIANI 1947 — Leone CRISTIANI, Essai sur les origines du costume ecclésiastique, *Orientalia christiana periodica* XIII, 1947, s. 68–80
- CRISTIANI 1977 — Leone CRISTIANI, La Chiesa all'epoca del Concilio di Trento (1545–1563), in: *Storia della Chiesa XVII* (A. Galuzzi, ed.), Roma 1977, s. 618–622 a 645–658.
- CROWLEY 1578 — Robert CROWLEY, *A briefe discourse against the outvvarde apparell and ministring garments of the popishe church*. Emden: Printed by Egidius van der Erve, 1578
- ČERNÝ 2004 — Pavol ČERNÝ, *Evangeliář zábrdovický a svatovítská apokalypsa*, Praha 2004
- ČSB — *Český slovník bohovědný I-IV*, Praha 1900–1930
- DANIEL 1962 — Yves DANIEL, Le Costume ecclésiastique dans le diocèse de Paris depuis de Concordat de 1801, in: *La Semaine religieuse de Paris* 1962, s. 717–772
- DEAN 2004 — Rodney J. DEAN, *L'Église constitutionnelle, Napoléon et le Concordat de 1801*, Paris 2004
- Decrees* 1990 — *Decrees of the Ecumenical Councils*, ed. Norman P. Tanner SJ, Georgetown University Press 1990
- Décret* 1790 — *Décret de l'Assemblée nationale, qui supprime & abolit le costume de tous les ordres religieux; & le nouveau code de la discipline militaire* (Assemblée nationale constituante), A Marseille: De l'Imprimerie de P. A. Favet, imprimeur du roi & de la ville..., [1790?]
- DELLO JACONO 1953 — Joseph Michael DELLO JACONO, *De habitu ecclesiastico. Dissertatio historico – critica* (Thesis ad lauream, Pontificio Ateneo Antonianum, Facolta di diritto canonico. Roma), Roma 1953
- DIBIE 1993 — Pascal DIBIE, *Le tribu sacrée: Ethnologie des prêtres*, Paris 1993
- Diakonát 2008 — Mezinárodní teologická komise: *Diakonát. Vývoj a perspektivy*, Praha 2008
- Dispute* 1581 — [anonym], *Dispute entre les cordeliers, touchant la couleur, longueur, largeur & forme de leurs habits : extraite du livre des extrauagâtes, debatue en leurs chapitres & à Rome, durant le Pontificat de Nicolas III, Clement V, & Jean XXII, sans aucune conclusion*, [France ? : s. n.], 1581
- DOLCE 1565 — Lodovico DOLCE, *Dialogo nel quale si ragiona delle qualità, diversità e proprietà dei colori*, Venezia 1565
- DOM SAMUEL — DOM SAMUEL, *Celým srdcem. Úvahy o budoucnosti křesťanství v našem světě*, Praha–Kostelní Vydří 2013

- DOMPNIER 2009 — Bernard DOMPNIER, *Les Cérémonies extraordinaires du catholicisme baroque*, Clermont-Ferrant 2009
- DOYÉ 2012 — Franz von Sales DOYÉ, *Die alten Trachten der männlichen und weiblichen Orden* (Reprint der Originalausgabe, Leipzig 1930), Leipzig 2012
- DUBINA 2010 — Ján DUBINA, Liturgické a chórové oblečenie klerikov záväzné po Druhom vatikánskom koncile, Liturgia. *Časopis pre liturgickú obnovu* 20, 2010, s. 94–112
- DUBY 2007 — Georges DUBY, *Rok tisíc*, Praha 2007
- DUBY 2008 — Georges DUBY, *Tři řády*, Praha 2008
- DYNKMANS 1968 — Marc DYNKMANS, *Le ceremonial de Nicholas V. Revue d'histoire ecclésiastique*, Louvain 1968
- DYNKMANS 1980–1982 — Marc DYNKMANS (ed.), *L'oeuvre de Patrizi Piccolomini ou le ceremonial papal de la première renaissance I-II*, Città del Vaticano 1980–1982
- DYNKMANS 1981 — Marc DYNKMANS, *Le ceremonial papal de la fin du moyen âge à la renaissance. Tome 2: Du Rome en Avignon ou le ceremonial de Jaques Stefaneschi*, Bruxelles – Rome 1981
- EBERMANN 2010 — Lothar EBERMANN, *Das Schwarz der Talare: von einem der auszog, Priester zu werden*, Rudolstadt– Berlin 2010
- EINHARDUS 1999 — Einhardus, *...a neuniknout budoucímu věku* (Vita Caroli Magni), přeložil Petr Daniš, Praha 1999
- FABER 2004 — Petr FABER, *Krátký život, dlouhé cesty*, Velehrad 2004
- FIALA 2011 — Václav FIALA, *Benátky. Literární toulky městem umělců, hudby a karnevalu*, Praha – Litomyšl 2011
- FILIPÍ 2011 — Pavel FILIPÍ, *Pozvání k hostině. Evangelická liturgika*, Praha 2011
- FOLTÝNOVSKÝ 1936 — Josef FOLTÝNOVSKÝ, *Liturgika*, Olomouc 1936
- FOX-DAVIES 2008 — Arthur Charles FOX-DAVIES, *A Complete Guide of Heraldry* (reprint), London 2008
- FRANZEN 2006 — August FRANZEN, *Malé církevní dějiny*, Praha 2006 (3. vyd.)
- FURET 2004 — François FURET, *Francouzská revoluce I. Od Turgota k Napoleonovi*, Praha 2004
- GALETTI 1758 — Pietro Luigi GALETTI, *Del Vestarario della santa Romana chiesa Discorso*. Roma, per Giovanni Generoso Salomoni 1758
- GALLO 1951 — Alfonso García GALLO, *El concilio de Coyanza. Contribución al estudio del derecho canónico español en la alta edad media*. Instituto Nacional de estudios jurídicos, Madrid 1951
- GANTER 1955 — Bernard J. GANTER, Clerical Attire. A Historical Synopsis and a Commentary, *Canon Law Studies*, 361, Washington 1955

GAVANTI 1628a — Bartolomeo GAVANTI, *Thesaurus sacrorum rituum, sive commentarios in rubricas Missalis et Breviarii*, Milano 1628

GAVANTI 1628b — Bartolomeo GAVANTI, *Praxis visitationis episcopalis et synodis dioecessanae celebrandae*, Roma 1628

GAUDEMET 1987 — Jean GAUDEMET (ed.), *Administration et l'Église: du Concordat à la séparation de l'Église et de l'État*, Genève 1987

DE GASPARIN 1873 — Agénor DE GASPARIN, *Innocent III: Le siècle apostolique*, Paris 1873

GELMI 1994 — Josef GELMI, *Papežové. Od svatého Petra po Jana Pavla II.*, Praha 1994

GILBY/PILKINGTON 1566 — Anthony GILBY / James PILKINGTON, *To my louynge brethren that is troubyld abowt the popishe aparrell, two short and comfortable epistels. Be ye constant: for the Lorde shall fyght for yow, yowrs in Christ*. Emden, E. van der Erve, 1566

GIORDA 2007 — Mariachiara GIORDA, La veste come fattore di identità nel monachesimo egiziano delle origini, in: Mariachiara GIORDA / Alfonso MARINI/ Francesca SBARDELLA, *Abiti monastici* (Quaderni di simbologia del vestire 2), Roma 2007, s. 9–32.

GIORGI 1724 — Domenico GIORGI, *Gli abiti sacri del Sommo Pontefice paonazzi e neri in alcune solenni funzioni della Chiesa giustificati*, Roma, per Girolamo Mainardi 1724

GORALSKI 1989 — Wojciech GORALSKI, *I primi sinodi di san Carlo Borromeo. La riforma tridentina nella provincia ecclesiastica milanese*, Milano 1989

GRANDE LESSICO 1969 — *Grande Lessico del Nuovo Testamento V* (Kittel, Gerhard – Friedrich, Gerhard, edd), Brescia 1969

Habiti 1602 — [anonym], *Habiti, et altre cose necessarie a ciascuno cardinale*, [Romae?: Reverenda Camera Apostolica 1602?]

HAKL 1881a — Bohumil František HAKL, *Cesta do Říma a dále do Neapole a Pompeje*, Brno 1881.

HAKL 1881b — Bohumil František HAKL, *Exercicie, čili duchovní cvičení kněžská, jež konal roku 1880 v biskupském semináři v Hradci Králové Vdp. Václav Göldner, rektor kollegia Otců redemptoristů v Koclířově účastníkům v upomínku podává Bohumil František Hakl*. Praha 1881

HALAS 2004 — František X. HALAS, *Fenomén Vatikán. Idea, dějiny a současnost papežství, diplomacie Svatého Stolce, České země a Vatikán*, Brno 2004

HAMANNOVÁ 1996 — Brigitte HAMANNOVÁ (ed.), *Habsburkové. Životopisná encyklopedie*, Praha 1996

HANSEN 1997 — Reimer HANSEN, Philipp Melanchton reformátor, humanista, učitel Německa, *Historický obzor VIII*, 1997, s. 257–261

HANUŠ 2008 — Jiří HANUŠ, Osvícenský učenec – Příklad Josefa Dobrovského, in: Jiří Malíř (ed.), *Člověk na Moravě ve druhé polovině 18. století*, Brno, 2008. s. 104–116

- HAULOTTE 1966 — Edgar HAULOTTE, *Symbolique du vêtement selon le Bible*, Paris 1966
- HAUSBERGER 2008 — Karl HAUSBERGER, *Reichskirche – Staatskirche – Papstkirche: Der Weg der deutschen Kirche im 19. Jahrhundert*, Regensburg 2008
- HELLER 1986 — Eva HELLER, *Wie Farben wirken*, Reinbek 1986
- HEERS 1986 — Jacques HEERS, *La Vie quotidienne à la cour pontificale au temps des Borgia et des Médicis 1420–1520*, Paris 1986
- HKG VI/1 — *Handbuch der Kirchengeschichte VI/1*, Hubert JEDIN (ed.), *Die Kirche in der Gegenwart* (Die Kirche zwischen revolution und Restauration), Roger AUBERT / Johannes BECKMANN / Patrick J. CORISH / Rudolf LILL, Freiburg – Basel – Wien 1985
- HLEDÍKOVÁ 2008 — Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Arnošt z Pardubic. Arcibiskup, zakladatel, rádce*, Praha 2008
- HORČICKÝ Z TEPENCE 1609 — Jakub HORČICKÝ Z TEPENCE, *Konfessý Katholická: Totiž: Wyznánij prawě Wijry Křestianské wsseobecnj o Nadegi o Lásce o Sprawedlnosti Křestianské o Cýrkwj Swaté k tomu o Swátostech a o giných Cýrkwe Swaté Ržádijch a Kostelnijch Ceremonyjch*, Praha 1609
- HOWARD/TOY 1574 — Henry HOWARD Earl of Northampton / Henry Bynneman Humphrey TOY, *A defense of the Ecclesiasticall Regiment in Englande: defaced by T. C. in his Replie against D. Whitgifte*. Imprinted at London: By Henry Bynneman for Humfrey Toy, anno 1574
- HUIZINGA 2010 — Johan HUIZINGA, *Podzim středověku*, Praha – Litomyšl 2010
- CHAMILLARD 1654 — Gaston CHAMILLARD, *Cultus clericalis, seu de habitu, tonsura, corona et superpelliceo Cleri, Secundum Sacros canones. Ce recueil de canons est attribué à Chamillard, de Gaston Chamillard*, Parisiis (?), 1654
- CHAMILLARD 1659 — Gaston CHAMILLARD, *De corona, tonsura et habitu clericorum. Studia et opera Gastoni Chamillard*, Parisiis, apud Greogorium Iosse 1659
- CHIGI 1966 — Agostino CHIGI, *Al tempo del Papa-Re: il diario del principe Don Agostino Chigi dall'anno 1830 al 1855*, Milano 1966
- CHLÍBEC/ČERNUŠÁK 2008 — Jan CHLÍBEC / Tomáš ČERNUŠÁK, *Savonarola a Florencie. Jeho působení a estetické názory*, Praha 2008
- ISIDOR ZE SEVILLY 2000 — Isidor ze Sevilly, *Etymologie XVI* (Knihovna středověké tradice V), Praha 2000
- ISIDOR ZE SEVILLY 2009 — Isidor ze Sevilly, *Etymologie XIX–XX* (Knihovna středověké tradice XIX), Praha 2009
- Ius pontificalium* 1956 — *Ius pontificalium: Introductio in Caeremoniale episcoporum* Joaquim Nabuco (ed.), Paris 1956
- JOMAND 1963 — Joseph JOMAND, De la suppression (1790) au rétablissement (1805) du costume ecclésiastique. *Semaine religieuse du diocèse de Lyon*, 1963, s. 230–237

JONOVÁ 2012 — Jitka JONOVÁ, *Domus correctionis Müroviensis. Korekční dům pro kněze na Mírově (1761–1850)*, Olomouc 2012

JULIA 1985 — Dominique JULIA, L'éducation des ecclésiastiques aux XVIIe et XVIIIe siècles, in: *Problèmes de l'histoire de l'éducation. Actes des séminaires organisés par l'École française de Rome et l'Università di Roma-La Sapienza* (Collection de l'École française de Rome, 104, janvier-mai 1985), s. 141–205

Kalous 2010 — Antonín Kalous, *Papežští legáti a nunciové ve střední Evropě na konci středověku (1450–1526)*, Brno 2010

KAMARÝT 1876 — Bedřich KAMARÝT, *Cesta do Říma, kterou v průvodu Jeho Excelence nejdůstojnějšího Pána, pana biskupa budějovického v roce 1858 konal a sepsal, a ku počtě jubilea Jeho Excelence vydává Bedřich Kamarýt...*, České Budějovice 1876

KAMENÍK 2002 — Milan KAMENÍK, *Burgundsko – kraj mnichů. Cîteaux a Bernard z Clairvaux*, Praha 2002

kat. KÖLN 1985 — *Ornamenta ecclesiae. Kunst und Künstler der Romanik*, katalog výstavy (Köln am Rhein, Schnütgen-Museum), Anton LEGNER (ed.), Köln 1985

kat. MIKULOV 2007 — *Verbo et exemplo. Dějiny Význačné kolegiální kapituly a kostela sv. Václava v Mikulově*, katalog výstavy (Mikulov, Regionální muzeum), M. KOUDELA / J. VRBKA, (edd.), Mikulov 2007,

kat. OLOMOUC – KROMĚŘÍŽ 2012 — *Arcibiskup Theodor Kohn (1893–1904). Neklidný osud talentovaného muže*, katalog výstavy (Muzeum umění Olomouc - Arcidiecézní muzeum Kroměříž, 31. 5. – 30. 9. 2012), Martina MILÁČKOVÁ (ed.), Olomouc 2012

kat. ROMA 2000 — *La Sostanza dell'Effimero. Gli abiti degli Ordini religiosi in Occidente*, katalog výstavy (Roma, Museo nazionale di Castel Sant'Angelo, 18. 1. – 31. 3. 2000), Giancarlo ROCCA (ed.), Roma 2000

kat. Roma 2006a — *Habemus papam. Le elezioni pontificie da S. Pietro a Benedetto XVI.*, katalog výstavy (Roma, Palazzo Apostolico Lateranense, Appartamento Pontificio di Rappresentanza, 7. 12. 2006 – 9. 4. 2007), Francesco Buranelli (ed.), Roma 2006

kat. ROMA 2006b, s. 175 — *La porpora romana. Ritrattistica cardinalizia a Roma dal Rinascimento al Novecento*, katalog výstavy (Museo di Roma - Palazzo Braschi, 22. 11. 2006 – 25. 2. 2007), Maria Elisa TITTONI – Francesco PETRUCCI (edd.), Roma 2006

kat. SALZBURG 1987 — *Fürstzbischof Wolf Dietrich von Reitenau – Gründer des barocken Salzburg*, katalog výstavy (Salzburg, Salzburger Landesausstellung), Salzburg 1987

kat. TRENTO 2009 — *L'uomo del Concilio. Il cardinale Giovanni Morone tra Roma e Trento nell'età di Michelangelo*, katalog výstavy (Trento, Museo Diocesano Tridentino – Palazzo Thun, Torre Mirana, 4. 2. – 26. 6. 2009), Roberto PANCHERI – Domenico PRIMERANO (edd.), Trento 2009

kat. VERCELLI 2010 — *Divo Carolo. Carlo Borromeo pellegrino e santo tra Ticino e Sesia*, katalog výstavy (Vercelli, Museo Francesco Borgogna, Museo del Tesoro del Duomo, 16. 12. 2010 – 20. 2. 2011), Francesco GONZALES – Lacchia CINZIA (edd.), Vercelli 2010

kat. WASHINGTON 2005 — *Papi in posa. 500 years of Papal Portraiture*, katalog výstavy (Washington DC, Pope Joh Paul II Cultural Center, 16. 10. 2005 – 30. 3. 2006), Roma 2005

KEJŘ 1991 — Jiří KEJŘ, O říšském knížectví pražského biskupa. *Český časopis historický* 89, 1991, s. 481–492.

KIRCHMAIR VON REICHWITZ 1665 — KIRCHMAIR VON REICHWITZ, *Der Cardinal-Hut, Oder, Bericht von den Cardinälen: ihrem Ursprung, Aufnehmen und jetzigem Zustand, ihrem Ambt, Stand, Verrichtung, Ceremonien und Gebräuchen: wie auch, was sich in dem Conclave, oder Wahl-Haus, von zweyhundert und mehr Jahren, Denckwürdiges begeben und zugetragen*, Nürnberg: In Verlegung Michael und Joh. Friedrich Endtern, 1665

Knjžka 1613 — *Knjžka O Služebnosti a Služebnjých swatého Ewangelium egich původu řjzenj a wolánj o gegich důstognosti a powinnosti strany žiwota y včenj o gegich odplatě a potěssenj y giných věcech k tomu přjsslussných sl'ožená a wydaná* Od K. Hawla Zialanského Služebnjka Božjho Sl'owa a Welebných Swátostj, v Swatého Gilgj w Starém Městě Pražském. Wytisštěná (... w Starém Městě Pražském v Jonaty Bohutského z Hranic). Léta Páně M. DC. XIII. [=1613.]

KÖB/RIEDEL 2005 — Ansgar KÖB / Peter RIEDEL (edd.), *Kleidung und Repräsentation in Antike und Mittelalter*, München 2005

KOPŘIVA 1884 — *Petra Kopřivy Kalendář pro mrtvé a živé duše X*, Praha 1884

KOTOUS 2007 — Jan KOTOUS, *Portréty vyšehradské kapituly*, Kostelní Vydří 2007

KRAAK 2002 — Deborah E. KRAAK, *Paramente der christlichen Kirchen: systematisches Fachwörterbuch* (Glossarium artis Band 4), München 2002

KRAATZ 2010 — Anne KRAATZ, *Luxe et luxure à la cour des papes de la Renaissance*, Paris 2010

KRÁSA 1990 — Josef KRÁSA, *České iluminované rukopisy 13. – 16. století*, Praha 1990

KRÁSL 1886 — František KRÁSL, *Arnošt hrabě Harrach, kardinál sv. Církve římské a kníže arcibiskup pražský. Historicko-kritické vypsání náboženských poměrů v Čechách od roku 1623–1667*, Praha 1886

KRAUSE 1707 — Johann Caspar KRAUSE, *Dissertationem de colore sacro et speciatim vestitus sacerdotalis...*, Wittenbergae, Literis Mayeranis 1707

KREISER/NEUMANN 2010 — Klaus KREISER / Christoph K. NEUMANN, *Dějiny Turecka*, Praha 2010

KUFFNER 1909 — Klement KUFFNER, *Svatého Otce Řehoře Velikého Kniha o správě pastýřské jakož i Pavla Diakona, mnicha Cassinského Život svatého Řehoře Velikého*, Praha 1909

- KYBALOVÁ 1996 — Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Renaissance*, Praha 1996
- KYBALOVÁ 1997 — Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Baroko a rokoko*, Praha 1997
- KYBALOVÁ 1998 — Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Starověk*, Praha 1998
- KYBALOVÁ 2001 — Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Středověk*, Praha 2001
- KYBALOVÁ 2004 — Ludmila KYBALOVÁ, *Dějiny odívání. Od empiru k druhému rokoku*, Praha 2004
- LACOMBE 1792 — Dominique LACOMBE, *Discours du citoyen Dominique Lacombe, ci-devant doctinaire, principal du collège national, et curé constitutionnel de St.-Paul: prononcé dans l'église de St.-Paul de Bordeaux, à l'occasion du décret qui abolit le costume ecclésiastique*, [France: s. n., 1792?]
- LAMI 1738 — Giovanni LAMI, *De eruditione Apostolorum, de re vestiaria christiani homiitu primitivi*, Florentiae 1738
- LANGLOISE 1985 — Claude LANGLOISE, Le temps des séminaristes. La formation cléricale en France aux XIXe et XXe siècles, in: *Problèmes de l'histoire de l'éducation. Actes des séminaires organisés par l'École française de Rome et l'Università di Roma-La Sapienza* (Collection de l'École française de Rome, 104, janvier-mai 1985), Roma 1985, s. 229–255
- LAUNAY 1986 — Marcel LAUNAY, *Le bon prêtre. Le clergé rural au XIXe siècle*, Paris 1986
- LAVER 1969 — James LAVER, *Modesty in Dress*, London 1969
- LAWRENCE 2001 — Hugh LAWRENCE, *Dějiny středověkého mnišství*, Praha 2001
- LE GOFF 2005a — Jacques LE GOFF, *Za jiný středověk*, Praha 2005
- LE GOFF 2005b — Jacques LE GOFF, *Kultura středověké Evropy*, Praha 2005
- LE GOFF /TRUONG 2006 — Jacques LE GOFF / Nicolas TRUONG, *Tělo ve středověké kultuře*, Praha 2006
- LELÉGARD 1995 — Marcel LELÉGARD, L'histoire du costume ecclésiastique à travers les âges, in: Marcel LELÉGARD / René LE TEXIER / Josiane PAGNON, *D'or et de soie*, Saint-Lô, 1995, s. 42–58
- LEONE 1649 — Marco Paolo LEONE, Marci Pavli Leonis... De avtoritate et vsv pallii pontificii, Romae: Typis Ludouici Grignani, 1649
- Lettre* 1792 — [anonym], *Lettre à un ami, sur la suppression de l'habit ecclésiastique, & sur le danger que court le clergé de France, de pertes plus réelles*. [Paris] : Chez Le Clere, libraire..., 1792
- LETTIERI/NOCE/RAMMELLI 2007 — Gaetano LETTIERI / Carla Noce / Illaria RAMMELLI, *Prospettive cristiane* (Quaderni di simbologia del vestire 3), Roma 2007.
- LETTIERI 2007 — Gaetano LETTIERI, Il corpo e la veste nel Nuovo Testamento, in: Gaetano LETTIERI / Carla NOCE / Illaria RAMMELLI, *Prospettive cristiane* (Quaderni di simbologia del vestire 3), Roma 2007, s. 9–40

LEUTSCH 2005 — Martin LEUTSCH, Grundbedürfnis und Statussymbol: Kleidung im Neuen Testament, in: Ansgar KÖB / Peter RIEDEL (edd.), *Kleidung und Repräsentation in Antike und Mittelalter*, München 2005, s. 9–32.

Listy 1917 — *Listy Svatého Eusebia Jeronyma, kněze a učitele církve. I: Listy od prvního do šedesátého čtvrtého dle pořadí časového* (Dobré dílo 41), Praha 1917

LONIGO DE ESTE 1623 — Michele Antonio LONIGO DE ESTE, *De vestibus summi pontificis et S.R.E. cardinalium: Delle Vesti purpuree et d'altri colori con quali v'adorna la dignità cardinalitia*, Venetiis 1623

LUZZATO/POMPAS 1988 — Lia LUZZATTO / Renata POMPAS, *Il significato dei colori nelle civiltà antiche*, Milano 1998

LUZZATO/POMPAS 2011 — Lia LUZZATO / Renata POMPAS, *I Colori del vestire. Variazioni – Ritorni – Persistenze*, Milano 2011

MAGISTRETTI 1905 — Marco MAGISTRETTI, *Delle vesti Ecclesiastiche in Milano*, Milano 1905

MAJO 2004 — Angelo MAJO, *San Carlo Borromeo. Vita e azione pastorale*, Cinisello Balsamo 2004

MAREK 2007 — Pavel MAREK, *Emil Dlouhý-Pokorný*, Brno 2007

MARINI 2007 — Alfonso MARINI, Il non-abito religioso di Francesco d'Assisi, in: Mariachiara GIORDA / Alfonso MARINI / Francesca SBARDELLA, *Abiti monastici* (Quaderni di simbologia del vestire 2), Roma 2007, s. 33–63.

MARIOTT 1868 — Wharton B. MARIOTT, *Vestiarium Christianum – The Dress of the Holy Ministry in the Church*, London 1868

MARTINEK 2008 — Radek MARTINEK, Historie, pořádání a uchovávání liturgických oděvů – parament, in: Radek MARTINEK / Jana OPPELTOVÁ et al., *Záchrana a inventarizace drobných církevních fondů. Archiválie, knihy, notový materiál a liturgické textilie*, Univerzita Palackého v Olomouci, Filozofická fakulta, Olomouc 2008, s. 279–352

MASSON 1965 — Georgina MASSON, *Companion Guide to Rome*, New York 1965

MATT/KÜHNER 1963 — Leonhard VON MATT / Hans KÜHNER, *Die Päpste. Eine Papstgeschichte in Bild und Wort*, Zürich 1963

MAZZARONI 1538 — Marco Antonio MAZZARONI, Mazzaronus Marcus Antonius, *De tribus coronis pontificis romani, nec non de osculo pedum ejus Tractatus*, Romae 1538

MCCARTHY 2003 — Daniel M MCCARTHY, On the shape of the Insular Tonsure, in: *Celtica* XXIV (2003), s. 140–167

MCCLLOUD 1948 — Henry MCCLLOUD, *Clerical Dress and Insignia of the Roman Catholic Church*, Milwaukee – Wisconsin 1948

MCREAVY 1937 — Lawrence L. MCREAVY, Clerical Dress, *The Clergy Review* XXX, 1937, s. 81–87

- MERCANTI/STRAFFI 2006 — Lara MERCANTI / Giovanni STRAFFI, *Quando l'abito faceva il Mondo. 62 figurini monastici conservati nel Museo Diocesano di Santo Stefano al Ponte di Firenze*, Firenze 2006
- MORATO 1546 — Pellegrino MORATO, *Del significato de colori e de mazzoli. Operetta di Fuluio Pellegrino Morato Mantouano Novamente ristampata...*, In Ferrara 1546
- MORETTI 1732 — Pietro MORETTI, *Moretus Petrus Ca. S. Mariae Transtyberim de Urbe, De ritu variandi chorale indumentum in solemnitate paschali*, Romae 1732
- MORONI 1841 — Gaetano MORONI, *Le capelle pontificie, cardinalizie e prelatizie. Opera storico-liturgica di Gaetano Moroni Romano primo aiutante di camera di Sua Santità Gregorio XVI. Volume unico*, Venezia 1841
- MORONI 1841–1861 — Gaetano MORONI, *Dizionario di erudizione storico-ecclesiastica da san Pietro ai nostri giorni specialmente intorno ai principali Santi, Beati, Martiri, Padri, ai Sommi Pontefici, Cardinali e più celebri scrittori ecclesiastici, ai varii gradi della gerarchia della Chiesa Cattolica, alle città patriarcali, arcivescovili e vescovili, agli scismi, alle eresie, ai concilii, alle feste più solenni, ai riti, alle cerimonie sacre, alle cappelle papali, cardinalizie, prelatizie, agli ordini religiosi, militari, equestri ed ospitalieri, non che alla Corte e Curia Romana ed alla famiglia pontificia*, 1–103, Venezia 1840–1861
- MORRIS 1989 — Collin MORRIS, *The Papal Monarchy. The Western Church from 1050 to 1250*, Oxford 1989
- NACHTMANNOVÁ 2012 — Alena NACHTMANNOVÁ, *Mezi tradicí a módou. Odívání v Čechách od renesance k baroku*, Praha 2012
- NAINFA 1908 — John Abel NAINFA, *Costume of prelates of the catholic Church according to roman etiquette*, Baltimore – New York 1908
- NEWTON 1988 — Stella Mary NEWTON, *The Dress of the Venetians (1495–1525)*, London 1988
- NOCE 2007 — Carla NOCE, La simbologia delle veste nel cristianesimo antico: aspetti liturgici e teologici, in: Gaetano LETTIERI / Carla NOCE / Illaria RAMMELLI, *Prospettive cristiane* (Quaderni di simbologia del vestire 3), Roma 2007, s. 41–74
- NOONAN 1996 — James-Charles NOONAN, *The Church Visible: The Ceremonial Life and Protocol of the Roman Catholic Church*, Sterling 1996
- NOVELLI 1536 — Francesco NOVELLI, *Opus nouellum Francisci Nouelli, Nobilis Ro.I.V Professoris, Fiscis. Ro. Procuratoris De pileo cardineo et amplissimis cardinalibus ad Paulum III Romanum Pont. Max. Romae, apud Antonium Bladum Asulanum*, [1536]
- NUSSBAUM 1964 — Otto NUSSBAUM, *Das Brustkreuz des Bischofs – zur Geschichte seiner Entstehung und Gestaltung*, Mainz 1964
- OCCOLTI 1568 — Coronato OCCOLTI, *Trattato de'colori di messer Coronato Occolti da Canedolo. Nuovamente composto e stampato con l'aggiunta del significato di alcuni doni, dal medesimo data in luce*, Parma, apud Viotti, 1568

- OLIER 1657 — Jean Jacques OLIER, *L'esprit des cérémonies de la messe. Explication des cérémonies de la grand'messe de paroisse selon l'usage romain*, Parisiis 1657
- ORSENIGO 2006 — Cesare ORSENIGO, *Život a dielo sv. Karla Boromejského*, Košice 2006
- ORSI LANDINI 2011 — Roberta ORSI LANDINI, *Moda a Firenze 1540–1580. Lo stile di Cosimo I de' Medici*, Firenze 2011
- OZMENT 1981 — Steven OZMENT, *The Age of Reform, 1250–1550: An Intellectual and Religious History of Late Medieval and Reformation Europe*, New Haven 1981
- PAGENTSCHER 1746 — Friedrich Wilhelm PAGENTSCHER, *De barba, liber singularis, quarta vice editus multo auctior et emandatior*, Lemgoviae 1746
- PAGNOTTI 1897 — Niccolò PAGNOTTI, Niccolò da Calvi e la sua vita d'Innocenzo IV con una breve introduzione sulla istoriografia pontificia de secoli XIII e XIV., in: *Archivio della reale Società di patria XXI*, 1897
- PAMÁTKY 2009 — *Památky Univerzity Karlovy*, Josef Petráň (ed.), Praha 1999
- PARMA 2011 — Tomáš PARMA, *František kardinál Dietrichstein a jeho vztahy k římské kurii. Prostředky a metody politické komunikace ve službách moravské církve*, Brno 2011
- PASTOUREAU 1993 — Michel PASTOUREAU, *La stoffa del diavolo. Una storia delle righe e dei tessuti rigati*, Genova 1993
- PASTOUREAU 2002 — Michel PASTOUREAU, *Blu. Storia di un colore*, Firenze 2002
- PAULY 1902 — Jan PAULY, *Právní rádce pro duchovní správu v Čechách, na Moravě a ve Slezsku Systematický soubor církevních a státních zákonů, nařízení, rozhodnutí, norem a příslušných formulářů s praktickým návodem pro duchovní správu*, Praha 1902
- PAULY 1940 — Jan PAULY, *Jak se máme chovati? Společenský a pastorální katechismus pro duchovenstvo*, Praha 1940
- PAUSCH 2003 — Matthias PAUSCH, *Die römische Tunika. Ein Beitrag zur Peregrinisierung der antiken Kleidung*, Augsburg 2003
- PÉLISSIER 1962 — Jean PÉLISSIER, „À propos du costume ecclésiastique: soutane ou clergyman?“, *La Croix de Paris* (30. 5. 1962)
- PERRIN 1997 — Luc PERRIN, *Paris à l'heure de Vatican II*, Paris 1997
- PETERSON 1934 — Erik PETERSON, Theologie des Kleides. *Benediktinische Monatschrift XVI* (1934), s. 347–356
- PETERSON 1943 — Erik PETERSON, *Pour une théologie du vêtement*, Lyon 1943
- PETERSON 1993 — Erik PETERSON, A Theology of Dress, *Communio. International Catholic Review XX* [1993], s. 558– 568
- PETRÁČEK 2010 — Tomáš PETRÁČEK, Kněžství, kněží a dějiny. Několik poznámek k proměnám forem kněžského života v moderní době. *Salve, revue pro teologii a duchovní život* 2/2010, s. 25–35

- PETRASCHECK-HEIM 1988 — Ingeborg PETRASCHECK-HEIM, *Die Sprache der Kleidung: Wesen und Wandel von Tracht, Mode, Kostüm und Uniform* (2.neubearb. Aufl.), Baltmannsweiler 1988
- PIAZZONI 2005 — Ambrogio M. PIAZZONI, *Storia delle elezioni pontificie*, Casale Monferrato 2005
- PIERRARD 1986 — Pierre PIERRARD, *La vie quotidienne du prêtre français au XIX e siècle* (1801–1905), Paris 1986
- PIATTI 1602 — Girolamo PIATTI, *De cardinalis dignitate et officio*, Romae, apud Gulielmum Facciottum 1602
- PIAZZA 1682 — Carlo Bartolomeo PIAZZA, *Iris Sacra explicata in coloribus habitum Ecclesiarum*, Romae 1682 [italsky *L'iride sacra spiegata nei colori degli abiti ecclesiastici*, Roma 1682]
- PIUS 1559 — Pius IV. Papa, S.D.N.D. *Pii papae IIII Constitutio super habitu clericorum*, Romae, Apud Antonium Bladum..., [1559]
- PLONGERON 1989 — Bernard PLONGERON, *La vie quotidienne du clergé français au XVIIIe siècle*, Paris 1989
- PODLAHA 1905 — Antonín PODLAHA, Nařízení a poučení daná kléru českému metropolitní kapitoulou Pražskou roku 1555, *Časopis katolického duchovenstva* XLVI, 1905, s. 717–721, 854–857
- PODLAHA 1917 — Antonín PODLAHA, *Dějiny arcidiecése pražské od konce století XVII. do počátku století XIX. Doba arcibiskupa Jana Josefa hraběte Breunera (1694–1710)*, Praha 1917
- POLC/HLEDÍKOVÁ 2002 — Jaroslav POLC / Zdeňka HLEDÍKOVÁ, *Pražské synody a koncily předhusitské doby*, Praha 2002
- PONTAL 1973 — Odette PONTAL, Recherches sur la costume des clercs des origines au XIV e siècle d'après les décrets des conciles et des synodes. *Mélanges Andrieu-Guitrancourt, L'Année canonique* XVII, 1973, s. 769–796
- Privilegium* 1898 — *Privilegium pražských farářů nositi expositorium canonice*, *Časopis katolického duchovenstva* XXXIX, 1898, s. 111–112
- Protonotáři* 1873 — *Protonotáři apoštolští, papežští komoří a preláti*. *Časopis katolického duchovenstva* XIV, 1873, s. 131–136
- Příběhy* 2009 — *Příběhy raně křesťanských mučedníků. Výbor z nejstarší latinské a řecké martyrologické literatury*, Petr Kitzler (ed.), Praha 2009
- QUONDAM 2007 — Amedeo QUONDAM, *Tutti i colori del nero. Moda e cultura del gentiluomo nel Rinascimento*, Vicenza 2007.
- RAMMING 2006 — Jochen RAMMING, „... in dem Costüme eines protestantischen Geistlichen.“ Zu Verbreitung und Symbolgehalt des Rabbinerornates in der ersten Hälfte des

19. Jahrhunderts, in: Elisabeth HACKSPIEL – MIKOSCH – STEFAN Haas (edd.), *Die zivile Uniform als symbolische Kommunikation. Civilian Uniforms as Symbolic Communication. Kleidung zwischen Repräsentation, Imagination und Konsumption in Europa vom 18. bis zum 21. Jahrhundert*, Stuttgart 2006, s. 161–172
- RAMMING 2009 — Jochen RAMMING, *Die uniformierte Gesellschaft: zur Rolle vereinheitlichender Bekleidungsweisen am Beginn des 19. Jahrhunderts: Beamtenuniform – Rabbinertalar – Nationalkostüm*, Würzburg 2009
- RAVIER 1967 — André RAVIER, *San Francesco di Sales*, Torino 1967
- RAYNAUD 1655 — Théophile RAYNAUD, *Theophili Raynaudi Tractatus de Pileo, caeterisque capitis Tegminibus, tam Sacris quam profanis*, Lugduni 1655
- Reportáž 1888 — Reportáž z Říma, in: *Zlaté klasy. Dárek dospělejším dívkám* (uspořádal Jan Valčena), XXVI, Praha 1888, s. 23n
- RENDINA 2005 — Claudio RENDINA, *Příběhy papežů. Dějiny a tajemství. Životopisy 265 římských papežů*, Praha 2005
- RATZINGER 2005 — Josef RATZINGER, *Můj život*, Praha 2005
- Regula Benedicti* — *Regula Benedicti. Řehole Benediktova (Pietas benedictina)*, Praha 1998
- Reportáž 1888 — Reportáž z Říma, in: *Zlaté klasy. Dárek dospělejším dívkám* (uspořádal Jan Valčena), XXVI, Praha 1888, s. 3–40
- Responsum* 1606 — *Responsum divini humanique iuris consultorum de Bireto coccineo Illustriss. S.R.E. Card. regularibus a Pontefice conferendo*, Romae 1606
- RIBEIRO 2003 — Aileen RIBEIRO, *Dress and morality*, Oxford-New York 2003
- RICHARDSON 2009 — Carol M. RICHARDSON, *Reclaiming Rome. Cardinals in the Fifteenth Century*, Leiden – Boston 2009
- ROCCHEGGIANI 1804 — Lorenzo ROCCHEGGIANI, *Raccolta di Cento Tavole rappresentanti i Costumi Religiosi Civili e Militari degli Antichi Egiziani, Etruschi, Greci e Romani*, [Roma, 1804]
- ROUETTE 2010 — Hans-Karl ROUETTE, *Christus als Gewand anziehen. Eschatologische Antworten für kleine Propheten auf Jesu Spuren*, Aachen 2010
- ROUQUETTE 1962 — Robert ROUQUETTE, Une centenaire: la soutane, in: *Études* (314), 1962, s. 32–48 Cordelia Warr
- RUBENS 1967 — Alfred RUBENS, *A History of Jewish Costume*, London 1967
- RYAN 1989 — Christopher RYAN (ed.), *The Religious Roles of the Papacy. Ideals and Realities 1150–1300*, Toronto 1989
- SANSOLINI 1999 — Massimo SANSOLINI, *Io, sedentario pontificio. La mia vita accanto ai papi Giovanni Paolo II e Benedetto XVI*, Roma 1999

- SARNELLI 1716 — Pompeo SARNELLI, *Lettere ecclesiastiche di monsignor Pompeo Sarnelli vescovo di Bisceglia* Tom I-IX., Venezia, appreso Antonio Bartoli 1716
- DE SANTI 2004 — Michele DE SANTI, *L'Abito ecclesiastico. Sua valenza e storia*, Ravenna 2004
- DU SAUSSAY 1649 — Andrea DU SAUSSAY, *Panoplia Clericalis, seu de Clericorum tonsura et habitu eorumque ... institutione, et canonica disciplina*, Lutetiae Parisiorum 1649
- DU SAUSSAY 1653 — Andrea DU SAUSSAY, *Panoplia Sacerdotalis; seu De venerando sacerdotum habitu, Eorumque multiplici munere at officio in Ecclesiae Dei Libri XIV*, Lutetiae Parisiorum 1653
- DU SAUSSAY 1656 — Andrea DU SAUSSAY, *Panoplia episcopalis, sev De sacro episcoparvm ornatv libri VII. Cum Analectis. Auctore Andrea Dv Savssay*. Lvtetiae Parisiorum 1656
- SCAPPO 1592 — Antonio SCAPPO, *De Birretto rubeo dando S. R. E. Cardinalibus regularibus*, Romae 1592 (další vydání 1606)
- SCHALLER 1933 — Marian SCHALLER, *Liturgie*, Praha 1933
- SCHATZ 2002 — Klaus SCHATZ, *Dějiny papežského primátu*, Brno 2002
- SCHIMMELPFENNIG 1973 — Bernhard SCHIMMELPFENNIG, *Die Zeremonienbücher der römischen Kurie im Mittelalter*, Tübingen 1973
- SCHMUTZ 1966 — Richard Antone SCHMUTZ, *The Foundations of Medieval Papal Representation*, dissertation. University of Southern California, 1966
- SCHWARZENBERGOVÉ 2008 — *Schwarzenbergové v české a střeoevropské kulturní historii*, Martin Gaži (ed.), České Budějovice 2008
- SEBESTA 1994 — Judith Lynn SEBESTA, Tunica Ralla, Tunica Spissa: The Colors and Textiles of Roman Costume, in: Judith Lynn SEBESTA / Larissa BONFANTE, (edd.), *The World of Roman Costume*, Madison 1994, s. 65–76
- SENDER 2010 — Egon SENDER, *Ikony Krista*, Kostelní Vydří 2010
- SIRCH 1975 — Bernhard SIRCH, Der Ursprung der bischöflichen Mitra und päpstlichen Tiara. *Kirchengeschichtliche Quellen & Studien*, VIII., St. Ottilien 1975
- DE SIMONE 1979 — O. DE SIMONE, La Riforma della prelatura alla luce del contributo piano. *Apollinaris* 52, Roma 1979, s. 393–399
- Skutky* 2003 — *Skutky opata Sugera, Bernard z Clairvaux opatu Sugerovi nač je v chrámu zlato? Vilémův životopis opata Sugera, Erwin Panofsky: Suger, opat ze Saint-Denis, vybral a uspořádal Petr ŠOUREK, přeložili Petr ŠOUREK (latinské texty) a Lubomír KONEČNÝ (studii E. Panofskyho)*, Praha 2003
- STAŇKOVÁ 1970 — Jitka STAŇKOVÁ, Rukopisné knihy krejčovských stříhů, *Český lid*, roč. VII, 1970, s. 203–234

Statuta 1863 — *Statuta primae sinodi diocesanae reginae-hradecii anno Domini 1863 diebus 15. – 17. septembris in Ecclesia cathedrali ad S.Spiritum celebratae*, Reginae Hradecii (Hradec Králové) 1863

STEIGERWALD 1999 — Gerhard STEIGERWALD, *Purpurgewänder biblischer und kirchlicher Personen als Bedeutungsträger in der fruhchristlichen Kunst*, Bonn 1999

Stern 2002 — Marc Stern, *Svátky v životě Židů, Vzpomínky – slavení – vyprávění*, Praha 2002

STOLLEIS 2001 — Karen STOLLEIS, *Messgewänder aus deutschen Kirchenschätzen vom Mittelalter bis zur Gegenwart*, Regensburg 2001

STONE 1994 — Shelley STONE, The Toga: From National to Ceremonial Costume, in: Judith Lynn SEBESTA / Larissa BONFANTE (edd.), *The World of Roman Costume*, Madison 1994, s. 13–45

STUMP 1998 — Phillip H. STUMP, *The Reforms of the Council of Constance (1414–1418)*, Leiden – New York – Köln 1998

Svatého 1909 — *Svatého Otce Řehoře Velikého Kniha o správě pastýřské jakož i Pavla Diakona, mnicha Cassinského. Život svatého Řehoře Velikého*, přeložil Klement Kuffner, Praha 1909

Šarlatový oděv 1892 — Šarlatový oděv knížete-Primasa Ostrihomského. *Časopis katolického duchovenstva XXXIII*, 1892, s. 428–431

TABOURIER 1924 — abbé Léon Victor Joseph TABOURIER, Le Costume ecclésiastique à travers les âges, ses transformations et les ordonnances des évêques de Séez, in: *Bulletin de la Société historique et archéologique de l'Orne XLIII*, Alençon 1924, s. 280–296

TACCHI-VENTURI 1950 — Pietro TACCHI-VENTURI, *Storia della Compagnia de Gesù in Italia I*, Roma 1950.

TELESIO 1528 — Antonio TELESIO, *De coloribus libellus. Venetiis*, apud Bernardino Vitali, 1528

TINKOVÁ 2011 — Daniela TINKOVÁ, *Jakobíni v sutaně. Neklidní kněží, strach z revoluce a konec osvícenství na Moravě*, Praha 2011

THIERS 1690 — Jean-Baptiste THIERS, *Histoire des perruques: où l'on fait voir leur origine, leur usage, leur forme, l'abus et l'irregularité de celles des Ecclésiastiques*, a Paris 1690

THOMASSIN 1864 — Louis THOMASSIN, *Ancienne et nouvelle discipline l'Eglise* (M. André, ed.) Tom II, Paris 1864

THOMASSINI 1732 — Lodovico THOMASSINI, Thomassinus Ludovicus, *Vetus et nova disciplina ecclesiae*, Venetiis 1732

TOMASI DI LAMPEDUSA 1978 — Giuseppe TOMASI DI LAMPE, *Gepard*, Praha 1978

To the reader 1566 — *To the reader. To my faythfull brethren, we geue thanks to God for your constancie and upryght delynge in this gret controuersie now raysyd by packynge of enem about the wearinge of popish apparell...* Emden, E. van der Erve, 1566

TRICHET 1986 — Louis TRICHET, *Le costume du clergé: ses origines et son évolution en France, d'après les règlements de l'Eglise*, Paris 1986

TRICHET 1990 — Louis TRICHET, *La Tonsure. Vie et mort d'une pratique ecclésiastique*, Paris 1990

TYACK 1897 — George TYACK, *Historic dress of the Clergy*, London 1897

VANNETTI 1759 — Giuseppe Valeriano VANNETTI, *Barbalogia ovvero ragionamento intorno alla barba di Giuseppe Valeriano Vannetti, Cav. del S.R.I. e Signore di Villanuova Roveretano, Accademico Agiato*, ed Errante, Roveredo 1759

VAZ BARBOSA 1635 — Simão VAZ BARBOSA, *Barbosa Simone Tractatus de dignitate, origine et significationibus mysticis ecclesiasticorum graduum, officii divini, vestitatu sacerdotalium et pontificalium*, Lugduni 1635

VÁLOVÁ 2002 — Kateřina VÁLOVÁ, *Curia episcopalis Olomucensis v raném novověku*, Olomouc 2002

VÁLOVÁ 2003 — Kateřina VÁLOVÁ, *Církevní soudnictví na Moravě v období raného novověku do zřízení církevního soudu roku 1858*, in: *XXVII. Mikulovské sympozium 2002. Vývoj církevní samosprávy na Moravě*, Brno 2003, s. 109–124

VENTURA 2006 — Václav VENTURA, *Spiritualita křesťanského mnišství 1. Od počátků po svatého Jana Zlatoústého (Pietas benedictina 11)*, Praha 2006

DE VERT 1706–13 — Claude DE VERT, *Explication simple, littérale et historique des cérémonies de l'Église*, Paris, chez Florentin Delaulne 1706–1713.

VESPASIANI 1856 — Filippo VESPASIANI, *Disquisitio De sacri pallii origine*, Romae 1856

VEVERKA 1989 — Přemysl VEVERKA, *Ani abbé, ani modrý. Epizoda ze života Josefa Dobrovského*, Praha 1989

DE VILLEVENARD S. D. — Léonce DE VILLEVENARD, *Petite Étude historique et critique sur le rabat*, in: *Semaine religieuse d'Agen*, 1934 (14, 21, 28 septembre), s. d.

VLACHOVÁ 1995 — Klára VLACHOVÁ, *Oděv a móda jako sociální fenomény. Sociologický časopis 2/XXXI (1995)*, s. 267–277

Vyznamení 1877 — *Vyznamenání duchovenstva v Čechách obvyklá. Časopis katolického duchovenstva XVIII*, 1877, s. 49–51

WALSH 1916 — John WALSH, *The Mass and vestments of the catholic church. Liturgical, doctrinal, historical and archeological*, New York – Cincinnati – Chicago 1916

WARR 2010 — Cordelia WARR, *Dressing for Heaven: Religious Clothing in Italy 1215–1545*, Manchester University Press 2010

WASSILOWSKY/WOLF 2007 — Günther WASSILOWSKY / Hubert WOLF, *Päpstliches Zeremoniell in der Frühen Neuzeit – Das Diarium des Zeremonienmeisters Paolo Alaleone de Branca während des Pontifikats Gregors XV. (1621–1623)*, Münster 2007

WINTER 1895 — Zikmund WINTER, *Život církevní v Čechách. Kulturně-historický obraz z XV. a XVI. století*, Praha 1895

ZVĚŘINA s.d. — Josef ZVĚŘINA, *Paramentika, rukopis – nedatovaný samizdat* (ve fondech Centrální katolické knihovny v Praze)

ZUBER 1987 — Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století I*, Olomouc 1987

ZUBER 2003 — Rudolf ZUBER, *Osudy moravské církve v 18. století II*, Olomouc 2003

Obrazová příloha

- 1| Prvotní hřích – Adam a Eva u stromu Poznání, katakombální malba, 3. století. Řím, katakomby S. Pietro e Marcellino. Zdroj: Wikimedia Commons
- 2| Křest Kristův, iluminace z knihy modliteb, Anglie, kolem 1240. Londýn, British Library, Arundel Ms. 157, f. 5v. Zdroj: bl.uk
- 3| Kajícnice Marie Egyptská přijímá hábit pouštních mnišek, iluminace z Knihy hodinek, Francie, Paříž, kolem 1440–1450. Londýn, British Library, Yates Thompson Ms. 3, f. 287v. Zdroj: bl.uk
- 4| Mladý mnich přijímá řeholní roucho jako ochranu před pokušením světa, iluminace z Bible moralisée, Francie, Paříž, 1230–1250. Londýn, British Library, Harley Ms. 1527, f. 33. – Zdroj: bl.uk
- 5| Svatý František z Assisi si sám zhotovuje řeholní roucho, iluminace z rukopisu Knihy hodinek (zv. Book of Taymouth), Anglie (Londýn?), 1330–1350. Londýn, British Library, Yates Thompson Ms. 13. f. 180v. Zdroj: bl.uk
- 6| Fractio panis (lámání chleba) - nejstarší vyobrazení slavení eucharistie, nástěnná malba, počátek 3. století. Řím, Priscilliny katakomby, malby v tzv. Řecké kapli (Capella Greca). Zdroj: Wikimedia Commons
- 7| Kristus Salvátor s apoštoly, mozaika, závěr 4. století. Řím, bazilika Santa Pudenziana, apsida hlavní lodi. Zdroj: Wikimedia Commons
- 8| Kristus před Kaifášem, mozaika, konec 6. století. Ravenna, bazilika San Apollinare Nuovo, hlavní loď. Reprodukce z BUSTACCHINI 1984, s. 114, obr. 171
- 9| Uzdravení ochrnutého u rybníka Bethesda, mozaika, konec 6. století. Ravenna, bazilika San Apollinare Nuovo, hlavní loď. Repro: BUSTACCHINI 1984, s. 110, obr. 157
- 10| Císař Justinián I. obklopený svými dvořany a duchovními v čele s biskupem Maximinem, mozaika, polovina 6. století. Ravenna, kostel San Vitale, hlavní loď. Zdroj: Wikimedia Commons
- 11| Mnich – postava ztotožňovaná s Bedou Ctihodným, patrně 9. století. Jarrow, Bede's world: the museum of early medieval Northumbria and Jarrow. Zdroj: Wikimedia Commons

- 12| Irští mniši, reliéf z tzv. Monk's stone, patrně přelom 8. a 9. století. Lerwick (Shetlandy), Shetland museum, původně z kostela St.Laurence's Kirk Papil, Burra. Zdroj: shetland-museum.org.uk
- 13| Mnich benediktinské řehole, iluminace z tzv. Kolektáře z Ottobeuern, Německo, konec 11. století. Londýn, British Library, Yates Thompson Ms. 2, f. 103v. Zdroj: bl.uk
- 14| Pietro Perugino, Portrét mnicha (patrně Baldassare di Antonio di Angelo, vallambrosiánského benediktina), 1499. Florencie, Galleria degli Uffizi. Zdroj: Wikimedia Commons
- 15| Tonzurovaný mnich, iluminace z rukopisu od Matthew Paris, *Historica Anglorum / Chronica majora*, Anglie, St.Albans, 1250–1259. Londýn, British Library, Royal Ms. 14 C VII f. 6v. Zdroj: bl.uk
- 16| Benediktin z kláštera Monte Cassino v chórovém oděvu, mědirytina, ilustrace z *Histoire des Ordres monastiques* (Paříž 1719) od Pierra Hélyota. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 17| Benediktin z mnišského společenství v Cluny v chórovém oděvu, mědirytina, ilustrace z *Histoire des Ordres monastiques* (Paříž 1719) od Pierra Hélyota. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 18| Písař (jáhen), detail z iluminace se sv. Řehořem Velikým, polovina 10. století. Trevír, Stadtbibliothek, Hs. 171 a. Reprodukce z STOLLEIS 2001, taf. 1
- 19| Klerik (písař), iluminace z tzv. Hillinova evangeliáře, Německo (Kolín), kolem 1020–1030. Kolín nad Rýnem, Erzbischöfliche Diözesan- und Dombibliothek, Dom Hs. 12, f. 10v. Repro: kat. KÖLN 1985, s. 231
- 20| Klerik ve vestes talaris, iluminace z tzv. Guta-Sintram kodexu, Alsasko, 1154. Štrasburk, Bibliothèque du Grand Séminaire, Cod. 78. Repro: kat. KÖLN 1985, s. 245
- 21| Žehnání velikonoční svíce, iluminace z rukopisu *Rotulus di Troia*, polovina 12. století. Troia, Archivio Capitolare di Troia. Zdroj: Wikimedia Commons
- 22| Klerik Hildebert se svým písařem, kresba připojená na závěr rukopisu Augustinova spisu *De civitate Dei*, iluminace z rukopisu, kolem 1140. Praha, Kapitulní knihovna, cod. A 21, fol. 153a. Repro: kat. KÖLN 1985, s. 204.

- 23| Ubi unus clericus et Aelgyva – scéna se světským klerikem, detail výšivky z tzv. Tapisérie z Bayeux, kolem 1077. Bayeux, Musée de la Tapisserie de Bayeux. Zdroj: Wikimedia Commons
- 24| Tři stavy (oratores – pugnaiores – laboratores), iluminace ze středověkého rukopisu, Francie (Lille ?), kolem 1280. Londýn, British Library, ms. Sloane 2435, f. 85. Zdroj: Wikimedia Commons
- 25| Dva klerici, iluminace z rukopisu, Francie, Troyes, 12. století. Troyes, Bibliothèque municipale, ms 60, f. 132v. Reprodukce z TRICHET 1986, s. 55
- 26| Kněží před biskupem, iluminace z rukopisu, Francie, kolem poloviny 14. století. Autun, Bibliothèque municipale, ms. 80, f. 160. Reprodukce z TRICHET 1986, s. 79
- 27| Zpívající klerici, iluminace z rukopisu Žaltáře a hodinek ze Saint-Omer, Francie, 1276. Londýn, British Library, Yates Thompson Ms. 43, f. 100. Zdroj: bl.uk
- 28| Prelát a biskup, iluminace z rukopisu Řádu pomazání a korunování krále. Paříž, Bibliothèque Nationale, LAT 1246, f. 4v. Reprodukce z BEAUNE 1989, s. 126.
- 29| Prelát a biskup asistují králi, iluminace z rukopisu, Fürstenberský žaltář, patrně Anglie, kolem 1300. Hrad Křivoklát, zámecká knihovna, Ms I b 23. Reprodukce z KRÁSA 1990, s. 402, obr. 246
- 30| Dva kněží a biskup, iluminace z rukopisu, Francie, kolem poloviny 14. století. Autun, Bibliothèque municipale, ms. 80, f. 188. Repro: TRICHET 1986, s. 79
- 31| Učitel a žáci, iluminace z rukopisu Konvolut textů (Pseudo-Serapion aj.), Francie, počátek 14. století. Londýn, British Library, Harley Ms. 3745, fol. 1. Zdroj: bl.uk
- 32| Klerik a učitel, iluminace z rukopisu Petra z Peckhamu, La lumière as lais (tzv. Welesovy apokalypsy), Anglie, počátek 14. století. Londýn, British Library, Royal Ms. 15 D II, f. 65. Zdroj: bl.uk
- 33| Císař Konstantin předává tiáru papeži Silvestrovi, freska, kolem 1245. Řím, bazilika Santi Quattro Coronati, Cappella di San Silvestro. Zdroj: Wikimedia Commons
- 34| Magister Consul, papež Inocenc III. v šarlatově červené kápi, s jednoduchou tiárou a páliem, freska, kolem 1200. Subiaco, klášterní kostel Santo Speco, dolní kostel. Foto: R. Martinek, 2006

- 35| Lyonský koncil, iluminace z rukopisu, Matthew Parirs, Historie Anglů (Historia Anglorum), Anglie, St.Albans, 1250–1259. Londýn, British Library, Royal 14 C VII, f. 138v, Zdroj: bl.uk
- 36| Papežské insignie, iluminace z rukopisu, Matthew Parirs, Historie Anglů (Historia Anglorum), Anglie, St.Albans, 1250–1259. Londýn, British Library, Royal 14 C VII, f. 167v. Zdroj: bl.uk
- 37| Pietro Odersini, Náhrobek papeže Klementa IV. († 1268), kolem 1270. Viterbo, kostel San Francesco alla Rocca. Reprodukce z MATT/KÜHNER 1963, s. 92
- 38| Postava papeže s camelaucem a rationale, Chartres, západní průčelí katedrály, kolem 1200. Foto: archiv autora
- 39| Papež v camelaucu a šarlatovém plášti, iluminace z rukopisu Dekretálií Řehoře IX. (s komentářem Bernarda z Parmy), Itálie, Bologna, 1280–1290. Salzburg, Universitätsbibliothek, M. III. 1, fol. 67r. Zdroj: peraldus.ch
- 40| Papež a kardinálové, iluminace z rukopisu tzv. Smithfieldských dekretálií (obsahuje text Dekretálů papeže Řehoře IX.), Francie (Toulouse ?), kolem 1300. Londýn, British Library, Royal 10 E IV, f. 4v. Zdroj: bl.uk
- 41| Náhrobek papeže Honoria IV. († 1287), kolem 1290. Řím, kostel Santa Maria in Aracoeli. Reprodukce z MATT/KÜHNER 1963, s. 103
- 42| Arnolfo di Cambio, Náhrobek papeže Bonifáce VIII. († 1303), 1295–1300. Řím, bazilika S. Pietro, Grotte Vaticane. Repro: MATT/KÜHNER 1963, s. 106
- 43| Náhrobek papeže Klementa VI. († 1352), kolem 1355. Chaise-Dieu (Francie), opatský kostel. Foto: R. Martinek, 2007
- 44| Kardinálský klobouk – galéro, kresba v rukopisu Zjevení Brigity Švédské, Anglie, 1430–1450. Londýn, British Library, Harley Ms. 612, f. 208v. Zdroj: bl.uk
- 45| Kardinálové z řad řeholníků (františkánů), iluminovaná iniciála "C" (Cardinales) z rukopisu Omne Bonum od Jamese Palmera, Anglie (patrně Londýn), 1360–1375. Londýn, British Library, Royal 6 E VI, f. 225v. Zdroj: bl.uk
- 46| Papež obklopený kardinály, iluminace z rukopisu Giovanni Bocaccio, De casibus virorum illustrum, Francie (Rouen ?), kolem 1440. Londýn, British Library, Royal 18 D VII, f. 2. Zdroj: bl.uk

- 47| Papež a kardinálové, iluminace ze středověkého rukopisu, Itálie, konec 14. století. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora
- 48| Sedm říšských kurfiřtů – volitelů císaře (zleva arcibiskupové kolínský, mohučský a trevírský v kožešinových almucích), iluminace z obrazové kroniky Jindřicha VII. zv. Balduineum, 1341. Koblenz, Landeshauptarchiv. Zdroj: Wikimedia Commons
- 49| Děkan v kožešinové čepici zv. chaperon, iluminace z rukopisu James le Palmer, Omne Bonum, 1360–1365. Londýn, British Library, Royal 6 E VI, f. 475. Zdroj: www.bl.uk
- 50| Petr Lombardský s kožešinovým pláštěm s kapucí (almucí), iluminace z rukopisu Sententiae, 1158. Troyes, Bibliothèque municipale, ms. 0900, f. 1v. Zdroj: Wikimedia Commons
- 51| Rogier van der Weyden, Svátost zpovědi, detail z Oltáře Sedmi svátostí, olej na dřevě, kolem 1445. Antverpy, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten. Zdroj: Wikimedia Commons
- 52| Rogier van der Weyden, Svátost posledního pomazání (též pomazání nemocných), detail z Oltáře Sedmi svátostí, olej na dřevě, kolem 1445. Antverpy, Koninklijk Museum voor Schone Kunsten. Zdroj: Wikimedia Commons
- 53| Hans Burgkmair, kostnický kanovník Billgerin Truchsess, dřevoryt z tzv. Truchsessenchronik, kolem 1530. Stuttgart, Landesbibliothek, Cod Don 590, fol. 44. Zdroj: Wikimedia Commons
- 54| Abraham de Bruyn, Kanovník v chórovém oděvu při slavení bohoslužby, výřez z mědirytiny z knihy Imperii ac sacerdotii ornatus, Kolín nad Rýnem, 1578. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 55| Rogier van der Weyden, svatý Jeroným se lvem, kolem 1450. Detroit, Institute of Arts. Zdroj: Wikimedia Commons
- 56| Jean Hey, Karel II. vévoda bourbonský (1434–1488) jako kardinál, kolem 1482. Mnichov, Alte Pinakothek. Zdroj: Wikimedia Commons
- 57| Papežští legáti v purpurových pláštích, iluminace z francouzské kroniky ze Saint Denis, Francie, kolem 1380. Londýn, British Library, Royal 20 C VII, f. 188v. Zdroj: bl.uk
- 58| Hans Memling, kanovník a hudební skladatel Jacob Obrecht (1457–1505), olej na dřevěné desce, 1496. Fort Worth (Texas), Kimbell Art Museum. Zdroj: Wikipaintings.org

- 59| Jan van Eyck, Madona kanovníka van der Paele, olej na dřevěné desce, detail kanovníka, 1436. Bruggy, Groenigenmuseum. Zdroj: Wikimedia Commons
- 60| Quentin Massys, kanovník Stephan Gardiner, olej na dřevěné desce, 1510. Vaduz, Galerie Liechtenstein. Zdroj: Wikimedia Commons
- 61| Jan van Eyck, kardinál Niccolò Albergati (1373–1443), olej na dřevěné desce, kolem 1431. Vídeň, Kunsthistorisches museum. Zdroj: Wikimedia Commons
- 62| Hans Pleydenwurff, bamberský kanovník hrabě Georg von Löwenstein, olej na dřevěné desce, 1456. Norimberk, Germanisches Nationalmuseum. Zdroj: Wikimedia Commons
- 63| Anonymní malíř (Springinklee starší ?), Hugo von Hohenlandenberg (1457–1532), kníže-biskup v Kostnici, olej na dřevěné desce, 1502. Karlsruhe, Staatliche Kunsthalle. Zdroj: Wikimedia Commons
- 64| Erard Vermeyen de la Marck (1472–1538), kardinál a kníže-biskup v Lutychu (Liège), olej na dřevěné desce, 1528. Haarlem, Frans Hals Museum. Zdroj: Wikimedia Commons
- 65| Mše coram Papa v papežské kapli (předchůdci Sixtinské kaple), olej na plechu (miniatura), Řím, před 1475. Chantilly, Musée de Condé. Repro: BERTHOD/BLANCHARD 2001, s. 33
- 66| Melozzo da Forlì, Papež Sixtus IV. potvrzuje Bortoloměje Platinu za prefekta Vatikánské knihovny, v pozadí papežovi příbuzní kardinál Giuliano della Rovere (uprostřed) a Pietro Riario (vpravo), freska. Řím, Pinacoteca Vaticana. Zdroj: Wikimedia Commons
- 67| Rafael Sanzio, kardinál Allesandro Farnese (1468–1549), pozdější papež Pavel III., olej na dřevěné desce, 1509–1511. Neapol, Museo di Capodimonte. Zdroj: Wikimedia Commons
- 68| Jacopino del Conte, Niccolò Gaddi (1499–1552), kardinál, olej na plátně, 1552. Vídeň, Kunsthistorisches Museum. Zdroj: Wikimedia Commons
- 69| Andrea Mantegna, kardinál Ludovico Trevisano (1401–1465), též zv. Ludovico Scarampi Mezzarota, tempera na dřevěné desce, 1459. Berlín, Staatliche Museen, Gemäldegalerie. Zdroj: Wikimedia Commons
- 70| Jacopino del Conte podle Rafaela, portrét papeže Lva X. (1513–1521), olej na dřevěné desce, kolem 1560. Milano, Galleria Baratti. Zdroj: Wikimedia Commons

- 71| Tizian, portrét papeže Pavla III. (1534–1549), olej na plátně, 1543. Florencie, Galleria degli Uffizi. Zdroj: Wikimedia Commons
- 72| Anonymní malíř, portrét duchovního – monsignora, olej na plátně, kolem 1550. Ajaccio (Korsika), Palais Fesch. Zdroj: archiv autora
- 73| Jacopo Pontorno, Monsignore Niccolò Ardinghelli († 1547), biskup ve Fossombrone, olej na plátně, 1540–1543. Washington, National Gallery. Zdroj: Wikimedia Commons
- 74| Raffaello Sanzio, papež Řehoř IX. stvrzuje dekretály, freska, 1511. Řím, Apoštolský palác, Stanza della Segnatura. Zdroj: Wikimedia Commons
- 75| Anthonis Moro, Antoine Perrenot de Granvelle (1517–1586), biskup v Arrasu a kardinál, olej na dřevěné desce, 1549. Vídeň, Kunsthistorisches Museum. Zdroj: Wikimedia Commons
- 76| Hans Eworth, Nicholas Heath (1501–1578), poslední katolický arcibiskup v Yorku, olej na plátně, 1566. Londýn, National Portrait Gallery. Zdroj: Wikimedia Commons
- 77| Tizian, kardinál Cristoforo Madruzzo, kolem 1552. São Paulo, Museu de Arte. Zdroj: Wikimedia Commons
- 78| Hans Holbein ml., Vyslanci (dvojportrét – Jean de Dinteville a Georges de Selve), olej na dřevěné desce, 1533. Londýn, National Gallery. Zdroj: Wikimedia Commons
- 79| François Clouet, kardinál Odet de Coligny de Chatillon (1517–1571), kníže-biskup v Beauvais, olej na plátně, asi 1548. Château de Chantilly, Musée Condé. Zdroj: Wikimedia Commons
- 80| Giovanni Battista Moroni, kardinál Giovanni Gerolamo Albani (1509–1591) v cestovním kabátu, kolem 1570. Milán, soukromá sbírka. Zdroj: Wikimedia Commons
- 81| Lucas Cranach st., kardinál Albrecht Braniborský (1490-1568), olej na dřevěné desce, kolem 1525. Stiftung Preussische Schlösser und Gärten Berlin-Brandenburg. Zdroj: Wikimedia Commons
- 82| Friedrich Hagenauer, Biskup Philipp von der Pfalz (1481–1541), kníže-biskup ve Freisingu, kolem 1525–1527. Berlin, Bode-Museum. Zdroj: Wikimedia Commons
- 83| Abraham de Bruyn, Zaalpský duchovní v uzavřeném kněžském kabátě – reverendě, výřez z mědirytiny z knihy *Imperii ac sacerdotii ornatus*, Kolín nad Rýnem, 1578. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

- 84| Abraham de Bruyn, Zaalpský duchovní ve venkovních šatech preláta (spodní prelátské šubě zv. revente Rock s množstvím průramků a kabátě – prelátské šubě), výřez z mědirytiny z knihy *Imperii ac sacerdotii ornatus*, Kolín nad Rýnem, 1578. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 85| Wolfgang von Dalberg, arcibiskup-kurfířt v Mohuči († 1601), mědirytina z obrazového cyklu *Dominicus Custos, Atrium heroicum Caesarum, regum etc*, Augsburg 1600–1602. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2012
- 86| Johann VII. von Schöenberg, arcibiskup-kurfířt v Trevíru († 1599), mědirytina z obrazového cyklu *Dominicus Custos, Atrium heroicum Caesarum, regum etc*, Augsburg 1600–1602. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2012
- 87| Anonymní malíř, Daniel Brendel von Homburg (1523–1582), biskup v Mohuči, olej na dřevěné desce, kolem 1575. Mohuč, archiv biskupství. Zdroj: Wikimedia Commons
- 88| Anonymní malíř, Herman tom Ring, kanovník Goddert von Raesfeld (1522–1586), olej na dřevěné desce, 1566. Münster, Landesmuseum. Zdroj: Wikimedia Commons
- 89| Saský mistr, Martin Luther a Jan Hus podávají pod obojí saským knížatům, dřevoryt, kolem 1570. – Zdroj: Wikimedia Commons
- 90| Lucas Cranach ml., Martin Luther, dřevoryt, kolem 1540. Coburg, Kunstsammlungen. Zdroj: Wikimedia Commons
- 91| Lucas Cranach ml. Filip Melanchton, dřevoryt z *Omnium operum pars prima...*, Joannes Kraft, Wittenberg 1562. Zdroj: Wikimedia Commons.
- 92| Švýcarský duchovní (Ein Sweitzerisher Geistliher), Schwarzenberská sbírka kostýmních miniatur, kvaš na papíře. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Vs Český Krumlov, sign. I 71 I, inv.č. 31/5. CICHROVÁ/CREMONA/NOVÁKOVÁ 2011, s. 161
- 93| Evangelický duchovní z Augsburgu (Ein Evangelisher Prediger in Augspurg), Schwarzenberská sbírka kostýmních miniatur, kvaš na papíře. SOA Třeboň, pracoviště Český Krumlov, Vs Český Krumlov, sign. I 71 I, inv.č. 31/5. CICHROVÁ/CREMONA/NOVÁKOVÁ 2011, s. 151
- 94| Kazatelský talár používaný v luterské církvi (Lipsko), pohlednice, kolem 1920. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

- 95| Kazatelský talár používaný v luterské cirkvi (Lipsko), pohlednice, kolem 1920. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 96| Anonym, Tridentský koncil, počátek 17. století. Udine, Curia Arcivescovile. Reprodukce z kat. TRENTO 2009, s. 136.
- 97| Cesare Nebia, svatý Karel Boromejský na pastorační cestě, freska, 1603. Pavie, Almo Collegio Borromeo. Reprodukce z BERTHOD/BLANCHARD 2001, s. 319
- 98| Simone de Magistris (připsáno), biskup Angelo Massarelli (1510–1566), kolem 1564. San Severino Marche, Palazzo Comunale. Repro: kat. TRENTO 2009, s. 315
- 99| Fragmenty biskupského taláru sv. Karla Boromejského, kolem 1570. Novara, Lipsanoteca del Palazzo dei Vescovi. Repro: kat. VERCELLI 2010, s. 185, kat.č. 23c
- 100| Carlo Buzzi, Svatý Karel Boromejský potvrzuje pravidla diecézního bratrstva Scuola di dottrina christiana, kolem 1602, detail duchovenstva reformovaného v duchu milánských provinčních synod. Milano, Duomo. Repro: BUZZI/ZARDIN 1997, s. 85
- 101| Pietro da Cortona, papež Urban VIII. (1623–1644), olej na plátně, 1625–1627. Řím, Pinacoteca Capitolina. Zdroj: museodiroma.it
- 102| Guido Reni, kardinál Camillo Borghese (1552–1621), pozdější papež Pavel V. (1605–1621), olej na plátně, 1604–1605. Soukromá sbírka. Zdroj: matthiesengallery.com
- 103| Guido Reni, kardinál Roberto Ubaldini (1581–1635), olej na plátně, kolem 1625. Los Angeles, County Museum of Art. Zdroj: Wikipedia Commons
- 104| Scipione Pulzone, kardinál Antoine Perrenot de Granvelle (1517–1586), olej na plátně, 1576. Londýn, The Courtland Gallery. Zdroj: artandarchitecture.org.uk
- 105| Fragmenty kardinálského taláru sv. Karla Boromejského, hedvábná tkanina, před 1584. Novara, Lipsanoteca del Palazzo dei Vescovi. Repro: kat. VERCELLI 2010, s. 182, kat. č. 23
- 106| Jezuita v domácím oděvu, mědirytina, ilustrace z Pierre Hélyot, Histoire des Ordres monastiques, religieux et militaires et des congregations seculieres...VIII, Paris, chez Jean-Baptiste Coignard, 1721, s. 155. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 107| Kongregační kněz – italský piarista („Ouurier Pieux“), mědirytina, ilustrace z Pierre Hélyot, Histoire des Ordres monastiques, religieux et militaires et des congregations

seculieres...VIII, Paris, chez Jean-Baptiste Coignard 1721, s. 53. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

108| Kněz („Frere Cordonnier“), mědirytina, ilustrace z Pierre Hélyot, Histoire des Ordres monastiques, religieux et militaires et des congregations seculieres...VIII, Paris, chez Jean-Baptiste Coignard 1721, s. 375. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

109| Kněz („Frere des Écoles Chrétiennes“), mědirytina, ilustrace z Pierre Hélyot, Histoire des Ordres monastiques, religieux et militaires et des congregations seculieres...VIII, Paris, chez Jean-Baptiste Coignard 1721, s. 233. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

110| Anonymní malíř, Martino Martini (1614–1661) jezuitský misionář a kartograf v oděvu čínského mandarína, olej na plátně, konec 17. století. Řím, Casa degli Gesuiti. Foto: archiv autora

111| Jezuita v oděvu mandarína s dvořanem čínského dvořana, kvaš na papíře, kolem 1700. Řím, Casa degli Gesuiti. Foto: archiv autora

112| Jezuitský kněz v misiích, mědirytina, ilustrace z knihy, Histoire des Ordres monastiques, religieux et militaires et des congregations seculieres... od Pierra Hélyota, Paříž 1721. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora

113–115| Různé varianty střihů kabátů pro kněze (Priester Rock, Revente Rock) a preláta (Brelodten Rock) z Rukopisné knihy krejčovských střihů z Českých Budějovic, 1755 (základ je už z roku 1680, obnovena roku 1730). České Budějovice, Státní oblastní archiv. Reprodukce z STAŇKOVÁ 1970, s. 208–209, obr. 5–7

116| Anonymní malíř, Tomáš Kaplan, farář v Sudslavi u Brandýsa nad Orlicí († asi 1746), olej na plátně, kolem 1740. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2012.

117| Anonymní malíř, Jan Nepomuk Felix Chuchelský z Nestajova († 1782), děkan ve Skutči, olej na plátně, kolem 1760. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

118| Anonymní malíř, Josef Varhánek († 1780), farář v Přibyslavi a stavitel místního farního kostela, olej na plátně, 1762. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

- 119| Anonymní malíř, venkovský kněz Ignác Appel († 1829), farář v Čenkovicích u Jablonného nad Orlicí, olej na plátně, kolem 1800. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2012
- 120| Anonymní malíř, vyšehradský kanovník Jan Tomáš Vojtěch Berghauer († 1760), olej na plátně, kolem 1760. Praha, Královská kolegiátní kapitula na Vyšehradě. Repro: KOTOUS 2007, s. 16
- 121| Wolfgang Heimbach, Christoph Bernhard von Galen (1606–1678), kníže-biskup v Münsteru při obléhání města Gröningen, olej na plátně, 1674. Groningen, Gröninger Museum. Zdroj: Wikimedia Commons
- 122| Anonymní malíř, Joseph von Rabatta (1620–1683), biskup v Ljubljani v chórovém oděvu, kolem 1683. Ljubljana, Nadškofijski dvorec. Zdroj: Wikimedia Commons
- 123| Philippe de Champaigne, Trojportrét kardinála Armanda de Richelieu (1585–1642), olej na plátně, kolem 1640. Londýn, National Gallery. Zdroj: Wikimedia Commons
- 124| Franz Egon von Fürstenberg (1626–1682), biskup ve Štrasburku, mědirytina, kolem 1665. Zdroj: Wikimedia Commons
- 125| Arcivévoda Zikmund František Tyrolský (1630–1665) ještě jako duchovní, olej na plátně, kolem 1650. Vídeň, Kunsthistorischesmuseum. Zdroj: kleio.org
- 126| Joseph Vivien, François de Salignac de La Mothe-Fénelon (1651–1734), arcibiskup v Cambrai, olej na plátně, kolem 1710. Mnichov, Alte Pinakothek. Zdroj: Wikimedia Commons
- 127| Hyacinthe Rigaud, Claude de Rouvroy de Saint-Simon (1695–1760), biskup v Metz a v Noyonu, olej na plátně, kolem 1733. Grenoble, Musée des Beaux-Arts. Zdroj: Wikimedia Commons
- 128| Hyacinthe Rigaud, Charles de Saint-Albin (1698–1764), arcibiskup v Cambrai, olej na plátně, 1723. Los Angeles, Getty Center. Zdroj: Wikimedia Commons
- 129| Hyacinthe Rigaud, Charles Gaspard Guillaume de Vintimille du Luc (1655–1746), arcibiskup pařížský, olej na plátně, 1731. Rochester, University of Rochester, Memorial Art Gallery. Zdroj: Wikimedia Commons
- 130| Anonym, Jean-François de Gondi (1584–1654), pařížský arcibiskup, rytina podle starší předlohy, počátek 18. stol. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

- 131| Hyacinthe Rigaud, Henri Oswald de La Tour d'Auvergne (1671–1747), kardinál a arcibiskup ve Vienne, olej na plátně, kolem 1740. Dijon, Musée des Beaux-Arts. Zdroj: Wikimedia Commons.
- 132| Hyacinthe Rigaud, Armand Gaston Maximilien, Prince de Rohan (1674–1749), kardinál a arcibiskup štrasburský, olej na plátně, kolem 1740. Paříž, Hôtel de Soubise. Zdroj: Wikimedia Commons
- 133| Hyacinthe Rigaud, André-Hercule de Fleury (1653–1743), první ministr, olej na plátně, kolem 1740. Londýn, National Gallery. Zdroj: Wikimedia Commons
- 134| Anonymní malíř, Matouš Ferdinand Sobek z Bílenberka jako královéhradecký biskup, olej na plátně, polovina 18. století. Foto: R. Martinek, 2012
- 135| Anonymní malíř, Matouš Ferdinand Sobek z Bílenberka, pražský arcibiskup, detail, olej na plátně, 2. polovina 17. století. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2007
- 136| Georg Anton Urlaub, Friedrich Karl Joseph, svobodný pán von Erthal (1719–1802), kurfiřt a arcibiskup mohučský, olej na plátně, 1786. Schloss Johannisburg. Zdroj: Wikimedia Commons
- 137| Anonymní malíř, jezdecký portrét papeže Klementa XIV (1769–1774). v tzv. abito corto, olej na plátně, kolem 1770. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora
- 138| Anonymní malíř, papež Pius VI. na koni během slavnostního intronizačního vjezdu zv. possesso, olej na plátně, 1775. Řím, Museo di Roma, kat. Roma 2006, s. 196, obr. 123
- 139| Anonymní malíř, portrét papeže (patrně Klementa XIV.) s kloboukem tricorno, olej na plátně, kolem 1770. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 140| Středoevropský malíř, Salcburský arcibiskup Jakub Arnošt Liechtenstein-Kastelcorn (?), 60. léta 18. století. Soukromá sbírka. Zdroj: zeller.de
- 141| Hyacinthe Rigaud, Guillaume Dubois (1656–1723), kardinál a arcibiskup v Cambrai, olej na plátně, 1723. Château de Versailles. Zdroj: Wikimedia Commons
- 142| Různé typy paruk používaných ve Francii, rytina z Denis Diderot, Encyclopédie ou dictionnaire raisonné des sciences, vol. 8 (Paris 1771), plate VII. Zdroj: quod.lib.umich.edu

- 143| Anonym, Abbé Jean Siffrein Maury (1746–1817), člen Francouzské akademie a pozdější arcibiskup pařížský, mědirytina, kolem 1780. Soukromá sbírka. Foto: Wikimedia Commons
- 144| Anonymní malíř, mladý abbé, pastel na plátně, Francie, kolem 1780. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 145| Jacques Wilbaut, Vévoda de Choiseul se svou milenkou hraběnkou de Brionne a společným přítelem abbé Barthélmy, kurátorem královských sbírek, na zámku Chanteloup, olej na plátně, 1775. Los Angeles, Getty Museum. Zdroj: Wikimedia Commons
- 146| Louis Carrogis de Carmontelle, Monsieur Jean-Baptiste Le Roy a abbé de Saint-Remy, kresba na plátně kolorovaná akvarelem, 1775–1780. Zdroj: Wikigallery.org
- 147| Louis Carrogis de Carmontelle, Abbé O'Melan, soukromý učitel vévody orleánského, kresba na plátně kolorovaná akvarelem. 1760. Zdroj: Wikigallery.org
- 148| Třetí stav, satirický leták, Francie 1789. Zdroj: mtholyoke.edu
- 149| Constitution civile du clergé, titulní list dekretu. Zdroj: Wikimedia Commons
- 150| Adrien Lamourette (1742–1794), první konstituční biskup v Lyonu, mědirytina, kolem 1790. Soukromá sbírka. Zdroj: Wikimedia Commons
- 151| Anonymní malíř, papež Pius VI. (1775–1799) s insigniemi úřadu, olej na plátně, kolem 1780. Církevní sbírka. Zdroj: Wikimedia Commons.
- 152| Jules Pasqualini, kardinál Joseph Fesch (1763–1839), olej na plátně, počátek 19. století. Ajaccio, Musée Fesch. Wikimedia Commons
- 153| Jean Baptiste de Belloy (1709–1808), arcibiskup pařížský, ocelorytina podle obrazu Laurenta Dabose, po 1806. Soukromá sbírka
- 154| Anonymní malíř, Petrus Pustet (Buchstett, 1764–1825), bývalý augustinián v Rohru a poslední probošt v civilním oděvu, 1801–1803. Církevní sbírka, Rohr. Zdroj: Wikimedia Commons
- 155| Anonym, rabín v reformovaném taláru přizpůsobenému pruskému úřednickému oděvu, barevná litografie, Německo (Prusko), 184. Zdroj: Wikimedia Commons
- 156| Anonymní malíř (patrně A. Werringer), Antonín Kolárský († 1867), farář ve Velké Losenici, buditel a přítel K. H. Borovského, olej na plátně, kolem 1840. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

- 157| Anonymní malíř, Portrét kněze, Německo nebo Rakousko, olej na plátně, 1861. Soukromá sbírka. Zdroj: zeller.de
- 158| Anonymní malíř, Portrét kněze (patrně jeden z farářů v Sudslavi), olej na plátně, kolem 1840. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2011
- 159| Anonymní malíř, Portrét neznámého kněze z Ostrova nad Ohří, kolem 1830. Biskupství plzeňské, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2009
- 160| Anonymní malíř, Jan Stelzig († 1852), děkan v Poličce, olej na plátně, kolem 1840. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2012
- 161| Anonymní malíř, Josef Obst († 1843), děkan v Dobrušce, olej na plátně, kolem 1830. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2010
- 162| Anonymní malíř, Portrét faráře z Broumova, olej na plátně, kolem 1830. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 163| Vyšívání kněžského koláreku, výšivka na lněném plátně, východní Čechy, kolem 1830. Chrudim, Regionální muzeum. Foto: R. Martinek, 2005
- 164| Anonymní malíř, Josef Hrzán († po polovině 19. století), zповědník kutnohorských voršilek, olej na plátně, kolem 1830. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 165| Antonín Machek, podobizna vyšehradského kanovníka Kuhna († 1829), olej na plátně, 1825. Praha, Královská kolegiální kapitula na Vyšehradě. Reprodukce z Kotous 2007, s. 28
- 166| Anonymní malíř, portrét mladého preláta, patrně Karla Boromejského Hanla jako svatovítského probošta, olej na plátně, kolem 1835. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 167| Antonín Machek, podobizna arcibiskupa Aloise Josefa Kolovrat-Krakovského, olej na plátně, 1832. Praha, Karolinum. Reprodukce z PAMÁTKY 2009, s. 402
- 168| Anonymní malíř, abbé Claud Guitton, farář v Dun-le-Roi, olej na plátně, 1839. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 169| Módní list (Album de Costumes - Clerge catholique), ocelorytina, kolem 1855. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

- 170| Francouzský kněz, ateliérová fotografie, asi 1870. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 171| Portrét kněze, ateliérová fotografie, kolem 1865. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 172| Portrét kněze, ateliérová fotografie, kolem 1870. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 173| Portrét kněze, ateliérová fotografie, kolem 1860. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 174| Portrét kanovníka, ateliérová fotografie, kolem 1865. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 175| Philippe de Gallard, portrét kanovníka Pierre Binvenu Noailles († 1861), olej na plátně, 1836. Bordeaux, Églis de Sainte-Famille. Zdroj: Wikimedia Commons
- 176| Anonymní malíř, Pierre-Louis Stillemans († 1902), kanovník kapituly Sint Niklaas ve Flandrech, olej na plátně, asi 1891. Sint-Niklaas (Belgie), Sint-Jozef-Klein Seminaire. Zdroj: Wikimedia Commons
- 177| Kanovnické camail katedrální kapituly diecéze Lourdes-Tarbes ve Francii, sukno, hedvábí a hermelínová kožešina, Francie, kolem 1860. Lourdes, Musée d'art sacré. Foto: R. Martinek, 2009
- 178| Kardinál oblečený v abito corto, ocelorytina kolorovaná akvarelem, kolem 1830. Collezione Salvaggi. Reprodukce z BERTHOD–BLANCHARD 2001, s. 260, obr. s. 394
- 179| Arthur August hrabě Mensdorff-Pouilly, pražský arcibiskup kardinál Bedřich Schwarzenberg oblečený v abito corto s příslušníky české šlechty (L. Trautmannsdorff, J. Lobkowitz, A. Kaunitz), kresba kolorovaná akvarelem, 1854. Státní zámek Frýdlant. Reprodukce ze SCHWARZENBERGOVÉ 2008, s. 394, obr. 94
- 180| Kardinál Giuseppe Milesi Pironi Ferretti (1817–1873), asi 1863, ateliér Fratelli D'Alessandri, Roma. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora
- 181| Papež a římská hierarchie oblečená v abito piano (papež Pius IX.), kolorovaná fotografie, ateliér G. Alessandri, Roma, kolem 1860. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013

182| Návrhy oděvu abito piano, Řím, firma Gammarelli, kresba na papíru kolorovaná akvarelem, kolem 1930. Archivio Gammarelli.Reprodukce z BERTHOD/ BLANCHARD 2001, obr. 497

183| Kardinál Bedřich Egon Fürstenberg (1813–1892), arcibiskup olomoucký, fotografie, ateliér Angerer, Wien. Foto: archiv autora

184| William Vaughan (1814–1902), katolický biskup v Plymouthu, fotografie, ateliér Fratelli D'Alessandri, Roma. Foto: archiv autora

185| Luigi Ciurcia OFM (1818–1881), biskup v Scutari v Albanii, fotografie, ateliér Fratelli d'Alessandri - Kramer. Foto: archiv autora

183| Kardinál Bedřich Egon Fürstenberg (1813–1892), arcibiskup olomoucký, fotografie, Vídeň, ateliér Angerer, kolem 1870. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora

184| William Vaughan (1814–1902), katolický biskup v Plymouthu, fotografie, Řím, fotoateliér Fratelli D'Alessandri, Roma, kolem 1870. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora

185| Luigi Ciurcia OFM (1818–1881), biskup v Scutari v Albanii, fotografie, Řím, fotoateliér Fratelli d'Alessandri - Kramer, kolem 1870. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora

186| John Farell (1820–1873), biskup v Hamitolnu (stát Ontario) v Kanadě, fotografie, Řím, fotoateliér Fratelli d'Alessandri - Oscar Kramer, kolem 1870. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora

187| Kardinál Giuseppe Luigi Trevisanato (1801–1877), patriarcha benátský, fotografie, Vídeň, ateliér Angerer Wien1863. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora

188| Kardinál Bedřich Schwarzenberg, arcibiskup pražský, fotografie, Řím, fotoateliér Fratelli D'Alessandri, kolem 1865. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora

186| John Farell (1820–1873), biskup v Hamitolnu (stát Ontario) v Kanadě, fotografie, ateliér Fratelli d'Alessandri - Oscar Kramer, Wien. Foto: archiv autora

187| Kardinál Giuseppe Luigi Trevisanato (1801–1877), patriarcha benátský, fotografie, ateliér Angerer Wien, 1863 Foto: archiv autora

188| Kardinál Bedřich Schwarzenberg, arcibiskup pražský, ateliér Fratelli D'Alessandri, Roma. Foto: archiv autora

- 189| Franz Schrotzberg, arcibiskup olomoucký Bedřich Fürstenberg (1813–1892), olej na plátně, 1859. Kroměříž, Arcibiskupský zámek, poradní síň. kat. OLOMOUC–KROMĚŘÍŽ 2012, s. 18.
- 190| Friedrich Amerling, arcibiskup pražský Bedřich kardinál Schwarzenberg (1809–1885), olej na plátně, 1842. Hluboká nad Vltavou, státní zámek. SCHWARZENBERGOVÉ 2008, s. 395.
- 191| Anonymní malíř, portrét královéhradeckého kanovníka, olej na plátně, kolem 1880. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2012
- 192| J. L. Šichan, portrét vyšehradského kanovníka Mikuláše Karlacha (1831–1911), olej na plátně, 1903. Praha, Královská kolegiátní kapitula na Vyšehradě. Reprodukce z KOTOUS 2007, s. 54
- 193| Anonymní malíř, kardinál Luigi Maglione (1877–1944) v chórovém, olej na plátně, 1939. Řím, Musei Vaticani. Reprodukce z kat. ROMA 2006b, s. 169
- 194| Arturo Barazzuti, kardinál Amleto Cicognani (1883–1973) ve formálním audienčním oděvu, olej na plátně, 1960. Řím, Musei Vaticani. Reprodukce z kat. ROMA 2006b, s. 175
- 195| Papež Pius XII. se svým dvorem, tzv. papežskou domácností, fotografie, ateliér G. Felici, Řím 1939. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora
- 196| Venkovský farář, fotografie, ateliér Picek v Jičíně, kolem 1880. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 197| Venkovský farář, fotografie, kolem 1900. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013
- 198| Anonymní malíř, portrét děkana z Úpice, olej na plátně, kolem 1920. Biskupství královéhradecké, církevní sbírka. Foto: R. Martinek, 2009
- 199| Kněžský oděv – reklamy z dobového tisku, kolem 1900. Soukromá sbírka. Foto: archiv autora
- 200| Stig Rudolf Kjellin (1914-1979), *Tre präster* – Tři duchovní v talárech, akryl na dřevěné desce, kolem 1960. Soukromá sbírka. Foto: R. Martinek, 2013